Biblioteca Nazionale V. E. III
NAPOLI

T. LIVIUS
S P Q R

T. LIVII HISTORIARUM

Libri, qui extant,

A J. B. L. CREVIER,

In Collegio Dormano-Bellovaco, Universitatis Parisiensis Emerito Rhetoricæ Professore illustrati,

ADDITIS IN HAC POSTREMA EDITIONE

Chronologiis, Rhetoricis Exercitationibus, Universæ Romanæ Historiæ Epitomis, XVII. Capitibus Livio adscriptis, nec non Variorum, præsertim

JOANNIS CLERICI,

ADNOTATIONIBUS.

TOMUS PRIMUS.

VENETIIS,

CIↃ. IↃ. CC. LI.

TYPIS REMONDINIANIS.

SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

LECTORI BENEVOLO.

Mnes fere, qui Scriptorem aliquem in lucem omittunt, initio solent ad legentium animos alliciendos de operis pulcritudine ac præstantia multa præfari. Sed nos quid de T. Livio dicamus? quem præterquamquod omnes probe sciunt & vivum a quibusdam ex ultima Hispania Galliaque illustribus viris ob ejus celebritatem Romæ unum conventum; & mortuum propter dicendi gravitatem majestatemq; omnium doctorum hominum sermonibus celebratum; laudatum insuper habes ab J. B. L. Crevier, cujus cum recensione edimus, paulo post in ejus Præfatione, si non pro dignitate, ita certe, ut, quanti apud te esse debeat, facile intelligas. Quorsum igitur Præfatio hæc? inquies. Horsum dumtaxat, ut pauca quædam de hac nostra Editione te moneamus. Primum est, quoties in Adnotationibus Capita appellantur, Sectionem nos secutos esse Transalpinam margini adjectam, & veterem librorum numerum: alterum, quæ Capita XVII. Editio postrema Patavina tam cupide Livio adscripsit, ea a nobis tamquam νόθα & a Liviano scribendi genere prorsus aliena notata fuisse. Nam quis est tam indoctus, quis Latina lingua tam imperitus & Liviani stili tam inscius, qui illis in Capitibus Livium in Livio non desideret? Præclare G. J. Vossius de Historicis Latinis lib. I. cap. 19. At qui nuper tamquam Livii ge-

nuinam lib. 43. partem majorem e veteri, ut ait, Bibliotheca primus juris publici fecit, næ ille fucum fecit auritis Midis, non illis, quibus corculis esse datum est, & qui norunt, quid æra lupinis distent. *Tertium, de quo te monitum volebamus, erat diligentia & cura a nobis adhibita, ut Livius non solum prodiret quam emendatissimus, collatus idcirco ubique cum plurimis optimæ notæ Editionibus, sed etiam ut quam jucundissimus prodiret & expeditissimus. Hinc præter compendiariam ponderum, mensurarum, nummorumque expositionem, de quibus mentio apud Livium occurrit, non modo Capitum Summas & locorum difficiliorum interpretationes laudati Crevier offerimus, sed & ad Decadis cujusque calcem Joannis Clerici aureas animadversiones, & ad ultimum Tomum, quo Rhetoricæ in Livium Exercitationes continentur, Variorum etiam Adnotationes adjecimus; imo ut temporum seriem & annorum numerum, ad quos Livii Historia conscripta est, haberes uno veluti sub adspectu, & nullo negotio reperire posses siquid memoria excidat, duplicem Chronologiam addidimus cum indice locupletissimo eodemque vel rebus vel ordine vel numeris absolutissimo. Unum restat, ut tu contra nostros hosce labores æqui bonique facias; facies autem haud dubie, si tecum ipse etiam atque etiam reputaveris, ut tu gratissimo animo hæc exceperis, ita nos diligentissime annisuros, ut aliis deinceps ita adornatis Latinis scriptoribus edendis quam plurimum tibi totique Rei Litterariæ consulamus. Vale.*

PRÆ-

PRÆFATIO
IN LIVIUM
J. B. L. CREVIER.

DE Livii vita juvaret aliquam multa differere, si qua via ad eam accuratius cognoscendam inquirentes ferret. Natura enim omnes cupimus illos celeberrimi nominis viros, quorum scripta manibus terimus, penitus pernoscere; &, quibuscum scribentibus amice familiariterque colloquimur, iis quoque adesse domesticas res civilesve, privatas publicasve gerentibus. Sed plerisque scriptorum hoc contigit, ut dum ceterorum dicta factaque magna cura colligunt & immortalitati commendant, ipsorum, præter nomen, reliqua fere omnia interire sinerentur: malo sane exemplo, nec satis grata posteritate adversus eos quibus tantum deberet. Art I. de Vita Livii.

Hoc & Livii fatum fuit, ut fama ejus scriptaque toto Orbe notissima, vita in obscuro esset. Ex qua hæc paucula ad notitiam nostram pervenerunt: illum Patavii ortum, Pisone & Gabinio Coss. anno a. C. 58. Romæ magnam egisse ætatis partem, sed in patria denique supremum diem obiisse, anno principatus Tiberii quarto, ætatis suæ sexto & septuagesimo; filium ei fuisse, cui quadam in epistola hanc legendi brevissimam eamdem sapientissimamque legem scripserat, *legendos Demosthenem atque Ciceronem: tum ita ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus*; filiam ei itidem fuisse, nuptam L. Magio rhetori, quem declamantem homines aliquandiu, non in ipsius honorem laudaveint, sed in soceri tulerint; scripsisse eum, præter historias, etiam dialogos, quos non magis

philosophiæ annumerare possis, quam historiæ, & ex professo philosophiam continentes libros; eo auctore, Claudium, qui postea imperavit, ad historiam scribendam animum appulisse; denique ipsi datum esse, ut vivus gloria sua perfrueretur, Gaditanumq; quemdam, ejus nomine famaque commotum, ad visendum eum ab ultimo terrarum Orbe venisse, statimque ut viderat abiisse.

Art. II. *Quæ spectant ad historiam operis Liviani. Quo tempore scripserit Livius.*

Quo tempore historias suas scripserit Livius, ex ipso opere apparet. Testatur ipse lib. I. cap. 19. bis omnino post Numæ regnum, Jani templum clausum fuisse: *semel*, inquit, *T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta.* At constat ex Dione, quinto post anno iterum ab Augusto clausum esse Jani templum devictis Cantabris. Hic recte colligetur, medio tempore inter bellum Actiacum perfectum, & Jani ædem iterum ab Augusto clausam, primos Livianæ historiæ libros in lucem prodiisse.

Dubitari non potest, quin multos annos in absolvendo tantæ molis opere consumserit. Et vero cum ex epitome ultimi libri appareat memoratam fuisse eo libro Drusi mortem, quæ uno & vicesimo post Actiacum triumphum anno contigit, sequitur Livium ante id tempus ultimam suis historiis manum non imposuisse.

De numero librorum historiæ Livianæ.

Quot libros dederit Livius, inter doctos ambigitur. Epitomas librorum CXL. habemus: sed duas, nempe librorum CXXXVI. & CXXXVII. deperditas fuisse contendit Sigonius. Fuerint ergo vel CXL. vel CXLII. libri. Ut ut sit, magno litterarum damno, soli nunc quinque & triginta supersunt: ceteri omnes interiere, aut certe ignoti adhuc in nocte ac tenebris jacent.

Qui supersunt, diversis temporibus detecti.

Quin etiam non universæ simul Orbi litterato innotuere illæ pulcherrimi operis reliquiæ. Primæ Livii editiones exeunte XV. sæculo

fæculo & ineunte XVI. excusæ, exhibent tantummodo primam, tertiam, & quartam decades; quartam quidem non integram, sed hiulcam & mutilam, quum abesset totus trigesimus tertius liber, & magna pars quadragesimi, qui finiebatur in his verbis cap. 37. *per omnia fora conciliabulaque edixerunt*. Anno MDXVIII. Magontiæ ex membranis bibliothecæ in æde ibidem maxima & Metropolitana, D. Martini appellata, addita est pars libri tertii & trigesimi ab his verbis cap. 17. *arctis faucibus cohærens Acarnania*, & quod deerat libro quadragesimo usque ad finem. Annus ejusdem sæculi primus & trigesimus novo rursum nos proventu beavit. Tum in Helvetiis Simon Grynæus ultimos quinque libros repertos in membranis ad monasterium Laurissenum, vulgo Lorssense, e regione Borbetomagi trans Rhenum, per Joannem Frobenium publici juris fecit. Denique anno MDCXV. J. Horrion, societatis Jesu sacerdos, Bambergæ dum singulos bibliothecæ publicæ codices excutit, incidit in membranas, quæ complures T. Livii libros, in his partem priorem tertii & trigesimi adhuc desideratam servabant, quem duobus post annis Paderbornæ vulgavit.

Ceteros reperiri posse frustra speratum.

Hæc ad nos ex Liviana historia pervenerunt, vix quarta pars totius operis: quæ animos quidem & fructu honestissimæ voluptatis perfundit, & utilissimorum documentorum bona fruge pascit; sed ita ut desiderium quoque & luctum incendat tot amissorum voluminum, quæ tempus edax absumsit & præcedentium ætatum incuria. Nam quod aut Livium totum, aut certe magnam eorum quæ desideramus partem, alii Constantinopoli, alii apud extremos hominum in Hiona, sive Iona insula supra Scotiam delitescere jactitarunt, hæc, falsi utinam vates simus! somnia esse existimamus optantium. Nec meliore nos spe solatur id quod Colomesius ab homine candidioris pectoris, quam felicioris ingenii Capellano sibi dictum in

litteras retulit: quemdam Capellani amicum virum non illitteratum, quum pila luderet animadvertisse in ea palmula quæ sibi esset ad manum, fragmenta quorumdam Livii librorum qui hodie non exstent; quumque rem sibi ulterius inquirendam putasset, comperisse eas esse reliquias aliquot similium membranarum, quæ a monialibus domus Fontebraldensis pharmacopolæ cuidam donatæ, ab hoc ignaro qualis sibi thesaurus obvenisset venditæ forent operario ignobili, qui iis abusus esset ad tegendas illas palmulas quibus pila luditur. Vanis hujusmodi sine certo auctore rumoribus fidem habeat, cui placuerit sese inani spe lactare.

De partitione operis in decades. Partitio operis in decades utrum a Livio sit, dubitavit Petrarcha, qui eam potius ortam esse putat a fastidiosa legentium ignavia. Idem adstruit Sigonius ex perpetuo veterum Grammaticorum, Prisciani, Diomedis, Censorini, denique auctoris epitomarum silentio, qui omnes librorum semper, numquam decadum mentionem faciunt. Frustra quidam, ut contrariam opinionem tueantur, objiciunt Livium ei ipsum videri quodammodo suffragari, dum suas vigesimo primo & trigesimo primo libris præfationes præmittit. Etenim recte observat Dujatius Livium non absimilibus velut procemiis extra decadum quoque principia identidem usum esse ad renovandam lectoris longo in opere attentionem, vel si quando scribenti major rerum ordo nasceretur, ut patet ex libri sexti ingressu, & cap. 29. lib. VII. Contendit ergo Sigonius germanam operis Liviani inscriptionem hanc fuisse: T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM AB URBE CONDITA LIBRI CXLII. Quæ nobis opinio etsi probabilior videtur, tamen non semper abhorruimus ab decadum appellatione, quæ & usu recepta est, nec sine circuitu verborum vitari interdum poterat.

De epitomis. Epitomarum, quæ in tomum quartum conjectæ sunt, auctor ignoratur. Eas enim aut Li-

Livio ipsi, aut L. illi Floro, cujus exstant rerum romanarum libri quatuor, adscribi non patitur dispar ab utroque stili color. Quisquis ille fuerit, quem nosse haud sane multum interest, ejus certe breviaria, tamquam exsanguia quædam & leviter adumbrata pulcherrimi corporis simulacra, non omni prorsus cura indigna sunt; eo quidem magis, quod eorum aliqua est ad historiam, ubi Livius deficit, illustrandam utilitas.

Atque hæc sunt, quæ sive ad Livii vitam, sive ad ejus operis formam, descriptionem, casusque pertinentia, non ignorare operæ pretium sit.

Art. III. De operis Liviani virtutibus.

Jam de ipso opere agamus, & ejus virtutes, quæ sunt eximiæ, ita subjicere conemur juvenum oculis, ut & sentiant quæ sit in eo vis boni, & totum illud, quantumcumque est, in sese ipsi assidua tractatione transfundere ament.

§. I. Livii eloquentia.

Ac primo quidem eloquentiam tanti viri laudare supervacuæ operæ sit. Quem enim non statim legentem allicit inaffectata illa narrandi jucunditas, & limpidus nitor, qui & perspicuitati serviat, nec careat, ubi opus est, nervis; non inepto tumidæ orationis fastu inflatus, sed simul simplicitatis, simul munditiarum memor; qui æquabili velut filo deductus, res gestas ita naturali quodam ordine explicet paulatim & aperiat, ita exhibeat omnia locis temporibusque distincta, ita suos allinat rebus & personis colores, ut coram agi cernique, non describi res auribusque accipi videantur? Quid dicere opus est de incredibili illa concionum ejus & orationum eloquentia, in quibus eximius scriptor nullam non expressit dicendi laudem? In iis sententiæ, tum gravitate, tum acumine commendatæ, egregio vestiuntur optimorum lectissimorumque splendore verborum. Jam pro argumentorum varietate, modo exultat audacius oratio, & grande aliquid ac sublime sonat, modo summissiore quodam & modestiore cursu, semper tamen

cum quadam dignitate, fertur. Nihil vero mirabilius, quam quomodo versatile pariter ad omnia scriptoris ingenium, eorum omnium quos loquentes facit, senum ac juvenum, privatorum magistratuumve, Romanorum & hostium, sensus, animos, habitus ita induit, ut illi ipsi non melius modo aut venustius, sed ne aptius quidem decentiusque dicere potuerint. Itaque jamdiu docti omnes magno consensu iere in Quintiliani sententiam, qui Livium esse judicat, *cum in narrando miræ jucunditatis clarissimique candoris, tum in concionibus supra quam enarrari potest eloquentem.*

Livio crimini datæ orationes & conciones. Ex illis tamen orationibus crimen in eum oritur, tamquam in iis & fidem historiæ neglexerit, & excesserit modum. Nec levibus sane auctoribus hæc criminatio nititur, a Pompeio Trogo olim conjecta in Livium, & hodie quoque a doctissimis ingeniosissimisque viris renovata, &, quod majus est, unanimi fere historicorum hujus ævi consensu comprobata, qui omnes ab ejusmodi concionibus, præsertim quas vocant directas, inserendis in narrationem suam abstinuere.

Neque ego receptum hodie morem reprehendere ausim, quem fortasse etiam historicæ gravitati convenientiorem esse non frustra jactatur. Attamen si auctores in utramque partem, si rationum momenta diligenter perpendantur, erit sane cur Livium præpropere damnare vereamur.

Defenditur Livius exemplis Si gravitate auctorum exemplorumque res dijudicetur, tot se patronis tuebitur Livius, quot fere apud Græcos Latinosque in historia maxime claruere scriptores, Herodoto, Thucydide, Xenophonte, Polybio, Sallustio, Tacito, Curtio. Dionysium Halicarnasseum omitto, apud quem non immerito fortasse reprehendi possint nimis protractæ in longum orationes, quæ & fatigant lectorem, & ingratam interdum narrationi moram injiciunt. Sed ceterorum quos modo no-

nominavi eadem quæ Livii caufa eft. Apud omnes & crebræ orationes reperiuntur, &, fi quando opus fuerit, longiufculæ, & omnibus dicendi virtutibus, omni cultu expolitæ, fi tamen Polybianas excipias, quæ tinctæ fenfu comtiorem ornatum neglexere. Omnibus igitur aut laus tribuenda eft, aut venia deneganda. Durum fane in tot tam illuftres reos gravem fere fententiam; & in magna illa nomina, quæ omnis per tot retro fecula mirata eft vetuftas, quæ qui carpere aufit, facilius fibi quam illis noceat, cenforium ftylum exercere.

Et quidem, fi res ipfa infpiciatur, quid tandem deliquere fummi fcriptores, dum præter eam quæ debebatur, narrandarum jucunde, graviter, diftincte, dilucideque rerum voluptatem, etiam alteram indebitam nobis ex luculentiffimis orationibus, paravere? Fides, inquiunt, hiftoriæ violatur, dum ea nobis tamquam dicta obtruduntur, quæ tamen numquam revera dicta funt. Quafi vero cuiquam innocens ille dolus imponat, aut periculum fit, ne quis illas Livii tam diligenter elaboratas, tam fevere caftigatas, tantis verborum fententiarumque munditiis excultas orationes ab horridis illis primorum urbis Romæ temporum aratoribus effe exiftimet.

Fidem hiftoriæ non lædunt Livii orationes.

Unum excipio. Si fcriptori licuit eorum quos dicentes facit referre verba, & orationes ipfas, quales pronuntiatæ funt, alicunde nancifci, nihil dubium effe poteft, quin illæ totidem verbis lectori reddendæ fint, neque in earum locum ludentis ingenii fetus fupponendi. Itaque non negabimus peccaffe Tacitum, qui in l. XI. Ann. c. 24. Claudio Imperatori alienam & fictitiam tribuerit orationem, cum vera exftaret, cujus etiamnum fragmenta habemus. Sed fi verarum copia non fit, non video fane, cur vetetur is qui hiftoriam fcribit, fuas & ad excolendum animum, & ad acuendum ingenium fæpe profuturas orationes offerre lectori, cum

præsertim & in eas conjici commode possint sapientissima quædam monita ac præcepta ex ipsis factorum visceribus nascentia, quæ tamen inter narrandum attexere minime decuerat; & ingenia, mores, animi ducum ac populorum propius ad naturæ veritatem exprimi; & vero causæ illæ quibus bellorum origo, & celeberrimi quique eventus continentur, atque etiam consilia ex quibus facta fluxere, liberius copiosiusque tractari. Ad hæc tot commoda illud quoque accedit, quod in iisdem, velut in amœnis quibusdam diverticulis, perpetua narratione defatigatus interdum lectoris animus suavissime conquiescit.

Id tantum cavendum est lectori, ne ex orationibus facta se sincera & incorrupta haurire posse existimet, quæ in iis majus aucta, vel extenuata verbis, ad invidiam gratiamve decurtata, depravata plerumque reperiuntur. Orationes non tamquam ex scriptoris persona accipi debent, sed ex ejus, quisquis ille est, quem scriptor loquentem facit. Ipse narrationi fidem, orationibus præstare debet eloquentiam. Si quando tamen hac libertate abuti visus est Livius, id observare in notis non negleximus.

Historiæ modum non magis directæ orationes egrediuntur, quam obliquæ.

At enim qui directas conciones operi suo inferunt, *historiæ modum*, id enim secundum erat, *excedunt*: id est, si recte assequimur accusatoris mentem, ultra terminos legibus præfinitos evagantur, nec jam historicos se esse volunt, sed oratores. Id quam convenienter in Sallustio & Livio reprehendat Trogus Pompejus, ipse viderit, qui obliquas orationes historiæ suæ non dubitaverat intexere, quarum unam nobis servavit Justinus, plerisque Livianis prolixiorem. Quis enim non videat eamdem plane & obliquarum, & directarum concionum esse rationem? Præclarum vero commentum! mirum artificem! qui pro *indicativis modis infinita* subjecerit, & loco *primæ personæ tertiam*. Eos qui nihil omnino, ac ne oratio-

Justin. l. XXXVIII. c. 4. & seq.

nes

nes quidem ipsas in historiam inseri debere contendunt, nisi ex vetustorum monimentorum fide, etsi paulo severiores sunt, aliquid tamen secutos esse video. Verum ii nos profecto ludibrio habent, qui cum directas conciones reprobent, jus sibi esse existimant obliquas, quantumlibet prolixas, in opus suum includendi. Nihil ergo videtur afferri, cur Livio suas orationes vitio ac culpæ dari debere pronuntiemus.

De Patavinitate Livii.

At circa formam loquendi elegantiamque sermonis litem ei dudum movit vir ingenio & eloquentia clarissimus, Asinius Pollio, qui in eo putabat inesse quamdam *Patavinitatem*, sive locutiones quasdam quæ Patavinum, ut ita dicam, solum saperent, nec essent quadam urbanitate coloratæ. Hoc crimen hodie, nec dilui, nec comprobari omnino posse facile crediderimus. Fieri sane potuit, ut homo Patavinus patriam plane dediscere non quiverit, & levia quædam retinuerit loquendi vitia, quæ principis inter Romanos viri teretes & religiosas aures offenderent. At nos, quibus Latina lingua peregrina est, qui eam ex libris tantummodo cognoscere possumus, quomodo tantum nobis arrogaremus, ut illos nævos, qui plerorumque Romanorum oculos fortasse fallebant, deprehendere & assignare auderemus? Id sane tentaverit Dujatius, homo non ita a Latinitate instructus, ut Livianæ orationis censuram ageret. Nobis consultissimum videtur ea de re silere. Bene profecto nobiscum ageretur, qui Latinam linguam balbutire conamur, si Livii orationem cum sua quoque *Patavinitate* daretur effingere.

§. 2. Livii Fides. Gratiam aspernata.

Nec vero eloquentia tantum claruit Livii, sed laudatur & fides, quæ prima virtus ab historiarum scriptore requiritur. Ausum esse eum vera etiam cum offensionis periculo dicere, veritatisque studiosiorem fuisse, quam gratiæ imperantis, ex eo patet quod, referente Tacito, IV. Ann. 34. ita Cn. Pompejum laudibus extulerat, ut Pompejanum eum

Augustus appellaret. Sæpe Brutum, Cassium, Scipionem, Afranium, ut insignes viros nominaverat. Neque id, eodem teste Tacito, amicitiæ ipsius cum Augusto offecit: quod quidem dubito utrum patientissimis Principis auribus, an scribentis libertati fuerit honorificentius.

Sed & in iis quæ hodie supersunt, nulla apparet assentationis erga eum qui rerum potiretur suspicio. Semel aut iterum in totis quinque & triginta libris Augustum appellat; sed ipsa re poscente, sed breviter & cursim, modicis cum laudibus & veris. Libro primo, cap. 19. templum Jani, occasione data, memorat ab eo clausum fuisse: quo cum Augustus magnopere gloriaretur, ipse tamen rem uno verbo tangit, gratulatus tantum ætati suæ raram felicitatem. Rursus, ubi de spoliis opimis Cossi disserit, l. IV. c. 20. testem allegat *Augustum Cæsarem, templorum omnium*, inquit, *conditorem, aut restitutorem*: quod quam vere, quam non ambitiose dictum sit, testimonio est illa ipsius Augusti notissima vox: *marmoream se relinquere* urbem, *quam lateritiam accepisset*. Jam vero in narranda insigni illa de Asdrubale victoria quam Livius & Nero reportavere, quam bella sese scriptori nostro materies offerebat demerendæ Liviæ Augusti uxoris, quæ ad alterum e victoribus originem referebat, in alterius domum fuerat adoptata! quam facile ibi sese jactare poterat adulatio! Livius rem quidem ipsam ornate, ut par erat, magnificeq; describit; in victores ipsos plena manu laudes cumulat: de eorum posteris, de Livia, Tiberio, Druso, ne verbum quidem.

Amore in patriam labefacta

Ceterum fateri cogimur Livii fidem, quæ adversus gratiam potentiorum inconcussa stetit, amore patriæ aliquoties fuisse labefactatam. Cujus quidem culpæ, ab honestissima sane causa profectæ, sed culpæ tamen, non auderemus tantum virum insimulare, nisi res clara omnino foret, & plurimis manifestisque argumentis teneretur. Liceat nobis remit-

mittere Lectorem ad ea quæ in Præfatione ad majorem nostram Livii editionem super hoc negotio disputavimus.

§. 3. Livius recti honestique amans.

Quod si in iis etiam quæ peccat identidem Livius, amor tamen virtutis eminet, ita ut ab æquis judicibus laus ei cum reprehensione conjuncta debeatur; quantus illius gloriæ splendor est, ubi sincerus nitet, nec ulla erroris macula deformatus! Ubique spirat apud eum cura commendandæ honestatis: suam ille ubique virtuti laudem, suam vitio reddit ignominiam; neque nudam ac jejunam dictorum factorumque proponit seriem legentibus, sed iis instructam judiciis ac præceptis, quæ ad omnem vitæ officiique rationem egregia possint esse documenta?

Pietas ejus in numina.

Ac primo quidem pietatem in numina quæ apud suos colebantur, & quamdam religionis patriæ reverentiam ubique profitetur: infelix, qui temporum vitio & communis exempli imperiosa lege abreptus futilem religionis umbram pro re amplecteretur; laudandus, qui umbram retineret tamen, seseque multum ab insanientis sapientiæ audacia & temeritate sejungeret, quæ bellum falsis indictum diis cum vero gerebat, & dum impios vulgi circa divina profligaret errores, ipsam tollebat divinam vim, eademque opera maximum justitiæ & societatis humanæ vinculum dissolvebat. Sacrilegam hanc, quæ suo ævo Romæ vigebat, opinionum licentiam, non semel increpat, & cum intimi doloris sensu deflet Livius. Quam gravis, quantæ severitatis & sanctimoniæ plena est hæc quæ lib. III. cap. 20. occurrit novæ illius impietatis castigatio! *Nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia deum venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat.* Et alibi, (X. 40.) de juvene eo qui consulem monendum sibi esse existimabat pullarium auspicia ementitum esse, *juvenis*, inquit, *ante doctrinam deos spernentem natus.* Sed quid plura opus est? Qui sedulo per-

perpenderit, quonam modo Livius, si quid pie in deos factum est, id commemoret & prædicet; contra, si in aliquo contemtor religionis animus appareat, quam is invidiose describebatur, & in odium vocetur, facile animadvertet prioribus illis exemplis nostrum maximopere delectatum esse, hæc vere & ex animo detestatum. Sufficiat hic indicare lectori capp. 40. & 46. lib. V. ubi de Albinio, & Fabio Dorsone agit, & initio lib. XXII. ubi de consule Flaminio.

Immerito ei objicitur superstitio. Neque vero crediderimus, id quod multi Livio objecere, illam quam in eo laudamus cælestis numinis reverentiam, in anilem superstitionem degenerasse. Huic criminationi maxime ansam præbuere prodigia illa, quæ plurima in singulos fere annos colligit, partim incredibilia & omnino vana, partim ab imperitis hominibus falso habita pro monstris, cum tamen nihil in iis esset, quod non ex vi ipsa rerum & naturæ legibus flueret. Sed non recte judicant de Livio, qui hæc omnia ab eo aut pro veris memorata, aut in religionem versa esse existimant. *Livii de prodigiis judicia.* Ipse se multis locis defendit: ut cum lib. XXI. cap. 62. prodigiorum enarrationem sic orditur: *Romæ, aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta, aut (quod evenire solet motis semel in religionem animis) multa nuntiata & temere credita sunt.* Rursus lib. XXVII. c. 23. *Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in æde Jovis aurum rosisse nuntiatum est.* Ubi etsi rei prorsus incredibili fidem potius derogare debuerat, absurdæ certe superstitionis crimen a se repellit. Sed nusquam suum de his rebus judicium aut apertius, aut fusius explicat, quam lib. XLIII. c. 13. *Non sum nescius*, inquit, *ab eadem negligentia qua nihil deos portendere vulgo nunc credant, neque nuntiari admodum ulla prodigia in publicum, neque in annales referri. Ceterum & mihi vetustas res scribenti nescio quo pacto antiquus fit animus: & quædam religio est, qua illi prudentissimi viri publi-*

publice suscipienda censuerint, ea pro indignis habere quæ in meos annales referam. Ex his profecto patet plura eum, quod Curtius de se testatur, transcribere, quam credere, & sola antiquitatis veneratione adductum ea in annales suos retulisse, quæ etsi futilia esse intelligeret, illis tamen prudentissimis viris gravissima visa esse, &, tamquam missa a diis, publice suscepta meminerat.

Livius ex historiæ fide prodigia narrare debuit.

Quin etiam illud affirmare non dubitabimus, pertinuisse ad historiæ fidem, ut prodigia illa, quemadmodum in publicis monimentis tradita reperiebat, ita ad nos scripto transmitteret. Quis negaverit historiæ cujuslibet populi non pœnitendam esse partem eam quæ ad ejus sacra ritusque religiosos & cultum numinis spectet? Quem nostrum non juvat nosse, quantopere mentes priscorum illorum Romanorum occæcaret stolida, & multum, irridendane dicam, an deflenda, circa divina superstitio & credulitas? Quæ cognitio tantum abest ut veræ religioni officiat, ut contra hoc quoque nomine gratias Deo immortales & habere, & agere debeamus, quod nos veteribus illis neque prudentiores neque ingeniosiores, a tam supinis tamque exitialibus erroribus, per divinam Evangelii lucem liberaverit. Non continuo igitur, si Livius perabsurda prodigia memoriæ mandavit, id ei in crimine ponendum, aut nota superstitionis injungenda est: ac proinde nihil jam obstat quominus eum multum amemus de sua in eos quos solos colere didicerat deos pietate. Multum ergo ab eo absumus, ut Gregorio Magno, acris ingenii, & eruditi in Religionem Christianam studii pontifici, tam lævam fuisse mentem putemus, ut, quod legitur in Antonini Summa, ob illam prodigiorum commemorationem infensus Livio, quoscumque nancisci potuisset ejus libros igni traderet. Id nec libet credere, & licet, ubi rei tam absurdæ tanto posterior ætate testis unus citari potest.

Livius virtutum

Sed & ceterarum virtutum, justitiæ, abstinen-

omnium præco & hortator. nentiæ, comitatis, munificentiæ, caſtimoniæ, amoris in patriam, ſumma ubique apud eum elucet admiratio, quæ in earum æmulationem ipſum quoque lectorem rapit. In re manifeſtiſſima non operæ eſt diutius immorari. Sed tamen quis non ardore quodam caritatis in patriam ſuccendi ſe ſentiat? ſive audit (IX. 4.) Lentulum conſules ad Caudium hortantem, ut communem ſalutem non morte tantum, ſed & ignominia ſua bene emtam putent; ſive hanc (XXVI. 36.) velut ex oraculo miſſam vocem excipit: *Reſpublica incolumis & privatas res facile ſalvas præſtat. Publica prodendo tua nequicquam ſerves*. Quem non ad temperantiam contemtumque voluptatum incitet & inflammet Scipio ille, qui dum Maſaniſſæ intempeſtivum & præcipitem in Sophonisbam amorem caſtigat, (XXX. 14.) non dubitat, & juvenis, & victor, omnibus triumphis anteferre frenatarum libidinum decus?

Quod ſi a vitiis quoque dehortantur aliena opprobria, Tarquinii ſuperbiam & crudelitatem, Appii decemviri libidinem & impotentiam, Manlii Capitolini ſpes ambitioſas & ſeditioſa conſilia, Flaminii Varroniſque temeritatem iis coloribus depingit Livius, ut tantam fœditatem nemo non laudis cupidus exhorreſcat. Sic ergo ex ejus opere hic colligitur fructus, quem ipſe ex hiſtoria uberrimum utiliſſimumque capi poſſe exiſtimavit. Sic *omnis exempli documenta in illuſtri poſita monimento intueri* datur. *Inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites*.

Livii hiſtoria ad mores informandos utilior, quam omnes philoſophorum diſputationes. Fremant philoſophi licet: audacter profitebimur animi noſtri ſententiam. Omnes illorum diſputationes una nobis videtur Livii hiſtoria, ſi quis & honeſti amore ſibi pectus imbui velit, & ſalubri quodam antidoto adverſus vitiorum contagia muniri, ſive auctoritatis pondere, ſive utilitatis ubertate ſuperare. Quicquid apud illos præceptis adſtrui-

struitur, hic firmatum videmus exemplis. Illi cassam sæpe & vacuam fingunt animo virtutis imaginem: hic ipsa sese virtus præsentem sistit ob oculos, & vivam quodammodo ac spirantem exhibet. Illorum suspecta interdum est otiosa loquacitas: hic nos frangit auctoritas ineluctabilis onustorum triumphis ducum, & maximi post hominum memoriam imperii conditorum. Denique illorum præceptiones non modo aridæ ac jejunæ nihil habent lenocinii, nihil voluptatis, sed etiam ipsa præcipiendi professione absterrent ac fugant indociles plerumque hominum animos: Livius & omni eloquentiæ cultu salutaria monita vestit & exornat, & ita præcipit ut prorsus lateat præcipiendi voluntas. Nullum in eo magisterii supercilium; nulla doctoris persona: fallitque disciplina virtutis ante insinuata mentibus, quam ipsi qui discunt doceri sese intelligant.

Hoc artificium callide deprehendit vir exculti multa humanitate ingenii Corbinellus, qui sententias e Livio collectas contulit in libellum, editum Parisiis anno 1694. In monito quod huic libello præfixum est, observat editor, mirum quibusdam fortasse videri posse, quod qui tam non sententiose scripserit Livius, tam multas ex suo opere excerpendas sententias præbuerit. Sed nempe egregius dicendi artifex, non, Polybiana simplicitate, tamquam purpureos pannos, narrationi sententias assuit. Longe illi major est venustatis & æquabilitatis in scribendo cura. Dat itaque operam, *ne*, quod postea Petronius monuit, *sententiæ emineant extra corpus orationis expressæ, sed intexto vestibus colore niteant*.

Jam igitur æquam de Livio videmur ferre posse sententiam. Tres præcipuæ sunt historiæ dotes, ut vera, ut jucunda, ut utilis sit. Atque adeo tria sunt historici officia, ut res gestas cum fide repræsentet, ut iis tractandis eloquentiam adhibeat, ut hausta ex iisdem morum informandorum monita & præcepta *Judicium de Livii historia.*

nar-

narrationi inspergat. Duo ita præstitit Livius, ut si minus ceteris omnibus dicendus est præripuisse palmam, certe nulli secundus haberi possit: ac si historiarum scriptori sufficeret utile dulci miscere, frustra quicquam perfectius quæreretur. In fide paulum claudicavit, & humani aliquid passus est, sed ita ut culpam causa culpæ elevare plerumque videatur.

De Livii moribus conjectura.

Jam si ab opere ad mores ejus judicium transferamus, & eos ex scriptis æstimemus, ut fere solent ii qui scribunt aliquid, animi sui effigiem etiam aliud agendo in libris suis exprimere, dubitare non possumus, quin candidissimum ei pectus fuerit amantissimumque virtutis. Eam ille ubique tantis laudibus, tam ab omni fuco & mendacii larva alienis extollit, ut intra otiosam ejus admirationem minime stetisse videatur. Scias eum qui virtutem in ceteris eximie laudet, in se quoque amare.

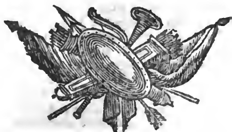

COM-

COMPENDIARIA EXPOSITIO

Ponderum, pecuniarum, menſurarum, de quibus mentio apud LIVIUM *occurrit.*

LIbra Romana erat duodecim unciarum, quas in libra Pariſienſi numeramus ſedecim. *De Ponderibus. Libra.*

Sed uncia Romana aliquantum ſuperabat pondere unciam noſtratem, & poteſt cenſeri granis 600. qualia 576. uncia Pariſienſis continet. *Uncia.*

Itaque unciæ Romanæ 12. æquabant pondere uncias Pariſienſes 12. $\frac{1}{2}$

Ac proinde libra Romana ſe habet ad libram Pariſienſem, ut 12. $\frac{1}{2}$ ad 16.

As eſt ipſa libra Romana. *As.*
Partes aſſis ſunt,
Deunx, undecim unciæ.
Dextans, decem.
Dodrans, novem.
Bes, octo.
Septunx, ſeptem.
Semis, ſex.
Quicunx, quinque.
Triens, quatuor.
Quadrans, tres.
Sextans, duæ.
Uncia,

Denarii centum in libram argenti imputari ſolebant. *Denarius.*

Diſtingui debent ſeſtertius & ſeſtertium.

Seſtertius nummus fuit argenteus, quarta pars denarii. Libra ergo argenti Romana cenſenda eſt quadringentis ſeſtertiis nummis. *Seſtertius.*

Seſtertium nummus non fuit, ſed ſumma quædam ad conficiendas commodius rationes excogitata; quæ quidem ſumma par erat mille ſeſtertiis nummis, ſive ducentis quinquaginta denariis, ſive denique duabus libris Romanis argenti cum dimidia. *Seſtertium.*

Pon-

Pondera Græca Drachma. Pondera Græca usitatissima, sunt drachma, mina, talentum. Drachma Attica ubique in veterum monimentis censetur par denario *Mina.* Romano. Sed centum drachmæ erant in mina Attica. Itaque minam Atticam parem fa- *Talentum.* cere debemus libræ Romanæ. Talentum Atticum sexaginta minarum erat, ac proinde par sexaginta libris Romanis.

De Pecunia. Jam ad pecuniam transeamus, eamq;, qualis stante republica fuit, perpendamus. Inferiora tempora nihil ad præsentem disputationem pertinent.

Pecunia triplicis generis apud Romanos fuit, ærea, argentea, aurea.

Æs rude. Primus Romæ signavit æs Servius Tullius. Antea rudi ære, id est, massis quibusdam æreis, non signatis, non unius formæ, non certæ figuræ, utebantur. Asses a Servio signati fuere librales, & hoc initio fuit illud *Æs grave, sive asses librales.* æs grave, de quo toties apud veteres scriptores mentio occurrit, quod appendi, non annumerari solebat. Signatum est nota *pecudum*, bove, vel ove, vel sue, unde *pecunia* appellata. Percussi quoque sunt semisses, & trientes, & quadrantes, ejus ponderis quod nomine ipso indicatur. Hac sola pecunia usi sunt Romani ad Q. sive C. Fabium, Q. Ogulnium consules, quinque annis ante primum Punicum bellum.

Argentum signatum Romæ. Tum devicto Pyrrho & Tarentinis, quum Romani totam jam Italiam imperio amplecterentur, auctis successu rerum opibus, argentum signari cœptum, denarii, quinarii, *Denarii, quinarii, sestertii.* sestertii; & placuit denarium pro decem libris æris, sive assibus libralibus, ambulare; quinarium, qui postea & Victoriatus dictus est, pro quinque; sestertium pro dupondio, sive duobus assibus, & semisse: quod & ipsa nomina testantur. Hinc apparet quanta primis illis temporibus argenti raritas Romæ, & quam immane pretium fuerit. Quum enim centum denarii, ut supra diximus, in libram argenti imputarentur, denarius autem decem libris æris æquipararetur, sequitur singulas

argen-

argenti libras millenis æris libris primo æstimatas fuisse.

Una libra argenti par mille libris æris.

Sed non ita multo post mutata res est, & pretium æris auctum, non tam affluentibus divitiis, quam urgente inopia. Bello enim Punico primo, quum impensis respublica non sufficeret, institutum ut asses sextantario pondere ferirentur, manente levioribus his assibus eodem pretio, quod libralibus fuerat. Mutato æreæ monetæ pondere, mutata nota est. Nota æris tum fuit ex altera parte Janus geminus, ex altera rostrum navis: in triente vero & quadrante, ratis, unde & *ratiti* interdum dicti sunt.

Asses sextantarii.

Postea Annibale urgente, Q. Fabio Maximo dictatore, asses unciales facti: sed mutata est eorum ad argentum proportio; placuitque denarium sedecim assibus permutari, quinarium octonis, sestertium quaternis. Postremo asses semunciales facti, quo tempore, quo ferente legem, incertum: sed hoc constat, servatam esse tunc eamdem quæ a bello Punico secundo invaluerat horum ad argentum rationem.

Asses unciales.

Asses semunciales.

Nota argenti fuere bigæ atque quadrigæ; & inde bigati quadrigatique dicti.

Aureus nummus post annum secundum & sexagesimum Romæ percussus est, quam argenteus, id est, bello Punico secundo, C. Claudio Nerone, M. Livio II. consulibus: tumque auri proportionem ad argentum quindecuplam fuisse ex Plinio colligitur: sed brevi decupla effecta est ex imitatione Græcorum.

Aureus nummus secundo bello Punico signari cœptus.

Auri ad argentum proportio quindecupla primo, brevi postea decupla.

Aureus nummus unius generis, unius formæ apud Romanos fuisse videtur. Quadraginta nummi signabantur ex auri libris: unde sequitur aureum nummum duum denariorum & quinarii pondus æquasse. Atque hoc quidem perbene convenit cum perpetua aurei Romani æstimatione, quem veteres magno consensu viginti quinque denariis argenteis valuisse testantur. Si enim servetur decupla auri ad argentum proportio, duo denarii & semis

Aureus Romanus valuit 25. denariis.

ſemis ex auro pares ſunt viginti quinque denariis ex argento. Talis ergo fuit aureus Romanus.

Aureus Atticus duarum drachmarum.

Aureus Atticus minor Romano fuit, & duarum tantum drachmarum pondus æquabat. Hic vocabatur ſimpliciter χρυσοῖ. [Fuere & drachmales aurei, qui ἡμίχρυσοι nominabantur.

Comparatio antiquorum nummorum cum noſtris.

Cognito antiquorum nummorum pondere, & eorum inter ſe ratione, eos cum noſtris comparare nihil negotii eſt, ſive quis illos libellis ac ſolidis Turonenſibus, ſive ponderibus noſtratibus æſtimare velit. Nobis placuit magis ponderum ratio, quæ & omnem ambiguitatem effugit, nec umquam apud nos variat. Igitur, quæcumque auri argentive, ſive facti aut infecti, ſive ſignati ſumma in Livio occurrit, eam marcis ſeu ſelibris unciis, &c. Pariſienſibus æſtimavimus.

Aurum argentumque ad ponderum Pariſienſium rationem exegimus.

Æs non debuit æſtimari ex pondere.

Sed in ære alia nobis ineunda ratio erat, ne in eumdem errorem incurreremus, qui Dujatio fraudi fuit. Quum enim æs apud Romanos longe vilius eſſet quam apud nos, ut patet ex eo quod, ubi primum moneta ex argento cudi cœpta eſt, ſingulæ argenti libræ millenas æris libras pretio æquarent, aſſes Romanorum librales in libras æris noſtrates redacti, quod a Dujatio factum eſt, fallaci nobis ſpecie divitiarum imponerent, & haberentur a nobis pro longe majore ſumma, quam quanti a Romanis illi taxabantur. Itaque faciendum viſum eſt, ut æs non in ſe, ſed habita argenti ratione æſtimaremus; &, quod ei ad argentum collato pretium Romani ſtatuerant, id in marcis, unciis, &c. argenti Pariſienſibus redderemus.

Sed habita argenti ratione.

Hic operæ pretium eſſe ducimus tabulam exhibere indicem ponderum nummorumque maxime uſitatorum apud veteres cum ponderibus noſtratibus collatorum. Fuere ergo nobis

Indiculus ponderum nummorumque veterum ex noſtris ponderibus æſtimatorum.

Libra Romana & mina Attica, unciarum Pariſienſium 12. $\frac{1}{2}$.

Un-

Uncia Romana, granorum 600.
Denarius, granorum 72.
Drachma par censetur denario.
Quinarius, granorum 36.
Sestertius, granorum 18.
Sestertium, sive mille nummum, marcarum argenti 3. unciarum 7. granorum 144.
Talentum Atticum, marcarum argenti 93. unciarum 6.

As, quamdiu deni denarium, bini cum semisse sestertium conficiebant, æstimatus a nobis est granis argentis $7\frac{1}{5}$: postcaquam sedeni in denarium, quaterni in sestertium conjecti sunt, granis argenti $4.\frac{1}{2}$.

Æs grave ad asses referri constat. Sed quonam pretio illud finiendum sit, hoc vero ad liquidum perducere haud facilis aut perfunctoriæ operæ est. Rem non indiligenter expendimus in Appendice *de Ære gravi*, ex qua hæc paucula excerpimus. *Æs grave.*

1 Æris gravis appellatio tum nata est, quum asses imminuti sunt, ut nempe grave æs opponeretur huic recenti leviori. Antea enim quum unius generis æs esset, nempe asses librales, minime necesse erat illud aliquo velut cognomine insigniri.

2. Assibus sextantariis factis, quum maneret eadem horum assium, quæ libralium fuerat ad argentum ratio, decem asses, sive decem æris, & decem æris gravis, eodem pretio censebantur, & pariter denarium designabant: & appellatio æris gravis, recens invecta, tunc tantum usurpabatur, si quando sermo esset de veteribus assibus libralibus.

3. Assibus uncialibus factis, & mutata assium ad denarium ratione, Romani, retinentissima patriorum institutorum civitas, servasse videntur antiquam pecuniarum æstimandarum rationem, in iis certe, quæ publice fierent, ut in æstimando civium censu, in muneribus donisque senatusconsulto decretis in colligenda ratione pecuniæ quæ in

trium-

triumphis ferretur, &c. Igitur, quum tunc in usu communi sedecim æris in denarium imputarentur, in publicis rationibus obtinuit decem æris semper pro denario haberi, sed addito, vitandæ ambiguitatis causa, cognomento *gravis*. Tumque æs grave non fuit nummus, non pondus quoddam verum æris, sed merum nomen, mera appellatio; quemadmodum apud nos *denier*, *pistole*, *livre Tournois*, quibus nominibus utimur in concipiendis pecuniarum rationibus, licet nullus eis examussim æreus, argenteus, aureusve nummus respondeat.

De Mensuris. Superest ut aliquid de mensuris longis & cavis breviter disseramus. Initium hic a pede, quemadmodum in ponderibus a libra, faciendum videtur.

Pes Romanus undecim ferme pollicum Paris. Pes Romanus Capitolinus ab diligentissimis talium rerum indagatoribus, sed & Mathematicarum disciplinarum peritissimis viris, Picardo & Auzutio, magna cum cura observatus, inventus est partes habere 653. vel 653. $\frac{1}{2}$ quales pes noster Parisiensis habet 720: ac proinde non totos habere undecim pollices Parisienses, quamvis ab iis parum absit, nempe paulo plus una decima pollicis parte. Hoc discrimen inter Romanum nostratemque pedes haud sane parvum est. Tamen pedem Romanum, & ejus partes, & omnino mensuras longas, præter stadium & milliare, ad nostri pedis regii modum revocare in notis neglexímus, propterea quod nec tanti esse visum est, & res facillima.

Sed operæ pretium est nosse quam rationem haberent ad pedem ceteræ antiquorum mensuræ.

Pedis Romani partes. Pes Romanus dividitur in quatuor palmos, duodecim pollices, digitos sedecim.

Cubitus par sesquipedi. Cubitus, in duas spithamas, sex palmos, decem & octo pollices, quatuor & viginti digitos. Itaque cubitus par erat sesquipedi.

Jugerum. Jugerum actus duos quadratos continebat, quorum quilibet centum & viginti pedes quaqua-

quaversum habebat. Itaque jugerum patebat ducentos quadraginta in longum pedes, in latum centum & viginti.

Stadium, mensura Græca, erat centum viginti quinque passuum, quorum quilibet quinque pedibus censebatur. *Stadium.*

Milliare Romanum par erat octo stadiis. *Milliare.*

Hinc facile est stadia & milliaria ad leucarum nostrarum communium rationem exigere. Leuca, quales viginti quinque gradum unum meridiani terrestris explent, habet hexapedas 2282. Stadia igitur duo ferme & viginti, duo milliaria & septingenti quinquaginta passus, leucam conficerent, si pes Romanus pedi nostro par esset. Sed si discriminis quod inter utrumque interest, ratio habeatur, stadia fere quatuor & viginti, tria milliaria in leucam imputanda erunt. *Quot stadia & milliaria in leuca nostrate.*

Quod spectat ad mensuras cavas, eas omnes quæ in Livio identidem appellantur, ad nostrarum rationem exigere necessarium duximus.

Amphora, sive quadrantal, erat ipse pes cubicus Romanus. Sed quum in pede Romano undecim fere sint pollices Parisienses, (decimam pollicis partem, quæ abest pedi Romano, negligimus) pes cubicus Romanus solos habebat pollices cubicos mille trecentos triginta unum, quales habet mille septingentos viginti octo pes noster cubicus. Itaque pes cubicus Romanus est ad pedem cubicum nostratem, ut 3. $\frac{1}{12}$ ad 4. sive ut 37. ad 48. *Amphora per cubicus Romanus.*

Urnæ duæ amphoram complent. *Urna dimidia pars amphoræ.*

Modius apud Romanos pedis sui cubici tertia pars erat, quemadmodum apud nos, nostri. Itaque eadem est inter modios Romanum & nostratem, quæ inter pedes cubicos Romanum & Parisiensem ratio. *Modius tertia pars.*

Congius est semipes Romanus cubicus, octava pars amphoræ. Sed quum congius ad metienda liquida adhiberetur, æstimabimus eum, ut ceteras infra ipsum mensuras, in iis mensuris quas vocamus *pintas*, & earum *Congius, semipes cubicus.*

par-

partibus. Itaque congius centum uncias Romanas pondo vini capiebat, quibus pares sunt 104 $\frac{1}{6}$ unciæ Parisienses, sive libræ sex, unciæ octo, cum una sexta unciæ parte. At vini vel aquæ *pinta* (sic enim loqui necesse est, si verborum circuitus, & ambages vitare volumus) æquat duas libras pondere. Itaq; congius capiebat tres vini vel aquæ *pintas*, & paulo amplius quartam *pintæ* partem.

Sextarius. Sextarius, sexta pars congii, sexdecim uncias Romanas vini pondo cum quinque drachmis & una tertia drachmæ parte capiebat, libram Parisiensem cum uncia & semisse, ac proinde major erat ea mensura quam vocamus *chopine*.

Hemina. Hemina, pars dimidia erat sextarii, ac proinde superabat eam mensuram quæ apud nos dicitur *demi-septier*.

Quartarius. Quartarius, quarta pars sextarii, non multum excedebat eum modulum, quem dicimus *poisson*.

Medimnum. E mensuris cavis apud Græcos usitatis, solius medimni apud Livium fit mentio, quod duabus amphoris sive sex modiis par erat.

Addemus hic & tres alias mensuras cavas Græcas, quarum, etsi non in Livio, at in Historia certe Romana interdum nomina occurrunt.

Cadus Cadus est Græca amphora, continens urnas tres, ac proinde tertia parte superans amphoram Romanam.

Cotyla. Cotyla par Heminæ.

Chœnix. Chœnix quater cotylam continet, ac proinde æquat tertiam congii partem, & octavam modii Romani.

PRAG-

FRAGMENTA DUO LIVII de Cicerone.

Ex Seneca patre, Suasoria sexta.

M. Cicero, sub adventum Triumvirorum cesserat urbe, pro certo habens id quod erat, non magis Antonio eripi se, quam Cæsari Cassium & Brutum, posse. Primo in Tusculanum fugit, inde transversis itineribus in Formianum, ut ab Caieta navim conscensurus, proficiscitur. Unde aliquoties in altum provectum, quum modo venti adversi retulissent, modo ipse jactationem navis, cæco volvente fluctu, pati non posset, tædium tandem eum & fugæ & vitæ cepit: regressusque ad superiorem villam, quæ paulo plus mille passibus a mari abest, *Moriar*, inquit, *in patria sæpe servata*. Satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum: ipsum deponi lecticam, & quietos pati, quod sors iniqua cogeret, jussisse. Prominenti ex lectica, præbentique immotam cervicem, caput præcisum est. Nec satis stolidæ crudelitati militum fuit: manus quoque, scripsisse in Antonium aliquid exprobrantes, præciderunt. Ita relatum caput ad Antonium, jussuque ejus inter duas manus in Rostris positum, ubi ille consul, ubi sæpe consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium, quanta nulla umquam humana vox cum admiratione eloquentiæ, auditus fuerat. Vix attollentes * lacrimis oculos homines, intueri trucidata membra ejus poterant.

* Gronov. legit *præ lacrimis*.

IBIDEM.

Vixit tres & sexaginta annos: ut, si vis abfuisset, ne immatura quidem mors videri possit. Ingenium & operibus, & praemiis operum felix. Ipse fortunae diu prospera, & in longo tenore felicitatis, magnis interim ictus vulneribus, exsilio, ruina partium pro quibus steterat, filiae morte, exitu tam tristi atque acerbo, omnium adversorum nihil, ut viro dignum erat, tulit, praeter mortem: quae, vere aestimanti, minus indigna videri potuit, quod a victore inimico nihil crudelius passurus erat, quam quod ejusdem fortunae compos ipse fecisset. Si quis tamen virtutibus vitia pensarit, vir magnus, acer, memorabilis fuit, & in cujus laudes persequendas Cicerone laudatore opus fuerit.

FRAGMENTUM LIVII de Catone.

Ex Hieron. Prol. l. II. in Oseam.

Cujus (Catonis) gloriae neque profuit quisquam laudando, nec vituperando quisquam nocuit; quum utrumque summis praediti fecerint ingeniis.

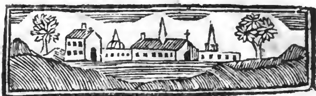

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
Ab Urbe Condita
DECADIS PRIMÆ
LIBER PRIMUS.

PROOEMIUM.

Præfatur auctor, quæ ad universam Historiam pertinent: cur gesta populi Rom. ipse perscribat, licet id alii multi, & nobiles scriptores fecerint: quam difficilis res sit operis tum ob vetera, quæ alte repetenda, tum ob nova; quæ magna: de fabulosis quale debeat esse judicium: quæ profuerint legentibus attente observata: quanti in utramque partem exempli sit Rom. Resp.

FACTURUS ne 1 operæ pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: quippe qui cum veterem, tum 2 vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. Ur-

1 *Operæ pretium*) Rem utilem.
2 *Vulgatam esse rem*) Rem vulgo a scriptoribus historiarum factitatam.

Utcumque erit, juvabit tamen rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte & me ipsum consuluisse. Et si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit; nobilitate, ac magnitudine eorum, qui nomini officient meo, me consoler. Res est præterea 1 & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, & quæ ab exiguis profecta initiis eo creverit, ut jam magnitudine laboret sua: & legentium plerisque haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certe, dum prisca illa tota mente repeto, avertam, 2 omnis expers curæ, quæ scribentis animum etsi non flectere a vero, solicitum tamen efficere possit. Quæ 3 ante conditam, condendamve urbem, poeticis magis 4 decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monimentis traduntur, ea nec affirmare, nec refellere in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et si cui populo licere oportet consecrare origines suas, & ad deos referre auctores: ea belli gloria est populo Romano, ut, cum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat; tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc, & his similia, 5 utcumque animadversa, aut æstimata erunt, haud equidem in magno ponam

1 *Et immensi*) Vel delenda est vocula & ante *immensi*: vel dicendum est et respondere & *legentium plerisque*, ut infra cap. 25. *Feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus*.

2 *Omnis expers curæ*) Omni offendendi alicujus timore vacuus.

3 *Ante ... condendam ... urbem*) His verbis designatur tempus remotius: puta, tempus ante Romulum natum.

4 *Decora*) Magis convenientia.

5 *Utcumque*) *Utcumque animadversa*, i. e. quomodo spectata, sive acriter, sive negligentius. *Utcumque æstimata*, i. e. quoquomodo habita, sive vera, sive falsa.

nam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum: quæ vita, qui mores fuerint; per quos viros, quibusque artibus, domi, militiæque, & partum, & auctum imperium sit: labente deinde paulatim disciplina, velut 1 desidentes primo mores sequatur animo; deinde ut magis, magisque lapsi sint; tum ire ceperint præcipites, donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre, ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monimento intueri, unde tibi, tuæque Reipublicæ quod imitere capias: unde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam tam sero avaritia, luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus, ac tam diu paupertati, ac parsimoniæ honos fuerit: adeo quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. 2 Nuper divitiæ avaritiam, & abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi, perdendique omnia invexere. Sed querelæ ne tum quidem gratæ futuræ, cum forsitan necessariæ erunt, ab initio certe tantæ ordiendæ rei absint: cum bonis potius ominibus, votisque, ac precationibus deorum, dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut 3 orsis tanti operis successus prosperos darent.

1 *Desidentes*) Paulatim labi incipientes. Translatio ducta ab iis, quæ leni motu in semet deprimuntur. *Desidentes* hic a *desido*.

2 *Nuper*) *Divitiæ invexere avaritiam*, i. e. sitim divitiarum; *& abundantes voluptates desiderium* ipsarum voluptatum.

3 *Orsis tanti operis*) Tanto instituto operis.

CAPUT I.

Æneas, Troja capta, in Italiam classe defertur. Pace primum Latino Regi jungitur, deinde etiam affinitate, accepta in matrimonium Lavinia, ab cujus nomine conditum oppidum Lavinium appellat. Turnus, cui pacta ante Lavinia fuerat, Ænea, Latinoque bellum infert.

4. JAm primum omnium satis constat, Troja capta, in ceteros sævitum esse Trojanos: duobus Ænea, Antenoreque & vetusti jure hospitii, & quia pacis, reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsis, Henetos, Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem primum egressi sunt locum, Troja vocatur; 1 pagoque inde Trojano nomen est; gens universa Veneti appellati. Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad majora rerum initia ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam, quærentem sedes, delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Troja & huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil præter arma, & naves superesset, cum prædam ex agris agerent, Latinus rex, Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est: alii prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse, tradunt: alii, cum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, du-

1 *Pagoque inde Trojano nomen est*) *Pagus* constat ex pluribus vicis, *gens* autem ex pluribus pagis. Hinc bene distinguitur pagus Trojanus a vico Troja, & a gente universa Venetis.

ducemque advenarum evocasse ad colloquium; percunctatum deinde, qui mortales essent, unde aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent: postquam audierit multitudinem Trojanos esse; ducem Æneam, filium Anchisæ, & Veneris; cremata patria & domo profugos sedem, condendæque urbi locum quærere; & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello, vel paci paratum, dextera data, fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam; Æneam apud Latinum fuisse in hospitio; ibi Latinum apud penates deos domesticum publico adjunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data: ea res utique Trojanis spem affirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium appellat: brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen. Bello deinde Aborigines, Trojanique simul petiti. Tur- 2.
nus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægre patiens, simul Æneæ, Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit: victi Rutuli: victores Aborigines, Trojanique ducem Latinum amisere.

CAPUT II.

Turnus victus ad Mezentium confugiens novum excitat bellum. Hoc quoque prospere peracto, moritur Æneas; cujus filius Ascanius, relicto Lavinio, Albam condit. In ea post bis septimam Regum sobolem regnat Amulius, pulso Numitore fratre, cujus filiam Rheam Silviam, ut partus spem adimat, Vestæ sacrat.

INde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt, qui Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, & tum nimio

plus, quam satis tutum esset accolis, rem Trojanam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Æneas adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret, 1 ne sub eodem jure solum, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem appellavit: nec deinde Aborigines Trojanis studio, ac fide erga regem Æneam cessere: fretusque his animis coalescentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset: tamen, cum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. 2 Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. 3 Situs est, 4 quemcumque eum dici jus fasque est, super Numicium flumen. Jovem 5 Indigetem appellant. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat; tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit: 6 tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina, & regnum avitum, paternumque puero stetit. 7 Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Julum eumdem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicumque, & quacumque matre genitus (certe natum Ænea constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit, quæ ab situ porrectæ in dorso urbis, Lon-

1 *Ne sub eodem jure*) Ut non solum iisdem legibus regerentur, sed etiam eodem omnes nomine essent.
2 *Secundum*) Ordine.
3 *Situs est*) Sepultus.
4 *Quemcumque*) Quocumque eum nomine appellari humana divinaque jura volunt.
5 *Indigetem*) Quem merita in cælum vocaverunt, quasi *inde* i. e. in terra *genitum*.
6 *Tantisper*) Interea dum Ascanius adolescit.
7 *Haud nihil ambigam*) Dubito.

Longa Alba appellata. Inter Lavinium, & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni: tantum tamen opes creverant, maxime fusis Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni movere arma aut Mezentius, Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis, Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat Ascanii filius, casu quodam in silvis natus: is Æneam Silvium creat: is deinde Latinum Silvium: ab eo coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati: mansit * Silvius postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atis, Ati Capis, Capi Capetus, Capeto Tiberius, qui in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberii filius, post Agrippam Romulus Silvius a patre accepto imperio regnat. Aventino fulmine ipse ictus regnum per manus tradidit: is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem, atque Amulium procreat: Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviæ gentis legat: plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia ætatis: pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit; fratris filiæ Rheæ Silviæ per speciem honoris, cum 1 Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

* al. Silvii.

1 *Vestalem*] De Vestalibus vide infra c. 8.

CAPUT III.

Rhea Silvia a Marte compressa Romulum, & Remum edit. In profluentem Amulii imperio abjecti non extinguuntur. Inventi a regis pastore educantur. Statim adulta ætate, Amulio obtruncato, Avum in regno reponunt. Ipsi novam Urbem condunt. Mox, dubium an jussu fratris, Remus interficitur.

4. SEd debebatur (ut opinor) fatis tantæ origo urbs, maximique 1 secundum deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, cum geminum partum edidisset, (seu ita rata, seu quia deus auctor culpæ honestior erat) Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec dii, nec homines aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur: pueros in profluentem aquam mitti jubet. Sorte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis nec adiri usquam 2 ad justi cursum poterat amnis, & posse quamvis languida mergi aqua infantes spem ferentibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, 3 ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, cum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua lambentem pueros magister regii pecoris invenerit (Faustulo fuisse nomen ferunt) ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos datos. Sunt qui Larentiam vulgato corpore lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ, ac miraculo datum. Ita geniti, ita educati, cum primum ado-

1 *Secundum deorum opes*) Post ipsorum deorum imperium.
2 *Ad justi cursum... amnis*) Ad eum locum, ubi amni pleno alveo fluere solebat. *Justum* enim est, quod suam quamdam plenitudinem habet.
3 *Ubi nunc ficus Ruminalis est*) In media urbe Roma.

adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare [1] saltus: hinc, robore corporibus animisque sumto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones præda onustos impetum facere, pastoribusque rapta dividere: & cum his crescente in dies grege juvenum [2] seria, ac jocos celebrare. Jam tum in 5.
Palatino monte [3] Lupercal [4] hoc fuisse ludicrum ferunt, & a Pallanteo urbe Arcadica Pallantium, deinde Palatinum montem appellatum: ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, solemne allatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes [5] Lycæum Pana venerantes, per luxum atque lasciviam currerent: quem Romani deinde vocarunt Inuum: huic deditis ludicro, cum solemne votum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, cum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse: captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes: crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collecta juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. Sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat regiam stirpem apud se educari: nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere: sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. Necessitas prior venit. Ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, cum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando eorum ætatem, & ipsam minime servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque [6] eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita [7] undique regi do-

1 *Saltus*) Saltus qui circa erant.
2 *Seria ac jocos celebrare*) *Seria*, pugnas adversus latrones, *jocos*, ludicra certamina:
3 *Lupercal*) *Lupercal* pro *Lupercale hoc ludicrum*.
4 *Hoc*) Quod Livii temporibus celebrabatur.
5 *Lycæum Pana*) Pan dictus est *Lycæus* teste Servio ἀ λύκος, lupus, *quod lupos non sinas in oves sævire*.
6 *Eodem*) Quo Faustulus.
7 *Undique*) Et ab Romulo, & ab Numitore.

lus nectitur. Romulus non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed aliis alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit: & a domo Numitoris alia comparata manu, adjuvat Remus. ita regem obtruncant. Numitor inter primum tumultum hostes invasisse urbem, atque adortos regiam dictitans, cum pubem Albanam in arcem præsidio, armisque obtinendam advocasset: posteaquam juvenes perpetrata cæde pergere ad se gratulantes vidit: extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes per mediam concionem agmine ingressi, cum avum regem salutassent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen, imperiumque regi efficit.

U C. Anno I. Romulo I. Rege. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum, Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ: & 1 supererat multitudo Albanorum, Latinorumque: ad id pastores quoque accesserant: qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe, quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum a satis miti 2 principio: quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut dii, in quorum tutela ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum 3 templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures: jamque nuntiato augurio, cum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat: 4 tempore illi præcepto, at hi.

1 *Supererat multitudo*) Abundabat.

2 *Principio*) Quoniam essent gemini.... dii auguriis legerent....

3 *Templa*) I. e. vel spatium in aere, intra quod auspicia captarent, vel locus, ubi sedem ceperant ad captanda auspicia.

4 *Tempore illi præcepto*) Remo regnum addicebant ob augurium ei prius oblatum tempore.

at hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur: ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (cum verbis quoque increpitans adjecisset, *sic deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea*) interfectum.

CAPUT IV.

Mortuo Remo, solus Romulus regnat. Facit res divinas, & jam olim institutum Herculi sacrum renovat. Hujus origo, & causa narratur. Aucta per asylum multitudine, Senatum legit. Quia connubia desunt, a finitimis petuntur: non impetrata manu capiuntur.

ITa solus potitus imperio Romulus: condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interemto, boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua præ se armentum agens nando trajecerat, loco herbido, ut quiete, & pabulo læto reficeret boves, & ipsum fessum via procubuisse: ibi, cum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, cum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant: aversos boves eximium quemque pulchritudine caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus cum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent: quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre: confusus, atque incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit. Inde cum actæ boves quædam ad desiderium (ut fit) relictarum mugissent, reddita inclusarum ex

ſpelunca boum vox Herculem convertit: quem cum vadentem ad ſpeluncam Cacus vi prohibere conatus eſset, ictus clava, fidem paſtorum nequiequam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneſo, 1 auctoritate magis, quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo 2 litterarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam adventum miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander concurſu paſtorum trepidantium circa advenam manifeſtæ reum cædis excitus, poſtquam facinus, facinoriſque cauſam audivit, habitum, formamque viri aliquantum ampliorem, auguſtioremque humana intuens, rogitat, qui vir eſset. ubi nomen, patremque, ac patriam accepit, *Jove nate Hercules, ſalve*, inquit: *te mihi mater, veridica interpres deum, aucturum cæleſtium numerum cecinit: tibique aram hic dicatum iri, quam opulentiſſima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat*. Dextra Hercules data, *accipere ſe omen, impleturumque fata, ara condita, atque dicata*, ait. Ibi tum primum bove 3 eximia capta de grege, ſacrum, adhibitis ad miniſterium dapemque Potitiis, ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus præſto eſsent, iiſque exta apponerentur: Pinarii extis adeſis ad ceteram venirent dapem: inde inſtitutum manſit, donec Pinarium genus fuit, ne extis ſolemnibus veſcerentur. Potitii ab Evandro edocti antiſtites ſacri ejus per multas ætates fuerunt, donec tradito ſervis publicis ſolemni familiæ miniſterio genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum ſacra Romulus una ex omnibus peregrina ſuſcepit, jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam

1 *Auctoritate magis quam imperium*) *Auctoritas* ejus eſt, cui ætas, merita, genus venerationem conciliant. *Imperium* ejus, cui parere ceteros neceſſe eſt.

2 *Litterarum*) Hic intellige ipſas litterarum notas, ſeu formas.

3 *Eximia*) I. e. teſte Macrobio *quæ ad ſacrificium deſtinata eximebatur e grege*.

quam cum sua fata ducebant, fautor. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit; quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, cum cetero habitu se augustiorem, tum maxime 1 lictoribus duodecim sumtis fecit. Alii ab numero avium quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. Me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus & apparitores, & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde 2 sella curulis, unde 3 toga prætexta sumta est, numerum quoque ipsum ductum placet: & ita habuisse Etruscos, quod ex XII. populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs munitionibus, cum alia atque alia appetendo loca, in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent: deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis caussa, vetere consilio condentium urbes, qui obscuram, atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam e terra sibi prolem mentiebantur; locum, qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est, 4 Asylum aperit: eo ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine liber, an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Cum jam virium haud pœniteret, 5 consilium deinde viribus parat. centum creat Senatores: sive quia is numerus satis erat, sive quia soli centum erant, qui creari patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies

1 *Lictoribus*) *Lictores* dicebantur, teste Festo, quod fasces virgarum *ligatos* præferebant regibus, ac deinde magistratibus.

2 *Sella curulis*) Ex ebore, dicta a *curru*: quia eam currui imponere solerent.

3 *Toga prætexta*) *Prætexta* a *prætexendo*, quia purpura ei prætexta erat.

4 *Asylum*) I. e. locum in quo neminem violare liceret: ab α quæ privandi vim habet, & verbo συλάω, *spolio*, *lædo*.

5 *Consilium viribus parat*) Consilium agendis viribus adjia.

genies eorum appellati. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset: sed 1 penuria mulierum hominis ætatem duratura magnitudo erat, quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem, connubiumque novo populo peterent. *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus, ac dii juvent, magnas opes, magnumque nomen sibi facere: satis scire, origini Romanæ & deos affuisse, & non defuturam virtutem: proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem, & genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul omnes spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi, ac posteris suis metuebant: a plerisque rogitantibus dimissi, *ecquid non feminis quoque asylum aperuissent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa: & haud dubie ad vim spectare res cœpit: cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptuno equestri solemnes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatu tum sciebant, aut poterant, 2 concelebrant; ut rem claram, expectatamque facerent. 3 Multi mortales convenere studio etiam videndæ novæ urbis: maxime proximi quique Cæninenses, Crustomini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo cum liberis, ac conjugibus venit: invitati hospitaliter per domos, cum situm, mœniaque, & frequentem tectis urbem vidissent, mirantur tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juventus Romana ad capiendas virgines discurrit. Magna pars,

1 *Penuria mulierum*). Ob paucitatem mulierum, non omnimodam inopiam.

2 *Concelebrant*) Ita instruunt, ut eorum late fama spargatur.

3 *Multi mortales*. Mortales, i. e. ingens hominum cujuscumvis ordinis, ætatis & sexus multitudo.

pars, forte ut in quem quæq; inciderat, raptæ: quasdam forma excellentes primoribus patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam longe ante alias specie, ac pulchritudine insignem a globo Talassii cujusdam raptam ferunt: multisque sciscitantibus cuinam eam ferrent, identidem, nequis violaret, Talassio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, deumque invocantes, cujus ad solemne, ludosque a per fas, ac fidem decepti venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor: sed ipse Romulus circumibat, docebatque, *patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, &, quo nihil charius humano generi, liberum fore: mollirent modo iras, & quibus fors corpora dedisset, darent animos: sæpe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuris viris, quod annixurus pro se quisq; sit, ut, cum* * *sua vice functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium*. Accedebant blanditiæ virorum factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

* al. suam vicem.

CAPUT V.

Ob iram raptarum mulierum primi in Romanos impetum faciunt Caninenses. Relata ex horum Rege opima spolia Jovi Feretrio Romulus dicat. Crustominos inde superat. Postremo cum Sabinis commissum prælium raptarum interventu dirimitur. Fœdere cum Tatio duce facto, Sabinos in societatem Civitatis, & Regni Romulus accipit.

JAm admodum mitigati animi raptis erant. At raptarum parentes tum maxime sordida 10.
veste, lacrimisque, & querelis civitates concita-

a Per. fas) Per. speciem religionis.

citabant: nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenses, Crustominique, & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius, Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant: nec Crustomini quidem, atque Antemnates pro ardore, iraque Cæninensium satis se impigre movent. ita per seipsum 1 nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit: sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit, fugatque, fusum persequitur: regem in prælio obtruncat, & spoliat: duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa, fabricato ad id apte ferculo, gerens in Capitolium ascendit: ibique ea cum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: 2 *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero; templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem 3 opimis spoliis, quæ, regibus, ducibusque hostium cæsis, me auctorem sequentes posteri ferent*. Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. Ita deinde diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupavit; nec multitudine compotum ejus doni vulgari laudem. 4 Bina postea inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia: adeo rara ejus fortuna decoris
11. fuit. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium

1 *Nomen Cæninum*) Populus Cæninus.
2 *Jupiter Feretri*) *Feretrius* a *feretro*, sive ferculo spoliorum supra indicato.
3 *Opimis spoliis*) *Opima spolia* dicta, quæ duci hostium detracta erant.
4 *Bina*) Secunda tulit A. Cornelius Cossus, Larte Tolumnio rege Vejentium occiso. Tertia M. Claudius Marcellus ex Britomaro Gallorum rege.

tium exercitus per occasionem, ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. Raptim & ad hos Romana 1 legio ducta, palantes in agris oppressit. Fusi sunt igitur primo impetu, & clamore hostes, oppidum captum, duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. Facile impetratum. Inde contra Crustominos profectus bellum inferentes. ibi minus etiam, quod jam alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniæ missæ. plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustominum nomina darent: & Romam inde frequenter migratum est a parentibus maxime, ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit; nihil enim per iram, aut cupiditatem actum est; nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt: consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanæ præerat arci: hujus filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat. Aquam forte ea tum sacris extra mœnia petitum ierat: accepti obrutam armis necavere; seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabula, quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos habuerint; pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent: eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, * decreto arma petisse dicant; & fraude visam agere, sua ipsam peremtam mercede. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postera die, cum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum, Capitolinumque collem campi est, complesset; non prius descenderunt in æquum, quam ira, & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Prin-

* al. directo.

1 *Legio* (A *legendo* dicta, teste Varr. l. IV. de lingua Lat. quod legionis milites viritim legi solerent.

Principes utrinque pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius: hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo, atque audacia sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus & ipse turba fugientium actus, arma ad cælum tollens, *Jupiter tuis*, inquit, *jussus avibus hic in Palatio prima urbi fundamenta jeci: arcem jam scelere emtam Sabini habent: inde huc armati, superata media valle, tendunt. at tu, pater Deum, hominumque, hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis, fugamque fœdam siste. hic ego tibi templum* 1 *Statori Jovi, quod monimentum sit posteris, tua præsenti ope servatam urbem esse, voveo*. Hæc precatus, veluti sensisset auditas preces, *Hinc*, inquit, *Romani, Jupiter optimus maximus resistere, atque iterare pugnam jubet*. Restitere Romani, tamquam cælesti voce jussi: ipse ad primores Romulus provolat. Metius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est: nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans: *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes: jam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris*. In eum hæc gloriantem cum globo ferocissimorum juvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte Metius pugnabat: 2 eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur: & alia Romana acies audacia regis accensa, fundit Sabinos. Metius in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: 3 averteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus, ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, evadit. Romani, Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prælium: sed res Romana
13. erat superior. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis, scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ

1 *Statori*) A *sistendo*, ut modo *fugamque fœdam siste*.
2 *Eo pelli facilius fuit*) Ideo pelli Metium facilius fuit.
3 *Averteratque ea res etiam Sabinos*) Ea res oculos non Romanorum modo, sed etiam Sabinorum, illuc converterat.

ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri, generique respergerent; ne parricidio macularent partus suos:* 1 *nepotum illi, liberum hi progeniem. Si affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras: nos causa belli, nos vulnerum, ac cædium viris, ac parentibus sumus: melius peribimus, quam* 2 *sine alteris vestrum viduæ, aut orbæ vivemus.* Movet res tum multitudinem, tum duces. silentium, & repentina fit quies: inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati. Monimentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude * equum Curtius in vado destituit, Curtium Lacum appellarunt. * al. equus Curtium.

CAPUT VI.

Receptis in civitatem Sabinis, populum in triginta curias dividit Romulus: centurias tres equitum conscribit: Tatii cædem a Laurentibus interfecti non ulciscitur. Fidenates, & Vejentes vincit. Mortuus consecratur. Regnat annos XXXVII.

EX bello tam tristi læta repente pax chariores Sabinas viris, ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque cum populum 3 in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur (cum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit) ætate, an dignitatibus suis, virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt: Ramnenses ab Romulo, ab Tito,

1 *Nepotum & liberum progeniem.*) I. e. nepotes & liberos.
2 *Sine alteris vestrum viduæ, aut orbæ*). Viduæ, si Romanos maritos nostros amiserimus bello; orbæ, si Sabinos, parentes nostros.
3 *Curias*). *Curia* hic accipitur pro decima parte tribus.

Tito Tatio Tatienses appellati: Lucerum nominis, & originis causa incerta est. Inde non modo commune, sed concors etiam regnum duobus
14. regibus fuit. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant: cumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia suorum, & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit: nam Lavinii, cum ad solemne sacrificium eo venisset, concursu facto interficitur. Eam rem minus ægre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt, seu 1 ob infidam societatem regni, seu quia haud injuria cæsum credebat. Itaque bello quidem abstinuit: ut tamen 2 expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam, Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, prius quam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, 3 occupant bellum facere: juventute armata immissa, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lævam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur: tumultusque repens ex agris in urbem illatus, pro nuntio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra a Fidenis 4 mille passuum locat. Ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis jussit: cum parte majore, atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso, & minaci genere pugnæ obequitando ipsis prope portis hostem excivit. Fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit: & cum

1 *Ob infidem societatem regni*) Quia Tatius Infidus regni socius fuerat.

2 *Expiarentur*) Expiatione civili, i. e. ut satisfieret & Leurentibus, & Romanis.

3 *Occupant* Priores bellum faciunt.

4 *Mille passuum*) Intellige *ad*, & τὸ *passuum* regitur a nomine *mille*.

mille.

cum, velut inter pugnæ, fugæque consilium
trepidante equitatu, pedes quoque referret gra-
dum, plenis repente portis effusi hostes, im-
pulsa Romana acie, studio instandi sequendi-
que trahuntur ad locum insidiarum: inde subi-
to exorti Romani transversam invadunt ho-
stium aciem: addunt pavorem mota e castris
signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant.
Ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius
pene, quam Romulus, quique cum eo equites
erant, circumagerent frenis equos, terga ver-
tunt: multoque effusius (quippe vera fuga)
qui simulantes paulo ante secuti erant, oppi-
dum repetebant; non tamen eripuere se hosti.
Hærens in terga Romanus; prius quam fores 15.
portarum objicerentur, velut agmine uno ir-
rumpit. Belli Fidenatis contagione irritati Ve-
jentium animi, & consanguinitate (nam Fide-
nates quoque Etrusci fuerunt) & quod ipsa pro-
pinquitas loci, si Romana arma omnibus infe-
sta finitimis essent, stimulabat; in fines Ro-
manos excurrerunt, populabundi magis, quam
justi more belli. Itaque non castris positis,
non expectato hostium exercitu, raptam ex
agris prædam portantes, Vejos rediere. Ro-
manus contra, postquam hostem in agris non
invenit, dimicationi ultimæ instructus, inten-
tusque Tiberim transit. Quem postquam castra
ponere, & ad urbem accessurum Vejentes audi-
vere, obviam egressi: ut potius acie decernerent,
quam inclusi de tectis, mœnibusque dimica-
rent. Ibi viribus nulla parte adjutis, tantum
veterani robore exercitus rex Romanus vicit:
persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe
valida muris, ac situ ipso munita abstinuit:
agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam
prædæ studio: eaque clade haud minus quam
adversa pugna subacti Vejentes, pacem petitum U.C.
oratores Romam mittunt: agri parte mulctatis 37.
in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme,
Romulo regnante, domi, militiæque gesta:
quorum nihil absonum fidei divinæ originis,
divinitatisque post mortem creditæ fuit: non
animus in regno avito recuperando, non con-
dendæ urbis consilium, non bello, ac pace fir-
man-

mandæ: ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet: multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus: longe ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos 1 Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace habuit. His immortalibus editis operibus, cum
16. ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore, tonitribusque, tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit: nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena, & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella: tamen 2 velut orbitatis metu icta, mœstum aliquandiu silentium obtinuit: deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent: pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura fama. illam alteram admiratio viri, & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides: namque Proculus Julius, solicita civitate desiderio regis, & infensa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, prima hodierna luce cælo repente delapsus se mihi obvium dedit: cum perfusus horrore, venerabundusque astitissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset: Abi, nuntia*, inquit, *Romanis, cælestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit. Proinde rem militarem colant, sciantque, & ita posteris tradant, nullas* opes

1 *Celeres*) Vel a celeritate, vel a duce eorum Celere, vel a Græca voce Κέλης *eques*.

2 *Velut orbitatis metu*) Metu non absimili ejus qui orbatos parente occupat.

opes humanas armis Romanis resistere posse: hæc, inquit, *locutus sublimis abiit*. Mirum quantum illi viro nuntianti hæc fidei fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem, exercitumque, facta fide immortalitatis, lenitum sit.

CAPUT VII.

Mortuo Romulo, contendunt Patres de alio Rege creando, ut sit aliquod interim caput, novam excogitant Imperii formam: populo deinde regem creandi potestatem permittunt. Regnum Numæ Pompilio absenti ultro defertur.

PAtrum interim animos certamen regni, ac cupido versabat: nec dum a singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus, regem tamen omnes volebant. libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur: & esse igitur aliquod caput placebat, & nemo alteri concedere, in animum inducebat. Itaque rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant: decem imperitabant: unus cum insignibus imperii, & lictoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos. nec ultra, nisi regem, & ab ipsis creatum, videbantur passuri. Cum sensissent ea moveri patres, offerendum ultro rati quod amis- Interr.

furi

ſuri erant, ita gratiam ineunt, ſumma poteſtate populo permiſſa, ut non plus darent juris, quam retinerent. decreverunt enim, ut, cum populus regem juſſiſſet, id ſic ratum eſſet, 1 ſi patres auctores fierent. hodieque in legibus, magiſtratibuſque rogandis uſurpatur idem jus, vi ademta: prius, quam populus ſuffragium ineat, in incertum comitiorum eventum patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata, *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit*, inquit, *Quirites, regem create. ita patribus viſum eſt. patres deinde, ſi dignum, qui ſecundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient*. Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo ſciſcerent, juberentque, ut ſenatus decerneret, qui Romæ regna-

18. ret. Inclyta juſtitia, religioque ea tempeſtate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, conſultiſſimus vir, ut in illa quiſquam ætate eſſe poterat, omnis divini, atque humani juris. auctorem doctrinæ ejus, quia non extat alius, falſo Samium Pythagoram edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius poſt annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum, Heracleamque, & Crotonem juvenum æmulantium ſtudia cœtus habuiſſe conſtat. ex quibus locis, etſi ejuſdem ætatis fuiſſet, 2 qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quemquam ad cupiditatem diſcendi excivisset? quove præſidio unus per tot gentes diſſonas ſermone, moribuſque perveniſſet? 3 Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuiſſe opinor magis, inſtructumque non tam peregrinis artibus, quam diſciplina tetrica, ac triſti veterum Sabinorum; quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ, patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde ſumto, videbantur; tamen neque ſe quiſquam, nec factionis ſuæ alium, nec denique patrum, aut civium quemquam præferre illi viro auſi, ad unum omnes

1 *Si Patres auctores fierent*) Si Patres auctoritate ſua rem comprobarent.

2 *Qua fama*) *Qua in Sabinos* uſque perlata.

3 *Suopte.. ingenio*) Per ſemetipſum. *Ingenium* eſt id quod ingenitum eſt, & opponitur doctrinæ, arti.

omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt.

CAPUT VIII.

Numa Pompilius Rex inauguratur: regno potitus Jano templum constituit, cujus portam primus claudit: sacra, ritusque divinos docet: annum in duodecim menses, fastosque, nefastosque dies describit: sacerdotes cuique deorum præficit: ferocem populum religionibus temperat: Regnat annos XLIII.

ACcitus, sicut Romulus augurato * in urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque deos consuli jussit. Inde ab augure, cui deinde honoris gratia publicum id, perpetuumque sacerdotium fuit, deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit: augur ad lævam, ejus capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. inde ubi, prospectu in urbem, agrumque capto, deos precatus, 1 regiones ab oriente ad occasum determinavit, 2 dextras ad meridiem partes, lævasque ad Septemtrionem esse dixit; 3 signum, contra quod longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. tum, lituo in lævam manum translato, dextra in capite Numæ imposita, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas hunc Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tua signa nobis certa, * ac clara sint inter eos fines, quos feci*. Tum 4 peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit. Qui regno ita potitus, urbem novam, conditam vi, & armis, jure eam, legibusque, ac moribus de integro condere parat. quibus cum inter bella assuesce-

* al. urbe.

U.C. 39. Nu. Pom. * al. acclaratis. II.R. 19.

 re

1 *Regiones*) Cæli regiones certis terminis definit, inter quos sibi auspicia mitti postularet.

2 *Dextras ad meridiem*) Augur fuit versa in orientem facie, ut auguribus solitum.

3 *Signum contra*) Ex adverso observavit aliquid insigne, voluitque hanc esse quasi metam qua auspicia terminarentur.

4 *Peregit verbis*) Singula enuntiavit.

pertinent. sed quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numæ similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit; insignique eum veste, & curuli regia sella adornavit. huic duos flamines adjecit, Marti unum, alterum 1 Quirino: 2 virginesque Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate, aliisque cærimoniis venerabiles, ac sanctas fecit. 3 Salios item duodecim Marti 4 Gradivo legit: tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen: cælestiaque arma, quæ 5 Ancilia appellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis, solennique saltatu jussit. 6 Pontificem deinde Numam Marcium Marci filium ex patribus legit: eique sacra omnia exscripta, 7 exsignataque attribuit: quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumtus pecunia erogaretur. cetera quoque omnia publica, privataque sacra pontificis scitis subjecit: ut esset, quo consultum plebs veniret; ne quid divini juris negligendo patrios ritus, peregrinosque asciscendo turbaretur. Nec cælestes modo cærimonias, sed justa quoque funebria, placandosque manes ut idem pontifex edoceret; quæque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa 8 susciperentur, atque 9 curarentur; ad ea ejicienda ex mentibus divinis

 Jovi

1 *Quirino*) Romulo, qui a *Curis* apud Sabinos hasta, tamquam Martius quidam deus ac pugnax, *Quirinus* dictus est.

2 *Virgines Vestæ*) Æterni ignis custodes.

3 *Salios*) Dictos a saliendo, sive saltando.

4 *Gradivo*) *Gradivus* dictus est a *gradiendo* in bella, sive a vibratione hastæ, quod Græce γρχδαίνειν. Festus.

5 *Ancilia*) *Ancile* scutum breve ex utroque latere recisum, e cælo delapsum regnante Numa.

6 *Pontificem*) *Pontifices* dictos volunt a *ponte faciendo*. *Nam ab iis*, inquit Varro, *pons sublicius est factus primum, & restitutus sæpe.*

7 *Exsignata*) Eodem signo impressa, quo & exemplar unde exscripta fuerant.

8 *Susciperentur*) Judicarentur esse ejusmodi, ut eorum ratio habenda esset. Quædam enim sæpe negligebantur.

9 *Curarentur*) *Procurare* prodigia, expiare est.

Jovi Elicio aram in Aventino dicavit; deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent.

21. Ad hæc consultanda, procurandaque, multitudine omni a vi, & armis conversa, & animi, aliquid agendo, occupati erant; & deorum assidua insidens cura, cum interesse rebus humanis cæleste numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, propulso legum ac pœnarum metu, civitatem regerent. & cum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent: tum finitimi etiam populi, qui ante * castra urbem, positam in medio ad solicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum deæ, inferebat, Camenis eum lucum sacravit; quod earum sibi concilia cum conjuge sua Egeria essent; & soli Fidei solenne instituit. Ad id sacrarium flamines bigis 1 curru arcuato vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere; significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia, locaque sacris faciendis, quæ 2 Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos, Numa tres, & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli, & pacis artibus erat civitas.

* al. ante castra non urbem positum.

CA-

1 *Curru arcuato vehi jussit*) Curru camera in modum tecto.

2 *Argeos*) *Argeos*, teste Varrone, *dictos putant a principibus qui duce Hercule Argivo venerunt, & in Saturnia subsederunt.*

CAPUT IX.

Post Numam tertius Rex creatus Hostilius ad rem militarem adjicit animum: bello provocat Albanos: hi, Clœlio rege mortuo, Metium Fufetium dictatorem dicunt: qui per colloquium agit cum Tullo de mittendo in compendium bello: inter utrumque populum sancitur interim fœdus, cujus ritus describitur.

NUmæ morte ad interregnum res rediit.
Inde Tullum Hostilium nepotem Hosti- 22.
lii, cujus in infima arce clara pugna adversus
Sabinos fuerat, regem populus jussit: Patres U.C.
auctores facti. Hic non solum proximo regi 82.
dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit: *Tull.*
tum ætas, viresque, tum avita quoque gloria *Host.*
animum stimulabat. Senescere igitur civitatem *III.*
otio ratus, undique materiam excitandi bellī R.
quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex
Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Clœlius Albæ. utrinque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata agerent. satis sciebat, negaturum Albanum: ita pie bellum indici posse. ab Albanis socordius res acta. excepti hospitio ab Tullo blande, ac benigne, comiter regis convivium celebrant: tantisper Romani & res repetiverant priores, & neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. Hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse: ni reddantur, bellum indicere jussos.* Ad hæc Tullus: *Nuntiate*, inquit, *regi vestro, regem Romanum deos facere testes: uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit,* 1 *ut in eum omnes expetant hujusce cla-*

1 *Ut in eum*) Ut in eum recidant omnes &c. Sic Plaut. Amphitr. Act. II. sc. 1. v. 42. *Cujus ego hodie in tergo faxo ista expetant mendacia.*

23. *clades belli*. Hæc nuntiant domum Albani. Et bellum utrinque ſumma ope parabatur, civili ſimillimum bello, prope inter parentes, natoſque, Trojanam utramque prolem, cum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum ſtirpe regum oriundi Romani eſſent. Eventus tamen belli minus miſerabilem dimicationem fecit; quod nec acie certatum eſt, & tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confuſi ſunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere: caſtra ab urbe haud plus quinque millia paſſuum locant, foſſa circumdant. Foſſa Clœlia ab nomine ducis per aliquot ſæcula appellata eſt, donec cum re nomen quoque vetuſtate abolevit. In his caſtris Clœlius Albanus rex moritur. Dictatorem Albani Metium Fufetium creant. Interim Tullus ferox præcipue morte regis, magnum deorum numen ab ipſo capite orſum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium dictitans, nocte præteritis hoſtium caſtris, infeſto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab ſtativis excivit Metium: is ducit exercitum quam proxime ad hoſtem poteſt: inde legatum præmiſſum nuntiare Tullo jubet, priuſquam dimicent, opus eſſe colloquio: ſi ſecum congreſſus ſit, ſatis ſcire ea ſe allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant. Haud aſpernatus Tullus, tametſi vana afferebantur, ſuos in aciem educit. Exeunt contra & Albani. Poſtquam inſtructi utrinque ſtabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt: ibi infit Albanus: *Injurias, & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ ſunt, & ego regem noſtrum* 1 *Clœlium cauſam hujuſce eſſe belli audiſſe videor: nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. Sed ſi vera potius, quam dictu ſpecioſa dicenda ſunt, cupido imperii duos cognatos, vicinoſque populos ad arma ſtimulat: neque recte, an perperam, interpretor: fuerit iſta ejus deliberatio, qui bellum ſuſcepit: me Albani gerendo bello ducem creavere*.

1 *Clœlium... audiſſe videor*) Ordo verborum: *Et ego regem noſtrum Clœlium audiſſe videor*, quum diceret *injurias & non redditas res ex fœdere cauſam hujuſce eſſe belli*.

re. Illud te, Tulle, monitum velim: Etruſcæ res, quanta circa nos, teque maxime ſit, quo propiores vos, hoc magis ſcis. multum illi terra, plurimum mari pollent. Memor eſto, jam cum ſignum pugnæ dabis, has duas acies ſpectaculo fore, ut feſſos, confectoſque, ſimul victorem, ac victum aggrediantur. itaque ſi nos dii amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperii, ſervitiique aleam imus, ineamus aliquam viam, qua, utri utris imperent, ſine magna clade, ſine multo ſanguine utriuſque populi decerni poſſit. Haud diſplicet res Tullo; quamquam tum indole animi, tum ſpe victoriæ ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipſa præbuit materiam. Forte in duobus tum exercitibus erant 1 trigemini fratres, nec ætate nec viribus diſpares. Horatios, Curatioſque fuiſſe ſatis conſtat, nec ferme res antiqua alia eſt nobilior: tamen in re tam clara nominum error manet, utrius populi Horatii, utrius Curatii fuerint. auctores utroque trahunt: plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent: hos ut ſequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro ſua quiſque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recuſatur: tempus & locus convenit. Priuſquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos, & Albanos eſt his legibus: Ut cujus populi cives eo certamine viciſſent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus: nec ullius vetuſtior fœderis memoria eſt. Fetialis regem Tullum ita rogavit: *Jubes ne me, rex, cum patrepatrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege; 2 *Sagmina*, inquit, *te, rex, poſco*. Rex ait: 3 * *Puram tollito*. Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit: poſtea regem ita rogavit: *Rex, facis ne me tu regium nuntium populi Romani*

24.

* al. pura.

1 *Trigemini*) Terni eodem partu editi.

2 *Sagmina*). *Sagmina*, inquit Feſtus, *vocantur verbenæ, hoc eſt, herbæ puræ, quia ex loco ſancto ſecabantur.*

3 *Puram*) Supple herbam.

Quiritium? 1 *vasa, comitesque meos?* Rex respondit: 2 *Quod sine fraude mea, populique Romani Quiritium fiat, facio*. Fetialis erat M. Valerius. is patrempatratum Sp. Fusium fecit, verbena caput, capillosque tangens: (3 paterpatratus ad jusjurandum patrandum, id est sanciendum fit) fœdus multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis, *Audi*, inquit, *Jupiter, audi, paterpatrate populi Albani, audi tu populus Albanus: ut illa palam prima postrema ex illis* 4 *tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt: illis legibus populus Romanus prior non deficiet. si prior defexit publico consilio, dolo malo, * tum me Diespiter populum Romanum sic ferito, ut ego hunc * porcum hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes, pollesque*. Id ubi dixit, porcum 5 saxo silice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum dictatorem, suosque sacerdotes peregerunt.

* al. tum illo Jupiter.
* al. porcum hic hodie

CAPUT X.

Populi utriusque fortuna trigeminis hinc, atque inde fratribus Horatiis, Curatiisque committitur. Edita memorabili pugna, unus Horatius superstes, dum spoliis onustus redit, sororem circa se sponsi mortem deflentem interficit: in jus raptus, patre deprecante, ob recens meritum absolvitur.

15. FOEdere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Cum sui utrosque adhortarentur; *deos patrios, patriam ac parentes, quicquid civium domi, quicquid in exercitu*

1 *Vasa*) Supellectilem.

2 *Quod sine fraude mea ... fiat*) Ita ut id fiat sine damno meo.

3 *Paterpatratus*) Paterpatratus fit ad jusjurandum patrandum, unde illi nomen est. jusjurandum patrare hic idem est ac fœdus sancire.

5 *Cerave*) In ceratis tabulis vulgo scribere solebant antiqui; at fœdera. & alia in nudo ligno, aut ære insculpere.

6 *Saxo silice*) *Saxum*, generis nomen est: *silex* speciem lapidis indicat.

tu ſit, illorum tunc arma, illorum intueri manus; feroces & ſuopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrinque pro caſtris duo exercitus, periculi magis præſentis quam curæ expertes. Quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute, atque fortuna poſitum. Itaque ergo erecti, ſuſpenſique in minime gratum ſpectaculum animo intenduntur. Datur ſignum: infeſtiſque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum ſuum, ſed publicum imperium, ſervitiumque obverſatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipſi feciſſent. Ut primo ſtatim concurſu increpuere arma, micanteſque fulſere gladii, horror ingens ſpectantes perſtringit; & neutro inclinata ſpe, torpebat vox, ſpiritusque. Confertis deinde manibus, cum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps 1 telorum armorumque, ſed vulnera quoque, & ſanguis ſpectaculo eſſent; duo Romani, ſuper alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt. Ad quorum caſum cum conclamaſſet gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam ſpes tota, nondum tamen cura deſeruerat, exanimes vice unius, quem tres Curatii circumſteterant. Forte is integer fuit, ut univerſis ſolus nequaquam par, ſic adverſus ſingulos ferox: ergo, ut ſegregaret pugnam eorum, capeſſit fugam; ita ratus ſecuturos, ut quemque vulnere affectum corpus ſineret. Jam aliquantum ſpatii ex loco, ubi pugnatum eſt, aufugerat, cum reſpiciens videt magnis intervallis ſequentes; unum haud procul ab ſeſe abeſſe: in eum magno impetu rediit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curatiis, uti opem ferant fratri, jam Horatius, cæſo hoſte, victor ſecundam pugnam petebat. Tunc clamore, qualis ex inſperato paventium ſolet, Romani adjuvant militem ſuum: & ille defungi prælio feſtinat. Prius itaque quam alter, qui nec procul aberat,

B 5 con-

1 *Telorum armorumque*) *Arma* commune vocabulum eſt, quo continentur & ea quibus feritur hoſtis, & ea quibus corpus protegitur.

consequi posset, & alterum Curatium conficit. Jamque æquato Marte singuli supererant, sed nec spe, nec viribus pares. alterum intactum ferro corpus, & geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti: nec illud prælium fuit. Romanus exultans, *Duos*, inquit, *fratrum manibus dedi: tertium, causam belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo*. Male sustinenti arma gladium superne jugulo defigit: jacentem spoliat. Romani ovantes, ac gratulantes Horatium accipiunt, eo majore cum gaudio, quo propius metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur: quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra extant, quo quisque loco cecidit: duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus,
26. sed distantia locis, ut & pugnatum est. Priusquam inde digrederentur, roganti Metio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eorum opera, si bellum cum Vejentibus foret. Ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cognitoque super humeros fratris 1 paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines, & flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni animum comploratio sororis in victoria sua, tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. *Abi hinc cum 2 immaturo amore ad sponsum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat quæcumque * Romanum lugebit hostem*. Atrox visum id facinus patribus, plebique: sed recens meritum facto obstabat: tamen raptus in jus ad regem. rex, ne ipse tam tristis, ingratique ad vulgus judicii, ac secundum judicium supplicii auctor esset,

* al. Romana

1 *Paludamento*) Paludamentum est chlamys imperatoria.
2 *Immaturo*) Intempestivo.

set, concilio populi advocato, *Duumviros*, inquit, 1 *qui Horatio perduellionem judicent secundum legem, facio*. Lex horrendi carminis erat: *Duumviri perduellionem judicent; si a Duumviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra* 2 *pomœrium, vel extra pomœrium*. Hac lege Duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege ne innoxium quidem posse, cum condemnassent: tum alter ex his, *P. Horati, tibi perduellionem judico*, inquit. *I, lictor, colliga manus*. Accesserat lictor, injiciebatque laqueum: tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, *Provoco*, inquit. Ita de provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam jure cæsam judicare: ni ita esset, 3 patrio jure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberis facerent. Inter hæc senex juvenem amplexus, spolia Curatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, *Hunccine*, ajebat, *quem modo decoratum, ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum* 4 *sub furca vinctum inter verbera, & cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperium populo Rom. pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis hujus: arbori infelici suspende: verbera vel intra pomœrium, modo inter illa pila, & spolia hostium: vel extra pomœrium, modo intra sepulcra Curatiorum. quo enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non sua decora eum a tanta fœditate suppli-*

1 *Qui Horatio perduellionem judicent*) *Perduellio* propriè crimen ejus, qui hostile aliquid in rempublicam gessit. Sed rum videtur quodvis facinus capitali pœna dignum perduellionis lege comprehensum fuisse. *Qui Horatio perduellionem judicent*, i. e. qui sententiam ferant in Horatium, tamquam perduellionis manifestum.

2 *Pomœrium*) Vid. infra c. 44.

3 *Patrio jure*) Ex lege Romuli jus vitæ necisque patri in liberos erat.

4 *Sub furca*) Vid. cap. 36. l. II.

cii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis virtutis, quam jure causæ. Itaque ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, ut filium expiaret 1 pecunia publica. Is quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut 2 sub jugum misit juvenem. id hodie publice quoque semper refectum manet: Sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

CAPUT XI.

Albani a fide desciscunt: Fidenates, ac Vejentes in Romanos concitant: a Tullo ex fœdere in auxilium vocati, medii inter duos exercitus expectant fortunam. Proditionis cognitam fraudem callido consilio irritam Tullus reddit: Victis hostibus, proditorem ducem Metium fœdo afficit supplicio.

27. NEc diu pax Albana mansit: invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit: & quoniam recta consilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus quam virium cernebat esse, ad bellum palam, atque ex edicto gerendum alios concitat populos, suis per speciem societatis proditionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Vejentibus sociis consilii assumtis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. Cum Fidenæ aperte descissent, Tullus, Metio, exercituque ejus ab Alba accito, contra hostes ducit; ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fi-

1 *Pecunia publica*) Pecunia publice præbita in piacularia sacra.

2 *Sub jugum misit*) Quid sit jugum, vid. infra III. 28.

& Fidenas Vejentium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu, in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem dirigit suos, Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat, quam fidei: nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde ubi satis subisse sese ratus est, 1 erigit totam aciem, fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt. Inde eques citato equo nuntiat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori, ac Pavori: equitem clara increpans voce, ut hostes exaudirent, redire in prælium jubet: *Nihil trepidatione opus esse; suo jussu circumduci Albanorum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadat*. Idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit: & audiverant clara voce dictum; & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum, sed ab effusa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinavit, alii arma fœde jactantes in aquam cæci ruebant: alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ, pugnæque consilium oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Metius Tullo devictos hostes gratulatur: contra Tullus Metium benigne alloquitur: 2 quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris 28.

1 *Erigit*) Stare jubet, ab erigenda hasta.
2 *Quod bene vertat*) Solemnis bene precandi formula.

ſtris jungere jubet: ſacrificium luſtrale in diem poſterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut aſſolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones ab extremo orſi, primos excivere Albanos: hi novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi conſtitere: ex compoſito arma circumdatur 1 Romana legio: centurionibus datum negotium erat, ut ſine mora imperia exequerentur. Tum ita Tullus infit: *Romani, ſi umquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum diis immortalibus gratias ageretis, deinde veſtræ ipſorum virtuti, heſternum id prælium fuit: dimicatum eſt enim non magis cum hoſtibus, quam (quæ dimicatio major, ac periculoſior eſt) cum proditione ac perfidia ſociorum: nam, ne vos falſa opinio teneat, injuſſu meo Albani ſubiere ad montes: nec imperium illud meum, ſed conſilium, & imperii ſimulatio fuit, ut nec, vobis ignorantibus deſeri vos, averteretur a certamine animus: & hoſtibus, circumveniri ſe ab tergo ratis, terror, ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum eſt: ducem ſecuti ſunt, ut & vos, ſi quo ego inde agmen declinare voluiſſem, feciſſetis. Metius ille eſt ductor itineris hujus, Metius idem hujus machinator belli, Metius fœderis Romani, Albanique ruptor. audeat deinde talia alius, niſi in hunc inſigne jam documentum mortalibus dedero*. Centuriones armati Metium circumſiſtunt. rex cetera, ut orſus erat, peragit. *Quod bonum, fauſtum, felixque ſit populo Romano, ac mihi, vobiſque, Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo eſt: civitatem dare plebi, primores in patres legere: unam urbem, unam rempub. facere; ut ex uno quondam in duos populos diviſa Albana res eſt, ſic nunc in unum redeat*. Ad hæc Albana pubes inermis ab armatis ſepta in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, ſilentium tenet. Tum Tullus, *Meti Fufeti*, inquit, *ſi ipſe diſcere poſſes fidem, ac fœdera ſervare, vivo tibi ea diſciplina a me adhibita eſſet*:

1 *Romana legio*) Romanus exercitus.

esset: nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ a te violata sunt. ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem, Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrahendum dabis. Exinde duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Metium: deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. avertere omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum, ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

CAPUT XII.

Æmula Imperii Alba diruitur, Romam traducta multitudine, cujus discedentis habitus describitur. Tullus ob veteres inimicitias Sabinos bello petens, vincit. Prodigiis nuntiatis, Novendiale sacrum suscipitur: paulo post, orta pestilentia propter prave procuratas religiones, fulmine Tullus absumitur. Regnat annos XXXII.

INter hæc jam præmissi Albam erant equites, 29.
qui multitudinem traducerent Romam: legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet, cum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste, ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut præ metu obliti quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri pervagarentur. Ut vero jam equitum clamor exire jubentium instabat; jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur; pulvisque ex distantibus locis ortus, velut nu-

be

be inducta omnia impleverat: raptim 1 quibus quisque poterat elatis, cum Larem, ac Penates tectaque, in quibus natus quisque, educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas; vocesque etiam miserabiles exaudiebantur, mulierum præcipue, cum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica, privataque omnia tecta adæquat solo: unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio, ac ruinis dedit: templis tamen deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est. Roma interim crescit Albæ ruinis, duplicatur ci-
30. vium numerus: Cœlius additur urbi mons: & quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habitavit. Principes Albanorum 2 in patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit, Julios, Servilios, Quinctios, Geganios, Curatios, Clœlios: 3 templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. Et ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem 4 turmas ex Albanis legit: legiones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris, armisque; utrinque injuriæ factæ, ac res nequicquam erant repetitæ. Tullus ad 5 Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur; Sabini suos prius in 6 lucum confugisse, ac Romæ retentos. Hæ causæ belli se-

1 *Quibus quisque poterat*) Hellenismus, pro *iis quæ quisque poterat*.

2 *In Patres ... legit*) Patriciorum ordini adscripsit.

3 *Templumque*) Senatus haberi non poterat, nisi in loco ab auguribus consecrato, quod *templum* appellabatur.

4 *Turmas*) *Turma* quasi *terma* dicta est, quod terdenis equitibus constaret: Festus.

5 *Feroniæ*) *Feronia* dea vel nympha fuit.

6 *Lucum*) Asylum a Romulo apertum, nec adhuc septo clausum.

li ferebantur. Sabini haud parum memores, & ſuarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumſpicere & ipſi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruſcorum Vejentes: inde ob reſiduas bellorum iras maxime ſolicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere, & apud vagos quoſdam ex inopi plebe etiam merces valuit: publico auxilio nullo adjuti ſunt: valuitque apud Vejentes (nam de ceteris minus mirum eſt) pacta cum Romulo induciarum fides. Cum bellum utrinque ſumma ope pararetur, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum tranſire. Pugna atrox ad ſilvam Malitioſam fuit: ubi & peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines ſunt Sabinorum; nec pugna deinde illis conſtare, nec fuga explicari ſine magna cæde potuit.

Devictis Sabinis, cum in magna gloria, ma- 31.
gniſque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana eſſet; nuntiatum regi, patribuſque eſt, in monte Albano lapidibus pluiſſe: quod cum credi vix poſſet, miſſis ad id viſendum prodigium, in conſpectu, haud aliter, quam cum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. Viſi etiam audire vocem ingentem ex ſummi cacuminis loco, ut patrio ritu ſacra Albani facerent, quæ, velut diis quoque ſimul cum patria relictis, oblivioni dederant: & aut Romana ſacra ſuſceperant, aut fortunæ (ut fit) obirati cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio Novemdiale ſacrum publice ſuſceptum eſt, ſeu voce cæleſti ex Albano monte miſſa (nam id quoque traditur) ſeu aruſpicum monitu: manſit certe ſolenne, ut quandocumque idem prodigium nuntiaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo poſt peſtilentia laboratum eſt: unde cum pigritia militandi oriretur, nulla tamen ab armis quies dabatur a bellicoſo rege, ſalubriora etiam credente militiæ, quam domi juvenum corpora eſſe, donec

ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus, magnis, parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. Vulgo jam homines eum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt volventem commentarios Numæ, cum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, 1 operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum, aut curatum id sacrum esse: nec solum nullam ei oblatam cælestium speciem, sed, ira Jovis solicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos, & triginta.

CAPUT XIII.

Creatus quartus Rex Ancus Marcius sacra a Numa instituta renovat. Proditis cærimoniis res per Fetialem repetendi, bellum Latinis indicit. Horum urbem Politorium bello repetitam diruit. Profligatis Latinis, eorum multa millia in civitatem accipit: Urbem auget: Tiberim jungit: fines imperii profert: Ostiam condit.

32. MOrtuo Tullo, res, ut institutum jam inde ab initio erat, ad patres redierat, U. C. hique interregem nominaverant: quo comitia 114 habente, Ancum Marcium regem populus creavit. *Anc. Mar.* patres fuere auctores. Numæ Pompilii re- 4. *R.* gis nepos filia ortus Ancus Marcius erat: qui ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum cetera egregium ab una parte haud satis prosperum fuerat aut neglectis religionibus, aut prave cultis, 2 longeque anti-

1 *Operatum*) Sacrorum verbum.
2 *Longe antiquissimum*) Rem sibi ante alias omnes curandam, providendam.

antiquissimum ratus sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere, omnia ea ex Commentariis regis Pontificem maximum in 1 album relata proponere in publico jubet. inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes, in avi mores, atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, sustulerant animos: & cum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis, superbe responsum reddiderunt, desidem Romanum regem inter sacella, & aras acturum esse regnum rati. 2 Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor; & præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, cum in novo, tum feroci populo, etiam quod illi contigisset otium sine injuria, id se haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni; temporaque esse Tullo regi aptiora quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ cærimoniæ proderentur, nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc Fetiales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato (* filum lanæ velamen est) *Audi, Jupiter*, inquit, *audite, fines* (cujuscumque gentis sunt, nominat) 3 *audiat fas. Ego sum publicus nuntius populi Romani: juste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata: inde Jovem testem facit. *Si ego injuste, impieque illos homines, illasque res dedier nuntio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me numquam sinas esse.* Hæc, cum fines supra scandit, hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit, hæc portam ingrediens, hæc forum ingressus, paucis verbis carminis, concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit; si non deduntur, quos exposcit,

* al. filo

1 *Album*) Tabulam gypso fortasse obductam.
2 *Medium erat in Anco ingenium*). In Anco ingenium erat pacis simul & belli artibus temperatum.
3 *Audias Fas*) *Fas, lex divina est*, inquit Isidor. l. V. Orig. c. 2. *jus, lex humana.*

ſcit, diebus tribus & triginta (tot enim ſolennes ſunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi Jupiter, & tu Juno, Quirine, diique omnes cæleſtes, voſque terreſtres, voſque inferni audite. Ego vos teſtor, populum illum* (quicumque eſt, nominat) *injuſtum eſſe, neque jus perſolvere: ſed de iſtis rebus in patria majores natu conſulemus, quo pacto jus noſtrum adipiſcamur.* Cum is nuntius Romam ad conſulendum redit, confeſtim rex ex his ferme verbis patres conſulebat: 1 *Quarum rerum, litium, cauſarum condixit paterpatratus populi Rom. Quiritium patripatrato priſcorum Latinorum, hominibuſque priſcis Latinis, quas res nec dederunt, nec ſolverunt, nec fecerunt, quas res dari, fieri, ſolvi oportuit, dic*, inquit ei, quem primum ſententiam rogabat, *quid cenſes?* Tum ille: *Puro pioque duello quærendas cenſeo; itaque* 2 *conſentio, conſciſcoque.* Inde ordine alii rogabantur: quandoque pars major eorum, qui aderant, in eamdem ſententiam ibat, bellum erat conſenſu fieri ſolitum: ut fetialis 3 haſtam ferratam, aut ſanguineam præuſtam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præſentibus diceret: *Quod populi priſcorum Latinorum, homineſque priſci Latini adverſus populum Rom. Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Rom. Quiritium bellum cum priſcis Latinis juſſit eſſe, ſenatuſque populi Rom. Quiritium cenſuit, conſenſit, conſcivit, ut bellum cum priſcis Latinis fieret: ob eam rem ego, populuſque Rom. populis priſcorum Latinorum, hominibuſque priſcis Latinis bellum indico, facioque.* Id ubi dixiſſet, haſtam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac
33. bellum indictum: moremque eum poſteri acceperunt. Ancus demandata cura ſacrorum flaminibus, ſacerdotibuſque aliis, exercitu novo conſcripto, profectus Politorium urbem Latinorum vi cepit: ſecutuſque morem regum priorum, qui

1 *Quarum rerum*) Supple *gratia, cauſa.*

2 *Conſentio*) I. e. mea ſententia bellum indici & fieri decerno.

3 *Haſtam . . . ſanguineam*) Vel e ſanguineo frutice, de quo Plinius l XVI. c. 18. vel ſanguine cruentatam.

qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. Et cum circa palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implessent, Aventinum novæ multitudini datum. additi * eidem haud ita multo post, Tellenis, Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini: eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum est. nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat: & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit, inde ingenti præda potitus Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis: quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, 1 ad Murciæ datæ sedes. 2 Janiculum quoque adjectum, non inopia loci, sed nequando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam ob commoditatem itineris, ponte sublicio tum primum in Tiberim facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, cum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an peperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe imminens foro ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager, finesque: silva Mæsia Vejentibus ademta, usque ad mare imperium prolatum: & in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinæ circa factæ; egregieque rebus bello gestis, ædes Jovis Feretrii amplificata.

* al. eodem.

C A-

1 *Ad Murciæ*) Circa ædem Veneris Murciæ.
2 *Janiculum*) Sic dictum, sive a Jano, qui ibi vel sit sepultus, vel habitaverit; sive, auctore Festo, quod per eum, tamquam per *januam*, populus Romanus transierit in agrum Etruscum.

CAPUT XIV.

Anco regnante, Lucumo vir transmarinæ originis, qui postea Tarquinii nomen tulit, hortante uxore, nobili ac prudenti femina, in spem regni Romam Tarquiniis commigrat. Ob industriæ, atque elegantiæ famam in amicitiam Anci receptus, fit omnium consiliorum particeps: eo mortuo, cum regnasset annos XXIV., regnum ipse ad se trahere conatur.

34. ANco regnante, Lucumo, vir impiger, ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime, ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Demarati Corinthii filius erat: qui ob seditiones domo profugus, cum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta duos filios genuit: nomina his Lucumo, atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium heres: Aruns prior, quam pater moritur, uxore gravida relicta. nec diu manet superstes filio pater. qui cum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero post avi mortem in nullam sortem bonorum nato ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium heredi bonorum, cum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret. Ea cum innupsisset, spernentibus Etruscis Lucumonem exule advena ortum, ferre indignitatem non potuit: oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa. In novo populo, ubi omnis repentina, atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro. Regnasse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam a Curibus: & Ancum Sabina matre ortum, 1 nobilemque una

1. *Nobilem . . . una imagine*) Ex solo avo Numa claritudinem ac nobilitatem trahere.

una imagine Numæ eſſe. facile perſuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria eſſet. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat; ibi ei carpento ſedenti cum uxore, aquila ſuſpenſis demiſſa leniter alis pileum aufert: ſuperque carpentum cum magno clangore volitans, rurſus velut miniſterio divinitus miſſa, capiti apte reponit: inde ſublimis abiit. Accepiſſe id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etruſci, cæleſtium prodigiorum mulier: excelſa, & alta ſperare complexa virum jubet. *Eam alitem ea regione cæli, & ejus Dei nuntiam veniſſe: circa ſummum culmen hominis auſpicium feciſſe: levaſſe humano ſuperpoſitum capiti decus, ut divinitus eidem redderet.* Has ſpes, cogitationeſque ſecum portantes urbem ingreſſi ſunt: domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium edidere nomen. Jam & Romanis conſpicuum eum novitas, divitiæque faciebant: & ipſe quoque fortunam benigno alloquio, comitate 1 invitandi, beneficiiſque, quos poterat, ſibi conciliando, adjuvabat: donec in regiam quoque de eo fama perlata eſt: notitiamque eam brevi apud regem, 2 liberaliter dextereque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura; ut publicis pariter, ac privatis conſiliis bello, domique intereſſet: & per omnia expertus, poſtremo tutor etiam liberis regis teſtamento inſtitueretur. Regnavit Ancus an- 35.
nos quatuor & viginti, cuilibet ſuperiorum regum belli, paciſque & artibus, & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant: eo magis Tarquinius inſtare, ut quamprimum comitia regi creando fierent: quibus indictis, ſub tempus pueros venatum ablegavit: iſque primus & petiſſe ambitioſe regnum, & orationem dicitur habuiſſe ad conciliandos plebis animos compoſitam: *Cum, ſe non rem novam petere; quippe qui non primus, quod quiſquam mirari, indignarive poſſet, ſed tertius Romæ peregrinus* re-

1 *Invitandi*) Nempe ad cœnam, ad epulas.

2 *Liberaliter dextereque*) *Liberale* eſt id quod homine libero dignum eſt, *dextrum*, quod ingenioſo.

regnum affectet: & Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste rege factum: & Numam ignarum urbis, non petentem in regnum ultro accitum: se ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge, ac fortunis omnibus commigrasse: majorem partem ætatis ejus, qua civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, quam in vetere patria, vixisse: domi, militiæque 1 *sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se jura, Romanos ritus didicisse: obsequio, & observantia in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.*

CAPUT XV.

Tarquinius Priscus quintus Rex creatus Patrum numerum auget. Victis Latinis, ludos quam opulentissimos facit, Circo tum primum designato. A Sabinis bello petitus equitum centurias auget, quamvis quidquam mutari, ac novum constitui posse, neget Attius Nevius, cujus scientia tentatur mirabili experimento. De Sabinis triumphat; eorum oppida omnia armis subigit.

HÆc eum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare jus-
U. C. sit. Ergo virum cetera egregium secuta, quam
138. in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio
Tarq. Prisc. est: nec minus regni sui firmandi, quam au-
U. R. gendæ reip. memor, centum in Patres legit: qui deinde 2 minorum gentium sunt appellati: factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, revecta, ludos opulentius instructiusque, quam priores reges, fecit. Tum primum Circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est: loca

1 *Sub haud penitendo magistro*) Sub magistro, cujus discipulum fuisse sibi honori esse intelligat.

2 *Minorum gentium*) Minus insignium familiarum. Nempe *majorum gentium Patres* dicti sunt ii qui originem ducebant ex primis Romanis, ex Sabinis, & iis quos Tullus ex Albanis in Patres legerat.

loca divisa patribus, equitibusque, ubi specta-
cula sibi quisque facerent, fori appellati. Spe-
ctavere, furcis duodenos ab terra [1] spectacula al-
ta sustinentibus pedes. Ludicrum fuit, equi,
pugilesque ex Etruria maxime acciti. solennes
deinde annui mansere ludi, Romani Magnique
varie appellati. Ab eodem rege & circa forum
privatis ædificanda divisa sunt loca: porticus,
tabernæque factæ. Muro quoque lapideo cir- 36.
cumdare urbem parabat, cum Sabinum bellum
cœptis intervenit. adeoque ea subita res fuit,
ut prius Anienem transissent hostes, quam ob-
viam ire, ac prohibere exercitus Romanus pos-
set. Ita trepidatum Romæ est, & primo dubia
victoria, magna utrinque cæde pugnatum est:
reductis deinde in castra hostium copiis, datoque
que spatio Romanis ad comparandum de inte-
gro bellum, Tarquinius equitem maxime suis
deesse viribus ratus, ad Ramnenses, Tatienses,
Luceres, quas centurias Romulus scripserat,
addere alias constituit, suoque insignes relin-
quere nomine. Id quia inaugurato Romulus
fecerat, negare Attius Nevius, inclytus ea tem-
pestate augur, neque mutari, neque novum
constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo
ira regi mota, eludensque artem (ut ferunt)
Agedum, inquit, *divine tu, inaugura, fieri ne*
possit, quod nunc ego mente concipio. cum ille
in augurio rem expertus, profecto futuram di-
xisset: *Atqui hoc animo agitavi*, inquit, *te no-*
vacula cotem scissurum: cape hæc, & perage,
quod aves tuæ fieri posse portendunt. tum illum
haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua
Attii posita, capite velato, quo in loco res a-
cta est, [2] in comitio in gradibus ipsis ad lævam
curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam
fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi
ejus monimentum. Auguriis certe, sacerdotio-
que augurum, tantus honos accessit, ut nihil
belli, domique postea, nisi auspicato gereretur;
concilia populi, exercitus vocati, summa re-

1 *Spectacula*) Sedilia e quibus spectarent.
2 *In Comitio*) Comitium fuit pars fori quod illuc pri-
mum populus Romanus coire ad Comitia cœperat.

rum, ubi aves non admiſiſſent, dirimerentur.
Neque tum Tarquinius de equitum centuriis
quicquam mutavit; numero tantum alterum ad-
jecit, ut mille DCCC. equites in tribus cen-
turiis eſſent. poſteriores modo ſub iiſdem no-
minibus, qui additi erant, appellati ſunt: quas
nunc, quia geminatæ ſunt, ſex vocant centu-
rias. Hac parte copiarum aucta, iterum cum
37. Sabinis confligitur: ſed præterquam quod viri-
bus creverat Romanus exercitus, ex occulto
etiam additur dolus, miſſis qui magnam vim
lignorum in Anienis ripa jacentem, ardentem
in flumen conjicerent: ventoque juvante accen-
ſa ligna, & pleraque in ratibus impacta, ſubli-
cis cum hærerent, 1 pontem ſuccendunt. ea quo-
que res in pugna terrorem attulit Sabinis, ef-
fuſis eadem fugam impedijt: multique mortales,
cum hoſtem effugiſſent, in flumine ipſo perie-
re. quorum fluitantia arma ad urbem cognita
in Tiberi, prius pene, quam nuntiari poſſet,
inſignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua
equitum gloria fuit: utrinque ab cornibus po-
ſitos, cum jam pelleretur media peditum ſuo-
rum acies, ita incurriſſe ab lateribus ferunt,
ut non ſiſterent modo Sabinas legiones, feroci-
ter inſtantes cedentibus, ſed ſubito in fugam
averterent. montes effuſo curſu Sabini petebant,
& pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum
eſt, ab equitibus in flumen acti ſunt. Tarqui-
nius inſtandum perterritis ratus, præda, capti-
viſque Romam miſſis, ſpoliis hoſtium (votum
id Vulcano erat) ingenti cumulo accenſis, per-
git porro in agrum Sabinum exercitum indu-
cere. & quamquam male geſta res erat, nec ge-
ſturos melius ſperare poterant: tamen, quia
conſulendi res non dabat ſpatium, iere obviam
Sabini tumultuario milite: iterumque ibi fuſi,
38. perditis jam prope rebus, pacem petiere. Col-
latia, & quidquid citra Collatiam agri erat,
Sabinis ademtum. Egerius (fratris hic filius
erat regis) Collatiæ in præſidio relictus: de-
ditoſque Collatinos ita accipio, eamque dedi-
tionis formulam eſſe. Rex interrogavit: *Eſtis*
ne

1 *Pontem*) Quem Sabini fecerant ad confluentes Tiberis & Anienis.

ne vos legati, oratoresque missi a populo Collatino, ut vos, populumque Collatinum dederitis? Sumus. Est ne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditis ne vos, populum Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia in meam, populique Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio. Bello Sabino perfecto, 1 Tarquinius triumphans Romam rediit. inde priscis Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est: ad singula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Crustomerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde facta.

CAPUT XVI.

Positis bellis, opera pacis inchoat Tarquinius. In ejus regia prodigium apparet, flamma circa caput dormientis pueri Servii Tullii, qui matre serva natus, cœpit inde in magnæ fortunæ spem educari: idem, Tarquinio ab Anci filiis occiso, cum regnasset annos XXXVIII. dum tantisper ejus celatur mors, se parat ad regnum occupandum.

MAjore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat; & infima urbis loca circa forum, aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis, siccat; & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo, futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis. Eo tempore 39.

1 *Tarquinius triumphans*) Hæc prima apud Livium triumphi mentio occurrit.

pore in regia prodigium visum, eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu: plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitum 1 regem; & cum quidam 2 familiarium aqua ad restinguendum ferret, ab regina retentum; sedatoque jam tumultu, moveri vetuisse puerum, donec sua sponte experrectus esset; mox cum somno & flammam abiisse. Tum adducto in secretum viro Tanaquil; *Videsne tu puerum hunc*, inquit, *quem tam humili cultu educamus? scire licet, hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumque regiæ afflictæ. proinde materiem ingentis publice privatimque decoris omni indulgentia nostra nutriamus*. Inde puerum liberum loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod diis cordi esset. juvenis evasit vere indolis regiæ. nec, cum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic quacumque de causa tantus illi honos habitus, credere prohibet serva natum eum, parvumque ipsum servisse. eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, cum inter reliquas captivas cognita esset, ob 3 unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio, partum Romæ edidisse in Prisci Tarquinii domo: inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum, ut in domo a parvo educatum, in caritate, atque honore fuisse: fortunam matris, quod, capta patria, in hostium manus venerit, ut serva natus crederetur, fecisse. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœ-
40. perat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud patres, plebemque longe maximo hono-
re

1 *Reges*) Regem ac reginam.
2 *Familiarium*) Antique pro *servorum*.
3 *Unicam*) Eximiam, præcellentem.

re Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, 1 non modo * vicinæ, sed ne- Italicæ quidem stirpis; tum impensius 2 his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum fere annum, quam Romulus, deo prognatus, deus ipse tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id Servius serva natus possideat; tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam regnum Romæ pateret. ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium eos stimulabat; & quia gravior ultor cædis, si superesset, rex futurus erat, quam privatus; & quia, Servio occiso, quemcumque alium generum delegisset, eumdem regni heredem facturus videbatur: ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ quam potuere tumultuosissime, specie rixæ in se omnes apparitores regios convertunt: inde cum ambo regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere: coerciti ab lictore, & jussi invicem dicere, tandem obloqui desistunt: unus rem ex composito orditur: dum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt. Tarquinium moribundum cum qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt; clamor inde, concur- 41.

* al. civicæ.

C 3 susque

1 *Non modo civicæ*) Non modo non.
2 *His indignitas crescere*) *His*, filiis Anci. *Indignitas*, indignatio.
3 *Invicem*) Alternatim.

ſuſque populi, mirantium quid rei eſſet. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejecit: ſimul quæ curando vulneri opus ſunt, tamquam ſpes ſubeſſet, ſedulo comparat: ſimul, ſi deſtituat ſpes, alia præſidia molitur. Servio propere accito cum pene exanguem viſum oſtendiſſet, dextram tenens, orat, ne inultam mortem ſoceri, ne ſocrum inimicis ludibrio eſſe ſinat. *Tuum eſt*, inquit, *Servi, ſi vires, regnum, non eorum, qui alienis manibus peſſimum facinus fecere: erige te, deoſque duces ſequere, qui clarum hoc fore caput, divino quondam circumfuſo igni portenderunt. nunc te illa cæleſtis excitet flamma: nunc expergiſcere vere: & nos peregrini regnavimus: qui ſis, non unde natus ſis, reputa. ſi tua, re ſubita, conſilia torpent, at tu mea conſilia ſequere*. Cum clamor impetuſque multitudinis vix ſuſtineri poſſet, ex ſuperiore parte ædium per feneſtras in novam viam verſas (habitabat enim rex 1 ad Jovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur. Jubet bono animo eſſe: 2 *ſopitum fuiſſe regem ſubito ictu, ferrum haud alte in corpus deſcendiſſe: jam ad ſe rediſſe, inſpectum vulnus abſterſo cruore, omnia ſalubria eſſe. confidere propediem ipſum eos viſuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem eſſe: eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia*. Servius cum 3 trabea, & lictoribus prodit: ac ſede regia ſedens alia decernit, de aliis conſulturum ſe regem eſſe ſimulat.

CA-

1 *Ad Jovis Statoris.*) Supple. Ædem.
2 *Sopitum*) Uſu ſenſuum mentiſque privatum.
3 *Trabea.*) Trabea eſt togæ purpureæ genus. Ea uſi reges, conſules, certis occaſionibus, triumphantes, augures, equites, in tranſvectione equorum, Idibus Quintilibus.

CAPUT XVII.

Servius Tullius sextus Rex, privatis munitis opibus, publicas quoque firmat: Vejentes, & Etruscos vincit, populum in censum refert; in classes, atque centurias digerit; lustrum condit; Urbem propter multitudinem amplificat. Pomœrium profert: Dianæ templum cum Latinis Romæ facit: memorabile Bovis sacrificium.

ITaque per aliquot dies, cum jam expirasset U. C.
Tarquinius, celata morte, per speciem alie- 176
næ fungendæ vicis, suas opes firmavit: tum Serv. Tull.
demum palam * facta ex comploratione in re- 6. R.
gia orta, Servius præsidio firmo munitus, pri- * al.
mus injussu populi voluntate patrum regnavit. facto.
Anci liberi, jam tum comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes Servii nuntiatum est, Suessam Pometiam exulatum ierant. Nec jam publicis magis auxiliis 42.
Servius, quam privatis munire opes: &, ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberum esset, duas filias juvenibus regiis, Lucio, atque Arunti Tarquiniis, jungit. 1 Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia, atque infesta faceret. Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Vejentibus (jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumtum. In eo bello & virtus, & fortuna enituit Tullii: fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu patrum, seu plebis animus periclitaretur, Romam rediit: aggrediturque inde pacis longe maximum opus; ut quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis, fortunæque aliquid interlucet, po-

1 *Nec rupit tamen*) Nec potuit Servius impedire, quin...

posteri fama ferrent. 1 Censum enim instituit,
rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex
quo belli, pacisque munia non viritim, ut ante,
sed pro habitu pecuniarum fierent. tum
classes, centuriasque, & hunc ordinem ex cen-
43. su descripsit, vel paci decorum, vel bello. Ex
iis, qui centum millium æris, aut majorem
censum haberent, LXXX. confecit centurias,
quadragenas 2 seniorum, ac juniorum. Prima
classis omnes appellati seniores, ad urbis custo-
diam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella
gererent. arma his imperata, galea, clypeus,
ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumen-
ta corporis essent. tela in hostem, hastaque, &
gladius. additæ huic classi duæ fabrum centu-
riæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum
munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda
classis intra centum usque ad quinque & septua-
ginta millium censum instituta. & ex his se-
nioribus, junioribusque viginti conscriptæ cen-
turiæ: arma imperata, 3 scutum pro clypeo,
& præter loricam omnia eadem. Tertiæ classis
quinquaginta millium censum esse voluit. toti-
dem centuriæ & hæ, eodemque discrimine æta-
tum factæ: nec de armis quicquam mutatum,
ocreæ tantum ademtæ. In quarta classe census
quinque & viginti millium, totidem centuriæ
factæ: arma mutata, nihil præter hastam, &
verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ
triginta factæ. Fundas, lapidesque missiles hi
secum gerebant. 4 In his 5 accensi, cornicines,
tubicinesque in tres centurias distributi. undecim
millibus hæc classis censebatur. hoc minor cen-
sus reliquam multitudinem habuit. inde una
cen-

1 *Censum . . instituit*) Jussit cives omnes dare nomina, & possessiones suas pecunia æstimare.

2 *Seniorum*) Qui sextum & quadragesimum ætatis annum attigissent. *Juniorum*, a decimo septimo ætatis anno ad quadragesimum sextum.

3 *Scutum pro clypeo*) *Clypeus* rotundus & brevior. *Scutum* & formæ oblongæ, & ita latum longumque, ut totum corpus protegeret.

4 *In his*) In harum triginta centuriarum numero inclusi.

5 *Accensi*) *Accensi* fuere & in militia, qui legionibus accenseri solerent, & in magistratuum apparitoribus, ducto & nomine, & ipsa re ab *accensis* illis militaribus.

centuria facta est immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato, distributoque, equitum ex primoribus civitatis XII. scripsit centurias. sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. ad equos emendos dena millia æris ex publico data: 1 &, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim, ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges, viritim suffragium eadem vi, eodemque jure promiscue omnibus datum est; sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset. equites enim vocabantur primi; LXXX. inde primæ classis centuriæ primum peditum vocabantur. ibi 2 si variaret, quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere umquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & XXX. tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum, seniorumque ad institutam ab Servio Tullio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisa regionibus, collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit, ut ego arbitror, ab tributo. nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. neque hæ tribus ad centuriarum distributionem, numerumque quicquam pertinuere. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de 3 incensis latæ, cum 44. vinculorum minis, mortisque edixit, ut omnes cives Romani, equites, peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. ibi instructum exercitum omnem 4 suovetaurilibus lustravit. idque conditum lu-

1 *Et quibus equos alerent, viduæ attributæ*) Ordo. *Et viduæ attributæ, quæ bina millia æris . . . penderent, quibus equos alerent.*

2 *Si variaret*) Si in diversas partes irent prima illa suffragia.

3 *Incensis*) Iis qui censi non fuissent.

4 *Suovetaurilibus*) Circumductis ter circum exercitum verre, ariete, tauro; deinde Marti immolatis.

ftrum appellatum, quia in cenſendo finis factus eſt. Millia LXXX. eo luſtro civium cenſa dicuntur. adjicit 1 ſcriptorum antiquiſſimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma poſſent, eum numerum fuiſſe. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda viſa eſt. addit duos colles, Quirinalem, Viminalemque. Inde 2 deinceps 3 auget Eſquilias: ibique ipſe, ut loco dignitas fieret, habitat. aggere, & foſſis, & muro urbem circumdat: ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim ſolam intuentes, poſtmœrium interpretantur eſſe. eſt autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etruſci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato conſecrabant: ut neque interiore parte ædificia 4 mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam 5 conjungunt; & extrinſecus puri aliquid ab humano cultu pateret ſoli. Hoc ſpatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod poſt murum eſſet, quam quod murus poſt id, pomœrium Romani appellarunt: & in urbis incremento ſemper, quantum
45. mœnia proceſſura erant, tantum termini hi conſecrati proferebantur. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & ad belli, & ad pacis uſus, ne ſemper armis opes acquirerentur, conſilio augere imperium conatus eſt, ſimul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Epheſiæ fanum: id communiter a civitatibus Aſiæ factum fama ferebat. Cum conſenſum, deoſque conſociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice, privatimque hoſpitia, amicitiaſque de induſtria junxerat; ſæpe iterando

1 *Scriptorum antiquiſſimus Fabius Pictor*). Eorum, qui hiſtoriam apud Romanos ſcripſere, antiquiſſimus.

2 *Deinceps*) Continuo ordine. Etenim mons Eſquilinus Viminali proximus eſt.

3 *Auget Eſquilias*) Additis ædificiis & incolis. *Eſquiliæ* autem fortaſſe appellationem acceperant ab *Eſculis*, quomodo mons *Viminalis*, idemque *Fagutalis*, a *viminibus* & *fagis*; itemque mons *Querquetulanus*, qui poſtea Cælius, a *querceris*.

4 *Mœnibus continuarentur*) Prope muros exſtruerentur.

5 *Conjungunt*). Ita jungunt, ut mœnia urbis ſint privatarum ædium partes: ut Auguſti ævo haud facile eſſet ea dignoſcere, teſte Dion. l. IV.

do eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Rom. facerent. ea erat confessio, caput rerum Romam esse; de quo toties armis certatum fuerat. id quamquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamilias dicitur miranda magnitudine, ac specie: fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo: habita, ut erat, res prodigii loco est: & cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinusque, ut primum apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, cum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes paras*, inquit, a *inceste sacrificium Dianæ facere? quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, extemplo descendit ad Tiberim: interea Romanus immolat Dianæ bovem: id mire gratum regi, atque civitati fuit.

CAPUT XVIII.

L. Tarquinius, instigante uxore temeraria femina, regnum affectat: tandem per scelus occupato, Servium Tullium, immissis percussoribus, de medio tollit: hujus per extincti cadaver Tullia filia, quæ maritum ad nefas incitarat, carpentum agit. Regnavit Servius Tullius annos XLIV.

SErvius, quamquam jam usu haud dubie regnum possederat; tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se 46.

a *Inceste*). Non caste, non pure. Vox sacrorum propria.

injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, vellent, juberentne se regnare: tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. neque ea res Tarquinio spem 1 affectandi regni minuit: imo eo impensius, quia 2 de agro plebis adversum patrum voluntatem senserat agi, criminandi Servii apud patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum; ut tædio regum maturior veniret libertas, ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius, Prisci Tarquinii regis filius, nepósne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium crediderim. fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. his duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. angebatur ferox Tullia 3 nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse. tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta, 4 muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit, malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia a femina ortum est: ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum con-

1 *Affectandi*) Non, *concupiscendi*; quid enim est spes concupiscendi regni? sed, *occupandi*.

2 *De agro plebis adversum Patrum voluntatem .. agi*) Offensi erant animi Patrum, cum ageret apud eos Servius de dividendo plebi agro.

3 *Nihil materiæ*) Nihil in viro ingenii reperiri ex illo habitu mentis, qui ad cupiditatem, ad audaciam excitari & incendi facile potest.

4 *Muliebri cessaret audacia*) Vel adde, vel intellige præpositionem *ab*; i. e. cessaret ab audacia.

contumeliis parcere 1 de viro ad fratrem, de ſorore ad virum: & ſe rectius 2 viduam, & illum cœlibem futurum fuiſſe contendere, quam cum impari jungi, ut elangueſcendum aliena ignavia eſſet: ſi ſibi eum, quo digna eſſet, dii dediſſent virum, domi ſe propediem viſuram regnum fuiſſe, quod apud patrem videat. celeriter adoleſcentem ſuæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor prope continuatis funeribus cum domos vacuas novo matrimonio feciſſent, 3 junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam approbante.
Tum vero in dies 4 infeſtior Tullii ſenectus, 47.
infeſtius cepit regnum eſſe. jam enim ab ſcelere ad aliud ſpectare mulier ſcelus; nec nocte, nec interdiu virum conquieſcere pati, ne gratuita præterita parricidia eſſent: *non ſibi defuiſſe, 5 cui nupta diceretur, nec cum quo tacita ſerviret: defuiſſe, qui ſe regno dignum putaret; qui meminiſſet ſe eſſe Priſci Tarquinii filium; qui habere, quam ſperare regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam eſſe me arbitror, & virum, & regem appello: ſin minus, eo nunc pejus mutata eſt res, quod 6 iſtic cum ignavia eſt ſcelus. quin accingeris? non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut patri tuo, 7 peregrina regna moliri neceſſe eſt. dii te penates, patriique, & patris imago, & domus regia, & in domo regale ſolium, & nomen Tarquinium creat, vocatque regem. aut ſi ad hæc parum eſt animi, quid fruſtraris civitatem? quid te ut regium juvenem conſpici ſinis? faceſſe hinc Tarquinios, aut Corinthum:* 8 *devolvere retro*

ad

1 *De viro ad fratrem*) Supple viri. *De ſorore ad virum* ſupple ſororis.

2 *Viduam*) Vidua, non ea ſolum dicitur, quæ viro orbata eſt, ſed & ea, quæ numquam nupſit.

3 *Junguntur*) L. Tarquinius & Tullia altera.

4 *Infeſtior*) Audacius impugnata. Præſentius jam ei cœpit periculum impendere.

5 *Cui nupta diceretur*) Obſerva verbum *diceretur*, cujus hæc vis eſt, ut Tullia ſe cum impari junctam, nomine tenus, non re nuptam fuiſſe exiſtimet.

6 *Iſthic*) In te.

7 *Peregrina regna moliri*) Magno molimine eniti ad regnum, ad quod nullum, utpote peregrinus, jus habeas.

8 *Devolvere retro ad ſtirpem*) Redi ad ea loca unde tibi origo ducitur.

ad stirpem, fratri similior, quam patri. His aliisque increpando juvenem instigat: nec conquiescere ipsa potest: si, cum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero dedisset, ipsa, regio semine orta, 1 nullum momentum in dando, adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire & prehensare minorum maxime gentium Patres, admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere: allicere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremo ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum in forum irrupit. inde omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati, alii metu, 2 ne, non venisse fraudi esset; novitate, ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta 3 ab stirpe ultima orsus: *Servum, servaque natum post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus patribus, muliebri dolo regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis; instituisse censum, ut 4 insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, ubi vellet, egentissimis*
48 *largiretur.* Huic orationi Servius cum intervenisset, trepido nuntio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magna voce, *Quid hoc*, inquit, *Tar-*

1 *Nullum momentum ... faceret*) Nihil efficeret, ut in hanc illamve partem res inclinaretur.

2 *Ne, non venisse fraudi esset*) Ne crimini sibi daretur, si non venissent.

3 *Ab stirpe ultima*) Ab stirpe usque, a qua orsus, ut ab ultimo principio, reliquam omnem Servii vitam exagitavit.

4 *Insignis ad invidiam.*) Proposita ad excitandam invidiam.

Tarquini, rei est? qua tu audacia, me vivo, vocare ausus es patres? aut in sede considere mea? Cum ille ferociter ad hæc; *se patris sui tenere sedem, multo, quam servum, potiorem filium regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis.* clamor ab utriusque fautoribus oritur, & concursus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam etiam ipsa cogente ultima audere, multo & ætate, & viribus validior medium arripit Servium: elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejicit: inde ad cogendum senatum in curiam redit. fit fuga regis apparitorum, atque comitum: ipse prope exanguis cum semianimi 1 regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certe, id quod satis constat, in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia, regemque prima appellavit: a quo facessere jussa ex tanto tumultu, cum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi 2 Dianium nuper fuit, flectente carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium veheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum, inhumanumque inde traditur scelus: monumentoque locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, 3 agitantibus furiis sororis, ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa, respersaque tulisse ad penates suos, virique sui: quibus iratis malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadra-

1 *Regio comitatu*) Diffugerant primo regis apparitores & comites; at postea, lenito pavore, ad eum redierunt.

2 *Dianium*) Locus Dianæ sacratus.

3 *Agitantibus furiis sororis ac viri*) Efferantibus mentem furiis ultricibus sororis & viri, quos necaverat.

draginta, ita, ut bono etiam, moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul justa, ac legitima regna occiderunt. Idipsum tam mite, ac tam moderatum imperium, tamen quia unius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti intervenisset.

CAPUT XIX.

Septimus, & ultimus Tarquinius Superbus regnat. Conscius scelere parti regni timorem ex crudelitate civibus incutit: Patrum numerum imminuit; ut peregrinis opibus se muniat, Latinos affinitatibus, ac fœdere sibi conciliat: Turnum Herdonium, quod sibi adversaretur, insontem opprimit falso crimine.

49. INde L. Tarquinius regnare occepit, [1] cui Su-
U.C. perbo cognomen facta indiderunt: quia so-
220. cerum gener sepultura prohibuit, *Romulum quo-*
Tar. *que insepultum periisse*, dictitans: primoresque
Sup.
VII. patrum, quos Servii rebus favisse credebat, in-
R. terfecit. conscius deinde male quærendi regni ab seipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti, metu regnum tutandum esset. quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam caussam occidere, in exilium agere, bonis mulctare poterat non suspectos modo, aut invisos, sed unde nihil aliud, quam prædam * sperare posset. Ita patrum præ-
* al. cipue numero imminuto, statuit nullos in pa-
spe-
ctare. tres legere, quo contemtior paucitate ipsa ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus

[1] *Cui Superbo cognomen facta indiderunt*) *Superbus* idem rursus atque *ab humanitate abhorrens*.

ribus morem de omnibus senatum consulendi solvit : domesticis consiliis rempublicam administravit : bellum , pacem , fœdera , societates per se ipse, cum quibus voluit , injussu populi , ac senatus fecit , diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat , ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset . neque hospitia modo cum primoribus eorum , sed affinitates quoque jungebat . Octavio Mamilio Tusculano (is longe princeps Latini nominis erat , si famæ credimus , ab Ulysse , deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptam dat : perque eas nuptias multos sibi cognatos , amicosque ejus conciliat . Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat , cum in 50.
diem certam , ut ad [1] lucum Ferentinæ conveniant , indicit : esse , quæ agere de rebus communibus velit . Conveniunt frequentes prima luce . ipse Tarquinius diem quidem servavit , sed paulo ante , quam sol occideret , venit . multa ibi toto die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus. *Haud mirum esse , Superbo ei inditum Romæ cognomen* (jam enim ita clam quidam mussitantes , vulgo tamen eum appellabant) *an quicquam superbius esse , quam ludificari sic omne nomen Latinum ? principibus longe ab domo excitis , ipsum , qui concilium indixerit , non adesse . tentari profecto patientiam ; ut si jugum acceperint , obnoxios premat . cui enim non apparere , affectare eum imperium in Latinos ? Quod si sui bene crediderint cives , aut si creditum illud , & non raptum parricidio sit , & credere Latinos : quamquam ne sic quidem alienigenæ deberent : sin suos ejus pœniteat , quippe qui alii super alios trucidentur , exulatum eant , bona amittant , quid spei melioris Latinis portendi ? si se audiant , domum suam quemque inde abituros ; neque magis observaturos diem concilii , quam ipse , qui indixerit , observet* . Hæc atque alia

1 *Lucum Ferentinæ*) Lucus ille fuit ad *caput aquæ Ferentinæ* , de quo mentio fit infra , c. 51.

alia eodem pertinentia seditiosus, 1 facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, cum maxime dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum. Qui, silentio facto, monitus a proximis ut purgaret se, quod id temporis venisset, disceptatorem ait se sumtum inter patrem & filium, cura reconciliandi eos in gratiam moratum esse. & quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset. Ne id quidem * Turnum tulisse tacitum ferunt. dixisse enim: 2 *Nullam breviorem esse cognitionem, quam inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.* Hæc Aricinus in

*al. ab Turno.

51. regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eumdem terrorem, quo civium animos domi oppresserat, Latinis injiceret. & quia 3 pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit. per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, in diversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret. ea cum una nocte perfecta essent, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, *moram suam hesternam velut deorum quadam providentia illatam*, ait, *saluti sibi, atque illis fuisse. ab Turno dici sibi*, & *primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. aggressurum fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quod auctor concilii abfuerit, quem maxime peteret. inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando * spes destituerit. non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu, armatusque venturus sit. dici, gladiorum ingentem numerum esse ad eum convectum,*

*al. spem

1 *Facinorosus*) Audax, temerarius; nam *facinus* semper vim & audaciam, non semper scelus adjunctum habet.

2 *Nullam breviorem esse cognitionem*) I. e. disceptationem, litem.

3 *Pro imperio*) Aperto jussu.

vectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant. Suspectam fecit rem & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinii, quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. ubi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, cum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne injecta, saxisque congestis, mergeretur. Revocatis deinde ad concilium Latinis Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum, 1 novantem res, pro manifesto parricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit. *Posse quidem se vetusto jure agere, quod, cum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium: ceterum se utilitatis id magis omnium causa censere, ut renovetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani ut participes Latini fruantur, quam urbium excidia, vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut expectent, aut patiantur*. Haud difficulter persuasum Latinis; quamquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterum & capita nominis Latini stare, ac sentire cum rege videbant: & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus: indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere, ne ducem suum, neve 52.

1 *Novantem res*) Aut molientem seditiones, aut aliter reipublicæ statum perturbare aggredientem.

ve 1 secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit 2 manipulos ex Latinis, Romanisque: ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis: ita geminatis manipulis, centuriones imposuit.

CAPUT XX.

In hostes convertitur Tarquinius: Volscos vincit: Gabios in potestatem redigit fraude Sexti filii, qui eo transfugam simulans, accepto nuntio a patre, quid fieri vellet, principes interficit.

53. NEc ut injustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit: quin ea arte æquasset superiores reges, ni 3 degeneratum in aliis, huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos movit; Suessamque Pometiam ex his vi cepit. ubi cum, divendita præda, XL. talenta argenti, aurique 4 recepisset, concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna deum, hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum: quo Gabios propinquam urbem nequicquam vi adortus, cum obsidendi quoque urbem spes pulso a mœnibus ademta esset; postremo, minime arte Romana, fraude, ac dolo aggressus est. nam cum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis, aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens. *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam, & liberorum quoque eum frequentiæ tædere, ut quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat; ne quam stirpem*, ne

1 *Secretum*) Distinctum.
2 *Manipuli*) Inde dicti, quod ii, qui Romulum primo secuti sunt, pro signis militaribus habuerint perticas manipulos fœni in summo gestantes.
3 *Degeneratum*) *Degeneratum* refertur ad *offecisset*.
4 *Recepisset*) Seposuisset.

*ne quem heredem regni relinquat: se quidem inter tela, & gladios patris elapsum, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii credidisse. nam, ne errarent, * imminere his bellum, quod positum simuletur, & per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: pulsumque se inde, Volscos, & Æquos, & Hernicos petiturum, donec ad eos perveniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum, armaque se adversus superbissimum regem, ac ferocissimum populum inventurum.* Cum, si nihil * moverentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. Vetant mirari, si qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. in seipsum postremo sæviturum, si alia desint: sibi vero gratum adventum ejus esse: futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur. Inde in consilia publica adhiberi: ubi cum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere: quod utriusque populi vires nosset, sciretque invisam profecto superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita cum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promtissimis juvenum prædatum, atque in expeditiones iret, & dictis, factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. ibi cum, inscia multitudine, quid ageretur, prælia parva inter Romam, Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset; tum certatim summi, infimique Gabinorum Sext. Tarquinium dono deum sibi missum ducem credere. apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum e suis unum

* al. manere.

* al. morarentur.

54

scisci-

sciscitatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet; quandoquidem, ut omnia unus ipse Gabiis posset, ei dii dedissent. Huic nuntio, quia credo dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabundus in hortum ædium transit, sequente nuntio filii. ibi inambulans tacitus summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfecta, redit Gabios. quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios [1] sua ipsos invidia opportunos interemit. multi palam, quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt: absentiumque bona juxta atque interemtorum divisa fuere. Largitionis inde prædæque & privati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi, donec orba consilio, auxilioque Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur. [2] Gabiis
25 receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit. fœdus cum Tuscis renovavit.

CAPUT XXI.

Ex captiva pecunia templum Jovi erigitur: hoc dum inauguratur, cedentibus ceteris diis, Terminus resistit; quod in perpetuitatis auspicium accipitur. Oblatum fundamenta aperientibus caput humanum, ibi sedem terrarum fore pollicetur. Ob aliud portentum Regi visum, Delphicum oraculum consulitur: cujus responsum de futuro Rege aliter ac alii interpretatus Brutus, matrem terram osculatur.

INde ad negotia urbana animum convertit: quorum erat primum ut Jovis templum in mon-

[1] *Sua ipsos invidia opportunos*) Qui facilius opprimi poterant, propter odium pridem in ipsos conceptum.

[2] *Gabiis receptis*) *Receptis*, quia fœdere cum Tullo, & Tarquinio isto, in Romanum cesserant imperium.

monte Tarpejo, monumentum regni sui, no-
minisque relinqueret. Tarquinios reges ambos,
patrem vovisse, filium perfecisse. Et ut libera
a ceteris religionibus area esset tota Jovis, tem-
plique ejus, quod inædificaretur, exaugurare
fana, sacellaque statuit; quæ aliquot ibi a Ta-
tio rege primum in ipso discrimine adversus
Romulum pugnæ vota, consecrata, inaugurata-
que postea fuerant. Inter principia condendi
hujus operis, movisse numen ad indicandam
tanti imperii molem traditur deos. nam, cum
omnium sacellorum exaugurationes admitterent
aves, in Termini fano non addixere. idque
omen auguriumque ita acceptum est, non mo-
tam Termini sedem, unumque eum deorum non
evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque
cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio
accepto, secutum aliud magnitudinem imperii
portendens prodigium est. caput humanum 1 in-
tegra facie aperientibus fundamenta templi di-
citur apparuisse. quæ visa species haud per am-
bages arcem eam imperii, caputque rerum fore
portendebat. Idque ita cecinere vates, quique
in urbe erant, quosque ad eam rem consultan-
dam ex Etruria acciverant. Augebatur ad im-
pensas regis animus. itaque Pometinæ manu-
biæ, quæ perducendo ad culmen operi destina-
tæ erant, vix in fundamenta suppeditavere.
Eo magis Fabio, præterquam quod antiquior
est, crediderim, XL. ea sola talenta fuisse,
quam Pisoni, qui XL. millia pondo argenti se- * al.
posita in eam rem scribit: * quia summa pecu- summam
niæ neque ex unius tum urbis præda speranda; pecu-
& nullius, ne 2 horum quidem magnificentiæ niæ.
operum, fundamenta non exsuperatura. Inten-
tus perficiendo templo, fabris undique ex Etru- 56.
ria accitis, non pecunia solum ad id publica
est usus, sed operis etiam ex plebe. qui cum
haud parvus & ipsi militiæ adderetur labor,
minus tamen plebs gravabatur, se templa
deum exædificare manibus suis. quæ posthac &
ad

1 *Integra facie*) Vivo & spiranti simile.
2 *Horum*) Ne si forent quidem ejus magnificentiæ, quæ
in Livianorum temporum ædificiis conspiciebatur.

ad alia ut ſpecie minora, ſic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera; 1 foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, ſub terram agendam. quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi uſus non eſſet, oneri rebatur eſſe, & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circejoſque colonos miſit, præſidia urbi futura terra marique. Hæc agenti portentum terribile viſum. anguis ex columna lignea elapſus cum terrorem fugamque in regiam feciſſet, ipſius regis non tam ſubito pavore perculit pectus, quam anxiis implevit curis. Itaque cum ad publica prodigia Etruſci tantum vates adhiberentur, hoc velut domeſtico exterritus viſu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere ſtatuit. neque reſponſa ſortium ulli alii committere auſus, duos filios per ignotas ea tempeſtate terras, ignotiora maria in Græciam miſit. Titus, & Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia ſorore regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus ſimulationem induerat. Is, cum primores civitatis, in quibus fratrem ſuum ab avunculo interfectum audiſſet, neque in animo ſuo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiſcendum relinquere ſtatuit; contemtu tutus eſſe, ubi in jure parum præſidii eſſet. Ergo ex induſtria factus ad imitationem ſtultitiæ, cum ſe ſuaque prædæ eſſe regi ſineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen, ut ſub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens * aperiretur tempore ſuo. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum incluſum 2 corneo cavato ad id baculo tuliſſe donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii ſui. Quo poſtquam ventum eſt, perfectis patris man-

* al. operiretur tempora ſua.

1 *Foros*) Sedilia, e quibus ludi ſpectarentur.
2 *Corneo*) E corno arbore.

mandatis, cupido 1 incessit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, o juvenes, osculum matri tulerit*. Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri jubent: ipsi inter se, uter prior, cum Romam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

CAPUT XXII.

Oritur certamen inter regios juvenes de uxorum præstantia: præsentes invisunt: laus est penes uxorem Collatini, Lucretiam: quam postmodum Sex. Tarquinius clam accedens stuprat: illa dedecus ferro expiat: ob injuriam se reges exacturos pater, ac vir jurant: dux operis Brutus.

Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens: eaque ipsa causa belli fuit, quod Rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat, præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministerio, ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit, longo magis, quam acri bello satis liberi commeatus erant; primoribus tamen magis quam militibus. regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. 57.

1 *Incessit animos*) Intravit. *Incessit* hic ductum ab *incesso*, *is*, non ab *incedo*.

Forte, potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius Egerii filius, incidit de uxoribus mentio. suam quisque laudare miris modis. Inde certamine accenso, Collatinus negat, *verbis opus esse. paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. quin si vigor juventæ inest, conscendimus equos? invisimusque præsentes nostrarum ingenia? 1 id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri adventu occurrerit oculis*. Incaluerant vino. 2 age sane, omnes citatis equis advolant Romam. Quo cum primis se intendentibus tenebris pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir, Tarquiniique excepti benigne. Victor maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit: tum forma, tum spectata castitas incitat. & tum quidem ab nocturno
58. juvenili ludo in castra redeunt. Paucis interjectis diebus, Sext. Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, cum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis omnia tuta circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit; sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace, Lucretia*, inquit, *Sex. Tarquinius sum: ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem*. Cum pavida e somno mulier 3 nullam opem prope, mortem imminentem videret, tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. ubi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus. cum mortua jugula-

1 *Id cuique spectatissimum*) Certissimum documentum.
2 *Age sane*) Verba assentientium Collatino.
3 *Nullam opem prope*) Nullum auxilium in propinquo.

gulatum servum nudum positurum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore cum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset; Lucretia mœsta tanto malo nuntium Romam eumdem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volusi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit: cum quo forte Romam rediens, ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimæ obortæ: quærentique viro, 1 *satin' salva? minime*, inquit: *quid enim salvi est mulieri amissa pudicitia? vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. ceterum corpus est tantum violatum, animus insons: mors testis erit. sed dates dexteras fidemque haud impune adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium*. Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus; & unde consilium abfuerit, culpam abesse. *Vos*, inquit, *videritis, quid illi debeatur. ergo me etsi peccato absolvo, supplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet*. Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus moribunda cecidit.
Conclamant vir paterque. Brutus, illis luctu 59.
occupatis, cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum manantem cruore præ se tenens, *Per hunc*, inquit, *castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum cum scelerata conjuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque dehinc vi possim, exacturum: nec illos, nec alium quemquam regnare Romæ passurum*. Cultrum deinde Collatino tradit. inde Lucretio ac Valerio stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium, ut præceptum

 erat,

1 *Satin' salve*) Supple, res essent. Formula salutandi.

erat, jurant. totique ab luctu versi in iram, Brutum jam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem.

CAPUT XXIII.

Concitati Collatiæ hominibus, Brutus Romam pergit: ibi quoque, memoratis Tarquiniorum injuriis, multitudinem accendit. Regi, ad motus comprimendos accurrenti Romam, portæ clauduntur, indictoque exilio, imperium abrogatur, cum regnasset annos XXV. Inde primi Consules creati L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

ELatum domo Lucretiæ corpus, in forum deferunt, concientque miraculo (ut fit) rei novæ, atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. movet tum patris mœstitia, tum Brutus castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntarius adest: sequitur & cetera juventus. Inde pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, nequis eum motum 1 regibus nuntiaret; ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacumque incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit: rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur. nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. quo simul ventum est, præco ad Tribunum 2 Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod simulatum ad eam diem fuerat: de vi ac libidine Sext. Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui mor-

1 *Regibus nuntiaret*) Regi, & regiis juvenibus.
2 *Tribunum Celerum*) Præfectum equitum.

re filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseriæque & labores plebis, in fossas cloacasque exhauriendas demersæ. Romanos homines victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. indigna Servii Tullii regis memorata cædes: & invecta corpori patris nefando vehiculo filia, invocatique ultores parentum dii. His, atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. ipse junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus. imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege instituto, reliquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.
Harum rerum nuntiis in castra perlatis, cum 60.
re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim adventum) ne obvius fieret. eodemque fere tempore diversis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exiliumque indictum: liberatorem urbis læta castra accepere. exactique inde liberi regis, duo patrem secuti sunt, qui exulatum Cære in Etruscos ierunt: Sext. Tarquinius 1 Gabios tamquam in suum regnum profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos V. & XX. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos CCXLIV. Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

1 *Gabios, tamquam in suum*) Et vero regem eum Gabiorum constituisse pater dicitur a Dion. l. IV.

libertatis maturis jam viribus ferre possent: Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod diminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, 1 omnia insignia primi consules tenuere. id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum, avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis diminutum patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam 2 explevit: traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui patres, quique conscripti essent. 3 conscriptos videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque patribus plebis animos. Rerum deinde 2.
divinarum habita cura: &, quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, 4 necubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. id sacerdotium pontifici subjecere; ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. Ac nescio, an nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. consulis enim alterius, cum nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimium Tarquinios regno assuesse: initium a Prisco factum: regnasse deinde Servium Tullium: ne intervallo quidem facto, oblitum tamquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis, scelere ac vi repetisse: pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse: nescire Tarquinios priva-*

D 4 *tos*

1 *Omnia insignia*) Præter coronam, sceptrum, & purpuream auro intertextam trabeam.

2 *Explevit*) Quam superbus ad 136. per crudelitatem redegerat.

3 *Conscriptos ... appellabant*) Postea senatores omnes promiscue Patres conscripti appellati sunt.

4 *Necubi*) Ne ulla in re.

tos vivere: non placere nomen, periculosum libertati esse. Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus; solicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat: *Neminem regnare passuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret: id summa ope tuendum esse; neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam: invitum se dicere, hominis causa; nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret: non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse: regium genus, regium nomen non solum in civitate, sed etiam in imperio esse: id officere, id obstare libertati. Hunc tu*, inquit, *tua voluntate, L. Tarquini, remove metum; meminimus, fatemur; ejecisti reges. absolve beneficium tuum; aufer hinc regium nomen. res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me, sed, si quid deest, munifice augebunt. amicus abi; exonera civitatem vano forsitan metu. ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum*. Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. & ceteri quidem movebant minus: postquam Sp. Lucretius, 1 major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie rogando alternis suadendoque cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa, cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium; quo adjutore reges ejecerat.

CA-

1 *Major... dignitate*) *Dignitas* differt a *Magistratu*, in quo erat Collatinus, & coalescit a genere, rebus gestis, actis honoribus, ætate, virtute, &c.

CAPUT II.

Aliquot nobiles adolescentes clam ineunt consilium de accipiendis in Urbem regibus. detecta conjuratione, bona regum diripiuntur, eorumque ager Marti sacratur. Proditores, inter quos Bruti consulis, & ejus sororis filii erant, securi feriuntur.

CUm haud cuiquam in dubio esset, bellum 3.
ab Tarquiniis imminere; id quidem spe omnium serius fuit; ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum regno libido solutior fuerat; æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum æquato jure omnium licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem, inter se conquerebantur: *Regem hominem esse, a quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, esse beneficio; & irasci, & ignoscere posse; inter amicum, atque inimicum discrimen nosse; leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem, melioremque inopi, quam potenti; nihil laxamenti, nec veniæ habere, si modum excesseris; periculosum esse, in tot humanis erroribus,* 1 *sola innocentia vivere.* Ita jam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit, ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia & adjumentum essent. Interim legati cum aliis alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere: 2 &, tamquam ad id, quod agi videbatur, ambientes, nobilium adolescentium animos pertentant, a quibus placide oratio accepta est,

 His

1 *Sola innocentia vivere*) Solius innocentiæ præsidio tutos esse.

2 *Et, tamquam ad id.*) Per speciem ejus negotii quod curare credebantur.

His litteras ab Tarquiniis reddunt; & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.
4. Vitelliis Aquilliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat. jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus, Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumti; quorum vetustate memoria abiit. Interim, cum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona, eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absumunt, evinciuntque instando, ut litteræ sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ litteræ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. nam cum pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, & cœnatum forte apud Vitellios esset; conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo (ut fit) consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut litteræ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos, conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere. litterarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincla conjectis, de legatis paululum addubitatum est; & quamquam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit. De bonis
*al. redd regis, quæ * reddenda ante censuerant, 1 res integra refertur ad patres: illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi: diripienda plebi sunt data, ut contacta regia præda spem in perpetuum cum his pacis amitteret. ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim

1 *Res integra*). Jubentur deliberare Patres, tamquam si nihil umquam de eo statutum esset.

rim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse, matura messi; quem campi fructum quia 1 religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet: ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo; insulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium, conspectius eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit; & qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes, sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos; miserebatque non pęnæ magis homines, quam sceleris, quo pœnam meriti essent: illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, patres, plebem, quicquid deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut Superbo quondam regi, tum infesto exuli proderent. Consules in sedem processere suam: missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt, cum inter omne tempus pater vultusque & os ejus spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas, & civitas data. Ille primum dicitur 2 vindicta liberatus. quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant: Vindici ipsi nomen fuisse. post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

D 6 CA-

1 *Religiosum erat*) Nefas, quia ager modo consecratus fuerat.

2 *Vindicta liberatus*) Hic maxime solennis mos fuit servos manumittendi.

CAPUT III.

Tarquinius aperto bello regnum repetit: Obviam Coss. eunt: Brutus cum Arunte Tarquinii filio congressus, cum ipso commoritur; ejus mors publica mœstitia decoratur.

6. HIs, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes, orare maxime Vejentes Tarquiniensesque; *ne 1 se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem, egentem, ex tanto modo regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent; alios peregre in regnum Romam accitos; se regem, augentem bello Romanum imperium, a proximis scelerata conjuratione pulsum, eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, nequis expers sceleris esset: patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos cives velle. ferrent opem, adjuvarent; suas quoque veteres injurias ultum irent: toties cæsas legiones, agrum ademtum.* Hæc moverunt Vejentes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet. pulchrum videbatur, suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus ad repetendum regnum, belloque persequendos Romanos secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit. Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus 2 eques hostium agminis fuit: præerat Aruns Tarquinius, filius regis: rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus,

1 *Se ortum*) Ex se, ex Etruscis ortum.
2 *Eques*) Equitatus in hostium agmine primum locum tenuit.

bus, procul consulem esse, deinde jam propius, ac certius facie quoque Brutum cognovit; inflammatus ira, *Ille est vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. ipse en ille nostris decoratus insignibus magnifice incedit: dii regum ultores adeste*. Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus. avide itaque se certamini offert: adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis, moribundi ex equis lapsi sint. simul & cetera equestris pugna cœpit: neque ita multo post & pedites superveniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrinque cornua vicere, læva superata. Vejentes vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique sunt. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit. Ita, cum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissa irrita re, nocte ambo exercitus, 7.
Vejens Tarquiniensisque suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ, silentio proximæ noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem: 1 Silvani vocem eam creditam: hæc dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie, vincere bello Romanum*. Ita certe inde abiere Romani, ut victores, Etrusci pro victis. nam postquam illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius COS. spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit: sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, & ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset.

A-

1 *Silvani*) Cui nomen a *silva*, quod esset arvorum & pecoris deus.

CAPUT IV.

P. Valerius Cos., fascibus populo submissis, suspicionem affectati regni diluit: eminentes ædes suas in planum defert; latis popularibus legibus, sibi Poplicolæ cognomen facit. Jovis templum in Capitolio dedicat M. Horatius Collega: hujus in ipsa dedicatione constantiæ specimen.

CONsuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, 1 ex favore non invidia modo, sed suspicio etiam cum atroci crimine orta. regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa Velia: ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo, creditaque cum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, summissis fascibus in concionem ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia, confessionemque factam, populi, quam consulis, majestatem vimque majorem esse. Ibi audire jussi, consul laudare fortunam collegæ, *quod, liberata patria, in summo honore, pro Republica dimicans, matura gloria, necdum se vertente in invidiam, mortem occubuisset; se superstitem gloriæ suæ, ad crimen atque invidiam superesse; ex liberatore patriæ 2 ad Aquillios Vitelliosque recidisse. Numquamne ergo*, inquit, *ulla adeo a vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? ego me illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? ego, si 3 in ipsa arce Capitolioque habitarem, metui me crederem posse a civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? adeone est fundata leviter fides, ut, ubi*

1 *Ex favore*) Pro favore, quo populus Valerium prosequebatur.

2 *Ad Aquillios Vitelliosque recidisse*) Eo recidisse, ut cum Aquilliis Vitelliisque compararetur.

3 *In ipsa arce Capitolioque*) *Arx* & *Capitolium*, duæ diversæ erant ejusdem montis partes.

*ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non
obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Qui-
rites; tuta erit vobis Velia. deferam non in pla-
num modo ædes, sed colli etiam subjiciam; ut
vos supra suspectum me civem habitetis. in Ve-
lia ædificent, quibus melius, quam P. Valerio,
creditur libertas.* Delata confestim materia o-
mnis infra Veliam, & ubi nunc vicus publi-
cus est, domus in infimo clivo ædificata. Latæ 8.
deinde leges non solum quæ regni suspicione
consulem absolverent, sed quæ adeo in contra-
rium verterent, ut 1 popularem etiam facerent:
inde cognomen factum Poplicolæ est: ante o-
mnes de provocatione adversus magistratus ad
populum, 2 sacrandoque cum bonis capite ejus,
qui regni occupandi consilia iniisset. Gratæ in
vulgus leges fuere. quas cum solus pertulisset,
ut sua unius in his gratia esset; tum deinde
comitia collegæ subrogando habuit. creatus Sp.
Lucretius COS. qui magno natu, non suffi-
cientibus jam viribus ad consularia munia ob-
eunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in
Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud
quosdam veteres auctores non invenio Lucre-
tium consulem. Bruto statim Horatium sugge-
runt. credo, quia nulla gesta res insignem fece-
rit consulatum, memoria intercidisse. Nondum
dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Vale-
rius Horatiusque COSS. sortiti, uter dedica-
ret: Horatio sorte evenit: Poplicola ad Ve-
jentium bellum profectus. Ægrius, quam di-
gnum erat, tulere Valerii necessarii, dedicatio-
nem tam inclyti templi Horatio dari: id omni-
bus modis impedire conati, postquam alia
frustra tentata erant, 3 postem jam tenenti
consuli fœdum inter precationem Deum nun-
tium incutiunt; mortuum ejus filium esse, 4 fu-
nestaque familia dedicare eum templum non
posse. Non crediderit factum, an tantum ani-
mo.

1 *Popularem*) Populo acceptum.
2 *Sacrando*) Diris devovendo.
3 *Postem jam tenenti consuli*) Templi, quod dedicabat, postem, & id ex ritu, teste Cic. pro domo, n. [illegible]
4 *Funestâ ... familia*) *Funesta familia* dicebatur, dum cadaver humatum non esset, neque justa persoluta.

mo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens postem, precationem peragit; & dedicat templum.

CAPUT V.

Rex Etruscorum Porsena Tarquinios reducens, ingentibus copiis ad Urbem accedit: jam undique urgens repellitur virtute Horatii Coclitis, qui in primo aditu pontis Sublicii, dum rescinditur, hostium impetum unus sustinet; rescisso, in Tiberim desiliens, tranat ad suos.

HÆc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum,
9. T. Lucretius COSS. facti. Jam Tarquinii ad Lartem Porsenam, Clusinum regem, perfugerant. Ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, ne se oriundos ex Etruscis, ejusdem sanguinis nominisque, egentes exulare pateretur: nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. satis libertatem ipsam habere dulcedinis; nisi quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis, nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus fore; adesse finem regnis, rei inter deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non umquam alias ante tantus terror senatum invasit: adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives; ne Romana plebs metu perculsa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ in primis habita cura; & ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat in publicum, omni sumtu ademto

to concessum privatis; [1] portoriis quoque & tributo plebe liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis quam infimi horrerent; nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit. Cum hostes adessent, pro se quisque in 10.
urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis, alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. pons Sublicius iter pene hostibus dedit, ni unus vir fuisset, Horatius Cocles, (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui positus forte in statione pontis, cum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deum, & hominum fidem, testabatur, *nequicquam [2] deserto præsidio eos fugere. [3] si transitum pontem a tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo fore; itaque monere, præcipere, ut pontem ferro, igni, & quacumque vi possent, interrumpant; se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum*. Vadit inde in primum aditum pontis; insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, &, quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit: deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde minaciter

truces

1 *Portoriis*) Vectigalibus, quæ pro importatione & exportatione mercium solvebantur.

2 *Deserto præsidio*) Deserto loco in quo præsidii causa constituti fuerant.

3 *Si transitum pontem*) Si pontem, postquam eum ipsi transissent, relinquerent.

trinces oculos ad proceres Etruſcorum, nunc ſingulos provocare, nunc increpare omnes: *ſervitia regum ſuperborum, ſuæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire*. Cunctati aliquamdiu ſunt, dum alius alium, ut prælium incipiant, circumſpectant. pudor deinde commovit aciem; & clamore ſublato, undique in unum hoſtem tela conjiciunt. quæ cum in objecto cuncta ſcuto hæſiſſent, neque ille minus obſtinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam impetu detrudere conabantur virum, cum ſimul fragor rupti pontis, ſimul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis ſublatus, pavore ſubito impetum ſuſtinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te ſancte precor, hæc arma, & hunc militem propitio flumine accipias*. Inde ſic armatus in Tiberim deſiluit; multiſque ſuperincidentibus telis, incolumis ad ſuos tranavit: rem auſus plus famæ habituram ad poſteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit. ſtatua in Comitio poſita, agri quantum uno die circumaravit, datum. privata quoque inter publicos honores ſtudia eminebant. nam in magna inopia pro domeſticis copiis unuſquiſque ei aliquid, fraudans ſe ipſe victu ſuo, contulit.

CAPUT VI.

Porſena ab oppugnatione repulſus, obſidionem parat. Agrum Romanum incurſionibus infeſtat; prædatores improviſo adortus Valerius Coſ. cadit.

11. PORſena, primo conatu repulſus, conſiliis ab oppugnanda urbe ad obſidendam verſis, præſidio in Janiculo locato, ipſe in plano ripiſque Tiberis caſtra poſuit, navibus undique accitis & ad cuſtodiam, ne quid Romam frumenti ſubvehi ſineret, & ut prædatum milites trans flumen per occaſiones aliis atque aliis locis trajicerent: brevique adeo infeſtum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera ſolum ex agris, ſed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quiſquam ex-

tra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruſcis non metu magis, quam conſilio conceſſum. namque Valerius conſul intentus in occaſionem multos ſimul & effuſos improviſo adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem ſe ad majora vindicem ſervabat. itaque ut eliceret prædatores, edicit ſuis, poſtero die frequentes porta Eſquilina, quæ averſiſſima ab hoſte erat, expellerent pecus: ſcituros id hoſtes ratus, quod in obſidione & fame ſervitia infida transfugerent. Et ſciere perfugæ indicio: multoque plures, ut in ſpem univerſæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis 1 ad ſecundum lapidem Gabina via occultum conſidere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam ſtare, donec hoſtis prætereat: deinde ſe objicere, ne ſit ad flumen reditus. Conſulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egreſſus: ipſe Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit, hique primi apparuere hoſti. Herminius ubi tumultum ſenſit, concurrit ex inſidiis; verſiſque in Valerium Etruſcis, terga cædit. dextra lævaque, hinc a porta Collina, illinc ab Nævia, redditus clamor. ita cæſi in medio prædatores neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam ſeptis omnibus viis, finiſque ille tam effuſe vagandi Etruſcis fuit.

CAPUT VII.

Mutius Scævola, patribus approbantibus, profectus in Porſenæ caſtra, purpuratum pro rege per errorem obtruncat; comprehenſus, & ad regem pertractus ardentibus focis injicit manum. periculo territus Rex, & quod idem audit ſibi ab aliis trecentis imminere, ultro de pace agit.

OBſidio erat nihilo minus, & frumenti cum 12
ſumma caritate inopia: ſedendoque expugna-

1 *Ad ſecundum lapidem*) I. e. ad ſecundum ab urbe milliarium; nam ſingula milliaria lapidibus ſignabantur.

gnaturum se urbem, spem Porsena habebat: cum C. Mutius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, cum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eumdem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: 1 itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne si consulum injussu, & ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen affirmante, senatum adiit. *Transire Tiberim*, inquit, *patres, & intrare, si possim, castra hostium volo, non prædo, nec populationum invicem ultor. majus, si dii juvant, in animo est facinus*. Approbant patres. abdito intra vestem ferro, proficiscitur. ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. ibi cum stipendium forte militibus daretur; & scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa ageret; eumque milites vulgo adirent; timens sciscitari, uter Porsena esset, ne, ignorando regem, semet ipse aperiret quis esset: quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, cum concursu ad clamorem facto comprehensum regii satellites retraxissent ante tribunal regis; destitutus tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis, quam metuens, *Romanus sum*, inquit, *civis. C. Mutium vocant. hostis hostem occidere volui, nec ad mortem minus animi est, quam ad cædem fuit. & facere, & pati fortia, Romanum est. nec unus in te ego hos animos gessi. longus post me ordo est idem petentium decus. proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas 2 capite dimices tuo: ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. nullam aciem, nullum prælium*

1 *Itaque*) Et idcirco.
2 *Capite dimices tuo*) In vitæ periculum venias.

tium timueris . uni tibi , & cum singulis res erit . Cum rex simul ira infensus , periculoque conterritus , circumdari ignes minitabundus juberet , nisi expromeret propere , quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret , *En tibi* , inquit , *ut sentias , quam vile corpus sit iis , qui magnam gloriam petunt :* dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit . quam cum velut alienato ab sensu torreret animo , 1 prope attonitus miraculo rex , cum ab sede sua prosiluisset , amoverique ab altaribus juvenem jussisset , *Tu vero abi* , inquit , *in te magis , quam in me hostilia ausus . juberem macte virtute esse* , *si pro mea patria ista virtus staret . nunc* 2 *jure belli liberum te , intactum , inviolatumque hinc dimitto* . Tum Mutius quasi remunerans meritum , *Quandoquidem* , inquit , *est apud te virtuti honos* ; *ut beneficio tuleris a me , quod minis nequisti : trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ* , *ut in te hac via grassaremur . mea prima sors fuit . ceteri , ut cuique ceciderit primo , quoad te opportunum fortuna dederit , suo quisque tempore aderunt* . Mutium di- 13
missum, cui postea 3 Scævolæ , a clade dextræ manus , cognomen inditum , legati a Porsena Romam secuti sunt . adeo moverat eum & primi periculi casus , quo nihil se , præter errorem insidiatoris, texisset ; & subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent ; ut pacis conditiones ultro ferret Romanis . jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis , magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis , quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret . de agro Vejentibus restituendo impetratum : expressaque necessitas obsides dandi Romanis , si Ianiculo præsidium deduci vellent .

CA-

1 *Prope attonitus*) *Attonitus* proprie est is qui fulmine afflatus est .

2 *Jure belli liberum*) Immunem ab iis quæ in & mihi jure belli licerent .

3 *Scævola*) *Scæva* enim , seu *scævola* est , qui sinistra manu pro dextra utitur , a Græco Σκαιὸ , *sinister* .

CAPUT VIII.

Clœlia una ex obsidibus Porsenæ data, castris egressa, Tiberi transacto, ad suos redit. Ab rege repetita, redditur: cujus virtutem ille admiratus, cum alia parte obsidum liberam esse jubet.

HIs conditionibus composita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mutio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere: quæ postea sunt Mutia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. Clœlia virgo, una ex obsidibus, cum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit, sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam, alias haud magni facere. deinde in admirationem versus, *supra Coclites, Mutiosque dicere id facinus esse; & præ se ferre, quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum, sic deditam, intactam inviolatamque ad suos remissurum.* Utrinque constitit fides; & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt, & apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam virtus fuit, laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa quos vellet, legeret. productis omnibus, elegisse impubes dicitur: quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere. in summa Sacra via fuit posita
14. virgo insidens equo. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solemnia manet, bona Porsenæ regis vendendi:

dendi: cujus originem moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut a mitiore crevisse principio, quam hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. proximum vero est ex his, quæ traduntur, Porsenam discedentem ab Janiculo castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione; ea deinde, ne populo immisso, diriperentur hostiliter, venisse bona: quæ Porsenæ appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestate quidem populi Romani esset.

CAPUT IX.

Porsena per Aruntem filium Ariciam oppugnat: idem, frustra missis Romam legatis de reducendis in regnum Tarquiniis, hujus rei mentionem in perpetuum omittit. Triumphatur de Sabinis; inter quos, dum bellum reparant, orta seditione, Appius Claudius inde Romam transfugit.

OMisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res nec opinata perculerat. arcessita deinde auxilia & a Latinis populis, & a Cumis tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere paululum; effuseque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortuna & specie supplicum, delati sunt. ibi benigne excepti, divisique in hospitia. Curatis vulneribus alii profecti domos, nuntii hospitalium beneficiorum: multos Romæ hospitium urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde Tuscum vicum appellarunt. P. Lu-

15. Lucretius inde & P. Valerius Poplicola tertium
U. C. consules facti. Eo anno postremum legati a
247. Porsena de reducendo in regnum Tarquinio ve-
nerunt: quibus cum responsum esset, missurum
ad regem senatum legatos; missi confestim ho-
noratissimus quisque ex patribus: *non quin bre-
viter reddi responsum potuerit non recipi reges,
ideo potius delectos patrum ad eum missos,
quam legatis ejus Romæ daretur responsum: sed
ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu
in tantis mutuis beneficiis invicem animi solli-
citarentur: cum ille peteret, quod contra liber-
tatem pop. Rom. esset, & Romani, nisi in per-
niciem suam faciles esse vellent, negarent, cui
nihil negatum vellent. non in regno populum
Rom. sed in libertate esse: ita induxisse in ani-
mum, hostibus potius, quam regibus, portas
patefacere: eam esse voluntatem omnium, ut,
qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit.
proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patia-
tur liberam esse, orare.* Rex verecundia victus,
Quandoque id certum atque obstinatum est, in-
quit, *neque ego obtundam, sæpius eadem ne-
quicquam agendo; nec Tarquinios spe auxilii,
quod nullum in me est, frustrabor: alium hinc,
seu bello opus est, seu quiete, exilio quærant
locum; ne quid meam vobiscum pacem distineat.*
Dictis facta amiciora adjecit: obsidum quod
U. C. reliquum erat, reddidit: agrum Vejentem, fœ-
248 dere ad Janiculum icto ademtum, restituit.
249 Tarquinius, spe omni reditus incisa, exulatum
ad generum Mamilium Octavium Tusculum a-
biit. Romanis pax fida ita cum Porsena
16. fuit. Consules deinde M. Valerius, P. Postu-
U. C. mius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis:
250 consules triumpharunt. majore inde mole Sa-
bini bellum parabant adversus eos, & ne quid
simul ab Tusculo, unde etsi non apertum, su-
spectum tamen bellum erat, repentini periculi
oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius
iterum consules facti. Seditio inter belli pa-
cisque auctores orta in Sabinis, aliquantum in-
de virium transtulit ad Romanos. namque A-
ctius Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit
Romæ nomen, cum pacis ipse auctor a
i tur-

[1] turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data, agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius inter patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, cum ita vastatione, deinde prælio afflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. U. C. 251

CAPUT X.

P. Valerius moritur: eum ut Brutum matronæ lugent. Bello superantur Aurunci; a quibus deinde Romanis illata clade, urbs eorum Pometia ad deditionem compulsa diruitur. Propter acceptam a Sabinis injuriam, & instantium bellorum metum, Dictator Romæ primum creatur. Legati de pace ab Sabinis veniunt.

P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio COSS. moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset. de publico est elatus. luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quam in prælio, cædibus temperatum est. & cæsi aliquanto plures erant, quam capti; & captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui CCC. accepti numero erant, ira belli [2] abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum. Secuti consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius, Pometiam U. C. 252 17.

1 *Turbatoribus belli*) I. e. iis qui per violentas actiones bellum concitant.
2 *Belli abstinuit*) I. e. populus Romanus bellans cum Auruncis.

primo vi, deinde 1 vineis aliisque operibus oppugnaverunt. in quos Aurunci magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua, aut occasione coorti, cum plures igni, quam ferro armati excurrissent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed verum nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum. Inter multos saucios consul, spe incerta vitæ, 2 relictus, interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis, supplendoque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis Pometiæ arma illata: & cum, vineis refectis, aliaque mole belli, jam in eo res esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo minus fœde dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi; 3 sub corona venierunt coloni alii;
U.C. 251 oppidum dirutum; ager veniit. Consules magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt. Insequens annus Postumum Cominium, & T. Lartium COSS. habuit. Eo anno Romæ, cum per ludos
18. ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit: parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum expectatione rerum solicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta: sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent (id quoque enim traditur) parum creditum sit; nec, quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos

1 *Vineis*) Vineæ erant machinæ lignis & cratibus contextæ, ac terra adopertæ, quæ subjectis rotis impellebantur.
2 *Relictus*) In castris ad Pometiam.
3 *Sub corona*) Captivi coronati vendebantur.

tos invenio. 1 consulares legere. Ita lex jubebat, de dictatore creando lata. eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potius, quam M. Valerium, Marci filium, Volusi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum. 2 qui si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis, & consularem virum, legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit; ut intentiores essent ad dicto parendum. neque enim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neque provocatio erat; neque ullum usquam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator, eo magis, quod propter se creatum crediderant, metum incussit. Itaque legatos de pace mittunt, quibus orantibus dictatorem senatumque, ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, responsum, ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent. actum tamen est de pace, impetrataque foret, si, quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini, (id enim postulatum erat) in animum induxissent. bellum indictum. datæ induciæ quietum annum tenuere.

CAPUT XI.

Ad lacum Regillum cum Latinis, & Tarquiniis pugnatur. Moriuntur M. Valerius Poplicolæ frater, & T. Herminius legatus. Fusis hostibus, Dictator Postumius triumphans in urbem redit. Ædes Saturni dedicatur.

Consules Servius Sulpitius, Manius Tullius: 19.
nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde, & C. Vetusius. His consulibus U. C.
Fidenæ obsessæ, Crustomeria capta, Præneste 254.
ab Latinis ad Romanos descivit, nec ultra U. C. 255
bellum

E 2

1 *Consulares legere*) Legere in dictatorem ac magistrum equitum viros consulares.

2 *Qui*) Refer τὸ *qui* ad Patres eligentes dictatorem.

bellum Latinum, 1 gliſcens jam per aliquot annos, dilatum. A. Poſtumius dictator, T. Æbutius magiſter equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tuſculano agmini hoſtium occurrerunt: & quia, Tarquinios eſſe in exercitu Latinorum auditum eſt, ſuſtineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. ergo etiam prælium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo conſilio rem affuere, ſed ſuiſmetipſis corporibus dimicantes miſcuere certamina: nec quiſquam procerum ferme hac, aut illa ex acie ſine vulnere, præter dictatorem Romanum, exceſſit. In Poſtumium prima in acie ſuos adhortantem inſtruentemque Tarquinius Superbus, quamquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infeſtus admiſit, ictuſque ab latere, concurſu ſuorum receptus in tutum eſt. Et ad alterum cornu Æbutius magiſter equitum in Octavium Mamilium impetum dederat. nec fefellit veniens Tuſculanum ducem: 2 contra quem & ille concitat equum. tantaque vis infeſtis venientium haſtis fuit, ut brachium Æbutio trajectum ſit, Mamilio pectus percuſſum. hunc quidem in ſecundam aciem Latini recepere: Æbutius cum ſaucio brachio tenere telum non poſſet, pugna exceſſit. Latinus dux, ni-
20. hil deterritus vulnere, prælium ciet: & quia ſuos perculſos videbat, arceſſit cohortem exulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea quo majore pugnabat ira ob erepta bona, patriamque ademtam, pugnam parumper reſtituit. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius Poplicolæ frater, conſpicatus ferocem juvenem Tarquinium oſtentantem ſe in prima exulum acie, domeſtica etiam gloria accenſus, ut, cujus familiæ decus ejecti reges erant, ejuſdem interfecti forent; ſubdit calcaria æquo, & Tarquinium infeſto ſpiculo petit: Tarquinius retro in agmen ſuorum infenſo ceſſit hoſti. Valerium teme-

1 *Gliſcens*) Quod occulte pararetur.
2 *Contra quem*) Contra Æbutium.

temere invectum in exulum aciem, ex tranverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius postquam cecidisse talem virum, exules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delecta manu præsidii causa circa se habebat, dat signum, ut quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium iniit. integris corporibus animisque fessos adorti exules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. imperator Latinus ubi cohortem exulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi majore, quam paulo ante magister equitum, cum hostium duce prælium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, cum victor in castra esset relatus, inter primam curationem expiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, & pugnam capessant. dicto paruere: desiliunt ex equis, provolant in primum, & pro 1 antesignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnæ, secum partem periculi sustinentes vidit. tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinavit acies. equitibus admoti equi, ut persequi hostem possent. secuta & pedestris acies. Ibi nihil nec divinæ, nec humanæ opis dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur; ac pronuntiasse militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, ut eodem

1 *Antesignanis*) *Antesignani* sunt qui ante signa in acie locantur.

U. C. dem impetu, quo fuderant hostem, Romani
256 castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum
pugnatum est. Dictator, & magister equitum triumphantes in urbem rediere. Triennio
deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consu-
21. les Q. Clœlius, & T. Lartius. Inde A. Sem-
U. C. pronius, & M. Minutius. his consulibus
257 ædes Saturno dedicata. Saturnalia institutus
U. C. festus dies. A. deinde Postumius & T. Virgi-
258 nius COSS. facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse, dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut nec qui consules secundum quosdam, nec, quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo, sed etiam auctorum digerere possis.

CAPUT XII.

Nuntius de morte Tarquinii Urbem erigit: Tribus una & XX. describuntur. Latini Volscorum legatis, a quibus ad arma solicitabantur, comprehensis, ac Romam missis, gratiam cum Romanis ineunt.

U. C. AP. Claudius deinde, & P. Servilius con-
259 sules facti. insignis hic annus est nuntio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis; quo se, post fractas opes Latinorum, ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti patres, erecta plebs. sed patribus [1] nimis luxuriosa ea fuit lætitia. plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ a primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una & XX. factæ. Ædes Mer-
22. curii dedicata est idibus Majis. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam & Volsci comparaverant auxilia,

[1] *Nimis luxuriosa*) Non satis moderata.

xilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prælio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos consilii pœnam non metuentes nec opinata res perculit. armorum immemores obsides dant CCC. principum a Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis, levatis metu, suum rediit ingenium. rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumtis. legatos quoque ad solicitandum Latium passim dimittunt. sed recens ad Regillum lacum accepta clades 1 Latinos, ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. comprehensos Volscos Romam duxere. ibi traditi consulibus, indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent, & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto; pacis auctores in ingenti gloria esse. coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis, donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant. gratias agunt liberaliter habiti, cultique in calamitate sua: inde hospitia jungunt. Numquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

1 *Latinos ... abstinuit*) Fecit ut Latini ne ab legatis quidem violandis se abstinerent.

CAPUT XIII.

Propter æris alieni magnitudinem gravis inter plebem, & Patres seditio oritur. Ingruente Volscorum bello, cum nollet plebs arma capere, per Servilium Cos. lenita, nomina profitetur.

23. SEd & bellum Volscum imminebat; & civitas secum ipsa discors, intestino inter patres plebemque flagrabat odio, maxime propter 1 nexos ob æs alienum. Fremebant, se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi a civibus captos & oppressos esse: tutioremque in bello, quam in pace, inter hostes, quam inter cives, libertatem plebis esse. invidiamque eam sua sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium majorum suorum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie peremti. ad hoc, promissa barba & capilli efferaverant speciem oris. noscitabatur tamen in tanta deformitate, & 2 ordines duxisse ajebant; aliaque militiæ decora, vulgo miserantes eum, jactabant. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus, unde ille habitus, unde deformitas, cum circumfusa turba esset prope in concionis modum, *Sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquissimo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse. id cumulatum usuris, primo se agro paterno avitoque exuisse, deinde fortunis aliis, postremo velut tabem pervenisse ad corpus. ductum se ab creditore non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse.* inde ostentare tergum, fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa audita-

1 *Nexos*) *Nexi* erant qui cum solvendo non essent, addicebantur creditoribus, & in vinculis habebantur.
2 *Ordines duxisse*) Centurionem fuisse.

auditaque clamor ingens oritur. non jam foro ſe tumultus continet, ſed paſſim totam urbem pervadit. nexi vincti, ſolutique, ſe undique in publicum proripiunt; implorant Quiritium fidem. nullo loco deeſt ſeditionis voluntarius comes. multis paſſim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo ſuo, qui forte patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni propere conſules P. Servilius, & Ap. Claudius ad comprimendam ſeditionem interveniſſent. At in eos multitudo verſa, oſtentare vincula ſua, deformitatemque aliam. hæc ſe meritos dicere, exprobrantes ſuam quiſque, alius alibi, militiam. poſtulare minaciter magis, quam ſuppliciter, ut ſenatum vocarent: curiamque ipſi futuri arbitri, moderatoreſque publici conſilii, circumſiſtere. Pauci admodum patrum, quos caſus obtulerat, contracti ad conſules; ceteros metus non curia modo, ſed etiam foro arcebat: nec agi quicquam per infrequentiam poterat ſenatus. Tum vero eludi atque extrahi ſe multitudo putare: & Patrum qui abeſſent, non caſu, non metu, ſed impediendæ rei cauſa abeſſe, & conſules ipſos tergiverſari: nec dubie ludibrio eſſe miſerias ſuas. Jam prope erat, ut ne conſulum quidem majeſtas coerceret iras hominum, cum incerti morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in ſenatum veniunt. frequentique tandem curia, non modo inter patres, ſed ne inter conſules quidem ipſos ſatis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio conſulari rem agendam cenſebat: uno, aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat cum tutius, tum facilius eſſe. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoſo advolant nuntio; Volſcos infeſto exercitu 24.
ad urbem oppugnandam venire. quæ audita (adeo duas ex una civitate diſcordia fecerat) longe aliter patres, ac plebem affecere. exultare gaudio plebes; ultores ſuperbiæ patrum adeſſe dicere deos; alius alium confirmare, ne no-

nomina darent: cum omnibus potius, quam solos perituros: patres militarent, patres arma caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia, essent. At vero curia mœsta ac trepida ancipiti metu, & ab cive, & ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi curæ esse patribus ostendit, ut consulatur plebi. ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, cum hostes prope ad portas essent, bello præverrisse quicquam: nec, 1 si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse; neque patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodum voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. 2 Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quominus ei nominis edendi apud consules potestas fieret: ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet; 3 liberos, nepotesve ejus moraretur*. Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina: & undique ex tota urbe proripientium se ex privato, cum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, 4 ut sacramento dicerent, fieri. magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volsco bello virtus, atque opera enituit.

CA-

1 *Si sit laxamenti*) Ab hoste.

2 *Concioni deinde*) Ea quæ in concione dixerat comprobavit edicto.

3 *Liberos, nepotesve*) *Liberi nepotesque* erant tamquam res patris, avique; ideoque ab horum creditoribus retineri poterant.

4 *Ut sacramento dicerent*) Ut sacramento militari se obligarent.

CAPUT XIV.

Victoria de Volscis primum, deinde de Sabinis, postremo de Auruncis: certantibus consulibus de æde Mercurii dedicanda, M. Letorio primipili centurioni, dedicationem populus mandat. Nova ex odio consulum plebis discordia.

CONsul copias contra hostem educit, parvo 25.
dirimente intervallo castra ponit. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato, concursum est ad arma. ita frustra id inceptum Volscis fuit: reliquum noctis utrinque quieti datum. postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, cum consul, quamquam cuncti undique, & nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. primo statim incursu pulsi hostes. fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa, eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, cum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta, direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam, Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatus consulto data pax, ager ademtus. Confestim & Sabini Romanos territavere. tumultus enim fuit verius, quam bellum. Nocte in urbem nuntiatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem pervenisse: ibi passim diripi, atque incendi villas. Missus extemplo

templo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. plerosque palantes eques circumvenit. nec venienti peditum agmini restitit Sabina legio. fessi tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte una audito, perfectoque bello Sabino, postero die in magna jam spe undique partæ pacis. legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama haud procul jam ab Aricia visi tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata: prælioque uno debellatum est. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus
27. promissa consulis, fidemque senatus expectabat: cum Appius & insita superbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps & qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat, concursu ad Servilium fiebat: illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita, cicatricesque acceptas: postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogebat. adeo in alteram causam non collega solum præceps erat, sed omnis factio nobilium. ita medium se gerendo nec plebis vitavit odium, nec apud patres gratiam iniit. Patres mollem consulem & ambitiosum rati, plebs fallacem; brevique apparuit, æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. senatus a se rem ad populum rejecit. utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solemnia pro

pon-

pontifice jussit suscipere. populus dedicationem ædis dat M. Letorio 1 Primipili centurioni: quod facile appareret non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Sævire inde utique consul alter, patresque, sed plebi creverant animi; & longe alia, quam primo instituerant, via grassabantur. desperato enim consulum, senatusque auxilio, cum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant: neque decretum exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neque, cum decrevisset, quisquam obtemperabat. vi agebatur, metusque omnis & periculum libertatis, cum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterat. Super hæc timor incessit Sabini belli. delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & insectante ambitionem collegæ, qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatus consulto haberet: *non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium: se unum & suæ, & patrum majestatis vindicem fore*. Cum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, arripi unum insignem ducem seditionum jussit. ille, cum a lictoribus jam traheretur, provocavit. nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertinacia foret consilio magis & auctoritate principum, quam populi clamore. 2 adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione, occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt; Servilius neutris, Appius patribus mire gratus.

CA-

1 *Primipili centurioni*) Cujus erat magna dignatio.
2 *Adeo supererant animi*) Adeo plus etiam, quam satis esset, animorum erat ad resistendum.

CAPUT XV.

Gliscente magis plebis ira, oritur atrox rixa cum patribus: variis in Senatu agitatis sententiis, tandem ad sedandos tumultus dicitur Dictator.

28. A Virginius inde, & T. Vetusius consula-
U.C. tum ineunt. Tum vero plebs, incerta
260. quales habitura consules esset, cœtus nocturnos pars in Esquiliis, pars in Aventino facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere, ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad patres referunt: sed delatum consulere ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamoribus undique, & indignatione patrum, si, quod imperio consulari 1 exequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profecto, si essent in repub. magistratus, nullum futurum fuisse Romæ nisi publicum concilium: nunc in mille curias, concionesque, cum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia, dispersam & dissipatam esse rempub. unum hercule virum (id enim plus esse, quam consulem) qualis Ap. Cladius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse.* Correpti consules, cum, quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius molliusve, quam patribus placeat, acturos) percontarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant. otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal * ascendunt, citant nominatim juniores. cum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum, negare, *ultra decipi plebem posse: numquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica: libertatem unicuique prius reddendam esse, quam arma danda; ut pro patria civibusque, non pro dominis pugnent.* Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem. & apparebat atrox cum plebe certa-

* al. escendunt.

1 *Exequendum*) Vindicandum.

certamen. prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum vero ad sellas consulum propere convolavere minimus quisque natu patrum, abdicare consulatu jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset. 1 Utraque re satis experta, tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres Conscripti, adest ingens seditio. postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. acerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus*. Redeunt in tribunal: citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. cum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum vero indignum facinus esse clamitantes, qui patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. sed ab lictore, nihil aliud, quam prehendere prohibito, cum conversus in patres impetus esset; consulum * intercursu rixa sedata est, in qua tamen sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriæ fuerat. Senatus tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque non sententiis magis, quam clamore & strepitu. tandem, cum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius 2 rem non vulgabat: *de iis tantum, qui fidem secuti P. Servilii Consulis, Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat*. T. Lartius, *non id tempus esse, ut merita tantummodo exolverentur: totam plebem ære alieno demersam esse: 3 nec sisti posse, ni omnibus consulatur: quin si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari*. Ap. Claudius & natura immitis, & efferatus

29.

* al. Interceſſu.

1 *Utraque re*) Et senatus & plebis pertinacia.
2 *Rem non vulgabat*) Nolebat omnibus indulgeri.
3 *Nec sisti posse*) Nec posse rem sustineri, quominus ad perniciem feratur. Familiaris Livio locutio.

ratus hinc plebis odio, illinc patrum laudibus, *non miseriis*, ait, *sed licentia tantum concitum turbarum: & lascivire magis plebem, quam sævire: id adeo malum ex provocatione natum: quippe minas esse consulum, non imperium, ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum*, inquit, *dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. pulset tum mihi lictorem, qui sciet jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus majestatem viola-*
30. *vit*. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Vetusiique exemplo perniciosa: haud salubrem utique Lartii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. medium maxime, & 1 moderatum utroque consilium Virginii habebatur, sed factione, respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere, officientque publicis consiliis, Appius vicit: ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, cum Volsci Equique & Sabini forte una omnes in armis essent. sed curæ fuit consulibus, & senioribus patrum, ut imperium, 2 suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem Volusi filium creant. Plebs etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, cum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste, nec superbum timebat. edictum deinde a dictatore propositum confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. sed & homini, & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. quantus numquam ante exercitus, legiones decem effectæ. ternæ inde datæ consulibus; quatuor dictator usus.

CA-

1 *Moderatum utroque*) Appii nempe & Lartii consilio temperatum.

2 *Suo ... mansueto*) Suo ingenio, i.e. natura sua; *mansueto*, i.e. viro mansueti ingenii.

CAPUT XVI.

Cum Aequis, Volscis, ac Sabinis res bene geritur. M. Valerius Dictator, frustra locutus in curia de levandis ære alieno oppressis, magistratu abit.

NEc poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant. oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut seipsos tuendorum finium causa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis, locoque magis, quam armis freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumque acie excivit. medio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis signis constitere. multitudine aliquantum Volsci superabant: itaque effusi, & contemtim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus defixis pilis stare suos jussit; ubi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu & clamore fessi, cum se velut stupentibus metu intulissent Romanis; postquam impressionem sensere ex adverso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati, vertunt terga. & ne ad fugam quidem satis virium fuit; quia cursu in prælium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus facile adepti fessos, & castra impetu ceperunt, & castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. plusque ibi sanguinis promiscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione, factum, paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt. Dum hæc in Volscis geruntur, dicta- 31 tor Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat,

fun-

fundit fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso, mediam turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit, eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum, non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans urbem invehitur.. super solitos honores locus in circo ipsi, posterisque ad spectaculum datus, sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademtus: Velitras coloni ab urbe missi, & colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes; sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent; perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. id male commissum, ignavia hostium in bonum vertit. qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere: ubi satis prædæ, & victoria incruenta fuit. Ita, trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec patribus, nec plebi cura decesserat. tanta cum gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium 1 actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid de nexis fieri placeret. quæ cum rejecta relatio esset, *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor: optabitis mediusfidius propediem, ut mei similes Romana plebs patronos habeat. quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. discordiæ intestinæ bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret respub. pax foris parta est, domi impeditur. privatus potius, quam dictator, seditioni interero*. Ita curia egressus, dicta-

1 *Actionum*) Hoc nomine designatur quidquid agit magistratus.

dictatura se abdicavit. apparuit causa plebi suam vicem indignantem magistratu abisse. Itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt.

CAPUT XVII.

Plebs denuo irritata, in Sacrum montem secedit: Menenii Agrippæ facundia, & auctoritate flectitur: impetratis Tribunis, revertitur.

TImor inde patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset; tamen, quia in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli, educi ex urbe legiones jussere. quo facto, maturata est seditio. & primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde nullam scelere religionem exolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse. trans Anienem amnem est tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce, vallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam, nisi necessariam ad victum, sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes, sese tenuere. pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. timere relicta ab suis plebes violentiam patrum: timere patres 1 residem in urbe plebem, incerti manere eam, an abire mallent: quamdiu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profecto, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere: eam per æqua, per iniqua reconciliandam civitati esse. Sic placuit igitur, oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, &, quod 2 inde oriun-

1 *Residem*) Quæ remanserat.
2 *Inde*) I. e. ex plebe.

oriundus erat, plebi carum. is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo nihil aliud, quam hoc, narrasse fertur. *Tempore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentirent, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore, ac ministerio ventri omnia quæri, ventrem in medio quietum nihil aliud, quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent; nec os acciperet datum; nec dentes conficerent: hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra, totumque corpus ad extremam tabem venisse: inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse; nec magis ali, quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas, maturum confecto cibo sanguinem.* Comparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in patres, flexisse mentes
33. hominum. Agi deinde de concordia cœptum: concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset, neve cui patrum capere eum magistratum liceret. ita tribuni plebeii creati duo, C. Licinius, & L. Albinus. Hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse seditionis auctorem. de duobus qui fuerint, minus convenit. Sunt qui duos tantum in sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam.

CAPUT XVIII.

Fœdus cum Latinis. Fusis Volscis, eorum oppidum, Corioli, C. Marci virtute capitur, Agrippa Menenius mortuus publico sumtu effertur.

U. C. 261. PEr secessionem plebis Sp. Cassius, & Postumus Cominius consulatum inierunt. his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum consul alter Romæ mansit: alter ad Volscum bellum missus. Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Lon-

Longulam persecutus, mœnibus potitur. inde Polufcam, item Volscorum, capit. tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promtus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Cum subito exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum, sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones profectæ ab Antio invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes; forte in statione Marcius fuit. is cum delecta militum manu non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proximo urbis facta, ignem temere arreptum imminentibus muro ædificiis injecit. clamor inde oppidanorum, mistus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbavit Volscos; utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque sua laude obstitit famæ Consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis columna ænea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum; Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter patribus ac plebi carus, post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem, sumtus funeri defuit. extulit eum plebs 1 sextantibus collatis in capita.

CA-

1 *Sextantibus*) Sextans est sexta pars assis Romani.

CAPUT XIX.

Caritas annonæ Urbem opprimit. Hinc nactus occasionem Coriolanus tribunitiam potestatem criminandi, damnatus abit exulatum in Volscos, a quibus propter vetus in Romanos odium benigne excipitur.

CONsules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, cum & foris quieta omnia
34. bello essent, & domi sanata discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit, caritas primum annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris, fames deinde, qualis clausis solet: ventumque ad interitum servitiorum utique & plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coemendum non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Sicilia quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis cum coemtum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentæ sunt. in Volscis, Pomptinoque ne emi quidem potuit. periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Etruscis frumentum Tiberi venit. eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos jam moventes arma pestilentia ingens invasisset. ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colono-
U. C. rum Romani; & Norbæ in montes novam co-
261. loniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi patribus essent. In primis Marcius Coriolanus hostis tribunitiæ potestatis, *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, jus pristinum reddant patribus. cur ego plebejos magistratus, cur Sici-*

nium

nium potentem video sub jugum missus; tamquam a latronibus redemtus? ego ne has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non [1] *tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem, aliosque colles: rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum* [2] *tertio anno rapuere: fruantur, utantur annona, quam furore suo fecere. audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu est, faciendum ne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, ut [3] conditionibus laxandi annonam, & tribunitiam potestatem, & omnia invitis jura imposita patres demerent sibi. Et senatui nimis atrox visa sententia est, & ira plebem prope armavit. *Fame jam se sicut* 35.
hostes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi Cn. Martio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satisfiat: eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat. In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportune tribuni diem dixissent. Ubi ira est suppressa, se judicem quisque, se dominum vitæ, necisque inimici factum videbat. Contemtim primo Marcius audiebat minas tribunitias; auxilii, non pœnæ, jus datum illi potestati; plebisque, non patrum, tribunos esse. sed adeo infensa erat coorta plebs, ut [4] unius pœna defungendum esset patribus. restiterunt tamen adversa invidia, usique sunt qua suis quisque, qua totius ordinis viribus. ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos a coitionibus, conciliisque, disjicere rem possent: universi deinde processere (quidquid erat patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes; unum sibi civem, unum senatorem, si in-

1 *Tulerim*) Hæc dicit ex universi Senatus persona.
2 *Tertio anno*) Tertio ante anno.
3 *Conditionibus laxandi...*) Laxando annonam tribunitia se potestate, & aliis se oneribus Patres fortasse liberassent.
4 *Unius pœna defungendum*) Uno ad pœnam tradito, totus ordo periculo imminenti eximendus.

ſi innocentem abſolvere nollent, pro nocente donarent. ipſe cum die dicta non adeſſet, perſeveratum in ira eſt. damnatus abſens, in Volſcos exulatum abiit, minitans patriæ, hoſtileſque jam tum ſpiritus gerens. Venientem Volſci benigne excepere: benigniuſque in dies colebant, quo major ira in ſuos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hoſpitio utebatur Attii Tulli. longe is tum princeps Volſci nominis erat, Romaniſque ſemper infeſtus. ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens ſtimularet, conſilia conferunt de Romano bello. haud facile credebant plebem ſuam impelli poſſe, ut toties infeliciter tentata arma caperent: multis ſæpe bellis, peſtilentia poſtremo amiſſa juventute, fractos ſpiritus eſſe: arte agendum in exoleto jam vetuſtate odio; ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

CAPUT XX.

Ab Attio Tullo, Volſci nominis principe, quaſita per celebres ludos occaſione recentis iræ in Romanos, declaratus Volſcorum dux Coriolanus fert arma contra patriam.

36. Ludi forte ex inſtauratione magni Romæ parabantur. inſtaurandis hæc cauſa fuerat ludis. Mane ſervum quidam pater familiæ, 1 nondum commiſſo ſpectaculo, 2 ſub furca cæſum medio egerat circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuiſſet. haud ita multo poſt T. Latinio de plebe homini ſomnium fuit. Viſus Jupiter dicere, *ſibi ludis præſultatorem diſplicuiſſe: niſi magnifice inſtaurarentur hi ludi, periculum urbi fore: iret, ea conſulibus nuntiaret.* Quamquam haud ſane liber erat religione animus, verecundia tamen majeſtatis

1 *Nondum commiſſo ſpectaculo*) Nondum cœpto ſpectaculo. *Commiſſi* proprium in hac re.

2 *Sub furca*) Furca duplex fuit: alia, quam geſtare jubebantur ſervi nequam ignominiæ cauſa; atque hinc *furciferi* appellata improba mancipia. Alia inſtrumentum fuit ſupplicii, aliquando capitalis.

ſtatis magiſtratuum 1 timorem * vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. magno illi ea cunctatio ſtetit. filium namque intra paucos dies amiſit. cujus repentinæ cladis ne cauſa dubia eſſet, ægro animi eadem illa in ſomnis obverſata ſpecies, viſa eſt rogitare, *ſatin' magnam ſpreti numinis haberet mercedem? majorem inſtare, ni eat propere, ac nuntiet conſulibus*. Jam præſentior res erat; cunctantem tamen, ac prolatantem ingens vis morbi adorta eſt 2 debilitate ſubita. tum enimvero deorum ira admonuit. feſſus igitur malis præteritis inſtantibuſque, conſilio propinquorum adhibito, cum viſa atque audita, & obverſatum toties ſomno Jovem, minas iraſque cæleſtes 3 repræſentatas caſibus ſuis expoſuiſſet, conſenſu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad conſules lectica defertur: inde in curiam juſſu conſulum delatus, eadem illa cum patribus, ingenti omnium admiratione, enarraſſet, ecce aliud miraculum; qui captus omnibus membris delatus in curiam eſſet, eum, functum officio, pedibus ſuis domum rediſſe, traditum memoriæ eſt.

* al. injecit.

37 Ludi quam ampliſſimi ut fierent, ſenatus decernit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volſcorum venit. priuſquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compoſitum cum Marcio fuerat, ad conſules venit. dicit eſſe quæ ſecreto agere de republica velit. arbitris ſemotis, *Invitus*, inquit, 4 *quod ſequius ſit, de meis civibus loquor. non tamen admiſſum quicquam ab iis criminatum venio, ſed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, noſtrorum ingenia ſunt mobilia. multis id cladibus ſenſimus, quippe qui non noſtro merito, ſed veſtra patientia incolumes ſimus. magna hic nunc Volſcorum multitudo eſt; ludi ſunt, ſpectaculo intenta civitas erit. memini, quid per eamdem occaſionem ab Sabinorum juventute in hac*

1 *Timorem vicit, ne*) *Vicit timorem* irarum cæleſtium. *Pro ludibrio*, i. e. ne in ſermones hominum incideret, ac ludibrio haberetur.

2 *Debilitate*) Paralyſi.

3 *Repræſentatas*) Statim & in præſenti ad effectum perductas.

4 *Quod ſequius ſit*) Quod civibus meis labem aliquam aſpergat.

hac urbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte, ac temere fiat. hac nostra, vestraque causa prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti, dictive contagione præsens violer. Hæc locutus abiit. Consules cum ad patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis (ut fit) quam res ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto ut urbe excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit: proficiscentibus deinde indignatio oborta, se, ut consceleratos contaminatosque
38. ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum deorumque abactos esse. Cum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, querendo, indignandoque, & eos ipsos sedulo audientes 1 secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. ibi in concionis modum orationem exorsus: *Veteres populi Rom. injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia*, inquit, *oblivisçamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commisere? an non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, 2 piaculumque merituri; ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. quid deinde illud non succurrit? vivere nos, quod maturavimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est. & hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus*

1 *Secunda iræ verba*) Verba quæ obsecundarent iræ qua incensi erant.

2 *Piaculum ... merituri*) Id commissuri, quod sit piaculo dignum.

bus fuit? Bellum vobis indictum est magno eorum malo, qui indixere, si viri estis. Ita & sua sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt. Instigandoque suos quisque populos, effecere, ut omne Volscum nomen deficeret. Imperatores ad id bellum de omnium populorum 39. sententia lecti Attius Tullus, & Cn. Marcius exul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum.. quæ spes nequaquam fefellit, ut facile appareret, ducibus validiorem, quam exercitu rem Romanam esse. Circejos profectus, primum colonos, inde Romanos expulit: liberamque eam urbem Volscis tradidit; inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, 1 novella hæc Romanis oppida ademit; inde Lanuvium recepit. tunc deinceps Corbionem, Viteliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. postremum ad urbem a Pedo ducit, &, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum, custodibus inter populatores missis, qui patritiorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis; sive ut discordia inde inter patres plebemque oriretur. quæ profecto orta esset; adeo tribuni jam ferocem per se plebem, criminando, in primores civitatis instigabant: sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos, infensosque inter se jungebat animos. Id modo, sicut alias, non conveniebat; quod senatus, consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat.

CAPUT XXI.

Coriolanus, repudiatis prius oratoribus, atque etiam sacerdotibus, pacem precantibus, matris Veturiæ, ac uxoris Volumniæ lacrimis tandem motus, retro castra vertit.

SP. Nautius jam, & Sex. Furius Consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per

1 *Novella*) Nuper ab Romanis acquisita.

per muros, aliaque, in quibus ſtationes vigiliaſque eſſe placuerat, loca diſtribuentes, multitudo ingens pacem poſcentium primum ſeditioſo clamore conterruit: deinde vocare ſenatum, referre de legatis ad Cn. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem patres, poſtquam apparuit labare plebis animos: miſſique de pace ad Marcium oratores atrox reſponſum retulerunt. *Si Volſcis ager redderetur, poſſe agi de pace; ſi præda belli per otium frui velint, memorem ſe & civium injuriæ, & hoſpitum beneficii, adniſurum, ut appareat exilio ſibi irritatos, non fractos animos eſſe*. Iterum deinde iidem miſſi non recipiuntur in caſtra. ſacerdotes quoque ſuis inſignibus velatos iſſe ſupplices ad caſtra hoſtium, traditum eſt: nihiloque magis, quam legatos, flexiſſe animum.

40. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum conſilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. pervicere certe, ut & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, ſecum, in caſtra hoſtium irent: &, quam armis viri defendere urbem non poſſent, mulieres precibus lacrimiſque defenderent. Ubi ad caſtra ventum eſt, nuntiatumque Coriolano, adeſſe ingens mulierum agmen: * primo, ut qui nec publica majeſtate in legatis, nec in ſacerdotibus tanta offuſa oculis animoque religione motus eſſet, multo obſtinatior adverſus lacrimas muliebres erat. dein familiarium quidam, qui inſignem mœſtitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepoteſque ſtantem: *Niſi me fruſtrantur*, inquit, *oculi, mater tibi, conjuxque, & liberi adſunt*. Coriolanus, prope ut amens, 1 conſternatus ab ſede ſua cum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus verſa, *Sine, priuſquam complexum accipio, ſciam*, inquit, *ad hoſtem, an ad filium venerim: captiva, materne in caſtris tuis ſim. in hoc me longa vita, & infelix ſenecta traxit, ut exulem te, deinde hoſtem viderem? potuiſti populari hanc ter-*

* al. intrimo.

1 *Conſternatus*) Turbatus animo, & afflictus.

terram, quæ te genuit, atque aluit? non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt? mater, conjux, liberique? Ergo, ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur? nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem? Sed ego nihil jam pati nec tibi turpius, quam mihi miserius possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. de his videris, quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet. Uxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque fregere tandem virum. complexus inde suos, dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum perisse tradunt, alii alio leto. apud Fabium longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eumdem, invenio. refert certe hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exilium esse.* Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. monumento quoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. sed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci, Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. U. C. 265 Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus haud minus pernicioso, quam pertinaci certamine confecit.

CAPUT XXII.

Pugnatur cum Volscis, ac Hernicis. Lex agraria primum promulgatur per ambitionem Cassii consulis, qui demum, propter suspicionem regni damnatus, necatur.

Consules T. Sicinius, & C. Aquilius. Sicinio Volsci, Aquilio Hernici (nam ii U. C. 266 quoque in armis erant) provincia evenit. eo anno

Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte dis-
41. cessum est. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis fœdus ictum, agri partes duæ ademtæ. Inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed & 1 publica patribus solicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum 2 lex agraria promulgata est, numquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus patribus, nec omni plebe adversante: quæ primo cœperat fastidire, 3 munus vulgatum a civibus isse in socios. sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat: *pestilens collega munus esse: agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos: regno viam fieri. quid ita enim assumi socios, & nomen Latinum? quid attinuisse, Hernicis, paulo ante hostibus, capti agri tertiam partem reddi? nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis jam esse dissuasor, & intercessor legis agrariæ cœperat. uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione 4 ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud secus, quam præsentem mercedem regni, aspernata plebs: adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. quem, ut ubi primum magistratu abiit, damnatum, necatumque con-

1 *Pubblica... solicitudo*) Metus & cura pro republica.

2 *Lex Agraria*) De agro, qui ex hostibus captus ac proinde publicus erat, aut adimendo privatis qui eum occupaverant, aut inopibus dividundo.

3 *Munus vulgatum a civibus in socios*) I. e. quod non proprium esset civium, sed communicatum sociis quoque, jam vile & vulgare videretur.

4 *Ambitiosus in socios*) Ambiendæ sociorum gratiæ studens.

constat. Sunt, qui patrem auctorem ejus supplicii ferant: eum, cognita domi causa, verberasse, ac necasse: 1 peculiumque filii Cereri consecravisse: signum inde factum esse, & inscriptum, Ex Cassia familia datum. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, a quæstoribus Cæsone Fabio, & L. Valerio diem dictam perduellionis; damnatumque populi judicio; dirutas publice ædes. ea est area ante Telluris ædem. Ceterum, sive illud domesti- U.C.
cum, sive publicum fuit judicium, damnatur 267
Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

CAPUT XXIII.

Victis Volscis, & Æquis, fraudatisque præda militibus, rursus agraria lex expetitur. Castoris Ædes dedicatur. Prodigia ex non rite factis sacris. Oppia Vestalis ob incestum damnatur.

HAud diuturna ira populi in Cassium fuit. 42.
dulcedo agrariæ legis ipsa per se, demto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate patrum, qui devictis eo anno Volscis, Æquisque, militem præda fraudavere. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter no- U.C.
vissimum consulem: tenuere tamen patres, ut 268
cum L. Aemilio Cæso Fabius consul crearetur. eo infestior facta plebes: seditio domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo patres ac plebs rebellantes Volscos, & Aequos, duce Aemilio, prospera pugna vicere. plus tamen hostium fuga, quam prælium absumsit. adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris AEdes, eodem anno, Idibus Quintilibus dedicata est. vota erat Latino bello Postumio dictatore. filius ejus duumvir ad id ipsum creatus dedicavit. Solicitati & eo anno sunt dulcedine agra-

F 4 riæ

1 *Peculium ... filii*) *Peculium* est & id quod servus concedente domino possidet, & quod filius possidet concessu patris.

riæ legis animi plebis. tribuni plebis 1 popularem potestatem lege populari celebrabant. patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones, temeritatisque invitamenta horrebant. acerrimi patribus duces ad resistendum consules fuere. ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præsens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabium,
U.C. Cæsonis fratrem, & magis invisum alterum
269 plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis plebis est. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens, post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus, habitum. itaque ut bene locatus mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum. & Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant vires, abutebanturque iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia celestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas. motique ira numinis causam nullam aliam vates canebant publice privatimque nunc extis, nunc per aves consulti, quam haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit. Q. Fabius inde, & C. Julius consules facti.

CAPUT XXIV.

Æquis, & Vejentibus contra arma ferentibus; primum plebs militiam detrectat; deinde habito delectu, propter Fabii consulis odium, in ipsa pugna signa injussu referunt milites.

43. U.C. 270 EO anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, Cæso Fabius, & Sp. Furius consules fiunt. * Artonam, Latinam urbem, Æqui oppugnabant.

* al. Ortonam.

1 *Popularem*) I. e. quæ per se grata populo erat.

bant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos, minitabantur. qui terrores, cum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. Sed Sp. Icilius, tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. ceterum tota invidia tribunitiæ potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur: ducendus Fabio in Æquos, in Vejentes Furio datur. & in Vejentibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit; quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. nam cum consul præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet; insequi fusos pedes noluit. nec illos etsi non adhortatio inviti ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. injussu signa referunt: mœstique (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt. adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen patres, ut in Fabia gente consulatus maneret.

U. C. 271

ſi innocentem abſolvere nollent, pro nocente donarent. ipſe cum die dicta non adeſſet, perſeveratum in ira eſt. damnatus abſens, in Volſcos exulatum abiit, minitans patriæ, hoſtileſque jam tum ſpiritus gerens. Venientem Volſci benigne excepere: benigniuſque in dies colebant, quo major ira in ſuos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hoſpitio utebatur Attii Tulli. longe is tum princeps Volſci nominis erat, Romaniſque ſemper infeſtus. ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens ſtimularet, conſilia conferunt de Romano bello. haud facile credebant plebem ſuam impelli poſſe, ut toties infeliciter tentata arma caperent: multis ſæpe bellis, peſtilentia poſtremo amiſſa juventute, fractos ſpiritus eſſe: arte agendum in exoleto jam vetuſtate odio; ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

CAPUT XX.

Ab Attio Tullo, Volſci nominis principe, quæſita per celebres ludos occaſione recentis iræ in Romanos, declaratus Volſcorum dux Coriolanus fert arma contra patriam.

36. LUdi forte ex inſtauratione magni Romæ parabantur. inſtaurandis hæc cauſa fuerat ludis. Mane ſervum quidam pater familiæ, 1 nondum commiſſo ſpectaculo, 2 ſub furca cæſum medio egerat circo. cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuiſſet. haud ita multo poſt T. Latinio de plebe homini ſomnium fuit. Viſus Jupiter dicere, *ſibi ludis præſultatorem diſplicuiſſe: niſi magnifice inſtaurarentur hi ludi, periculum urbi fore: iret, ea conſulibus nuntiaret*. Quamquam haud ſane liber erat religione animus, verecundia tamen majeſtatis

1 *Nondum commiſſo ſpectaculo*) Nondum cœpto ſpectaculo. *Committi* proprium in hac re.

2 *Sub furca*) Furca duplex fuit: alia, quam geſtare jubebantur ſervi nequam ignominiæ cauſa; atque hinc *furciferi* appellata improba mancipia. Alia inſtrumentum fuit ſupplicii, aliquando capitalis.

ſtatis magiſtratuum 1 timorem * vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. magno illi ea cunctatio ſtetit. filium namque intra paucos dies amiſit. cujus repentinæ cladis ne cauſa dubia eſſet, ægro animi eadem illa in ſomnis obverſata ſpecies, viſa eſt rogitare, *ſatin' magnam ſpreti numinis haberet mercedem? majorem inſtare, ni eat propere, ac nuntiet conſulibus.* Jam præſentior res erat; cunctantem tamen, ac prolatantem ingens vis morbi adorta eſt 2 debilitate ſubita. tum enimvero deorum ira admonuit. feſſus igitur malis præteritis inſtantibuſque, conſilio propinquorum adhibito, cum viſa atque audita, & obverſatum toties ſomno Jovem, minas iraſque cæleſtes 3 repræſentatas caſibus ſuis expoſuiſſet, conſenſu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad conſules lectica defertur: inde in curiam juſſu conſulum delatus, eadem illa cum patribus, ingenti omnium admiratione, enarraſſet, ecce aliud miraculum; qui captus omnibus membris delatus in curiam eſſet, eum, functum officio, pedibus ſuis domum rediſſe, traditum memoriæ eſt. Ludi quam ampliſſimi ut fierent, ſenatus 37
decernit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volſcorum venit. priuſquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compoſitum cum Marcio fuerat, ad conſules venit. dicit eſſe quæ ſecreto agere de republica velit. arbitris ſemotis, *Invitus*, inquit, 4 *quod ſequius ſit, de meis civibus loquor. non tamen admiſſum quicquam ab iis criminatum venio, ſed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, noſtrorum ingenia ſunt mobilia. multis id cladibus ſenſimus, quippe qui non noſtro merito, ſed veſtra patientia incolumes ſimus. magna hic nunc Volſcorum multitudo eſt; ludi ſunt, ſpectaculo intenta civitas erit. memini, quid per eamdem occaſionem ab Sabinorum juventute in*

* ab injecit.

1 *Timorem vicit, ne*) *Vicit timorem* irarum cæleſtium. *Pro ludibrio*, i. e. ne in ſermones hominum incideret, ac ludibrio haberetur.

2 *Debilitate*) Paralyſi.

3 *Repræſentatas*) Statim & in præſenti ad effectum perductas.

4 *Quod ſequius ſit*) Quod civibus meis labem aliquam aſpergat.

hac urbe commissum sit . horret animus , ne quid inconsulte, ac temere fiat. hac nostra, vestraque causa prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti, dictive contagione præsens violer. Hæc locutus abiit. Consules cum ad patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis (ut fit) quam res ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto ut urbe excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit: proficiscentibus deinde indignatio oborta, se, ut consceleratos contaminatosque ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum deorumque abactos esse. Cum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, querendo, indignandoque, & eos ipsos sedulo audientes 1 secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subjectum viæ campum deduxit. ibi in concionis modum orationem exorsus: *Veteres populi Rom. injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia*, inquit, *obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commisere? an non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus civibus, peregrinis, tot finitimis populis spectaculo abeuntes fuisse? vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si interfimus spectaculo, violaturi simus ludos, 2 piaculumque merituri; ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. quid deinde illud non succurrit? vivere nos, quod maturavimus proficisci? si hac profectio, & non fuga est. & hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum omnibus.*

38\. (margin, beside "ab ludis, festis diebus…")

1 *Secunda iræ verba*) Verba quæ obsecundarent iræ qua incensi erant.
2 *Piaculum ... merituri*) Id commissuri, quod sit piaculo dignum.

bus fuit? Bellum vobis indictum est magno eorum malo, qui indixere, si viri estis. Ita & sua sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt. Instigandoque suos quisque populos, effecere, ut omne Volscum nomen deficeret. Imperatores ad id bellum de omnium populorum 39.
sententia lecti Attius Tullus, & Cn. Marcius exul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum.. quæ spes nequaquam fefellit, ut facile appareret, ducibus validiorem, quam exercitu rem Romanam esse. Circejos profectus, primum colonos, inde Romanos expulit: liberamque eam urbem Volscis tradidit; inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, 1 novella hæc Romanis oppida ademit; inde Lanuvium recepit. tunc deinceps Corbionem, Viteliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. postremum ad urbem a Pedo ducit, &, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum, custodibus inter populatores missis, qui patritiorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis; sive ut discordia inde inter patres plebemque oriretur. quæ profecto orta esset; adeo tribuni jam ferocem per se plebem, criminando, in primores civitatis instigabant: sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos, infensosque inter se jungebat animos. Id modo, sicut alias, non conveniebat; quod senatus, consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat.

CAPUT XXI.

Coriolanus, repudiatis prius oratoribus, atque etiam sacerdotibus, pacem precantibus, matris Veturiæ, ac uxoris Volumniæ lacrimis tandem motus, retro castra vertit.

SP. Nautius jam, & Sex. Furius Consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia

1 *Novella*) Nuper ab Romanis acquisita.

per muros, aliaque, in quibus ſtationes vigiliaſque eſſe placuerat, loca diſtribuentes, multitudo ingens pacem poſcentium primum ſeditioſo clamore conterruit: deinde vocare ſenatum, referre de legatis ad Cn. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem patres, poſtquam apparuit labare plebis animos: miſſique de pace ad Marcium oratores atrox reſponſum retulerunt. *Si Volſcis ager redderetur, poſſe agi de pace; ſi præda belli per otium frui velint, memorem ſe & civium injuriæ, & hoſpitum beneficii, adniſurum, ut appareat exilio ſibi irritatos, non fractos animos eſſe.* Iterum deinde iidem miſſi non recipiuntur in caſtra. ſacerdotes quoque ſuis inſignibus velatos iſſe ſupplices ad caſtra hoſtium, traditum eſt: nihiloque magis, quam legatos, flexiſſe animum.

40. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coeunt. id publicum conſilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. pervicere certe, ut & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, ſecum, in caſtra hoſtium irent: &, quam armis viri defendere urbem non poſſent, mulieres precibus lacrimiſque defenderent. Ubi ad caſtra ventum eſt, nuntiatumque Coriolano, adeſſe ingens mulierum agmen: * primo, ut qui nec publica majeſtate in legatis, nec in ſacerdotibus tanta offuſa oculis animoque religione motus eſſet, multo obſtinatior adverſus lacrimas muliebres erat. dein familiarium quidam, qui inſignem mœſtitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepoteſque ſtantem: *Niſi me fruſtrantur*, inquit, *oculi, mater tibi, conjuxque, & liberi adſunt.* Coriolanus, prope ut amens, 1 conſternatus ab ſede ſua cum ferret matri obviæ complexum; mulier in iram ex precibus verſa, *Sine, priuſquam complexum accipio, ſciam*, inquit, *ad hoſtem, an ad filium venerim: captiva, materne in caſtris tuis ſim. in hoc me longa vita, & infelix ſenecta traxit, ut exulem te, deinde hoſtem viderem? potuiſti populari hanc ter-*

* al. intrigui primo.

1 *Conſternatus*) Turbatus animo, & afflictus.

terram, qua te genuit, atque aluit? non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit? non, cum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt? mater, conjux, liberique? Ergo, ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur? nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem? Sed ego nihil jam pati nec tibi turpius, quam mihi miserius possum: nec, ut sim miserrima, diu futura sum. de his videris, quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet. Uxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque fregere tandem virum. complexus inde suos, dimittit: ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum perisse tradunt, alii alio leto. apud Fabium longe antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eumdem, invenio. refert certe hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exilium esse*. Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeo sine obtrectatione gloriæ alienę vivebatur. monumento quoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. sed Æqui Attium Tullium haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci, Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus haud minus pernicioso, quam pertinaci certamine confecit. U. C. 265

CAPUT XXII.

Pugnatur cum Volscis, ac Hernicis. Lex agraria primum promulgatur per ambitionem Cassii consulis, qui demum, propter suspicionem regni damnatus, necatur.

Consules T. Sicinius, & C. Aquilius. Sicinio Volsci, Aquilio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. eo anno U. C. 266

Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte dif-
41. cessum est. Sp. Cassius deinde & Proculus
Virginius consules facti. cum Hernicis fœdus
ictum, agri partes duæ ademtæ. Inde dimidium
Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius
erat. adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem
publicum possideri a privatis criminabatur. Id
multos quidem patrum, ipsos possessores, peri-
culo rerum suarum terrebat. sed & 1 publica pa-
tribus solicitudo inerat, largitione consulem
periculosas libertati opes struere. Tum primum
2 lex agraria promulgata est, numquam deinde
usque ad hanc memoriam sine maximis moti-
bus rerum agitata. Consul alter largitioni re-
sistebat, auctoribus patribus, nec omni plebe
adversante: quæ primo cœperat fastidire, 3 mu-
nus vulgatum a civibus isse in socios. sæpe de-
inde & Virginium consulem in concionibus ve-
lut vaticinantem audiebat: *pestilens collega mu-
nus esse: agros illos servitutem iis, qui accepe-
rint, laturos: regno viam fieri. quid ita enim
assumi socios, & nomen Latinum? quid atti-
nuisse, Hernicis, paulo ante hostibus, capti agri
tertiam partem reddi? nisi ut hæ gentes pro Co-
riolano duce Cassium habeant?* Popularis jam
esse dissuasor, & intercessor legis agrariæ cœpe-
rat. uterque deinde consul certatim plebi in-
dulgere. Virginius dicere, passurum se assigna-
ri agros, dum ne cui, nisi civi Romano, as-
signentur. Cassius, quia in agraria largitio-
ne 4 ambitiosus in socios, eoque civibus vilior
erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium
animos, jubere pro Siculo frumento pecuniam
acceptam retribui populo. Id vero haud secus,
quam præsentem mercedem regni, aspernata
plebs: adeo propter suspicionem insitam regni,
velut abundarent omnia, munera ejus in ani-
mis hominum respuebantur. quem, ut ubi pri-
mum magistratu abiit, damnatum, necatumque
con-

1 *Pubblica... solicitudo*) Metus & cura pro republica.

2 *Lex Agraria*) De agro, qui ex hostibus captus ac proinde publicus erat, aut adimendo privatis qui eum occupaverant, aut inopibus dividundo.

3 *Munus vulgatum a civibus in socios*) I. e. quod non proprium esset civium, sed communicatum sociis quoque, jam vile & vulgare videretur.

4 *Ambitiosus in socios*) Ambiendæ sociorum gratiæ studens.

constat. Sunt, qui patrem auctorem ejus supplicii ferant: eum, cognita domi causa, verberasse, ac necasse: 1 peculiumque filii Cereri consecravisse: signum inde factum esse, & inscriptum, Ex Cassia familia datum. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, a quæstoribus Cæsone Fabio, & L. Valerio diem dictam perduellionis; damnatumque populi judicio; dirutas publice ædes. ea est area ante Telluris ædem. Ceterum, sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus. U. C. 267

CAPUT XXIII.

Victis Volscis, & Æquis, fraudatisque præda militibus, rursus agraria lex expetitur. Castoris Ædes dedicatur. Prodigia ex non rite factis sacris. Oppia Vestalis ob incestum damnatur.

HAud diuturna ira populi in Cassium fuit. 42. dulcedo agrariæ legis ipsa per se, demto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate patrum, qui devictis eo anno Volscis, Æquisque, militem præda fraudavere. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenuere tamen patres, ut cum L. Aemilio Cæso Fabius consul crearetur. U. C. 268 eo infestior facta plebes: seditio domestica bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo patres ac plebs rebellantes Volscos, & Aequos, duce Aemilio, prospera pugna vicere. plus tamen hostium fuga, quam prælium absumsit. adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris AEdes, eodem anno, Idibus Quintilibus dedicata est. vota erat Latino bello Postumio dictatore. filius ejus duumvir ad id ipsum creatus dedicavit. Solicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ

1 *Peculium . . . filii*) Peculium est & id quod servus concedente domino possidet, & quod filius possidet concessu patris.

bant. Vejentes, pleni jam populationum, Romam ipsam se oppugnaturos, minitabantur. U. C. 271.
qui terrores, cum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam. Sed Sp. Icilius, tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ patribus injungendæ, susceperat rem militarem impediendam. ceterum tota invidia tribunitiæ potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur: ducendus Fabio in Æquos, in Vejentes Furio datur. & in Vejentibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit; quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. nam cum consul præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet; insequi fusos pedes noluit. nec illos etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. injussu signa referunt: mœstique (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt. adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen patres, ut in Fabia gente consulatus maneret.

CAPUT XXV.

Patres, conciliando sibi Tribunos plebis, quærunt opes contra legem agrariam. Delectus habentur in Vejentes, qui, dum superbe provocant Romanos, iis ardorem pugnandi injiciunt.

U.C. 272. 44. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Ti. Pontificius fuit: is eamdem viam, velut processisset Sp. Icilio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum patribus, App. Claudius *victam tribunitiam potestatem* dicere *priore anno, in præsentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi: neque enim umquam defuturum, qui ex collega victoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam. & plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore, & unum vel adversus omnes satis esse. darent modo & consules, & primores patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos tamen ex tribunis reip. ac senatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti patres & universi comiter ac benigne tribunos appellare, & consulares, ut cuique eorum privatim 1 aliquid juris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribunitiæ potestatis vires salubres vellent reip. esse. quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio, delectum consules habent. Inde ad Vejens bellum profecti, quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Vejentium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *æternas opes esse Romanas, nisi inter semetipsos seditionibus sæviant. id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia* mor-

1 *Aliquid juris adversus singulos*) Aliqua necessitudo cum singulis,

mortalia essent. diu sustentatum id malum, partim patrum consiliis, partim patientia plebis, jam ad extrema venisse: duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. primum in delectibus savire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus. qualicumque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse. 1 *jam non parendi magistratibus morem, in castra quoque Romanum militem sequi. proximo bello, in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus, traditam ultro victoriam victis Æquis. signa deserta; imperatorem in acie relictum, injussu in castra reditum. profecto si instetur, suo milite vinci Romam posse. nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum: cetera sua sponte fata & deos gesturos.* Hæ spes Etruscos armaverant, multis invicem casibus victos, victoresque. Coss. quoque Ro- 45
mani nihil præterea aliud, quam suas vires, sua arma horrebant: memoriaque pessimi proximo bello exempli terrebantur, ne rem committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi, diem, tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Vejens hostis, Etruscique eo magis præpropere agere: lacessere ad pugnam, primo obequitando castris, provocandoque, postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando; *simulationem intestinæ discordiæ remedium timoris inventum*; *& consules magis non confidere, quam non credere suis militibus; novum seditionis genus, silentium, otiumque inter armatos.* ad hæc in novitatem generis, originisque qua falsa, qua vera jacere. Hæc cum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægre consules pati: at imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora versare, & 2 ab intestinis avertere malis. nolle inultos hostes, nolle successum, non patribus, non consulibus. externa, & domestica odia certare in animis. tandem superant externa, adeo

1 *Jam non parendi magistratibus morem*) I. e. jam mos non parendi magistratibus.

2 *Ab intestinis avertere malis.*) Sensum avocare a civilibus odiis.

ſuperbe inſolenterque hoſtis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poſcunt pugnam, poſtulant, ut ſignum detur. Conſules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant: ſed retro revocanda, & addenda cupiditas erat, ut, adverſando remorandoque, incitato ſemel militi adderent impetum. Redditur reſponſum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ eſſe; caſtris ſe tenerent. edicunt inde, ut abſtineant pugna; ſi quis injuſſu pugnaverit, ut in hoſtem animadverſuros. ita dimiſſis, quo minus conſules velle credunt, creſcit ardor pugnandi. accendunt inſuper hoſtes ferocius multo, ut, ſtatuiſſe non pugnare conſules, cognitum eſt: quippe impune ſe inſultaturos. non credi militi arma. rem ad ultimum ſeditionis erupturam, finemque veniſſe Romano imperio. His freti concurſant portis, ingerunt probra, ægre abſtinent, quin caſtra oppugnent. Enimvero non ultra contumeliam pati Romanus poſſe. totis caſtris undique ad conſules curritur. non jam ſenſim, ut ante, per centurionum principes poſtulant, ſed paſſim omnes clamoribus agunt.

CAPUT XXVI.

Milites Romani emiſſo jurejurando, ſe non niſi victores redituros, in hoſtem procurrunt: in ipſo ardore pugnæ cedentes, ducum virtute accenduntur: prælio redintegrato, victoriam referunt, triſtem tamen morte Q. Fabii conſularis, & Cn. Manlii Conſulis.

MAtura res erat, tergiverſantur tamen. Fabius deinde, ad creſcentem tumultum, jam metu ſeditionis, collega concedente, cum ſilentium claſſico feciſſet: *Ego iſtos, Cn. Manli, poſſe vincere ſcio; velle ne ſcirem, ipſi fecerunt. itaque certum atque decretum eſt, non dare ſignum, niſi, victores ſe redituros ex hac pugna, jurent. conſulem Romanum miles ſemel in acie fefellit, deos numquam fallet.* Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnæ flagitator. *Victor*, inquit, *M. Fabi, revertar ex acie.* ſi fal-

si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque juratos invocat deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt, eunt in pugnam irarum spei que pleni. nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque lingua promtum hostem offerri. Omnium illo die, qua plebis, qua patrum, eximia virtus fuit: Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit; multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. instruitur acies. Nec Vejens hostis, Etruscæque legiones detrectant. Prope certa 46.
spes erat, non magis secum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod in tam irritatis animis, & occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus. res aliter longe evenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbaverant) prælium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, cum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quam emissis, pugna jam ad manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Vejentes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum: cedebatque inde Romanus, cum M. Fabius consul transilit jacentis corpus, objectaque parma, *Hoc jurastis*, inquit, *milites? fugientes vos in castra redituros? adeo ignavissimos hostes magis timetis, quam Jovem, Martemque, per quos jurastis? at ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam*. Consuli tum Cæso Fabius prioris anni consul, *Verbis ne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? dii impetrabunt, per quos juravere. & nos, ut decet proceres, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando ac-*

rendamus militum animos. Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque mo-
47. verunt secum aciem. Prælio ex parte una restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi prope similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, & impigre milites secuti sunt; &, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert. duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul & ¹ vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis, quam pugnæ memores tererent tempus triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nuntiis, quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & sua sponte prælium ipsi renovant: & Manlius consul revectus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauserat. ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam accendit. nam cum incursantes quacumque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus juvenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. prima excepta a circumstantibus tela: sustineri deinde vis nequit. demum consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati, rapto consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam. ea erumpunt, consternatoque agmine abeuntes, in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi, fusique passim. Victoria * egregie parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus.

* al. egregia.

¹ *Vanior*) Minus densa.

bus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum*: respondit: *se familia funesta Q. Fabii fratris morte, repub. ex parte orba, consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum*. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tempore gloria, interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratrisque, ducit. idem in utroque laudator, cum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. neque immemor ejus, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi majore cura habiti. inde populares jam esse Fabii: nec hoc ulla, nisi salubri reipublicæ arte.

CAPUT XXVII.

Cæso Fabius Cos. nititur plebem cum patribus reconciliare. Vexantibus inde assidue Vejentibus, Fabiorum familia hoc privato sumtu gerendum bellum sibi deposcit. Profecti in hostem trecenti Fabii ad Cremeram perveniunt.

IGitur non patrum magis, quam plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio consul factus, U.C.
neque bella, neque delectus, neque ullam aliam 271.
priorem curam agere, quam ut, jam aliqua 48.
ex parte inchoata concordiæ spe, primo quoque tempore cum patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent patres ipsi suum munus facere; captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent. 1 æquum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. aspernati patres sunt: questi quoque quidam, nimia gloria 2 luxuriare & evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium. nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquo-

2 *Luxuriare*] *In vana consilia incidere*, a nimia frumentorum in herbis copia, quæ sæpe in tenuia & inania grana evanescit.

Æquorum Latini. eo cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulabundus transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant. eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Vejente hoste clades accepta temeritate alterius consulis, actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax, neque bellum cum Vejentibus fuit. rex 1 proxime in formam latrocinii venerat. legionibus Romanis cedebant: in urbem ubi abductas senserat legiones, agros incursabant, bellum quiete, quietem bello invicem eludentes. ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. & alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis transisset, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. sed Vejens hostis assiduus magis, quam gravis, contumeliis sæpius, quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adit: consul pro gente loquitur: *Assiduo magis, quam magno præsidio, ut scitis, patres conscripti, bellum Vejens eget. vos alia bella curate. Fabios hostes Vejentibus date. auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. nostrum id nobis velut familiare bellum privato sumtu gerere in animo est. respub. & milite illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Consul e curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum expectantes steterant, domum rediit. jussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt. Manat tota urbe rumor: Fabios ad cælum laudibus ferunt: familiam unam subiisse civitatis onus: Vejens bellum in privatam curam, in privata arma versum. si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes, deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos; populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postera die arma capiunt: quo jussi erant, con-

49.

1 *Proxime in formam latrocinii venerat*) Prope similis erat latrocinio.

conveniunt. Consul paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt: acceptus in medium, signa ferri jubet. numquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per urbem incessit. Sex & CCC. milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Vejenti populo pestem minitantes. sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia 1 publica solicitudine excitata, favore & admiratione stupens. *ire fortes, ire felices jubent; inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium, arcemque & alia templa, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. infelici via e dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio.

CAPUT XXVIII.

Fabii primo contra Vejentes prospere rem gerunt; deinde ex improviso circumventi, omnes ad unum occiduntur.

L. Æmilius inde & C. Servilius COSS. facti. U.C.
& donec nil aliud quam in populationi- 274.
bus res fuit, non ad præsidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Vejentes accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant: & Romanæ legiones, ab L. Æmilio COS.

1 *Publica solicitudine excitata*) Ad prosequendos Fabios excitati solicitudine ad rempublicam spectante.

COS. adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie. quamquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit. adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, sed consistendi ademit locum. Ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum
10. præsidium pœnituit. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen. nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo, collatisque signis certatum: gensque una populi Rom. sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Vejentibus visum. inde consilium ex re natum, insidiis ferocem hostem captandi, gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: & agrestium fuga vasti relicti agri: & subsidia armatorum ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quam vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco, neque tempore ullo crederent sustineri posse. hæc spes adeo provexit, ut ad conspecta procul a Cremera, magno campi intervallo, pecora, quamquam rara hostium apparebant arma, decurrerent: & cum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, (ut fit) pavore injecto, raperent pecora, subito ex insidiis consurgitur. & adversi, & undique hostes erant. primo clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant, coeuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breviore spatio & ipsi orbem colligere. quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. tum omissa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in

in unum locum se omnes inclinant. 1 eo nisi corporibus armisque 2 rupere cuneo viam. duxit via in editum leniter collem, inde primo restitere: mox ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummissus Vejens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus, Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. CCCVI. perisse satis convenit: unum prope puberem ætate relictum, 3 stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Rom. sæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

CAPUT XXIX.

Cum Tuscis pugnatur. Vejentes, qua ipsi Fabios ceperant, arte capiuntur, & duabus cladibus obteruntur. Pace foris parta, domi discordia quæritur ex lege agraria, cujus auctores tribuni diem dicunt T. Menenio, & Sp. Servilio.

CUm hæc accepta clades esset, jam C. Horatius & T. Menenius COSS. erant. Menenius adversus Tuscos victoria elatos confestim missus. tum quoque male pugnatum est. & Janiculum hostes occupavere: obsessaque urbs foret, super bellum annona premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius COS. ex Volscis esset revocatus. adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primo pugnatum 4 ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. ibi quamquam 5 parvo momento superior Romana res fuit: meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Servilius COSS. fiunt. post acceptam proximam pugnæ

U. C. 274
51.

1 *Eo nisi*) In eam partem nitentes.
2 *Rupere cuneo viam*) In cuneum formata acie viam sibi per vim aperuerunt.
3 *Stirpem genti Fabiæ*) Propagaturum gentem Fabiam.
4 *Ad Spei*) Ad Ædem Spei.
5 *Parvo momento superior*) Paulo superior.

pugnæ cladem Vejentes abstinuere acie. populationes erant, & 1 velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. Secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. quo plures erant, major cædes fuit. ex hac clade atrox ira majoris cladis causa atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii COSS adorti sunt oppugnare. inde fusi magna cæde in Janiculum se ægre receperunt. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die luce orta nonnihil & hesterna felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia: temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit. fœdiusque inde pulsus, quam pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque est servatus. inter duas acies Etrusci, cum invicem his atque illis terga darent, occidione
52. occisi. Ita oppressum temeritate felici Vejens bellum. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit & advecto ex Campania frumento, &, postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi: & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege: in resistentes incitare patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius & T. Genutius auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, cum haud procul inde stativa consul habuisset. eum oppresserunt: cum & patres haud minus quam pro Coriolano ante annixi essent, & patris Agrippæ favor haud dum exolevisset. In mulcta temperarunt tribuni: cum capitis anquisissent, duo millia æris damnato mulctam edixerunt. 2 ea in caput vertit. negant tulisse ignominiam, ægritudinemque; inde morbo ab-

1 *Velut ab arce Janiculi*) E Janiculo tamquam ex arce.
2 *Ea in caput vertit*) Ea multa mortis causa illi fuit.

absumtum esse. Alius deinde reus Sp. Servi- U.C.
lius, ut consulatu abiit, C. Nautio & P. Va- 271.
lerio COSS. initio statim anni ab L. Ceditio, & T. Statio trib. die dicta, non, ut Menenius, precibus suis aut patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque tribunitios impetus tulit. & huic prælium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini. sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque (cujus patris munere restituta quondam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. juvit & Virginius collega testis productus, participando laudes; magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium.

CAPUT XXX.

Vejentes, & Sabini, simul conjuncta ferentes arma, superantur. Volsci, & Æqui a Latinis sociis castris exuuntur: cum Vejentibus induciæ.

Certamine domi finito, Vejens bellum ex- 53.
ortum, quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius COS., accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis, quam prælium esse. tumultus e castris & in urbem penetrat. tamquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos, toto impetu intentos, in castra adoriuntur. paulisper aversi turbatique sunt. deinde & ipsi utroque versis signis resistunt, & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duæque potentissimæ & maximæ finiti-

finitimæ gentes ſuperatæ ſunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volſci Æquique in Latino agro poſuerant caſtra, populatique fines erant. eos per ſe ipſi Latini, aſſumtis Hernicis, ſine Romano aut duce, aut auxilio caſtris exuerunt. ingenti præda, præter ſuas recuperatas res, potiti ſunt. miſſus tamen ab Roma conſul in Volſcos C. Nautius. mos, credo, non placebat, ſine Romano duce exercituque ſocios propriis viribus conſiliiſque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volſcos eſt; nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent. L. Furius inde & A. Manlius COSS. Manlio Vejentes provincia evenit. non tamen bellatum: induciæ in annos XL. petentibus datæ, frumento ſtipendioque imperato.

U.C. 278 54.

CAPUT XXXI.

Furius, & Manlius, quia legi agrariæ reſtiterant, rei facti a Genutio tribuno, Patres in tribunitiam poteſtatem accendunt. Morte improviſa Genutii plebs in Patres exaſperatur. Dum delectus habetur, inſignis cujuſdam Voleronis audacia; qui paulo poſt creatus Tribunus, fert rogationem de creandis plebeiis magiſtratibus tributis comitiis.

PAci externæ confeſtim continuatur diſcordia domi. agrariæ legis tribunitiis ſtimulis plebs furebat. conſules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, ſumma vi reſiſtunt. abeuntes magiſtratu conſules Genutius Tr. pl. arripuit. L. Aemilius & Opiter Virginius conſulatum ineunt. Vopiſcum Julium pro Virginio in quibuſdam annalibus conſulem invenio. Hoc anno, quoſcumque conſules habuit, rei ad populum Furius & Manlius circumeunt ſordidati non plebem magis, quam juniores patrum. ſuadent, monentque, *honoribus & adminiſtratione reip. abſtineant. conſulares vero faſces, prætextam, curulemque ſellam nihil aliud, quam pompam funeris putent: claris inſignibus velut infulis, vela-*

U.C. 279

velatos ad mortem destinari. quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita animum inducant, consulatum captum & oppressum ab tribunitia potestate esse. consuli, velut apparitori tribunitio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. si se commoverit, si respexerit patres, si aliud, quam plebem esse in repub. crediderit, exilium C. Martii, Menenii damnationem & mortem sibi proponat ante oculos. His accensi vocibus patres, consilia inde non publica, sed in privato, 1 seducta a plurium conscientia, habuere. ubi cum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia: nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die cum plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primo, quid non descenderet tribunus: deinde, cum jam mora suspectior fieret, deterritum a primoribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri: tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant, domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor, sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. præcipuus pavor tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec patres satis moderate ferre lætitiam. adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferrent, malo domandam tribunitiam potestatem. 1 Sub hac
pessimi exempli victoria delectus edicitur; pa- 55.
ventibusque tribunis sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebs tribunorum magis silentio, quam consulum imperio; & dicere, *actum esse de libertate sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genutio una mortuam ac sepultam tribunitiam potestatem: aliud agendum, ac cogitandum, quo modo resistatur patribus: id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat: quatuor & viginti lictores 1 appare-*

1 *Seducta a plurium conscientia*) Quorum multos conscios esse non sinerent.
2 *Sub hac ... victoria*) Post hanc victoriam
3 *Apparere consulibus*) Ministros esse.

parcere conſulibus, & eos ipſos plebis homines: nihil contemtius neque infirmius, ſi ſint qui contemnant. ſibi quemque ea magna atque horrenda facere. His vocibus alii alios cum incitaſſent, ad Voleronem Publicum, de plebe hominem, quia, quod ordines duxiſſet, negaret ſe militem fieri debere, lictor miſſus eſt a conſulibus. Volero appellat tribunos. cum auxilio nemo eſſet, conſules ſpoliari hominem, & virgas expediri jubent. *Provoco*, inquit, *ad populum*, Volero; *quoniam tribuni civem Romanum in conſpectu ſuo virgis cædi malunt, quam ipſi in lecto ſuo a vobis trucidari*. quo ferocius clamitabat, eo infeſtius circumſcindere & ſpoliare lictor. Tum Volero & prævalens ipſe, & adjuvantibus 1 advocatis, repulſo lictore, ubi indignantium pro ſe acerrimus erat clamor, eo ſe in turbam confertiſſimam recipit clamitans, *Provoco, & fidem plebis imploro. adeſte cives, adeſte commilitones; nihil eſt, quod expectetis tribunos: quibus ipſis veſtro auxilio opus eſt*. Concitati homines, veluti ad prælium ſe expediunt: apparebatque omne diſcrimen adeſſe; nihil cuiquam ſanctum non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempeſtati cum ſe conſules obtuliſſent, facile experti ſunt, parum tutam majeſtatem ſine viribus eſſe. violatis lictoribus, faſcibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticeſcente deinde tumultu, cum ſenatum vocari juſſiſſent; queruntur injurias ſuas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis ſententiis, vicere ſeniores, quibus ira patrum adverſus temeritatem plebis certari non
56. placuit. Voleronem amplexa favore plebs, proximis comitiis tribunum plebis creat in eum
U.C annum, qui L. Pinarium, P. Furium COSS.
280 habuit. contraque omnium opinionem, qui
* al. eum vexandis prioris anni conſulibus * 2 ad-
per- miniſtraturum tribunatum credebant, poſt pu-
miſ- blicam cauſam privato dolore habito, ne ver-
ſu-
rum.
bo

1 *Advocatis*) Iis qui cauſæ ejus favebant.

2 *Adminiſtraturum tribunatum*) I. e. poteſtate impotenter uſurum ad vexandos conſules.

bo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur, sed quæ patriciis omnem potestatem per clientum suffragia creandi quos vellent tribunos auferret. Huic actioni gratissimæ plebi cum summa vi resisterent patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio auctoritate aut consulum, aut principum adduci posset: res tamen, suo ipsa molimine gravis, magnis certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem Trib. reficit. patres ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. collega ei T. Quintius datur.

CAPUT XXXII.

Inter Appium Cos. & Letorium tribunum certamen ob inventam a Volerone legem, qua tandem perfertur.

PRincipio statim anni nihil prius, quam de lege agebatur. sed, ut inventor legis Volero, sic collega ejus Letorius 1 auctor cum recentior, tum acrior erat. ferocem faciebat belli gloria ingens, quod ætatis ejus haud quisquam manu promtior erat. is, cum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens COSS. ipse in accusatione Appii, familiæque superbissimæ, ac crudelissimæ in plebem Rom. exorsus, cum a patribus non COS., sed carnificem ad vexandam & lacerandam plebem creatum esse contenderet, rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non tam facile loquor, inquit, Quirites, quam, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt.

U. C. 281

1 *Auctor*) Approbator.

sistunt. summoveri Letorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quosdam Letorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quemquam, nisi in plebeium: [1] non enim populi, sed plebis eum magistratum esse; nec illum ipsum summovere pro imperio posse more majorum, quia ita dicatur: *si vobis videtur, discedite, Quirites*. Facile, & contemtim de jure disserendo, perturbare Letorium poterat. ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad consulem, consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu: violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset, & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius COS. alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent; darent iræ spatium; non vim suam illis tempus ademturum, sed consilium viribus additurum; & patres in populi, & consulem in patrum fore potestate. Ægre sedata a Quin-
57. tio plebs; multo ægrius consul alter a patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi cum timor atque ira invicem sententias variassent, quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi: adeo ut Quintio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset. ab Appio petitur, *ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta in concordi civitate esse posset. dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio. distractam laceratamque rempub. per magistratus, magis, quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri*. Appius contra, *testari deos*

1 *Non ... populi, sed plebis*) *Populus* Patres plebemq; complectitur; *Plebs* est pars pppuli, extra quam Patricii erant.

deos atque homines; rempub. prodi per metum ac deſeri: non conſulem ſenatui, ſed ſenatum conſuli deeſſe: graviores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ ſint. victus tamen patrum
conſenſu quievit. lex ſilentio perfertur. Tum 58.
primum tributis comitiis creati tribuni ſunt. numero etiam additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piſo auctor eſt. nominat quoque tribunos, Cn. Siccium, L. Numitorium, M. Duillium, Sp. Icilium, L. Mecilium.

CAPUT XXXIII.

Appius Claudius Coſ. propter ſævitiam ab exercitu proditus rem cum Volſcis infeliciter gerit: ob id decimum quemque militem ſecuri percutit. Romæ illi die dicta, quod adverſaretur legi agrariæ, morbo moritur. Res cum Æquis, & Sabinis.

VOlſci tum Æquique, inter ſeditionem Romanam & bellum coortum, vaſtaverant agros; ut ſi qua ſeceſſio plebis fieret, ad ſe receptum haberet. compoſitis deinde rebus caſtra retro movere. Ap. Claudius in Volſcos miſſus: Quintio Æqui provincia evenit. Eadem in militia ſævitia Appii, quæ domi, eſſe, eo liberior, quod ſine tribunitiis vinculis erat. odiſſe plebem plus quam paterno odio, quod ſe victum videbat ab ea: & ſe unico conſule objecto adverſus tribunitiam poteſtatem, perlatam legem eſſe, quam minore conatu, nequaquam tanta patrum ſpe, priores impedierant conſules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum ſævo imperio exercitum ſtimulabat; nec ulla vi domari poterat: tantum certamen animis imbiberant. ſegniter, otioſe, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercebat. ſi citius agi vellet agmen, tardius ſedulo incedere; ſi adhortator operis adeſſet, omnes ſua ſponte motam remittere induſtriam; præſenti vultus demittere, tacite prætereuntem execrari, ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur, omni nequicquam acerbitate promta: nihil jam cum militibus agere, a centurionibus corruptum

exercitum dicere; tribunos plebeios cavillans
59. interdum & Volerones vocare. Nihil eorum Volsci nesciebant; instabantque eo magis, sperantes idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum quod adversus Fabium COS. habuisset. ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. productus in aciem, turpi fuga petit castra: nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. 1 tum expressa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo summoveretur hostis, satis tamen apparere, capi tantum castra militem Romanum noluisse. alii gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, cum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. negare vulgo milites se ad concionem ituros: passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volsco agro moveantur, hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse, ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil præter tempus 2 rixæ lucrarentur) remissa concione, iter in sequentem diem pronuntiari cum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Cum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. a quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius nisi fugæ memor, ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul cum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit.

1 *Tum expressa vis ad pugnandum*) Tum milites coacti vires exerere.

2 *Rixæ*) Alii *Noxæ*, i. e. milites qui in noxa erant. *Noxa* est id omne quod nocet.

fuit, advocataque concione, invectus haud fal-
so in proditorem exercitum militaris discipli-
næ, desertorem signorum, ubi signa, ubi ar-
ma essent, singulos rogitans, inermes milites,
signo amisso signiferos, ad hoc centuriones [1]
duplicariosque, qui reliquerant ordines; vir-
gis cæsos securi percussit. cetera multitudo,
sorte decimus quisque, ad supplicium lecti.
Contra ea in Æquis inter consulem ac mili- 60.
tem comitate ac beneficiis certatum est. & na-
tura Quintius erat lenior; & sævitia infelix
collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo,
effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exerci-
tusque non ausi offerre se Æqui, vagari po-
pulabundum hostem per agros passi. nec ullo
ante bello latius inde actæ prædæ. ea omnis mi-
liti data est. addebantur & laudes; quibus haud
minus, quam præmio, gaudent militum animi.
Cum duci, tum propter ducem patribus quoque
placatior exercitus rediit, sibi parentem, alteri
exercitui dominum datum ab senatu memorans.
Varia fortuna belli, atroci discordia domi fo-
risque annum exactum, insignem maxime co-
mitia tributa efficiunt: res major victoria sus-
cepti certaminis, quam usu. plus enim dignitatis
comitiis ipsis detractum est, patribus ex concilio
summovendis, quam virium aut plebi additum,
aut demtum patribus. Turbulentior inde annus 61.
excepit, L. Valerio, T. Æmilio COSS. tum U. C.
propter certamina ordinum de lege agraria, tum 282.
propter judicium Ap. Claudii. cui acerrimo
adversario legis, causamque possessorum publici
agri tamquam tertio consuli sustinenti, M.
Duillius, & Cn. Sicinius diem dixere. Num-
quam ante tam invisus plebi reus ad judicium
vocatus populi est, [2] plenus suarum, plenus
paternarum irarum. patres quoque [3] non te-
mere pro ullo æque annixi sunt; propugna-
torem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad
omnes tribunitios, plebeiosque oppositum tu-
multus, modum dumtaxat in certamine egres-

1 *Duplicarios*) Qui duplicia cibaria ob virtutem accipe-
rent.

2 *Plenus suarum . . . . irarum*) I. e. cui & per se, & ob
memoriam patris supra modum irata plebs erat.

3 *Non temere*) Raro.

sum, objici iratæ plebi. Unus e patribus ipse Ap. Claudius & tribunos, & plebem, & suum judicium pro nihilo habebat. illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere umquam potuere, non modo ut 1 vestem mutaret, aut supplex prehensaret homines, sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, cum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret, atque summitteret. idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoque constantia sua & tribunos obstupefecit, & plebem, ut diem ipsi sua voluntate producerent: 2 trahi deinde rem finerent. haud ita multum interim temporis fuit: ante tamen, quam producta dies veniret, morbo moritur. cujus laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit; & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat, & exequias frequens
62. celebravit. Eodem anno Valerius COS. cum exercitu in Æquos profectus, cum hostem ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cælo dejecta. admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. & ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti cum prædatoribus occurrissent, ancipiti prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

CA-

1 *Vestem mutaret*) Reis mos erat sordidam togam induere.

2 *Trahi*) I. e. languescere.

CAPUT XXXIV.

Prospera cum Volscis, Æquis, ac Sabinis pugna.

INter hæc bella manente discordia domi, T. 63.
Numitius Priscus, A. Virginius COSS. fa- U.C.
cti. Non ultra videbatur latura plebs dilatio- 283.
nem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, cum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum, fugaque agrestium cognitum est. ea res maturam jam seditionem, ac prope erumpentem repressit. Consules coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud, quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numitius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem prolapsam negligentia consulis restituit. Melius in Volscis imperatum est. fusi primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam, acti: quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum nequaquam tam opulentum ab Antiatibus cepit. Dum AEqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. deinde ipsi, paucis post diebus, a duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quam intulerat, acceperunt. Extremo anno pacis ali-
quid fuit, sed, ut semper alias, solicitæ certa- 64.
mine patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit; per patres clientes-
que patrum consules creati, T. Quintius, & U.C.
Q. Servilius. similem annum priori consules 284.
habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Crustominos campos citato agmine transgressi, cum cedes & incendium circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius COS. infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non pot-

uit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis res egregie gesta, tum ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis collatis pugnatum ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine. Et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul metuens, ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis AEquisque in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quintius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, cum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque in equos impositos canere ante vallum jubet, solicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse & Romanos putabant; fremitus hinnitusque equorum, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu sæviebant, inten-
65. tos velut ad impetum hostium tenuit. Ubi illuxit, Romanus integer satiatusque somno, productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit. quamquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt, quia ab tergo erant clivi, in quos 1 post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri, clamare, & poscere, ut perculsis instare liceat. ferocius agunt equites, circumfusi ducibus: vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant se ituros: clamoremque res est secuta. fixis in-

1 *Post principia*) Post primam aciem.

in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes: turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni, referentibus jam gradum, consul increpando simul temeritatem, simul ignaviam pudore metum excussisset. restitere primo obstinatis animis: deinde ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre, & clamore renovato commovent aciem. tum rursus impetu capto enituntur, atque exuperant iniquitatem loci. jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, cum terga hostes dedere: effusoque cursu, pene agmine uno, fugientes sequentesque castris incidere. in eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus. paucos circumsessum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi, sed quod jam inde ab infelici pugna, castrisque amissis, ciciderant animi.

DECADIS PRIMÆ

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Imminente gravi certamine propter legem agrariam, Antium colonia deducitur. Cum Æquis bis prospere pugnatur. Lustrum conditur.

NTIO capto, T. Æmilius & Q. Fabius COSS. fiunt. hic erat Fabius, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. itaque secundo quoque consulatu ejus & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni rem contra consules I. U. C. 285

 sæpe

sæpe tentatam, adjutore utique consule obtineri posse rati, suscipiunt: & consul manebat in sententia sua. possessores, & magna pars patrum tribunitiis se jactare actionibus, principem civitatis, & largiendo de alieno, popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quintii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse, Antium, propinquam, opportunam & maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando 1 creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut fit) fastidium copia: adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cetera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam
U.C. alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eo cum
286. exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum
2. fecere. Q. Servilius insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio COS. fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exerci-
U.C. tum tenuit. Extractum in tertium annum bel-
287. lum est, Q. Fabio & T. Quintio COSS. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis misso nuntiare jussit: *Q. Fabium COS. dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextera armata, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia & perjurio fiat, deos nunc testes esse, mox fore ultores. se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte Æquos, quam pati hostilia, malle. si pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, diis magis iratis, quam hostibus gesturos bellum.* Hæc dicta adeo

1 Creat) Creandos curat consul.

adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nuntiata, indignitas rei magis, quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. Ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed cum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat, *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. crastino die, oriente sole, redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, 1 longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies, tandem & Æqui processere. prælium fuit utrinque vehemens; quod & Romanus miles ira odioque pugnabat, & Æquos conscientia contracti culpa periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui. pulsique cum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis, ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse: & multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto 3. cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit; quod nihil minus, quam ne victus, ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat. agrestes pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem clamabant. Ab his proximi

1 *Longam venire noctem ratus*) Adeo avidus pugnæ, ut noctem, quæ adventaret, longam sibi fingeret.

ximi audita incerta, eoque vaniora ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma, haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quintius COS. redierat Romam; id remedium timori fuit: tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. vocato deinde senatu, cum ex auctoritate patrum, 1 justitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agro non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est: qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. pauci hostium evasere ex insidiis, præda omnis recepta est. Sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quintii COS. in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum a Quintio lustrum. Censa civium capita centum quatuor & XX. millia, CCXIV. dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, cum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

CAPUT II.

Æqui se denuo in Romanos concitant: clades inferunt, & accipiunt. Visis portentis, feriæ indicuntur.

U.C. 288. 4. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupide oblato (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. suspecta & colonia

1. *Justitio indicto*) *Justitium* ex eo dictum quod *jus sisteretur*, sive jurisdictio intermitteretur.

lonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, cum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa cum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, cum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniæ Romam excitis, quærerent quidnam rei esset. qui cum haud gravate venissent, introducti a consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit. primo concursu pulsus, se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proxima nocte, & postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici & male pugnatum & consulem exercitumque obsideri nuntiaverunt: tantumque terrorem incussere patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, videret ne quid respublica detrimenti caperet. Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; proconsulem T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini; Hernicique, & colonia Antium dare Quintio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi. Multi per eos dies motus, mul- 5.
tique impetus hinc atque illinc facti; quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur; simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium

exercitum dicere; tribunos plebeios cavillans
59. interdum & Volerones vocare. Nihil eorum Volſci neſciebant; inſtabantque eo magis, ſperantes idem certamen animorum adverſus Appium habiturum exercitum Romanum quod adverſus Fabium COS. habuiſſet. ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, ſed vinci voluit. productus in aciem, turpi fuga petit caſtra: nec ante reſtitit, quam ſigna inferentem Volſcum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. 1 tum expreſſa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo ſummoveretur hoſtis; ſatis tamen apparere, capi tantum caſtra militem Romanum noluiſſe. alii gaudere ſua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, cum inſuper ſævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in conſenſu obedientium eſſet. negare vulgo milites ſe ad concionem ituros: paſſimque exaudiri voces poſtulantium, ut caſtra ex Volſco agro moveantur, hoſtem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuiſſe, ingentiſque mali non ſuſpicionem modo, ſed apertam ſpeciem obverſari ante oculos. Victus tandem (quandoquidem nihil præter tempus 2 rixæ lucrarentur) remiſſa concione, iter in ſequentem diem pronuntiari cum juſſiſſet, prima luce claſſico ſignum profectionis dedit. Cum maxime agmen e caſtris explicaretur, Volſci, ut eodem ſigno excitati, noviſſimos adoriuntur. a quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore ſignaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque inſtrui acies poſſent. nemo ullius niſi fugæ memor, ita effuſo agmine per ſtragem corporum armorumque evaſere, ut prius hoſtis deſiſteret ſequi, quam Romanus fugere. Tandem, collectis ex diſſipato curſu militibus, conſul cum revocando nequicquam ſuos perſecutus eſſet, in pacato agro caſtra poſuit.

1 *Tum expreſſa vis ad pugnandum*). Tum milites coacti vim exerere.

2 *Rixæ*) Alii *Noxæ*, i. e. milites qui in noxa erant. *Noxa* eſt id omne quod nocet.

fuit, advocataque concione, invectus haud fal-
so in proditorem exercitum militaris disciplinæ,
desertorem signorum, ubi signa, ubi ar-
ma essent, singulos rogitans, inermes milites,
signo amisso signiferos, ad hoc centuriones 1
duplicariosque, qui reliquerant ordines, vir-
gis cæsos securi percussit. cetera multitudo,
sorte decimus quisque, ad supplicium lecti.
Contra ea in Æquis inter consulem ac mili- 60.
tem comitate ac beneficiis certatum est. & na-
tura Quintius erat lenior, & sævitia infelix
collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo,
effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exerci-
tusque non ausi offerre se Æqui, vagari po-
pulabundum hostem per agros passi. nec ullo
ante bello latius inde actæ prædæ. ea omnis mi-
liti data est. addebantur & laudes; quibus haud
minus, quam præmio, gaudent militum animi.
Cum duci, tum propter ducem patribus quoque
placatior exercitus rediit, sibi parentem, alteri
exercitui dominum datum ab senatu memorans.
Varia fortuna belli, atroci discordia domi fo-
risque annum exactum, insignem maxime co-
mitia tributa efficiunt: res major victoria sus-
cepti certaminis, quam usu. plus enim dignitatis
comitiis ipsis detractum est, patribus ex concilio
summovendis, quam virium aut plebi additum,
aut demtum patribus. Turbulentior inde annus 61.
excepit, L. Valerio, T. Æmilio COSS. tum U. C.
propter certamina ordinum de lege agraria, tum 282.
propter judicium Ap. Claudii. cui acerrimo
adversario legis, causamque possessorum publici
agri tamquam tertio consuli sustinenti, M.
Duillius, & Cn. Sicinius diem dixere. Num-
quam ante tam invisus plebi reus ad judicium
vocatus populi est, 2 plenus suarum, plenus
paternarum irarum. patres quoque 3 non te-
mere pro ullo æque annixi sunt; propugna-
torem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad
omnes tribunitios, plebeiosque oppositum tu-
multus, modum dumtaxat in certamine egres-

G 3 sum,

1 *Duplicarios*) Qui duplicia cibaria ob virtutem acciperent.

2 *Plenus suarum .... irarum*) I. e. cui & per se, & ob memoriam patris supra modum irata plebs erat.

3 *Non temere*) Raro.

sum, objici iratæ plebi. Unus e patribus ipse Ap. Claudius & tribunos, & plebem, & suum judicium pro nihilo habebat. illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere umquam potuere, non modo ut 1 vestem mutaret, aut supplex prehensaret homines, sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, cum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret, atque summitteret. idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoque constantia sua & tribunos obstupefecit, & plebem, ut diem ipsi sua voluntate producerent: 2 trahi deinde rem sinerent. haud ita multum interim temporis fuit: ante tamen, quam producta dies veniret, morbo moritur. cujus laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit; & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat, & exequias frequens
62. celebravit. Eodem anno Valerius COS. cum exercitu in Æquos profectus, cum hostem ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cælo dejecta. admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. & ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti cum prædatoribus occurrissent, ancipiti prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

CA-

1 *Vestem mutaret*) Reis mos erat sordidam togam induere.

2 *Trahi*) I. e. languescere.

CAPUT XXXIV.

Prospera cum Volscis, Æquis, ac Sabinis pugna.

INter hæc bella manente discordia domi, T. Numitius Priscus, A. Virginius COSS. facti. Non ultra videbatur latura plebs dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, cum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum, fugaque agrestium cognitum est. ea res maturam jam seditionem, ac prope erumpentem repressit. Consules coacti extemplo ab senatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud, quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numitius Antium adversus Volscos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem prolapsam negligentia consulis restituit. Melius in Volscis imperatum est. fusi primo prælio hostes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam, acti: quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum nequaquam tam opulentum ab Antiatibus cepit. Dum AEqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. deinde ipsi, paucis post diebus, a duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quam intulerat, acceperunt. Extremo anno pacis aliquid fuit, sed, ut semper alias, solicitæ certamine patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit; per patres clientesque patrum consules creati, T. Quintius, & Q. Servilius. similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Crustominos campos citato agmine transgressi, cum cædes & incendium circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius COS. infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit;

63. U.C. 283. 64. U.C. 284.

uit; populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis res egregie gesta, tum ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis collatis pugnatum ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine. Et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul metuens, ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis AEquisque in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quintius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, cum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque in equos impositos canere ante vallum jubet, solicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse & Romanos putabant; fremitus hinnitusque equorum, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu sæviebant, inten-
65. tos velut ad impetum hostium tenuit. Ubi illuxit, Romanus integer satiatusque somno, productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit. quamquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt, quia ab tergo erant clivi, in quos 1 post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri, clamare, & poscere, ut perculsis instare liceat. ferocius agunt equites, circumfusi ducibus: vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant se ituros: clamoremque res est secuta. fixis in-

1 *Post principia*) Post primam aciem.

in terram pilis, quo leviores in ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes: turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni, referentibus jam gradum, consul increpando simul temeritatem, simul ignaviam pudore metum excussisset. restitere primo obstinatis animis: deinde ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre, & clamore renovato commovent aciem. tum rursus impetu capto enituntur, atque exuperant iniquitatem loci. jam prope erat, ut in summum clivi jugum evaderent, cum terga hostes dedere: effusoque cursu, pene agmine uno, fugientes sequentesque castris incidere. in eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus. paucos circumsessum dies deditur, nulla oppugnantium nova vi, sed quod jam inde ab infelici pugna, castrisque amissis, ceciderant animi.

DECADIS PRIMÆ

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

Imminente gravi certamine propter legem agrariam, Antium colonia deducitur. Cum Æquis bis prospere pugnatur. Lustrum conditur.

NTIO capto, T. Æmilius & Q. Fabius COSS. fiunt. hic erat Fabius, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. itaque secundo quoque consulatu ejus & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni rem contra consules

r. U.C. 285

ſæpe tentatam, adjutore utique conſule obtineri poſſe rati, ſuſcipiunt: & conſul manebat in ſententia ſua. poſſeſſores, & magna pars patrum tribunitiis ſe jactare actionibus, principem civitatis, & largiendo de alieno, popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in conſulem averterant. atrox certamen aderat, ni Fabius conſilio neutri parti acerbo rem expediſſet. T. Quintii ductu & auſpicio agri capti priore anno aliquantum a Volſcis eſſe, Antium, propinquam, opportunam & maritimam urbem, coloniam deduci poſſe: ita ſine querelis poſſeſſorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc ſententia accepta eſt. Triumviros agro dando 1 creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. juſſi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit ſtatim (ut fit) faſtidium copia: adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volſci adderentur: cetera multitudo poſcere Romæ agrum malle, quam
U.C. alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eo cum
286. exercitu venerat) pacem petiere, irritamque
eam ipſi ſubita incurſione in agrum Latinum
2. fecere. Q. Servilius inſequenti anno (is enim
cum Sp. Poſtumio COS. fuit) in Æquos miſſus, in Latino agro ſtativa habuit. intra caſtra quies neceſſaria morbo implicitum exerci-
U.C. tum tenuit. Extractum in tertium annum bel-
287. lum eſt, Q. Fabio & T. Quintio COSS. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui haud dubia ſpe profectus, famam nominis ſui pacaturam Æquos, legatos in concilium gentis miſſo nuntiare juſſit: *Q. Fabium COS. dicere, ſe ex Æquis pacem Romam tuliſſe, ab Roma Æquis bellum afferre, eadem dextera armata, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidia & perjurio fiat, deos nunc teſtes eſſe, mox fore ultores. ſe tamen, utcumque ſit, etiam nunc, pœnitere ſua ſponte Æquos, quam pati hoſtilia, malle. ſi pœniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: ſin perjurio gaudeant, diis magis iratis, quam hoſtibus geſturos bellum.* Hæc dicta adeo

1 *Creat*) Creandos curat conſul.

adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nuntiata, indignitas rei magis, quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. Ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed cum forte haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat, *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. crastino die, oriente sole, redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete*. His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, 1 longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. tum quidem corpora cibo somnoque curant. ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies, tandem & Æqui processere. prælium fuit utrinque vehemens; quod & Romanus miles ira odioque pugnabat, & Æquos conscientia contracti culpa periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuere aciem Romanam Æqui. pulsique cum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacem animis, ferox multitudo increpare duces, quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse: & multas passim manus, quam magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto 3.
cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit; quod nihil minus, quam ne victus, ac prope in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat. agrestes pavidi incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem clamabant. Ab his proximi

1 *Longam venire noctem ratus*) Adeo avidus pugnæ, ut noctem, quæ adventaret, longam sibi fingeret.

lonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, cum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. iisque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa cum Antium redisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, cum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniæ Romam excitis, quærerent quidnam rei esset. qui cum haud gravate venissent, introducti a consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit. primo concursu pulsus, se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proxima nocte, & postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti Romam posset. Hernici & male pugnatum & consulem exercitumque obsideri nuntiaverunt: tantumque terrorem incussere patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, videret ne quid respublica detrimenti caperet. Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; proconsulem T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quintio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) jussi. Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti; quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur; simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium 5.

urbis

urbis relictus ; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ, aut laboris. vigiliæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita : &, quod necesse erat in tanto tumultu, justitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius COS. cum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit : &, cum persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus : nec suos ille redeuntes persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul nuntio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit : qui cæde legati, & consulis vulnere accensi ; nulla deinde vi sustineri potuere, cum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares : venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quintium victorem cum saucio consule revertentem incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati & cohortium ultus est cædem. Magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. auder tamen 1 Antias Valerius concipere.

1 *Antias Valerius*) Historiarum scriptor.

pere summas. Romanos cecidisse in Hernico agro II. mil. ac CCC. ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio COS. duo millia & CCCC. cæsos: ceteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quintium, nequaquam pari defunctam esse cæde: interfecta inde quatuor millia; & exequendo subtiliter numerum, CC. ait, & XXX. Inde Romam reditum est, justitium remissum est. Cælum visum est ardere plurimo igni, portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ; per quas omnia delubra pacem deum exposcentium virorum mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque, ab senatu gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prælium venerant, prope cum ignominia dimissi.

CAPUT III.

Gravis pestilentia in Urbe grassatur: auget terrorem facta ab Æquis, & Volscis in agrum Romanum irruptio: morbo sedato, Volsci, bello petiti, ingenti clade obteruntur,

COmitia inde habita. creati consules L. Æbutius, P. Servilius, calendis Sextilibus, 6. U. C.
ut tunc principium 1 anni agebatur, consula- 289.
tum ineunt. Grave tempus, & forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori. & auxere vim morbi terrores populationis, pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. ea colluvio mistorum omnis generis animantium, & odore insolito urbanos, & agrestem confertum in arcta tecta æstu ac vigiliis angebat: ministeriaque invicem ac 2 contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nuntiant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse, inde ingenti exercitu fines suos depo-

1 *Anni*) Consularis, non civilis, cujus initium semper a Januario.
2 *Contagio ipsa*) Contactus.

depopulari. præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentia esse: mœstum etiam responsum tulere, ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur: urbem Romanam subita deum ira morbo populari: si qua ejus mali quies veniat, ut anno ante, ut semper alias, sociis opem laturos. Discessere socii, pro tristi nuntio tristiorem domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit, pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi cum obvius nemo ne inermis quidem fieret; perque omnia non præsidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus consul: collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam: affecti plerique principum, patrum major pars, militaris fere ætas omnis: ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: [1] circuitio ac cura ædilium plebis erat: ad eos summa rerum, ac majestas consularis imperii
7. venerat. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, dii præsides ac fortuna urbis tutata est; quæ Volscis Æquisque prædonum potius mentem, quam hostium dedit. adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit: tectaque procul visa, atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, (totis passim castris [2] fremitu orto, quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum opimum copiis petere possent) signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eo

vis

1 *Circuitio ac cura*). Vigilias recte obeundas curabant ædiles plebeii.

2 *Fremitu orto*) Rogitantium inter se, quid....

vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique pudore etiam, non misericordia solum moti, si nec obstitissent communibus hostibus infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt; ubi cum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus a Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est: fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutillus, augures; Ser. Sulpitius, 1 curio maximus. & per ignota capita late vagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad deos populum ac vota vertit. jussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere deum. ad id, quod sua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. stratæ passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cælestium, finemque pesti exposcunt. Inde paulatim, seu pace deum impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, cum aliquot interregna exissent, P. Valerius Poplicola tertio die, quam interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, sive ille Vetusius fuit. Ante diem III. Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur, nuntiantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultra quam in Hernicos procedit. Veturius primo prælio hostes 8.

1 *Curio maximus*) Cuique triginta curiarum suus fuit curio, qui rem divinam faceret: & Curionibus omnibus moderator quidam impositus erat, dictus Curio maximus.

hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit. Supra montes Prænestinos ductum, inde dimissum in campos, vastavere agros, Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, 1 magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is armata juventute, dispositisque præsidiis tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, cum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, jam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque: & compulsos in cavas valles, cum exitus haud * inde faciles essent, circumveniunt. ibi Volscum nomen prope deletum est. XIII. millia CCCCLXX. cecidisse in acie ac fuga, M. CCL. vivos captos, signa XXVII. militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi etsi adjectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda potitus, eadem in stativa rediit. tum consules castra conjungunt, & Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fusis hostibus, etiam castra capta.

* al. in facili.

CAPUT IV.

C. Terentius Arsa trib. plebis, patrum superbia infensus, absentibus Coss. fert rogationem de imminuenda potestate consulari: per Q. Fabium, Urbis præfectum, acriter resistunt Patres: consulum deinde præsentia, ac prodigiorum religione res impeditur.

SIc res Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentius Arsa tribunus plebis

1 *Magis in re subita*) Magis quia subita res fuit.

plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus ratus locum tribunitiis actionibus datum, per aliquot dies patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium tamquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur: *nomine enim tantum minus invidiosum, reipsa prope atrocius quam regium esse. quippe duos pro uno dominos acceptos immoderata, infinitaque potestate: qui soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia verterent in plebem. quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, cum timerent patres, ne absentibus consulibus jugum acciperent; senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur. qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit. *Insidiatum eum, & tempore capto adortum rempub. si quem similem ejus, priore anno, inter morbum bellumque irati dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. mortuis duobus consulibus jacente agra civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum e rep. consulare imperium, laturum leges fuisse: ducem Volscis, Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem illi non licere? si quid consules superbe in aliquem civium, aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis judicibus, quorum in aliquem sævitum sit: non illum consulare imperium, sed tribunitiam potestatem invisam, intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari quo minus pergat ut cœperit. Vos*, inquit Fabius, *ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes patribus. nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi: non jus vestrum, sed invidiam minueritis.*

agite

agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumtis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello institere. Agunt cum Terentio tribuni. dilataque in speciem actione, re ipsa
10. sublata, consules extemplo arcessiti. Lucretius cum ingenti præda, majore multo gloria rediit. & auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non extitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit. Tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis, AEquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. Alteri con-
U. C. 291 suli datum, ut 1 ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde sequenti lex Terentia ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpitius. Eo anno cælum ardere visum, terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum.
* al. carnem pluisse. Inter alia prodigia & * carne pluit; * quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur: quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. 2 Libri per duumviros sacrorum aditi.
* al. quam in urbem pericula a conventu alienigenarum prædicta; ne qui in loca summa urbis impetus cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen.

C A-

1 *Ovans*) Ovatio, minor triumphus. *Ovatio* ex Plut. in Marcello, ab *ove* dicta quæ tum mactabatur; ex Festo a clamore redeuntium ex pugna victorum militum geminata *O* littera.

2 *Libri*) Sibyllini.

CAPUT V.

Dum delectus in Volſcos, & Æquos habetur, oritur ob Terentii legem rixa inter patres ac tribunos. Cæſoni Quintio acriter plebem, ac tribunos agitanti dies dicitur. judicii die, indicta cauſa, arreptus, datiſque vadibus dimiſſus; abit in exilium.

ECce (ut idem in ſingulos annos orbis volveretur) Hernici nuntiant, Volſcos & Æquos, etſi acciſæ res ſint, reficere exercitus: Antii ſummam rei poſitam, Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli eſſe. Ut hæc dicta in ſenatu ſunt, delectus edicitur. conſules belli adminiſtrationem inter ſe diſpartiri juſſi: alteri ut Volſci, alteri ut AEqui provincia eſſet. Tribuni coram in foro perſonare, *fabulam compoſitam Volſci belli, Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, ſed arte eludi. quia occidione prope occiſos Volſcos, & Æquos movere ſua ſponte arma poſſe jam fides abierit, novos hoſtes quæri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana: quam oneratam armis ex urbe, præcipiti agmine, acturi eſſent, exilio & relegatione civium ulciſcentes tribunos. ſic,* 1 *ne quid aliud actum putent, victam legem eſſe: niſi dum* * *integra res ſit, dum domi, dum togati ſint, caveant, ne poſſeſſione urbis pellantur, ne jugum accipiant: ſi animus ſit, non defore auxilium. conſentire omnes tribunos, nullum terrorem externum, nullum periculum eſſe. caviſſe deos priore anno, ut tuto libertas defendi poſſet.* Hæc tribuni. At ex parte altera conſules in conſpectu eorum, poſitis ſellis, delectum habebant. eo decurrunt tribuni, concionemque ſecum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ cauſa, & ſtatim vis coorta. quemcumque lictor juſſu conſulis prehendiſſet, tribunus mitti jubebat. neque ſuum cuique jus modum faciebat: ſed virium ſpe, ſed manu

* al. in integro.

1 *Ne quid aliud actum putent*) Ne quod aliud conſilium fuiſſe Patribus & conſulibus putent.

ctate dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus & audacia regnantem videtis. Assentiebantur multi, pulsatos se querentes, & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant. 12.
Jam aderat judicio dies, apparebatque vulgo homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere, tum demum cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, cum multa referret sua familiæque decora, affirmabat, *neque in Quintia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis umquam extitisse. suum primum militem fuisse; se sæpe vidente pugnâsse in hostem.* Sp. Furius, *missum ab Quintio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio: neminem unum esse, cujus magis opera putet Rempublicam restitutam.* L. Lucretius COS. anni prioris recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora nunc in expeditionibus, nunc in acie. suadere & monere, *juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, 1 maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcumque venisset, suum, quam alienum mallent civem esse. quod offendat in eo, fervorem & audaciam, ætatem quotidie auferre. quod desideretur, consilium, id in dies crescere. senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum in civitate senescere.* Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur preces aut verecundia, aut metu: alii se suosque mulctatos querentes, atroci responso judicium suum præferebant. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum, 13.
quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis extiterat, *se haud*

1 *Maximum momentum*) Qui, in quamcumque civitatem venisset, ejus viribus magnam accessionem esset adcturus.

haud multo post, quam pestilentia in urbe fuerat, in juventutem grassantem in Suburra incidisse. Ibi rixam natam esse, fratremque suum, majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum a Cæsone, cecidisse semianimem: inter manus domum allatum: mortuumque inde arbitrari. nec sibi rem exequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. Hæc Volscio clamitante, adeo concitati homines sunt, ut haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, & in vincula duci. patricii vi contra vim resistunt. T. Quintius clamitat, *cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem judicium; eum indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus *supplicium* negat *sumturum se de indemnato, servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem, ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto protinus jus auxilii sui 1 expediunt: in vincla conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronuntiant. summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium. id ad senatum rejicitur. reus, dum consulerentur patres, retentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem III. millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus 2 vades publicos dedit. Dimissus e foro nocte proxima, inscii consulibus, in Tuscos in exilium abiit. Judicii die cum excusaretur 3 solum vertisse exilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia 4 a patre exacta crudeliter, ut is, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, in * vili quodam tugurio habitaret.

* al. devio

CA-

1 *Expediunt*) *Expediunt*, i. e. extricant, eximunt.
2 *Vades publicos*) Vades qui pecuniam populo promitterent.
3 *Solum vertisse*) *Solum vertere* dicebantur qui locum ac sedem mutabant.
4 *A patre exacta*) Exacta per vades est a patre.

CAPUT VI.

Cæsonis exilio irritata juventus, ut lex Terentii non feratur, perficit: id ægre ferentes tribuni plebem in patres concitant.

HOc judicium, & promulgata lex exercuit civitatem. ab externis armis otium fuit. cum velut victores tribuni, perculsis patribus Cæsonis exilio, prope perlatam esse crederent legem, &, quod ad seniores patrum pertineret, cessissent possessione Reipublicæ: juniores, id maxime quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos; sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Cum primo post Cæsonis exilium lex cœpta ferri est, instructi paratique, cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primum summoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret, mille pro uno Cæsones extitisse plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius, aut quietius erat. benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, [1] adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere, numquam ulli neque publice, neque privatim truces esse, nisi cum de lege agi cœptum esset. alibi popularis juventus erat. Nec cetera modo tribuni tranquille peregere, sed refecti quoque in insequentem annum, ne voce quidem incommoda, nedum ut ulla vis fieret, paulatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Poplicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ, aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjurationem factam, Cæsonem Romæ esse,*

14. U.C. 292 16.

[1] *Adesse*) Iis litigantibus favere, eos juvare.

interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita, id negotii datum ab senioribus patrum, ut juventus tribunitiam potestatem e Republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, qua ante Sacrum montem occupatum fuerat.

CAPUT VII.

Capitolium ab exulibus, & servis, duce Ap. Herdonio, nocte occupatur. plebs rata, esse vanam imaginem belli, objectam a patribus ad avertendos a cura legis animos, negat opem: periculo tandem comperto, hortatore, ac duce P. Valerio Cos., armis conjunctis cum Tusculanis auxilium ferentibus, Capitolium recuperat.

ET ab Volscis & AEquis statum jam ac prope solenne in singulos annos bellum timebatur, propiusque aliud novum malum nec opinato exortum. Exules, servique ad quatuor millia hominum, & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare, & simul capere arma noluerant, alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant. alternæ voces, *Ad arma*, & *hostes in urbe sunt*, audiebantur. consules & armare plebem, & inermem pati timebant, incerti quod malum repentinum, externum, an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset. sedabant tumultus; sedando interdum movebant. nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. dant tamen arma, non vulgo, tantum ut, in incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. soliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnia urbis loca egere. Lux deinde aperuit bellum, ducemque belli. servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat. *se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exules injuria pulsos in patriam reduceret, &* * *servitutis grave jugum demeret: id male populo Romano auctore fieri. si ibi spes non sit,*

* al. servitii.

se

se Volscos, Æquos, & omnia extrema tentaturum, & concitaturum. Dilucere res magis patribus atque consulibus. præter ea tamen, quæ denuntiabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: &, cum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent: tum æterni hostes Volsci & AEqui non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem ut ex parte captam venirent. Multi, & varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis; ne suus cuique domi hostis esset; cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. 1 vixque concordia sisti videbatur posse. tantum superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat: mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tum esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit, tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent, patriciorum hospites, clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore a tribunis metu ostendente. quam quem nocturnus hostis intulerat. Postquam arma poni, & discedere homines ab stationibus 17.
nuntiatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in 2 templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auspicio Rempublicam eversuri estis? tam felix vobis corrumpendis fuit. qui servitia vestra non commovit auctor? cum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa, *Si vos urbis,*

1 *Vixque concordia sisti*) Vixque etiam concordi manente civitate, videbatur resisti posse huic malo.

2 *Templum*) I. e. vel comitium, vel suggestum, ex quo Tribuni ad populum concionabantur.

Quirites, si vestri nulla cura tangit, at vos veremini deos patrios ab hostibus captos. Jupiter optimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii dii, deaque obsidentur; castra servorum publicos vestros penates tenent. hac vobis forma sana civitatis videtur? tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum, curiamque: comitia interim in foro sunt, senatus in curia est: velut cum otium superat, senator sententiam dicit, alii Quirites suffragium ineunt. non, quicquid patrum, plebisque est, consules, tribunos, deos, hominesque, omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tua. jube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. primus en ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar. Ultimum orationis fuit, *se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribunitia potestatis, sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod* 1 *princeps familia sua ausus in regibus esset.* Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore: nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit. tribuni cessere nocti timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, patres circumire plebem, inserentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *ut viderent, in quod discrimen Rempublicam adducerent: non inter patres ac plebem certamen esse; sed simul patres, plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne

1 *Princeps familia sua*) Publicola auctor sui cognominis.

ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas, murosque discesserant. Eadem nocte & 18.
Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nuntiis, magnopere censet, *ne expectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipsum, discrimenque, ac* 1 *sociales deos, fidemque fœderum id poscere. demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem numquam parem occasionem daturos deos*. Placet ferri auxilium, juventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes, procul speciem hostium præbuere. AEqui, aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. auctoritas viri moverat, affirmantis, *Capitolio recuperato, & urbe pacata, si se doceri sivissent, quæ fraus ab tribunis occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hereditaria cura sibi a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum*. hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur & Tusculana legio. certare socii, civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes; nec ulli satis rei præterquam loco fidere. trepidantibus inferunt signa Romani, sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, cum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. Is dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum, vicemque consulis provolat. præ ardore impetuque, tantæ rei sensus non pervenit ad militem. prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exulum cæde sua fœdavere templum, multi vivi capti, Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis,

1 *Sociales*) Deos arbitros & testes pactorum.

ut quisque liber, aut servus esset, 1 suæ fortunæ a quoque sumtum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum, atque lustratum. In consulis domum plebes 2 quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

CAPUT VIII.

Creatus Cos. L. Quin. Cincinnatus, pater Cæsonis, vehementer invehitur in tribunorum licentiam: minitantes, delectum, atque expeditionem in Volscos, & Æquos se impedituros, deterret, & in patrum potestate esse cogit: continuatum sibi contra Senatusconsultum consulatum recusat.

19. PAce parta, instare tum tribuni patribus, ut P. Valerii fidem exolverent, instare Claudio, *ut collega deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, *antequam collegam sibi subrogasset*, negare, *passurum agi de lege.* hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense summo patrum studio L. Quintius Cincinnatus, pater Cæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore patrum, virtute sua. tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi, consilium, & modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is ut magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit. *cujus ordinis languore, perpetui jam tribuni plebis non ut in Repubbl. populi Romani, sed ut in perdita domo, lingua, criminibusque regnarent. Cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana, & fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regia licentia vivere. Aulus*, inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii,* quam

1 *Suæ fortunæ*) Servile supplicium, crux: liberi homines securi percutiebantur.

2 *Quadrantes*) Quadrans est quarta pars assis Romani.

quam Ap. Herdonius, meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo, prope denuntiavit, ut arma caperetis. hic negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris & exulibus objecit. & vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) prius in clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? 1 pudet deorum, hominumque: cum hostes in arce, in Capitolio essent, exulum, & servorum dux, profanatis omnibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret: Tusculi ante, quam Romæ, sumta sunt arma. in dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent: & qui ante Latinos ne pro se quidem ipsis, cum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus, nunc, nisi Latini sua sponte arma sumsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre? inermem eam hosti trucidandam objicere? scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quam partem, veluti abruptam a cetero populo, vestram patriam, peculiaremque Remp. fecistis; siquis ex his domum suam obsessam a familia armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis: Jupiter optimus maximus, exulum atque servorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi dii 2 neque sacri, neque sancti sunt? at enim divinis humanisque obruti sceleribus, 3 legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? tum hercule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta Respublica est, pejus multo, quam cum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Jam primum omnium, inquit, Quirites, in Volscos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere in animo est. nescio quo fato magis bel-

Pudet) cogito deos hominesque tanti flagitii nobis conscios esse.

2 *Neque sacri, neque sancti sunt*). *Sacrum* est quod religio consecravit: *Sanctum*, quod ne violetur sanctione cautum est.

4 *Legem vos ... perlaturos ... si tuleritis*) *Ferre* legem est eam proponere populo sciscendam; *Perferre* perficere ut illa a populo accipiatur.

bellantes, quam pacati, propitios habemus deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quem re ipsa experiri, est melius. Moverat plebem oratio consulis. erecti patres restitutam credebant Rempublicam. consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vendicabat. Tum tribuni eludentes velut vana dicta, persequi, quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent,* quos delectum habere nemo passurus esset? *Nobis vero,* inquit Quintius, *nihil delectu opus est; cum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cavillari tum tribuni, *& populum exsolvere religione velle: privatum eo tempore Quintium fuisse, cum sacramento adacti sint.* sed nondum hæc, quæ nunc tenet sæculum, negligentia Deum venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum, & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad eas accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere, eo magis, quod *& augures jussos adesse ad Regillum lacum* fama exierat, *locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset: ut, quicquid Romæ vi tribunitia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur: omnes id jussuros, quod consules vellent. neque enim provocationem esse longius ab urbe mille-passuum: & tribunos, si eo veniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio.* Terrebant hæc; sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quintius dictitabat, *se consulum comitia non habiturum. non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse Reipublicæ, ut, qui se moverit ad solicitandum statum civitatis, sentiat sine provocatione dictatu-*
21. *ram esse.* Senatus in Capitolio erat. eo tribu-

buni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti nunc consulum, nunc patrum fidem implorant. nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc referente consule de tribunorum, & plebis postulatis, senatusconsultum fit: ut *neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent: in reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, judicare senatum contra Rempublicam esse*. consules fuere in patrum potestate. tribuni, reclamantibus consulibus, refecti: patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. *Mirer*, inquit, *si vana vestra, patres conscripti, ad plebem auctoritas est? i vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tamquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis, ac licentiæ habere. levius enim, vaniusque profecto est, sua decreta & consulta tollere, quam aliorum. Imitemini, patres conscripti, turbam inconsultam; &, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant: dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renuntiari patiar. Te vero, C. Claudi, adhortor, ut & ipse populum Romanum hac licentia arceas; & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem*. Communiter inde edicunt, *ne quis L. Quintium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos*.

CAPUT IX.

Volsci, & Æqui vincuntur: M. Volscio, qui falsus in Cæsonem testis fuerat, dies dicitur: Æquis pax datur: census in urbe habetur.

Consules creati, Q. Fabius Vibulanus ter- 22.
tium, & L. Cornelius Maluginensis. Census ..C.

Vos elevatis eam) Vos eam imminuitis, pondus ei detrahitis.

actus eo anno. lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio. & L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. instigabant plebem tribuni. bellum ingens a Volscis, & AEquis Latini atque Hernici nuntiabant. Jam Antii Volscorum legiones esse, & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam; ægreque impetratum a tribunis, ut 1 bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias Fabio, ut Antium legiones duceret, datum, Cornelio, ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui AEquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere; duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi cum Volsci, quia nondum ab AEquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent: postero die Fabius non permistam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item suæ cuique parti 2 post principia collocat. ita trifariam adortus castra circumvenit: & cum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. transgressus inde munitiones, pavidam turbam, inclinatamque in partem unam castris expellit. inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, cum ad id spectator pugnæ astitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris, & extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major, quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

Dum

1 *Bellum præverti*) Belli priorem curam geri quam legis.

2 *Post principia*) Post primam aciem.

Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam improviso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nuntiaretur. adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra AEquorum oppugnabat, partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. vi numquam eo subire potuit. fames postremo inde detraxit hostem, quo postquam ventum ad extremum est, inermes, nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos ignominiosa fuga domum se recipientes Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam, mœnibus Romanis jam pulso hoste, periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus; ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc AEquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim. Hoc bello perfecto, tribunitium domi bellum patres territat. Clamant, fraude fieri, quod foris te- 24.
neatur exercitus, 1 frustrationem eam legis tollendæ esse. se nihilominus rem susceptam peracturos. Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus urbis ut actiones tribunitiæ in adventum consu-

1 *Frustrationem eam*) Hac specie, fraudulenter uti patricios tollendæ legis causa.

lum differrentur. Erat & nova exorta causa motus. A. Cornelius, & Q. Servilius quæstores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis in Cæsonem extitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, umquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen conjecisset, Cæsonem Romæ visum: affirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo commeatu fuisse. nisi ita esset, multi privatim ferebant Volscio judicem. cum ad judicium ire non auderet, omnes eæ res in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Cæsonis 1 Volscio teste fuerat, faciebant. in mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt; quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. at illi (etenim extremum anni jam erat) quartum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. & cum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendæ suæ majestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno AEquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum triginta duo millia, CCCCXIX. Consulum magna domi belliique eo anno gloria fuit; quod & foris pacem peperere, & domi, etsi non concors, 2 minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

CA-

1 *Volscio teste*. Ob testimonium Volscii.
2 *Minus... infesta*) Minus vexata discordiis.

CAPUT X.

Rebus non adeo infestis domi, Æqui ictum fœdus rumpunt: additur alius terror, Sabinorum impetus in agrum Romanum. Cum Æquis ab altero Cos. infeliciter negotio gesto, L. Quintius Cincinnatus absens Dictator dicitur.

L. Minutius inde, & C. Nautius consules fa- 25.
cti, duas residuas anni prioris causas ex- U.C.
ceperunt. Eodem modo consules legem, tribu- 294.
ni judicium de Volscio impediebant: sed in quæstoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerii filio, Volusi nepote, quæstor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, is quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque Reipublicæ maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatem ademisset, justo, ac pio bello persequebatur. Cum Virginius maxime ex tribunis de lege ageret, duum mensium spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem: ut cum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem AEqui dederunt: qui rupto fœdere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Clœlium deferunt. is tum longe princeps in AEquis erat. Graccho duce in Lanuvinum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, plenique prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati ab Roma venerunt questum injurias, & ex fœdere res repetitum. eos AEquorum imperator, *qua mandata habeant ab senatu Romano ad quercum jubet dicere: se alia interim acturum*. quercus ingens arbor prætorio imminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, *Et hæc*, inquit, *sacrata quercus, & quicquid deorum est, audiant fœdus a vobis ruptum: nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis, cum deorum hominumque simul violata jura exequemur*. Romam ut rediere legati, senatus

jussit

jussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium AEquorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. & forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus
26. terror est. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. fœdati agri, terror injectus urbi est. tum plebs benigne arma cœpit: reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit. castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minutio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam cum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. quod ubi senserunt hostes, crevit ex metu alieno (ut fit) audacia. & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priusquam undique vallo objectæ clauderent exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem, exercitumque obsideri. Nihil tam nec opinatum, nec tam insperatum accidere potuit. itaque tantus pavor; tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra hostes obsiderent. Nautium consulem accersunt. in quo cum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur.

CAPUT XI.

Legati operi agresti intentum Quintium inveniunt: Romam deductus delectum edicit: In Æquos profectus, superatos sub jugum mittit: Triumphans redit in Urbem: eo comitia habente, M. Volscius, falsus in Cæsonem testis, damnatur.

OPeræ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno

gno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quintius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quintia vocantur. ibi ab legatis seu fossam fodiens bipalo innixus, seu cum araret, operi certe, id quod constat, agresti intentus, salute data invicem, redditaque, rogatus, ut (*quod bene verteret ipsi, reique publicæ*) *togatus mandata senatus audiret*: admiratus, rogitansque, *satin' salva omnia*, togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. qua simul absterso pulvere ac sudore velatus processit; dictatorem eum legati gratulantes consalutant, in urbem vocant, qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quintio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt, inde alii propinqui, atque amici, tum patrum major pars. ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum. & plebis concursus ingens fuit: sed ea nequaquam tam læta Quintium vidit, & imperii nimium, & virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil, præterquam vigilatum est in urbe. Poste- 27
ro die dictator, cum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui, 1 cum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, justitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatæ quicquam rei agere. Tum, quicumque ætati militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis, ante solis occasum, Martio in campo adessent: quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere jussit. Sic juventus discurrit ad vallum petendum; sumsere unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est, impigreque omnes ad

1 *Cum stipendia pedibus ... fecisset*) Cum in peditum numero militasset.

ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine non itineri magis apto, quam prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum; maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent: consulem exercitumque Romanum obsideri, tertium diem jam clausos esse: quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. accelera signifer, sequere miles;* inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: &, ut senfere se jam prope hostes esse, signa constituunt.
28. Ibi dictator quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris: & ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet: clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est; jussa miles exequitur, clamor hostes circumsonat; superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat. *illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis cœptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. itaque arma suos capere, & se subsequi jubet.* 1 Nocte initum prælium est, legionibus dictatoris clamore significantibus ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, cum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, a mu-

1 *Nocte initum prælium est*) A legionibus consulis. *Rem in discrimine esse*, i. e. pugnari.

munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est: luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quintiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna, illa nihil remiserat prior. tum ancipiti malo urgente, a prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire finerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium ducem, principesque alios vinctos ad se adduci jubet: oppido Corbione decedi: *sanguinis se Æquorum non egere. licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros*. Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. sub hoc jugo dictator Æquos misit.
Castris hostium receptis, plenis omnium re- 29.
rum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit, consularem exercitum, ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte miles ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti: & tu, L. Minuti, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris*. Ita se Minutius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libræ pondo decreverit, & proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus, triumphantem Quintium, quo, veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante currum hostium duces, militaria signa prælata, secutus exercitus præda onustus. epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos, epulantesque 1 cum carmine triumphali, & 2 solemnibus jocis comes-

1 *Cum carmine triumphali*) Militibus triumphum nomine cientibus.

2 *Solemnibus jocis*) Jocis in triumpho usitatis, quos militaris turba fundebat vel in hostes, vel in duces suos, & ipsum imperatorem.

comessantium modo currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent. ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium exulatum abiit. Quintius XVI. die, dictatura in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad vastatos agros ea quoque caldes accessit Sabinis. Minutio Qu. Fabius successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt, a canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

CAPUT XII.

Domi fieri cœptas seditiones comprimit illatus ab Æquis terror: delectum tribuni permittunt eo pacto, ut tribunorum numerus augeatur. Missi contra hostes consules, superant. Ob divenditam prædam die dicta a tribunis damnantur.

U. C. 295. 30. Sequuntur consules Q. Minutius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni cum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret, adeo exarserant animis, ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium, nuntiatum esset. Senatum consules vocant. jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, nova de delectu contentio exorta. vincebaturque consulare imperium tribunitio auxilio, cum alius additur terror, Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. is metus perculit, ut scribi militem tribuni sinerent, non sine pactione tamen: ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis

crea-

crearentur. Expressit hoc necessitas patribus.
id modo excepere, ne postea eosdem tribunos jub-
erent. Tribunitia comitia, ne id quoque post
bellum, ut cetera, vanum esset, extemplo ha-
bita. Tricesimosexto anno a primis tribunis
plebis decem creati sunt, bini ex singulis clas-
sibus. 1 itaque cautum est, ut postea crearen-
tur. Delectu deinde habito, Minutius contra
Sabinos profectus non invenit hostem.: Hora-
tius, cum jam AEqui, Corbione interfecto pre-
sidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pu-
gnat. multos mortales occidit, fugat hostem
non ex Algido modo, sed a Corbione, Orto- U. C.
naque. Corbionem etiam diruit propter prodi- 296.
tum præsidium. Deinde M. Valerius, Sp. Vir- 31.
ginius consules facti Domi forisque otium
fuit. annona propter aquarum intemperiem la-
boratum est. De Aventino publicando lata lex
est. Tribuni plebis iidem refecti. Hi sequente
anno T. Romilio, & Sp. Veturio consulibus, U. C.
legem 2 omnibus concionibus suis celebrant. 297.
Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res
æque suo biennio jaceret, ac toto superiore lu-
stro jacuisset. Cum maxime hæc agerent, tre-
pidi nuntii ab Tusculo veniunt, AEquos in a-
gro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus
populi meritum morandi auxilii. ambo consu-
les cum exercitu missi hostem in sua sede in
Algido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem
millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta
ingens. eam propter inopiam ærarii consules
vendiderunt. invidiæ tamen res ad exercitum
fuit. ea denique tribunis materiam criminandi
ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut U. C.
magistratu abiere, Sp. Tarpejo, A. AEternio 296.
consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Clau-
dio Cicerone tribuno plebis; Veturio ab Alie-
no ædili plebis. uterque magna patrum indi-
gnatione damnatus: Romilius decem millibus
æris, Veturius XV. millibus.

CA-

1 *Itaque*) Et ita.

2 *Omnibus concionibus suis celebrant*) Legis assiduam men-
tionem faciunt in omnibus suis ad populum orationibus.

CAPUT XIII.

Ad constituendam peregrinis institutis in Civitate concordiam, mittuntur Athenas, qui Atticas leges accipiant.

NEc hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. & se damnari posse ajebant: & plebem, & tribunos legem ferre non posse. Tum abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum patribus. *Finem tandem certaminum facerent: si plebeiæ leges displicerent; at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur patres, daturum leges neminem, nisi ex patribus, ajebant. Cum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, Ser. Sulpitius Camerinus; jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque no-
32. fcere. Ab externis bellis quietus annus fuit:
U.C. quietior insequens, P. Curiatio, & Sex. Quin-
299. tilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum. quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit: deinde duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque fœda homini, fœda pecori. vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus: multæ & claræ 1 lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus: augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum Sp. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. mortuus consul Quintilius: quatuor tribuni plebis: multiplici clade fœdatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules T. Menenius, P. Sextius Capitolinus. neque eo anno quicquam belli externi fuit: domi motus orti.

CA-

1 *Lugubres*) In luctu, ob suorum mortes.

CAPUT XIV.

Mutata forma civitatis, Decemviri pro Consulibus sine ullis aliis magistratibus creantur: ab his in decem tabulas jus descriptum populo proponitur.

Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo
intentius instabant tribuni, ut tandem scri-
bendarum legum initium fieret. Placet creari
decemviros sine provocatione, & ne quis eo an-
no alius magistratus esset. admiscerentur ne ple-
beii, controversia aliquamdiu fuit. postremo
concessum patribus: modo ne lex Acilia de A-
ventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.
Anno trecentesimo altero, quam condita Roma
erat, iterum mutatur forma civitatis, ab con- 33.
sulibus ad decemviros, quemadmodum ab regi-
bus ante ad consules venerat, translato impe-
rio. minus insignis, quia non diuturna, muta-
tio fuit. læta enim principia magistratus ejus
1 nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est; re-
petitumque, duobus uti mandaretur consulum no-
men imperiumque. Decemviri creati Ap. Clau- U. C. 301.
dius, T. Genutius, P. Sextius, Sp. Veturius,
C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpitius, P. Cu-
riatius, T. Romilius, Sp. Postumius Albus.
Claudio & Genutio, quia designati consules in
eum annum fuerant, pro honore honor red-
ditus; & Sextio alteri consulum prioris anni,
quod eam rem collega invito ad patres retule-
rat. his proximi legati tres habiti, qui Athe-
nas ierant: simul ut pro legatione tam longin-
qua præmio esset honos: simul peritos legum
peregrinarum ad condenda nova jura usui fore
credebant. supplevere ceteri numerum. graves
quoque ætate electos novissimis suffragiis fe-
runt: quo minus ferociter aliorum scitis adver-
sarentur. regimen totius magistratus penes Ap-
pium erat, favore plebis. adeoque novum si-
bi ingenium induerat, ut plebicola repente,
omnisque auræ popularis captator evaderet,
pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo
die

1 *Nimis luxuriavere*) Verterunt se in illam quæ prosperitati solet lasciviam, insolentiam, fastum.

impetum aggrediuntur . comitiorum illi habendorum , quando minimus natu sit, munus consensu injungunt . ars hæc erat , ne semetipse creare posset : quod præter tribunos plebis , & id ipsum pessimo exemplo , nemo umquam fecisset . ille enimvero , quod bene vertat , habiturum se comitia professus , impedimentum pro occasione arripuit ; dejectisque honore 1 al per * coitionem duobus Quintiis , Capitolino con- & Cincinnato , & patruo suo C. Claudio , con- cio- stantissimo viro in optimatium causa , & aliis nem. ejusdem fastigii civibus , nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat, se in primis. quod
U.C. haud secus factum improbabant boni , quam ne-
302. mo facere ausurum crediderat . Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis , M. Sergius , L. Minutius , Q. Fabius Vibulanus , Q. Pœtelius , T. Antonius Merenda , Cæso Duillius , Sp. Oppius Cornicen , M. Rabulejus .

CAPUT XVI.

Propter regiam Decemvirorum impotentiam , pristinus Reip. status venit in desiderium .

ILle finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit.
36. suo jam inde vivere ingenio cœpit , novosque collegas ; jam priusquam inirent magistratum , in suos mores formare . quotidie coibant , remotis arbitris. inde impotentibus instructi consiliis , quæ secreto ab aliis coquebant , jam haud dissimulando superbiam , rari aditus , colloquentibus difficiles , ad idus Majas rem perduxere . Idus tum Majæ solemnes ineundis magistratibus erant . Initio igitur magistratus primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecere . nam cum ita priores decemviri servassent , ut unus fasces haberet , & hoc insigne regium in orbem , suam cujusque vicem , per omnes iret , subito omnes cum duodenis fascibus prodiere . centum viginti lictores forum impleverant , & cum fascibus secures illigatas præferebant . nec attinuisse domi

* *Per coitionem*) Coeundo cum ceteris candidatis adversus ingratos sibi competitores.

mi securim, cum sine provocatione creati essent, interpretabantur. decem regum species erat: multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus patrum, ratis cædis caussam ac principium quæri, ut si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. nam præterquamquod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerunt: cum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; & quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. abstinebatur a patribus: in humiliores 1 libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non caussarum, toti erant: ut apud quos gratia vim æqui haberet. judicia domi conflabant: pronuntiabant in foro. si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse; sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel retinerent imperium. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii; & inde 37. libertatis captare auram, unde servitutem timendo, in eum statum remp. adduxerant. primores patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare quæ fierent, & credere haud indignis accidere: avide ruendo ad libertatem, in servitutem elapsos. juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut, tædio præsentium, consules duo tandem, & status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam & processerat pars major anni: & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu

1 *Libidinose*) Pro libidine, nulla juris aut æquitatis habita ratione.

ad edictum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine non itineri magis apto, quam prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant: *adderent gradum; maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent: consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse: quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse: puncto sæpe temporis maximarum rerum momenta verti. accelera signifer, sequere miles;* inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. media nocte in Algidum perveniunt: &, ut sensere se jam prope hostes esse, signa constituunt.
28. Ibi dictator quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris: & ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet: clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est; jussa miles exequitur, clamor hostes circumsonat; superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem, atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat. *illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis cœptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. itaque arma suos capere, & se subsequi jubet.* 1 Nocte initum prælium est, legionibus dictatoris clamore significantibus ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, cum, ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, a mu-

1 *Nocte initum prælium est*) A legionibus consulis. *Rem in discrimine esse*, i. e. pugnari.

munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est: luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum a Quintiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna, illa nihil remiserat prior. tum ancipiti malo urgente, a prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clœlium ducem, principesque alios vinctos ad se adduci jubet: oppido Corbione decedi: *sanguinis se Æquorum non egere. licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata. sub hoc jugo dictator Æquos misit.
29. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit, consularem exercitum, ipsumque consulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte miles ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti: & tu, L. Minuti, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minutius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libræ pondo decreverit, & proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio præfectourbis senatus habitus, triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante currum hostium duces, militaria signa prælata, secutus exercitus præda onustus. epulæ instructę dicuntur fuisse ante omnium domos, epulantesque 1 cum carmine triumphali, & 2 solemnibus jocis comes-

1 *Cum carmine triumphali*) Militibus triumphum nomine cientibus.

2 *Solemnibus jocis*) Jocis in triumpho usitatis, quos militaris turba fundebat vel in hostes, vel in duces suos, & ipsum imperatorem.

comeſſantium modo currum ſecuti ſunt. Eo die L. Mamilio Tuſculano, approbantibus cunctis, civitas data eſt. Confeſtim ſe dictator magiſtratu abdicaſſet, ni comitia M. Volſcii falſi teſtis tenuiſſent. ea ne impedirent tribuni, dictatoris obſtitit metus. Volſcius damnatus Lanuvium exulatum abiit. Quintius XVI. die, dictatura in ſex menſes accepta, ſe abdicavit. Per eos dies conſul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. ad vaſtatos agros ea quoque caldes acceſſit Sabinis. Minutio Qu. Fabius ſucceſſor in Algidum miſſus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis eſt. ſed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eoſdem tribunos crearent. Lupos viſos in Capitolio ferunt, a canibus fugatos; ob id prodigium luſtratum Capitolium eſſe. Hæc eo anno geſta.

CAPUT XII.

Domi fieri cœptas ſeditiones comprimit illatus ab Æquis terror: delectum tribuni permittunt eo pacto, ut tribunorum numerus augeatur. Miſſi contra hoſtes conſules, ſuperant. Ob divenditam prædam die dicta a tribunis damnantur.

U. C. 295. SEquuntur conſules Q. Minutius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni cum foris otium eſſet, domi ſeditiones iidem tribuni,
30. eadem lex faciebat. ulteriuſque ventum foret, adeo exarſerant animis, ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amiſſum præſidium, nuntiatum eſſet. Senatum conſules vocant. jubentur ſubitarium ſcribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde poſito legis certamine, nova de delectu contentio exorta. vincebaturque conſulare imperium tribunitio auxilio, cum alius additur terror, Sabinum exercitum prædatum deſcendiſſe in agros Romanos, inde ad urbem venire. is metus perculit, ut ſcribi militem tribuni ſinerent, non ſine pactione tamen: ut, quoniam ipſi quinquennium eluſi eſſent, parvumque id plebi præſidium foret, decem deinde tribuni plebis crea-

crearentur. Expressit hoc necessitas patribus. id modo excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunitia comitia, ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset, extemplo habita. Tricesimosexto anno a primis tribunis plebis decem creati sunt, bini ex singulis classibus. 1 itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minutius contra Sabinos profectus non invenit hostem.: Horatius, cum jam AEqui, Corbione interfecto presidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat. multos mortales occidit, fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione, Orto- U. C.
naque. Corbionem etiam diruit propter prodi- 296.
tum præsidium. Deinde M. Valerius, Sp. Vir- 31.
ginius consules facti Domi forisque otium fuit. annona propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti. Hi sequente anno T. Romilio, & Sp. Veturio consulibus, U. C.
legem 2 omnibus concionibus suis celebrant. 297.
Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æque suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacuisset. Cum maxime hæc agerent, trepidi nuntii ab Tusculo veniunt, AEquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii. ambo consules cum exercitu missi hostem in sua sede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. invidiæ tamen res ad exercitum fuit. ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut U. C.
magistratu abiere, Sp. Tarpejo, A. AEternio 298.
consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone tribuno plebis; Veturio ab Alieno ædili plebis. uterque magna patrum indignatione damnatus: Romilius decem millibus æris, Veturius XV. millibus.

CA-

1 *Itaque*) Et ita.
2 *Omnibus concionibus suis celebrant*) Legis assiduam mentionem faciunt in omnibus suis ad populum orationibus.

CAPUT XIII.

Ad constituendam peregrinis institutis in Civitate concordiam, mittuntur Athenas, qui Atticas leges accipiant.

NEc hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. & se damnari posse ajebant: & plebem, & tribunos legem ferre non posse. Tum abjecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum patribus. *Finem tandem certaminum facerent: si plebeiæ leges displicerent; at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis essent, finerent creari.* Rem non aspernabantur patres, daturum leges neminem, nisi ex patribus, ajebant. Cum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, Ser. Sulpitius Camerinus; jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere. Ab externis bellis quietus annus fuit:
32. U.C. 299. quietior insequens, P. Curiatio, & Sex. Quintilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum. quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit: deinde duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque fœda homini, fœda pecori. vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funeribus: multæ & claræ 1 lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus: augur C. Horatius Pulvillus: in cujus locum Sp. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. mortuus consul Quintilius: quatuor tribuni plebis: multiplici clade fœdatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules T. Menenius, P. Sextius Capitolinus. neque eo anno quicquam belli externi fuit: domi motus orti.

CA-

1 *Lugubres*) In luctu, ob suorum mortes.

CAPUT XIV.

Mutata forma civitatis, Decemviri pro Consulibus sine ullis aliis magistratibus creantur: ab his in decem tabulas jus descriptum populo proponitur.

JAm redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. admiscerentur ne plebeii, controversia aliquamdiu fuit. postremo concessum patribus: modo ne lex Acilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma 33.
erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. læta enim principia magistratus ejus 1 nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est; repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genutius, P. Sextius, Sp. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpitius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius Albus. Claudio & Genutio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honor redditus; & Sextio alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad patres retulerat. his proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant: simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura usui fore credebant. supplevere ceteri numerum. graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt: quo minus ferociter aliorum scitis adversarentur. regimen totius magistratus penes Appium erat, favore plebis. adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repente, omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die

U. C. 301.

1 *Nimis luxuriavere*) Verterunt se in illam quæ prospera comitari solet lasciviam, insolentiam, fastum.

die jus populo singuli reddebant. eo die 1 penes præfectum juris fasces duodecim erant, collegis novem singuli accensi apparebant. & unica concordia inter ipsos, qui consensus in conciliis privatis interdum inutilis esset, summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse satis erit. Cum sine provocatione creati essent: defosso cadavere domi apud P. Sextium patriciæ gentis virum invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci C. Julius decemvir diem Sextio dixit; & accusator ad populum extitit, cujus rei judex legitimus erat; decessitque jure suo, ut demtum de vi magi-
34. stratus, populi libertati adjiceret. Cum promtum hoc jus velut ex oraculo, incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur; ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &. *quod bonum, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas jussere: se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque jura æquasse. plus pollere multorum ingenia, consiliaque. versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus, minusve esset, conferrent. eas leges habiturum populum Romanum, 2 quas consensus omnium invexisse, nec jussisse latas magis, quam tulisse videri posset.* Cum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito, satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis X. tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici, privatique est juris.

CA-

1 *Penes præfectum juris*) Penes eum Decemvirum qui juri dicundo præfectus erat.

2 *Quas consensus omnium, non jussisse latas magis, quam tulisse*) Ferre leges, magistratuum erat; jubere, populi.

CAPUT XV.

Ut ad decem tabulas aliæ duæ adiicerentur, comitia Decemviris iterum creandis indicuntur. Per summam ambitionem Ap. Claudius Decemvir magistratum sibi continuat.

VUlgatur deinde rumor, duas deesse tabulas, quibus adiectis absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, cum dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen haud secus, quam regum perosa erat, ne tribunitium quidem auxilium, cedentibus invicem [1] appellatione decemviris, quærebat. Post- 35.
quam vero comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt, [2] tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prehensarent homines, honorem summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderent, suppliciter petentes. Dimissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, hisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos numerares. propior interdum petendo, quam gerendo magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque, humilimumque. ipse medius inter tribunitios Duillios, Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare. donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes, quid sibi vellet: apparere nihil sinceri esse: *profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore: nimium in ordinem se ipsum cogere; & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quærentis esse*. Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire im-

1 *Appellatione*) I. e. si quis civis sese ab aliquo ex iis læsum ratus, collegam ejus appellaret.
2 *Tanta exarsit ambitio*), Tantus fuit ardor petendi honoris.

impetum aggrediuntur. comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. ars hæc erat, ne semetipse creare posset: quod præter tribunos plebis, & id ipsum pessimo exemplo, nemo umquam fecisset. ille enimvero; quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit; dejectisque honore 1
al. per * coitionem duobus Quintiis, Capitolino
con- & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, con-
cio- stantissimo viro in optimatium causa, & aliis
nem. ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat, se in primis. quod
U.C. haud secus factum improbabant boni, quam ne-
302. mo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minutius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtelius, T. Antonius Merenda, Cæso Duillius, Sp. Oppius Cornicen, M. Rabulejus.

CAPUT XVI.

Propter regiam Decemvirorum impotentiam, pristinus Reip. status venit in desiderium.

36. ILle finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas, jam priusquam inirent magistratum, in suos mores formare. quotidie coibant, remotis arbitris. inde impotentibus instructi consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad idus Majas rem perduxere. Idus tum Majæ solemnes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denuntiatione ingentis terroris insignem fecere. nam cum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. centum viginti lictores forum impleverant, & cum fascibus secures illigatas præferebant. nec attinuisse domi

1 *Per coitionem*) Coeundo cum ceteris candidatis adversus ingratos sibi competitores.

mi securim, cum sine provocatione creati essent, interpretabantur. decem regum species erat: multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus patrum, ratis cædis caussam ac principium quæri, ut si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. nam præterquamquod in populo nihil erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerunt: cum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; & quædam, quæ sui judicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. abstinebatur a patribus: in humiliores [4] libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non caussarum, toti erant: ut apud quos gratia vim æqui haberet. judicia domi conflabant: pronuntiabant in foro. si quis collegam appellasset, ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirasse; sed fœdus clandestinum inter ipsos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel retinerent imperium. Circumspe-
ctare tum patriciorum vultus plebeii; & inde 37.
libertatis captare auram, unde servitutem timendo, in eum statum remp. adduxerant. primores patrum odisse decemviros; odisse plebem: nec probare quæ fierent, & credere haud indignis accidere: avide ruendo ad libertatem, in servitutem elapsos. juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut, tædio præsentium, consules duo tandem, & status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam & processerat pars major anni: & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu

4 *Libidinose*) Pro libidine, nulla juris aut æquitatis habita ratione.

reip. opus esset. 1 expectabant quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebs agitabat, quonam modo tribunitiam potestatem, munimentum libertatis, rem intermissam, repararent: cum interim mentio comitiorum nulla fieri: & decemviri, qui primo tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patriciis juvenibus sepserant latera: eorum catervæ tribunalia obsidebant. Hi 2 ferre, agere plebem plebisque res, cum fortuna, qua quicquam cupitum foret, potentioris esset. & jam ne tergo quidem abstinebatur; virgis cædi alii, alii securi subjici: &, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis corrupta, non modo non ire obviam injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

CAPUT XVII.

Decemviri & in hunc annum retinent magistratum: Sabinis, & Æquis in agrum Romanum incurrentibus, cum propterea illi senatum indicerent, Patres ægre parent.

38. IDus Majæ venere, nullis subrogatis magistratibus. privati pro decemviris neque animis 3 ad imperium inhibendum imminutis, neque 4 ad speciem honoris insignibus prodeunt. Id vero regnum haud dubie videri: deploratur in perpetuum libertas: nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur. Nec ipsi solum desponderant animos, sed contemni cœpti erant a finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateque populati, cum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant: spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nun-

1 *Expectabant quam mox*) Propediem futurum credebant ut....
2 *Ferre, agere*) Dirigere.
3 *Ad imperium inhibendum*) Exercendum,
4 *Ad speciem*) Ad pompam & ostentationem.

nuntii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem injecit. decemviri contulerant, quid opus facto sit. destitutis inter patrum, & plebis odia, addit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo præsidium orantes, nuntiant. Is pavor perculit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. citari jubent in curiam patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri, periculorumque imminentium causas in se congesturos: tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, patres in curiam ad decemviros vocantis, velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ civitatis fieret*. circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde, ac solitudinem circa decemviros intueri: cum & ipsi invisum consensu imperium; & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire patres, interpretarentur. jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebis comitem senatui det, & quemadmodum patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremebat plebs. Patrum haud fere quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros, 1 suarumque rerum erant, amissa publica: tantum ab injuria se abesse rati, quantum a cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consulto detrectarent; referunt, senatum in agris es-

 se.

1 *Suarum ... rerum erant amissa publica*) Amissa reipublicæ possessione.

se. Lætius id decemviris accidit, quam si, præsentes detrectare imperium, referrent. jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt. qui aliquanto spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam a patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abiissent, privatisque * jus abesset, tamquam jure cogentibus senatus paruisset.

* al. si vis

CAPUT XVIII.

M. Horatius Barbatus vehementer oppugnat in senatu Decemviros: tuetur acriter contra L. Cornelius Maluginensis: res ad certamen venit; quo diremto, Decemviri id, quod retulerant, tenent: delectus edicitur.

39. SEd magis obedienter ventum in curiam est, quam 1 obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando, ut de rep. liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denuntiantem, tumultum excivisse: nec minus ferociter M. Horatium barbatum isse in certamen, X. *Tarquinios* appellantem, admonentemque, *Valeriis, & Horatiis ducibus pulsos reges: nec nominis homines tum pertæsum esse, quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos; quod sacris etiam ut solemne retentum sit: superbiam, violentiamque tum perosos regis: quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? viderent, ne, vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem: neque se videre, qui sibi minus privato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere liceat: ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quam cupiditas in injusta dominatione esset. De bello Sabino eos referre, tamquam majus ullum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui legum ferendarum causa creati, nihil juris*

1 *Obnoxie*) Timide, tamquam ab humiliter servientibus.

*ris in civitate reliquerint : qui comitia , qui
annuos magistratus , qui vicissitudinem imperitandi , quod unum exæquandæ sit libertatis ;
sustulerint : qui privati fasces & regium imperium habeant. Fuisse regibus exactis patricios
magistratus ; creatos postea post secessionem plebis
plebeios . cujus illi partis essent , rogitare . populares ? quid enim eos per populum egisse ? optimates ? qui anno jam prope senatum non habuerint ; tunc ita habeant , ut de repub. loqui
prohibeant ? ne nimium in metu alieno spei ponerent : graviora , quæ patiantur , videri jam
hominibus , quam quæ metuant .* Hæc vocife- 40.
rante Horatio, cum decemviri [1] nec iræ nec ignoscendi modum reperirent ; nec , quo evasura res esset, cernerent : C. Claudii, qui patruus
Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam
jurgio similis, orantis per sui fratris, parentisque ejus manes , *ut civilis potius societatis ,
in qua natus esset , quam fœderis nefarie icti
cum collegis , meminisset : multo id magis se illius causa orare , quam reipublicæ . quippe rempub. si a volentibus nequeat , ab invitis jus expetituram : sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras , earum eventum se horrere .*
Cum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent ; Claudium interpellandi verecundia fuit. sententiam igitur peregit,
nullum placere senatus consultum fieri. omnesque ita accipiebant , privatos eos a Claudio
judicatos : multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia , asperior in speciem,
vim minorem aliquanto habuit , quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat .
censebat enim , non eos magistratus esse , qui
senatum haberent , quos privatos fecerat auctor nullius senatus consulti faciendi . Ita labante jam causa decemvirorum , L. Cornelius
Maluginensis M. Cornelii decemviri frater, cum
ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur : *quonam fato incidisse , mirari se* dictitans, *ut decemviros , qui*

1 *Nec iræ , nec ignoscendi modum*) Nec quatenus exercerent iras, nec quatenus patientia uti deberent.

decemviratum petissent, aut socii, aut hi maxime oppugnarent: aut quid ita, cum per tot menses, vacua civitate, nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit: nunc demum, cum hostes prope ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quod agatur: ceterum neminem, majore cura occupatis animis, 1 verum esse præjudicium rei tantæ afferre. sibi placere de eo, quod Valerius, Horatiusque ante idus Majas decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant, perfectis, republica in tranquillum redacta, senatu disceptante agi: & jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat, sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur. in præsentia omnia præter bellum omitti placere. cujus si falso famam vulgatam, vanaque non nuntios solum, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent; speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant. sin fides & nuntiis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi: decemviros, quo cuique eorum videatur, exercitus ducere: nec rem aliam præverti. 2 In
41. hanc sententiam ut discederentur, juniores patrum evincebant. ferocioresque iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *ut de republica liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. neque enim sibi privatos aut in curia, aut in concione posse obstare: neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: *Næ erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* & ad Valerium negantem

1 *Verum*) Æquum. *Præjudicium* est quod prius judicatum, aliquod momentum affert ad futurum judicium.

2 *In hanc sententiam ut discederetur*) *Discedere* hac in re proprium est, ductum ab illa referentis de re aliqua formula: *Qui hoc censetis, illuc transite; qui alia omnia, in hanc partem.*

tem 1 se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet, cum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. consulares quoque ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exurgere rursus plebem: si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio patrum edicitur delectus. juniores, cum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. Legionibus scriptis, 2 inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret.

CAPUT XIX.

Male a Decemviris cum Sabinis, & Æquis res administratur.

PRincipes inter decemviros erant Q. Fabius, & Ap. Claudius. bellum domi majus, quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: 3 in Fabio minus in bono constans, quam gnavum in * malitia ingenium esse. hunc enim virum egregium olim domi militiæque decemviratus, collegæque ita mutaverant, ut Appii, quam sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M. Rabulejo, & Q. Petilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minutio, & T. Antonio, & Cæso-

* al. in militia.

1 *Se privato reticere*) Se reticere ex jussu privati hominis. *Privato* in dandi casu.

2 *Inter se .... comparabant*) Inter se communi consilio decernebant.

3 *In Fabio minus*) I. e. Fabio magis esse ingenium non constans, sive inconstans in bono, quam gnavum in malitia.

Cæsone Duillio, & M. Sergio. S. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam æquo omnium decemvirorum imperio decernunt. Nihilo militiæ, quam domi, melius respub. administrata est. illa modo in ducibus culpa, quod, ut in odio essent civibus, fecerant; alia omnis penes milites noxia erat. qui ne quid ductu, atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi propius urbem inter Fidenas Crustomeriamque loco edito castra communierant. persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido: major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant: exutusque omnibus utensilibus miles Tusculum se fide, misericordiaque victurus hospitum (qui tum non fefellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere juberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque ab arce Tusculi digressos in castris militem habere: castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri, belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandæ.

CAPUT XX.

Duo nefanda Decemvirorum scelera: L. Siccius eorum jussu interficitur: Appius ingenuam Virginem stupro destinans, mittit qui in servitutem illam asserat; in jus apud se vocatam nititur improbo decreto opprimere.

43. AD clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis per invidiam decemviralem tribunorum creandorum, secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occul-

occultis ferentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere: cum ipse se prævalidus pari viribus animo circumventus tutaretur. Nuntiant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nuntiantibus fuit: profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem, armatumque omnibus in eum versis corporibus videre: hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profecto ab suis interfectum memorantes retulere corpus. invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama, est. Sequitur aliud in urbe 44. nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu, quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat: ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque: perinde uxor instituta fuerat, liberi quoque instituebantur. desponderat filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, & pro causa plebis expertæ virtutis; hanc virginem adultam, forma excellentem Appius amore ardens pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret: neque cederet secundum libertatem postulantibus 1 vindicias:

 quod

1 *Vindicias*) *Vindiciæ* sunt momentanea possessio rei controversæ, donec de ipsa rei proprietate decretorio judicio statuatur.

quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis litterarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit, serva sua natam, servamque appellans esse: sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutricis fidem Quiritium implorantis fit concursus. Virginii patris sponsique Icilii populare nomen celebratur notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat, cum 1 assertor nihil opus esse multitudine concitata, ait: se jure grassari, non vi: vocat puellam in jus, auctoribus qui aderant, ut sequeretur. ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit. puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translatam, suppositam ei esse. id se indicio compertum afferre, probaturumque vel ipso Virginio judice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. interim dominum sequi ancillam æquum esse. 2 Advocati puellæ, cum Virginium reip. causa dixissent abesse, biduo affuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse absentem de liberis dimicare: postulant, ut rem integram in patris adventum differat: lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem, neu patiatur, virginem adultam famæ prius, quam libertatis periculum adire. Appius decreto præ-
45. fatus, *quam libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginis amici postulationi sua prætendant. ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis nec personis variet. in his enim, qui asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. placere itaque patrem arcessi: interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat.*

CA-

1 *Assertor*). M. Claudius, qui virginem in servitutem asserebat.

2 *Advocati puellæ*) *Advocatus* est, qui aut jus suggerit, aut præsentiam suam in judicio commodat.

CAPUT XXI.

Fœdo Appii judicio virginis avunculus, & sponsus resistunt: illa, dum pater absens accitur, parentibus, datis sponsoribus, vindicatur.

ADversus injuriam decreti cum multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius puellæ avunculus, & sponsus Icilius interveniunt: dataque inter turbam via, cum multitudo Icilii maxime interventu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemque Icilium summovet. Cum placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendisset: *Ferro hinc tibi summovendus sum, Appi*, inquit, 1 *ut tacitum feras, quod celari vis. virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. proinde omnes collegarum quoque lictores convoca: expediri virgas & secures jube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii: non, si tribunitium auxilium, & provocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ ademistis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. sævite in tergum, & in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem:* 2 *neque tu istud umquam decretum sine cæde nostra referes: postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. Virginius viderit de filia, ubi venerit, quid agat, hoc tantum sciat, sibi,* 3 *si hujus vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. me vindicantem sponsam in libertatem vita citius deseret, quam fides.* Concitata multitudo erat, certamenque instare 46.
videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est, cum Appius *non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum*

1 *Ut tacitum feras*) Ut per silentium ac nemine reclamante consequare id quod celari vis.

2 *Neque tu istud . . . decretum . . . referes*) I. e. neque tu id assequere quod hoc decreto jubes.

3 *Si hujus vindiciis*) Hic *vindiciæ* pro actione qua petitur possessio, non pro possessione ipsa.

hominem & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere diceret; *non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantia sua, sed Virginio absenti & patrio nomini, & libertati datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: a M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. quod nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio similibusque Icilii, neque legi suæ latorem, neque decemviro constantiam defore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores, contentum se suis lictoribus fore.* Cum dilatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum fratrem Icilii, filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde recta ad portam, & quantum accelerari posset, Virginium acciri e castris. in eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis, nuntium ad patrem perferunt. Cum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret: atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuntii missi in castra: manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. atque ille lacrimabundus, *Gratum est,* inquit, *crastina die vestra opera utar, sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne ejus rei causa sedisse videretur; postquam omissis rebus aliis præ cura unius nemo adibat, domum se recepit: collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.*

CAPUT XXII.

Virginius frustra conatus filiam ab injuria tueri, rapto ex proxima taberna cultro, manu sua illam transfigit: rei atrocitate concitata multitudo cogit Appium se e foro recipere.

IMprobum consilium serum, ut debuit, fuit: jam enim commeatu sumto, profectus Virgi-

ginius prima vigilia erat, cum postero die mane de retinendo eo nequicquam litteræ redduntur. At in urbe prima luce, cum civitas 47
in foro expectatione erecta staret, Virginius sordidatus filiam secum obsoleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum 1 ingenti advocatione in forum deducit. circumire ibi & prehensare homines cœpit: & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere. *se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. quid prodesse, si incolumi urbe, quæ capta ultima timeantur, liberis suis sint patienda?* 2 Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius, quam amoris mentem turbaverat) in tribunal ascendit; & ultro querente pauca petitore, *quod jus sibi pridie* 3 *per ambitionem dictum non esset*, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderunt: quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio, id, quod constat, nudum videtur proponendum, dare se vindicias secundum servitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquamdiu tenuit. deinde cum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset: Virginius intentans in Appium manus, *Icilio*, inquit, *Appi, non tibi filiam despondi, & ad nuptias, non ad stuprum educavi. placet pecudum ferarumque ritu promiscue in concubitus ruere? passuri ne hæc isti sint, nescio. non spero esse passuros illos, qui arma habent.* Cum repelleretur assertor virginis a globo mulierum cir-

1 *Ingenti advocatione*) Magna advocatorum multitudine.
2 *Hæc prope concionabundus*) Hæc prope in concionis modum jactans.
3 *Per ambitionem*) Captandæ in vulgus gratiæ causa.

circumstantiumque advocatorum, silentium fa-
48. ctum per præconem. Decemvir alienato ad libidinem animo, negat, *ex hesterno tantum convicio Icilii, violentiaque Virginii, cujus testem P. R. habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere: nocte tota cœtus in urbe factos esse ad movendam seditionem: itaque se haud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse: non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coerceret: proinde quiesse erit melius. I*, inquit, *lictor, summove turbam, & da viam domino ad prehendendum mancipium.* Cum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percunctari, quid hoc rei sit: ut, si falso pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope 1 Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen: atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum*, ait, *modo, filia, in libertatem vindico.* pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te*, inquit, *Appi, tuumque caput sanguine hoc 2 consecro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacumque ibat, viam facere, donec, multitudine etiam prosequentium ruente, ad portam perrexit. Icilius Numitoriusque exangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. sequentes clamitant matronæ, *eam ne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum, & maxime Icilii vox tota tribunitiæ potestatis,

ac

1 *Cloacinæ*) Cloacina dea dicta ex eo quod effigies ejus in cloaca reperta esset.
2 *Consecro*) Diis devoveo.

ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum erat. Concitatur multitudo partim atrocitate ſceleris, partim ſpe per occaſionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi: poſtremo, cum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipſe cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincla duci jubet. Jam circa Icilium non ſolum multitudo, ſed duces quoque multitudinis erant, L. Valerius & M. Horatius. qui repulſo lictore, ſi jure ageret, vindicare ſe a privato Icilium ajebant: ſi vim afferre conaretur, ibi quoque haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit: franguntur a multitudine faſces. in concionem Appius aſcendit: ſequuntur Horatius, Valeriuſque, eos concio audit, decemviro obſtrepitur. Jam pro imperio Valerius diſcedere a privato lictores jubebat: cum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum ſe propinquam foro, inſciis adverſariis, capite obvoluto recipit. 49.

CAPUT XXIII.

Convocato ad ſedandos tumultus in Urbe ſenatu, Virginius interim profectus ad exercitum, multitudinem accendit in caſtris; quibus illa relictis, Aventinum occupat.

Sp. Oppius ut auxilio collegæ eſſet, in forum ex altera parte irrumpit: videt imperium vi victum. Agitatis deinde conſiliis, atque ex omni parte aſſentiendo, multis auctoribus, trepidus, ſenatum poſtremo vocari juſſit. ea res, quod magnæ parti patrum diſplicere acta decemvirorum videbantur, ſpe per ſenatum finiendæ poteſtatis ejus, multitudinem ſedavit. Senatus nec plebem irritandam cenſuit: & multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret. Itaque miſſi juniores patrum in caſtra, quæ tum in monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, *ut omni ope ab ſeditione milites contineant*. ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. nam, præterquam quod agmine prope qua- 50.

drin-

dringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum tenens, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit. & togæ multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, quid rei esset, flens diu vocem non misit: tandem ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit; ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat: *ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent, neu se ut parricidam liberum aversarentur: sibi vitam filiæ sua chariorem futuram fuisse, si libere ac pudice vivere licitum fuisset: cum velut servam ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quam contumelia liberos vivere, misericordia se in speciem crudelitatis lapsum: nec se superstitem filiæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ mortis ejus in auxilio commilitonum habuisset: illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse: nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse, sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. aliena calamitate documentum datum illis cavendæ similis injuriæ; quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam; filiam, quia non ultra pudica victura fuerit, miseram, sed honesta morte occubuisse; non esse jam Appii libidini locum in domo sua: ab alia violentia ejus eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filiæ: ceteri sibi ac liberis suis consulerent.* Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immisti turbæ militum togati, cum, eadem illa querendo docendoque quanto visa, quam audita indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nuntiando Romæ esse, insecutosque qui Appium prope interemtum in exilium abisse dicerent; perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa & Romam proficiscerentur. Decemviri simul iis, quæ videbant, iisque, quæ acta Romæ audierant, perturbati,

alius

alius in aliam partem castrorum ad sedandos motus discurrunt : & leniter agentibus responsum non redditur . imperio si quis inhiberet, & viros, & armatos se esse respondetur . eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt , ut quisque occurrerat , plebem ad repetendam libertatem, creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est . senatum Sp. Oppius habet. nihil placet aspere agi, quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. mittuntur tres legati consulares , Sp. Tarpejus, C. Julius, Ser. Sulpitius , qui quærerent senatus verbis , cujus jussu castra deseruissent ; aut, quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent ; belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent. Non defuit quid responderetur ; deerat qui daret responsum , nullo dum certo duce , nec satis audentibus singulis invidiæ se offerre. id modo a multitudine conclamatum est , ut L. Valerium , & M. Horatium ad se mitterent , his se daturos responsum . Dimissis legatis, admonet milites Virginius: *in re non maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit ; responsumque quamquam non inutiliter , fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. placere decem creari , qui summæ rei praessent, militarique honore tribunos militum appellari.* Cum ad eum ipsum primum is honos deferretur : *Melioribus meis vestrisque rebus reservate*, inquit , *ista de me judicia . nec mihi filia in vita honorem ullum jucundum esse patitur : nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidiæ sint . si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur .* Ita decem numero tribunos militares creant. 51.

CAPUT XXIV.

In altero quoque exercitu , qui erat in Sabinis , tumultus exoritur : facta inde secessione, in Aventinum pergitur : ex Aventino ab utroque exercitu conjuncto fit per Urbem transitio in Sacrum montem: eo sequitur plebs urbana.

NEque in Sabinis quievit exercitus . ibi quoque,auctore Icilio Numitorioque,secessio ab decem-

decemviris facta est, non minore motu animorum, Siccii cædis memoria renovata, quam quem nova fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium 1 prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur; peritus rerum popularium, imminensque ei potestati, & ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eumdem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi conjuncti alteri exercitui xx. tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sext. Manilium creant. Patres soliciti de summa rerum, cum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Siccii cædes decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant, se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se ajebant. Per M. Duillium, qui tribunus plebis
52. fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit: affirmante Duillio, *non prius, quam deseri urbem videant, curam in animos patrum descensuram: admoniturum Sacrum montem constantiæ plebis: scituros, quam sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant*. Via Nomentana, cui tum Ficulnensi nomen fuit, profecti castra in monte Sacro locavere, modestiam patrum suorum, nihil violando, imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante: prosequuntur conjuges liberique, cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes.

CA-

1 *Prærogativam*) *Prærogativa* ea erat sive tribus, sive centuria, qua prima sententia rogabatur.

CAPUT XXV.

Plebis secessione moti Patres instant Decemviris, ut magistratum deponant: iis affirmantibus, se futuros in Patrum potestate, plebs per legatos revocatur. rebus compositis, creatisque sibi in Aventino tribunis, revertitur.

CUm vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset, vocatis utique in senatum patribus, desertum apparuisset forum: plures jam, quam Horatius & Valerius, vociferabantur. *Quid expectabitis, Pa. conscripti? si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietibus jura dicturi estis? non pudet lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? occasu ne urbis vultis finire imperium? atqui aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus, quam illi plebeiis. novam inexpertamque eam potestatem eripuere patribus nostris, 1 nedum nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium: cum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.* Cum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate patrum affirmant. id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur, nec suo sanguine ad supplicia patrum plebem assuefaciant. Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam, componendasque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti, gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei. ob hæc iis advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro mul- 53

1. *Ni*). Nedum.

multitudine verba facit. idem, cum de con
ditionibus ageretur, quærentibus legatis, q
postulata plebis essent, composito jam ante
ventum legatorum consilio, ea postulavit,
appareret, in æquitate rerum plus, quam in
mis reponi spei. potestatem enim tribuniti
provocationemque repetebant, quæ ante dece
viros creatos auxilia plebis fuerant; & ne
fraudi esset, concisse milites, aut plebem ad
petendam per secessionem libertatem. de dece
virorum modo supplicio atrox postulatum fu
dedi quippe eos æquum censebant, vivosq
igni concrematuros minabantur. Legati ad e
1 *Quæ consilii fuerunt, adeo æqua postulastis,*
ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim
præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandu
alios. iræ vestræ magis ignoscendum, quam
dulgendum est: quippe qui crudelitatis odio
crudelitatem ruitis, & prius pene, quam
liberi sitis, dominari jam in adversarios vult
Numquam ne quiescet civitas nostra a supp
ciis aut patrum in plebem Romanam,
plebis in patres? Scuto vobis magis, qu
gladio, opus est. satis superque humilis e
qui jure æquo in civitate vivit, nec infer
do injuriam, nec patiendo. etiam si quando
tuendos vos præbituri estis, cum, recuperatis m
gistratibus legibusque vestris, judicia penes
erunt; de capite nostro fortunisque tunc, ut qu
que causa erit, statuetis. nunc libertatem re
54. *satis est.* Facerent, ut vellent, permittenti
cunctis, mox redituros se legati, rebus per
ctis, affirmant. Profecti cum mandata ple
patribus exposuissent; alii decemviri, quand
quidem, præter spem ipsorum, supplicii
nulla mentio fieret, haud quicquam abnuer
Appius truci ingenio, & invidia præcipu
odium in se aliorum suo in eos metiens
dio: *Haud ignaro*, inquit, *imminet fortun*
video, donec arma adversariis tradantur, diff
ri adversus nos certamen. dandus invidiæ est s
guis. nihil ne ego quidem moror, quominus
cemviratu abeam, Factum senatusconsultum

1 *Quæ consilii fuerunt .... Iræ vestræ*) Ira, *est inimica c*
silio. Igitur hic opponuntur *consilium & ira*.

ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent : M. Papirius pontifex maximus tribunos plebis crearet : & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque . His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nuntiantur hæc plebi. legatos, quicquid in urbe hominum supererat, prosequitur. huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione : *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, reique publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros. sed qua hic modestia fuistis, ubi nullius ager in tot usu rerum necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti estis. ibi felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabitis. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat*, Ingens assensus, alacritasque cuncta approbantium fuit. convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum L. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium, avunculum Virginiæ, auctores secessionis: tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ est, & M. Duillium, qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. 1 spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinnius, M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius extemplo plebem roga- U.C. 304.
vit, & plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duillius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Fla-

1 *Spe.... magis quam meritis*) Magis quia sperabatur, eos bene merituros de populo, quam in mercedem præcedentium meritorum.

Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium appellant.

CAPUT XXVI.

Creatis consulibus, decemvirali potestate jam sublata, libertas novis legibus munitur; sacrosanctos placet esse tribunos,

55. PEr interregem deinde consules creati. L. Valerius, & M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis, sine ulla patrum injuria, nec sine offensione fuit. quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, cum veluti in controverso jure esset, tenerentur ne patres 1 plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, *ut, quod tributim plebes jussisset, populum teneret*, qua lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate eversam, non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo nova lege, *ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet: qui creasset, eum jus fasque esset occidi; neve ea cædes capitalis noxa haberetur*. & cum plebem hinc provocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut sacrosancti viderentur, cujus rei prope jam memoria aboleverat, relatis quibusdam ex magno intervallo cæremoniis, renovarunt: & cum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, sanciendo, *ut qui tribunis plebis, ædilibus, judicibus nocuisset, ejus caput Jovi sacrum esset. 2 familia ad Cereris, Liberi, Liberæque venum iret*. Hac lege juris interpretes negant, quemquam sacrosanctum esse, sed caput ejus, qui eorum cuiquam nocuerit, id sacrum sanciri: itaque ædilem prehendi, ducique a majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi

1 *Plebiscitis*) Iis legibus, quas plebs sciviſſet.
2 *Familia*) *Familia* pro bonis: ut in actione *familiæ erciscundæ*, i. e. dividendæ hereditatis.

haberi pro sacrosancto ædilem : tribunos vetere jurejurando plebis, cum primum eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque, & prætoribus, quia eisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse. judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio: quod his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur: quæ ante arbitrio consulum supprimebantur, vitiabanturque. M. Duillius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit: *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo, ac capite puniretur*. Hæc omnia, ut invitis, ita non adversantibus patriciis, transacta: quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

CAPUT XXVII.

Virginius, redintegrata memoria superbiæ, & crudelitatis, diem Appio dicit, qui tandem nequicquam populi implorans auxilium in carcerem conjicitur.

Fundata deinde & potestate tribunitia, & 56. plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. cum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patriciis juvenibus in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, cum ipsum satellitesque ejus vidisset. Tum Virginius, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est. itaque neque ego, accusando apud vos eum, tempus teram, a cujus crudelitate vosmetipsos armis vindicastis nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quæ impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis nisi judicem* * *vindices te, ab libertate in servitutem contra le-* * al. dies.

ges vindicias non dedisse, in vincula te duci jubeo. Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat: attamen & tribunos appellavit, & nullo morante arreptus a viatore, *Provoco*, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et dum pro se quisque, *deos tandem esse, & non negligere humana* fremunt: *& superbiæ crudelitatique etsi seras, non leves tamen venire pœnas: provocare, qui provocationem sustulisset; & implorare præsidium populi, qui omnia jura populi obtrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset*: ipsius Appii, inter concionis murmur, fidem populi Romani implorantis vox audiebatur. majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat. *suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum causa cum maxima offensione patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur: ceterum* 1 *sua propria bona malaque, cum causa dicendæ data facultas sit, tum se experturum; in præsentia se, comuni jure civitatis, civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri: non ita se invidiam pertimuisse, ut nihil in æquitate & misericordia civium suorum spei habeat: quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebis appellare, & monere, ne imitentur quos oderint. quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causa, in quam conspirasse decemviros criminati sint*: ait, *se provocare ad populum; implorare leges de provocatione, & consulares, & tribunitias, eo ipso anno latas. quem enim provocaturum, si huic indemnato indicta causa non liceat? cui plebeio, & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: &* 2 *appellatio provocatioque*

1 *Sua propria bona malaque*) Quid sibi proprie in causa aut prodesse, aut nocere posset.

2 *Appellatio*) Jus appellandi ad tribunos. *Provocatio*, ad populum.

que adversus injuriam magistratuum ostentata tantum inanibus litteris, an vere data sit. Con- 576
tra ea Virginius, unum Ap. Claudium & legum expertem, & civilis & humani fœderis esse, ajebat. *respicerent tribunal homines castellum omnium scelerum: ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemtor, carnificibus, non lictoribus stipatus, jam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, a complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: ubi crudeli decreto, nefandisque vindiciis dexteram patris in filiam armaverit: ubi tollentes corpus semianime virginis, sponsum, avunculumque in carcerem duci jusserit, stupro interpellato magis, quam cæde motus: & illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. proinde ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius judicem illi ferre, vindicias ne ab libertate in servitutem dederit: si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere.* Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, cum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus. tribunus ei diem prodixit.

CAPUT XXVIII.

Consules in Volscos, & Æquos bellum parantes profecturi, decemvirales leges in æs incisas in publico proponunt. C. Claudius sordidatus deprecatur pro Appio, qui, desperata ope, sibi mortem consciscit: de ejus quoque collegis supplicium sumitur.

INter hæc ab Latinis, & Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam venerunt: donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis. prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum appa-

apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Cum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis pars magna voluntariorum ad nomina danda præsto fuere: eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbe egrederentur, leges decemvirales, quibus *tabulis duodecim est nomen*, in æs incisas in
58. publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant. C. Claudius, qui perosus decemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat; is magno jam natu cum ad pericula ejus deprecanda rediisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus, clientibusque in foro prehensabat singulos, orabatque, *ne Claudiæ genti eam injustam maculam vellent, ut carcere & vinculis viderentur digni: virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem, conditoremque Romani juris jacere vinctum inter fures nocturnos, ac latrones. averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: & potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam, propter unius odium, multorum preces aspernarentur: se quoque id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam redisse, cujus adversæ fortunæ velit succursum: virtute libertatem recuperatam esse, clementia concordiam ordinum stabiliri posse*. Erant, quos moveret sua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, causa; sed Virginius *sui potius ut misererentur* orabat, *filiæque; nec gentis Claudiæ, regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ, & trium tribunorum preces audirent; qui ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent*. Justiores hæ lacrymæ videbantur. Itaque, spe incisa, priusquam prædicta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, invidiæ proximus, quod in urbe fuerat, cum injustæ vindiciæ a collega dicerentur. plus tamen facta injuria

juria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit. testis productus, qui, VII. & XX. enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus in se iterum saviret*. Oppius quoque ductus in vincula est, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii, Oppiique tribuni publicavere. collegæ eorum exilii causa solum verterunt: bona publicata sunt. & M. Claudius assertor Virginiæ die dicta damnatus, ipso remittente Virginio ultimam pœnam, dimissus Tibur exulatum abiit: manesque Virginiæ mortuæ, quam vivæ feliciores per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto sonte tandem quieverunt. Ingens metus incesserat patres, vultusque jam iidem 59. tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant; cum M. Duillius tribunus plebis 1 inhibito salubriter modo nimiæ potestati: *Et libertatis*, inquit, *nostræ*, *& pœnarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. nam neque vetera peccata repeti, jam oblitterata, placet, cum nova expiata sint decemvirorum suppliciis; & nihil admissum iri, quod vim tribunitiam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura*. Ea primum moderatio tribuni metum patribus demsit; eademque auxit consulum invidiam: quod adeo toti plebis fuissent, ut patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio cura fuisset: & ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiæ eorum consules appareret. multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum patres auctores fuissent. neque erat dubium, quin, turbato reipub. statu, tempori succubuissent.

K 2 CA-

1 *Inhibito .... modo nimiæ potestati*) Apposito & adhibito modo nimium jam ferocienti potestati tribunitiæ.

CAPUT XXIX.

Ductu, atque consilio Valerii consulis Æqui; Volscique vincuntur.

60. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque 1 sustinuit consilio bellum. quod si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis, hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant; provocantibusque ad prælium, responsum Romanorum nemo reddebat. tandem fatigati stando, ac nequicquam expectando certamen Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. Quod ubi sensit consul, reddit illatum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem lacessit. ubi illi, conscientia quid abesset virium, detrectavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Cum per totam diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere. & Romani quidem pleni spei corpora curabant. haudquaquam pari hostes animo, nuntios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis, ulteriores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret. & postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motaque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius, quam virtus & arma contegerent. igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere.

1 *Sustinuit, . . . bellum*) Traxit, nec se statim pugnæ commisit.

pere. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, cum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa; adortusque nec dum omnes eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. retulere primo pedem hostes. deinde cum animos collegissent, & undique duces, victis ne cessuri essent, increparent, restituitur pugna. Consul ex altera parte *Romanos meminisse* jubebat, *illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare; sibimetipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent: non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, a liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso: ostenderent, prioribus præliis per duces, non per milites stetisse, ne vincerent: turpe esse contra cives plus animi habuisse, quam contra hostes: & domi, quam foris servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum esset; unum Appium civem periculosæ libidinis: at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint* 1 *iis auspiciis conditæ urbi accidere.* Aventini Sacrique montis admonebat; *ut, ubi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent; ostenderentque, eamdem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit; nec æquatis legibus imminutam virtutem populi Romani esse:* Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites. *Agite, juvenes*, inquit, *præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. primo concursu pedes movit hostem, pulsum vos, immissis equis, exigite e campo: non sustinebunt impetum: & nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem pedestri jam turbatum pugna: &, perruptis ordinibus,

K 3 elati

1 *Iis auspiciis*) Tam felicibus.

elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capessentes, plerosque castris avertunt, præterequitantesque absterrent. peditum acies, & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur.

CAPUT XXX.

Ab altero consule Horatio Sabini funduntur.

HUjus pugnæ fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum, in urbe lætitia modo celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, præliisque levibus experiundo; assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ: parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, *quid latrocinii modo procursantes pauci, recurrentesque tererent tempus? & in multa prælia parvaque carperent summam unius belli? quin illi congrederentur acie? inclinandamque semel fortunæ rem darent?* Ad id, quod sua sponte satis collectum animorum erat, indigni-
62. tate etiam Romani accendebantur. Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum, ubi ultro per contumelias hostem insultare. quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos milites audisse. qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consilio collegæ, virtute militum victoria parta est. quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos milites mihi effeceritis. & trahi bellum salubriter, & mature perfici potest. si trahendum est, ego, ut in dies spes virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam. si jam satis animi est, decernique placet, agitedum clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestra.*

stra. Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum*, affirmat: reliquum diei apparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi jam avidi certaminis procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper novæ victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam cum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistru cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu, equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt: cedentibusque jam suis, provolant in primum; simulque & hosti se opponunt, & æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. verecundiæ erat, equitem suo alienoque marte pugnare; peditem ne ad pedes quidem digresso equiti parem esse. Vadunt igitur in prælium ab sua 63.
parte omissum, & locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit: transvolat inde in partem alteram suis victoriæ nuntius: simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. castigati, fortium statim virorum opera edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connixi hostem avertunt: nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit.

CAPUT XXXI.

Consules sine auctoritate Senatus, jussu populi triumphant.

Gemina victoria duobus bifariam præliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. populus injussu & altero die frequens iit supplicatum. & hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi cum de rebus ab se gestis agerent, questi primores patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, (circum jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. ubi cum ingenti consensu patrum negaretur triumphus, L. Icilius Trib. pl. tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus: maxime C. Claudio vociferante, *de patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti: numquam ante de triumpho per populum actum, semper æstimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse: ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse: ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat.* in eamdem sententiam multa & a ceteris senioribus patrum cum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. tum primum sine auctoritate senatus populi jussu triumphatum est.

CAPUT XXXII.

Nitentibus tribunis eosdem reficere tribunos, auctore M. Duillio, novi cooptantur.

64. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem 1 luxuriam vertit, conspiratione

1 *Luxuriam*) Lætitiam insolentem.

ratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur; &, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. consensum patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefactata essent. *quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque COSS. fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Forte quadam utili ad id tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duillio sorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratus invidiam imminentem cernenti. qui cum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum; pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate patrum; injecta contentione, Duillius consules ad subsellia accitos cum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processet. ubi cum consules producti ad populum, interrogatique, si eos P. R. memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent; nihilque sententiæ suæ mutassent; collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: &, quinque tribunis plebis creatis, cum præ studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati 1 tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum causa habuit. satisfactum legi ajebat; quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret, & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. recitabatque rogationis carmen, in quo: *Si tribunos plebis decem rogabo, Si quos minus hodie decem tribunos plebis fecerint: hitum, quos sibi collegas cooptassint, ita illi legitimi eadem lege tribuni plebeii sint, ut illi*

U. C. 305.

K 5

1 *Tribus non explerent*) Non possent legitimum & necessarium suffragiorum numerum ferre.

illi quos hodie tribunos plebei feceritis. Duillius cum ad ultimum perseverasset, negando xv. tribunos plebis rempub. habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter patribus plebique ac-
65. ceptus magistratu abiit. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis patrum voluntatem foverunt:
U. C. duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpe-
306. jum, & A. Aterium cooptavere. Consules creati Lar. Herminius, T. Verginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad patrum aut plebis caussam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius, trib. pl. infestus patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditumque a collegis ajebat, rogationem tulit, *ut, qui plebem Romanam tribunos plebis rogaret, is usque eo rogaret, dum x. tribunos plebis faceret*. insectandisque patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit.

CAPUT XXXIII.

Quiescentem plebem juniores Patrum injuriis vexant.

U. C. INde M. Geganius Macerinus, & C. Julius
307. COSS. facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservata majestate patrum, sedavere: plebem, decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu, 1 sustinendo rem ab seditionibus continuere; urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. cura pacis concordiæ quoque intestinæ caussa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi ab junioribus patrum injuriæ fieri cœptæ. ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus: cum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebis ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina

1 *Sustinendo rem*) Trahendo, proferendo rem, i. e. delectum.

mina tantum se biennio habuisse. seniores contra patrum ut nimis feroces suos credere juvenes esse, ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum, æquari velle simulando, ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt; & injuriam a nobis repulsam, tamquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

CAPUT XXXIV.

Civilis discordia foris quoque bellum accendit. Æqui & Volsci, sumtis armis, in agrum Roman. incurrunt: terrore ad Urbem perlato, T. Quintius Cos. pro ordinum concordia gravissime loquitur.

T. Quintius Capitolinus quartum; & Agrip- 66.
pa Furius consules inde facti nec seditio- U.C.
nem domi, nec foris bellum acceperunt: sed 308.
imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, & tribunis, & plebe incitata in patres, cum dies alicui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum velut signo accepto arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium, *eo adversus se non esse missos exercitus. dissolvi licentia militandi morem, nec pro communi jam patria Romam esse. quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.* Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum populati sunt: deinde, postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero, exultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ, populabundi, regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum urbi per contumeliam ostentantes. unde postquam inulti prædam præ se agentes retro ad Corbionem agmine iere, Quintius COSS. ad concionem populum vocavit. ibi in hanc sententiam locutum accipio: 67.

Etsi mihi nullius noxiæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum consule, ad mœnia urbis Romæ impune armatos venisse. hanc ego ignominiam (quamquam jamdiu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, superque vitæ erat: mori consulem tertium oportuit. quem tandem ignavissimi hostium contemsere? nos consules? an vos, Quirites? si culpa in nobis est, auferte imperium indignis: &, si id parum est, insuper pœnas expetite. si in vobis, nemo deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contemsere, nec suæ virtuti confisi sunt: quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub jugum missi, & se & vos novere. discordia ordinum est venenum urbis hujus, patrum ac plebis certamina. dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus; dum tadet vos patriciorum, nos plebeiorum magistratuum; sustulere illi animos. Proh deum fidem, quid vobis vultis? tribunos plebis concupistis; concordiæ causa concessimus: decemviros desiderastis; creari passi sumus. decemvirorum vos pertæsum est; coegimus abire magistratu. manente in eosdem privatos ira vestra, mori atque exulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. tribunos plebis creare iterum voluistis; creastis. consules facere vestrarum partium, etsi patribus videbamus iniquum, patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribunitium, provocationem ad populum, scita plebis injuncta patribus, sub titulo æquandarum legum nostra jura oppressa tulimus & ferimus. qui finis erit discordiarum? ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiesci-

quiescimus, quam vos victores. satis ne est; nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur: adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste prope captas, & scandentem in 1 *aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis. Agitedum: ubi hic curiam circumsederitis, &* 68. *forum infestum feceritis, & carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est pejore. ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ quo in statu sunt? jam unicuique ex agris sua damna nuntiabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum super alias, & concionum. sed ex illis concionibus numquam vestrum quisquam re fortunaque domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad conjugem & liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At Hercules cum stipendia nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro, faciebatis; & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione patres Romani horrebant; præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum, gloriaque simul publica, simul privata, triumphantes domum ad penates ridibatis: nunc oneratum vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. grave erat in Æquos & Volscos proficisci? ante portas est bellum. si inde non pellitur; jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet; & in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algi-*

dum.

1 *Aggerem*) Esquilinus collis illa parte adibatur per aggerem Tarquinii Superbi.

lari, dignam tot consulatibus anteactis, dignam
vita omni plena honorum sæpe gestorum, sæpius
meritorum. alios consules aut per proditionem
dignitatis patrum plebi adulatos, aut acerbe
tuendo jura ordinis, asperiorem domando mul-
titudinem fecisse. T. Quintium orationem me-
morem majestatis patrum, concordiaque ordinum,
& temporum in primis habuisse. orare eum,
collegamque, ut capesserent remp. orare tribunos,
ut uno animo cum consulibus bellum ab urbe ac
mœnibus propulsare vellent, plebemque obedien-
tem in re tam trepida patribus præberent. 1 *ap-*
pellare tribunos communem patriam, auxilium-
que eorum implorare, vastatis agris, urbe pro-
pe oppugnata. Consensu omnium delectus de-
cernitur, habeturque. Cum consules in concio-
ne pronuntiassent, tempus non esse 2 causas cogno-
scendi, omnes juniores postero die prima luce
in campo Martio adessent, *cognoscendis caussis*
eorum, qui nomina non dedissent. bello perfe-
cto se daturos tempus; pro desertore futurum,
cujus non probassent causam: omnis juventus
affuit postero die: cohortes sibi quæque cen-
turiones legerunt: bini senatores singulis co-
hortibus præpositi. Hæc omnia adeo matu-
re perfecta accepimus, ut signa eo ipso die a
quæstoribus ex ærario promta, delataque in
campum, quarta diei hora mota ex campo
sint; exercitusque novus, paucis cohortibus ve-
terum militum voluntate sequentibus, man-
serit ad decimum lapidem. insequens dies ho-
stem in conspectum dedit, castraque ad Cor-
bionem castris sunt conjuncta. tertio die cum
ira Romanos, illos, cum toties rebellassent,
conscientia culpæ, ac desperatio irritaret, mo-
ra dimicandi nulla est facta. In exercitu Ro- 70.
mano cum duo consules essent potestate pari,
quod saluberrimum in admistratione magnarum
rerum est, summa imperii, concedente Agrippa,
penes collegam erat; & prælatus ille faci-
litati summittentis se comiter respondebat,
communicando consilia laudesque, & æquando
imparem sibi. In acie Quintius dextrum cor-
nu,

1 *Appellare*) Comunis patria appellat tribunos.
2 *Causas cognoscendi*) Disceptandi & dijudicandi causas.

fendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt: 1 prædaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur caussa spreti, aut non sperati honoris. ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, cum Valerio, atque Horatio consulibus, qui præter Volscos & Æquos, Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu trimphus esset; verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum; ne, etiamsi impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum habita cura videretur.

CAPUT XXXVI.

Populus Romanus judex sumtus inter Ardeates, atque Aricinos de ambiguo agro certantes, Scaptio quodam auctore, eumdem agrum sibi fœde adjudicat.

Victoriam honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium 71.
populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro cum sæpe bello certassent, multis invicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Cum ad caussam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. jamque editis testibus cum tribus vocari, & populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius, de plebe, magno natu: &, *Si licet*, inquit, *consules*, *de repub. dicere*, *errare ego populum in hac caussa non patiar*. Cum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque prodi publicam caussam summoveri jussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro, de quo agitur, militasse non juvenem, sed vicesima jam stipen-*

1 *Præda... ingenti compotem*) Sallustius, *neque animo, neque lingua satis compotem*.

stipendia merentem, cum ad Coriolos sit debellatum: eo se rem vetustate obliteratam, ceterum suæ memoriæ infixam, afferre, agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse; captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus numquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se a populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent: sibi exiguum vitæ tempus superesse; non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret: magnopere se suadere
72. *populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.* Consules cum Scaptium non silentio modo, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent; deos, hominesque testantes, flagitium ingens fieri, patrum primores arcessunt. cum his circumire tribunos, orare, *ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent, judices in suam rem 1 litem vertendo: cum præsertim, etiam si fas sit curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuria sociorum animis: nam famæ quidem ac fidei damna majora esse, quam quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptio ne hoc, 2 concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? clarum hac fore imagine Scaptium nomen: populum Romanum 3 quadruplatoris, & interceptoris litis alienæ personam laturum. quem enim hoc privatæ rei judicem fecisse, ut sibi controversam adjudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum.* Hæc consules, hæc patres vociferantur. sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet.

1 *Litem*) Id de quo lis erat.
2 *Concionali seni*) Forum terere solito, & totos dies in concionibus consumere.
3 *Quadruplatoris*) *Quadruplatores* delatores erant criminum publicorum, dicti a quarta parte ex damnatorum bonis, quæ consequebantur. Alii dicunt *quadruplatores* esse eorum reorum accusatores, qui convicti quadrupli damnari solebant, ut aleæ &c.

valet. vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi Rom. esse. nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret. nunc haud sane quicq[illegible]m 1 bona causa elevatur dedecus judicii: idque non Aricinis, Ardeatibusque, quam patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus, & ab externis mansit.

DECADIS PRIMÆ

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

Oritur seditio ob duas tribunorum rogationes, alteram ab Canulejo promulgatam de connubio Patrum & plebis, alteram ab c[illegible]is de creandis promiscue sive ex patribus [illegible]e ex plebe consulibus; utramque consules in Senatu insectantur.

OS secuti M. Genutius & C. Curatius consules. Fuit annus domi 1. U.C. 309. forisque infestus. anni namque principio & de connubio patrum & plebis C. Canulejus tribunus plebis rogationem promulgavit, qua contaminari sanguinem suum patres confundique 2 jura gentium rebantur; & mentio primo sensim illata a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de patribus vellet, consules faciendi*. Id vero si fieret, non vulgari modo cum infimis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem summum imperium credebant. Læti ergo audire patres, Ardeatium populum ob injuriam agri abjudicati descisse, & Ve-

1 *Bona causa elevatur*) Bonitate causæ imminuitur.
2 *Jura gentium*) *Gens* hic est, quæ e multis *familiis* conficitur. *Gens* enim complectitur eos, qui eodem sunt & nomine & cognomine.

& Vejentes depopulatos extrema agri Rom. & Volscos Æquosque ad communitam Verruginem fremere. adeo vel infelix bellum ignominiosæ paci 1 præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum armaque vi summa apparari jubent, si quo intentius possit, quam T. Quintio consule, apparatum sit. C. Canuleius, pauca in senatu vociferatus, necquicquam territando consules, avertere plebem a cura novarum legum; numquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque

2. essent, plebes scivisset; confestim ad concionem advocavit. Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, *jam ultra ferri posse furores tribunitios; ventum jam ad finem esse; domi plus belli concitari, quam foris: id adeo non plebis, quam patrum, neque tri*[illegible]*norum magis, quam consulum culpa accidere*[illegible]*ujus rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auctibus crescere. sic pace bonos, sic bello fieri. maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri essent: & quemadmodum plebs gloriari posset, auctiorem ampliorem que sese. finem ergo non fieri, nec futurum, donec, quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas, quantasque res C. Canuleium aggressum? colluvionem gentium, perturbationem 2 auspiciorum publicorum privatorumque afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit; ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis, patrumque? ut qui natus sit, ignoret cujus sanguinis, 3 quorum sacrorum sit: dimidius patrum sit, di-*

4 *Præferebant*) Volsci & Æqui.
2 *Auspiciorum ... privatorum*) *Auspicia privata* erant ea, quæ super privatorum negotiis captabantur.
3 *Quorum sacrorum*) Sua cuique genti propria fuere sacra.

dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi. & primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse; nunc rogari, ut seu ex patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: & creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemque. Cannulcios igitur, Iciliosque consules fore. ne id Jupiter optimus maximus sineret, 1 regiæ majestatis imperium eo recidere. & se millies morituros potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, cum prima impetrasset, futuram; primo quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi imponi paterentur: quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. Finem ergo non fieri: non posse in eadem civitate tribunos plebis, & patres esse. aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque sero, quam numquam, obviam eundum audaciæ temeritatique. 2 illi ne ut impune primo discordias serentes, concitent finitima bella? deinde adversus ea, quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? & cum hostes 3 tantum non arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non modo non patiantur, sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tamquam victoris patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum? quid esse aliud, quam minari se patriam proditurum, patriam oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis, & Æquis, & Vejentibus allaturam? nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse, si patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quam adversus hostium arma.

CA-

1 *Regiæ majestatis imperium*) Imperium consulare, in quo inest regia majestas.
2 *Illine ut*) Ellipsis, quam sic exple: Quis hoc illis concedat, ut .... *concitent*, ... *prohibent*, ... *non patiantur*, .. *audeat*.
3 *Tantum non*) Fere, propemodum.

CAPUT II.

Canuleii pro tribunitiis rogationibus oratio. Victi Patres ut lex de connubio feratur consentiunt.

3. CUm maxime hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis, & adversus consules ita disseruit: *Quantopere vos, Quirites, contemnerent patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis: sæpe equidem & ante videor animadvertisse, nunc tamen maxime, quod adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse; &, si non easdem opes habere, eamdem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis, externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus, quam connubium est, hostibus etiam victis dedimus. altera nihil novi ferimus, sed id, quod populi est, repetimus, atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me impetus modo pene in senatu sit factus? negent, se manibus temperaturos? violaturosque denuntient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut quibus velit consulatum mandet, & non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, adipiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? Et perinde hoc valet, plebeius ne consul fiat, tamquam servum, aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemtu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. quin etiam (si diis placet) 1 nefas ajunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad 2 fastos, non ad 3 commenta-*

1 *Nefas ajunt esse*) Adversum religiones esse dicunt.

2 *Fastos*) Fasti duplices fuere: alii, in quibus tota dierum fastorum nefastorumque, festorum vel profestorum &c. ratio continebatur; alii, in quibus nomina magistratuum, & res gestæ perscribebantur.

3 *Commentarios*) In quibus pontifices suorum temporum historiam summatim describebant.

mentarios pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? en umquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, patribus auctoribus, Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium [1] *non modo Romanæ, sed ne Italicæ quidem gentis, Demarati Corinthii filium,* [2] *incolam ab Tarquiniis, vivis liberis Anci regem factum? Servium Tullium post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio & virtute regnum tenuisse? quid enim de T. Tatio Sabino dicam, quem ipse Romulus parens urbis in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. pœniteat nunc vos plebeii consulis; cum majores nostri advenas reges non fastidierint, & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certe gentem post reges exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrino ne patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut fortis ac strenuus, pace belloque bonus ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Servio Tullio similis? an ne si sit quidem, ad gubernacula reip. accedere eum patiemur? potiusque decemviris teterrimis mortalium, qui tum omnes ex patribus erant, quam optimis regum* [1] *novi hominibus similes consules sumus habituri? At enim nemo* 4.
post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? nulla ne res nova institui debet? &, [4] *quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures Romu-*

1 *Non modo Romanæ*) Non modo non.

2 *Incolam ab Tarquiniis*) *Incola* oppositus *civi*, est qui in aliquam regionem aliunde immigravit.

3 *Novis hominibus*) *Novi homines* apud Romanos oppositi *nobilibus*, sunt qui nullum ex majoribus insignitum curulibus magistratibus habent.

4 *Quod nondum.... ea*) Nota formam loquendi. Vox *multa*, ut propior, attraxit *ea*.

Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in civitate, & descriptio centuriarum, classiumque non erat; ab Servio Tullio est facta. consules numquam fuerant; regibus exactis creati sunt. dictatoris nec imperium, nec nomen fuerat; 1 *apud patres esse cœpit. tribuni plebis, ædiles, quæstores nulli erant: institutum est, ut fierent. decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus & e republica sustulimus. Quis dubitat, quin in æternum urbe condita, & in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium, hominumque instituantur? Hoc ipsum ne connubium patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis, pessimo exemplo publico, cum summa injuria plebis? an esse ulla major, aut insignior contumelia potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? quid est aliud, quam* 2 *exilium intra eadem mœnia, quam relegationem pati? ne affinitatibus, propinquitatibus immisceamur, cavent, ne societur sanguis. quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis, & Sabinis, non genere, nec sanguine, sed per cooptationem in patres, habetis, aut regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo e patribus? Nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret; patriciorum ista libido est: nemo invitum pactionem nuptialem quemquam facere coegisset. verumenimvero lege id prohiberi, & connubium tolli patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non* 3 *confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut in quam cuique femina convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissimæ vincula conjicitis, qua dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis ne vicinus* pa-

1 *Apud patres*) Patrum memoria.
2 *Exsilium, ... relegationem*) *Relegatio* minor est pœna, quam *exsilium*. *Exsilio* civitas amittitur, non *relegatione*.
3 *Confertis*) Simul fertis legem.

*patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne
idem convivium ineat? ne in foro eodem consi-
stat? quid enim in re est aliud? si plebeiam
patricius duxerit, si patriciam plebeius, quid
juris tandem mutatur? nempe 1 patrem sequun-
tur liberi. nec, quod nos ex connubio vestro pe-
tamus, quicquam est, præterquam ut hominum,
ut civium numero simus. nec vos (nisi in con-
tumeliam ignominiamque nostram certare juvat)
quod contendatis, quicquam est. Denique, utrum* 5.
*tamdem populi Romani, an vestrum summum
imperium est? regibus exactis, utrum vobis do-
minatio, an omnibus æqua libertas parta est?
Oportet licere populo Romano, si velit, jubere
legem. an, ut quæque rogatio promulgata erit,
vos delectum pro pœna decernetis? & simul ego
tribunus vocare tribus in suffragium cœpero;
tum statim consul sacramento juniores adiges,
& in castra educes? & minaberis plebi, mina-
beris tribuno? Quid? si non, 2 quantum ista
minæ adversus plebis consensum valerent, bis jam
experti essetis? scilicet, quia nobis consultum vo-
lebatis, certamine abstinuistis? an ideo non est di-
micatum, quod, quæ pars firmior, eadem mode-
stior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites.
animos vestros illi tentabunt semper, vires non
experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu
vera sunt, consules, parata vobis plebs est, si
connubiis redditis, unam hanc civitatem tam-
dem facitis, si coalescere, si jungi, miscerique
vobis privatis necessitudinibus possunt: si spes, si
aditus ad honores viris strenuis, & fortibus da-
tur: si in consortio, si in societate reipublicæ es-
se: si, quod æquæ libertatis est, invicem annuis
magistratibus parere, atque imperitare licet. sin
hæc impediet aliquis, ferte sermonibus, & mul-
tiplicate fama bella. nemo est nomen daturus,
nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro super-
bis dominis, cum quibus nec in re publica ho-
norum, nec in privata connubii societas est.*
Cum in concionem & consules processissent, &
res a perpetuis orationibus in altercationem ver-
tisset, interroganti tribuno, cur plebeium consulem

1 *Patrem sequuntur liberi*) Ex justo matrimonio nati.
2 *Quantum*) Quam parem.

fieri non oporteret? ut fortasse vere, sic parum utiliter in præsens certamen respondit; quod nemo plebeius auspicia haberet; ideoque decemviros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur. Plebs ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari, tamquam invisi diis immortalibus, negarentur posse. Nec ante finis contentionum fuit (cum & tribunum acerrimum auctorem plebs nacta esset, & ipsa cum eo pertinacia certaret) quam victi tamdem patres, ut de connubio ferretur, concessere: ita maxime rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut totam depositurus, aut post bellum dilaturos esse, contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore.

CAPUT III.

Pugnantibus tribunis pro altera lege de plebeiis consulibus, permittitur, ut tribuni militum potestate consulari creentur.

CUm Canuleius victoria de patribus, & plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen, pro rogatione sua summa vi pugnant: &, crescente in dies fama belli, delectum impediunt. Consules, cum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant: apparebat autem, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum, Cincinnatique, & Capitolini sententia abhorrebant a cæde, violandisque, quos, fœdere icto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eo deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex patribus, ac plebe creari sinerent, de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis extemplo quicumque aliquid seditiose dixerat, aut fecerat, hinc quam maxime tribunitii & prehensare homines, & concursare

ſare toto foro candidati cœpere : ut patricios deſperatio primo, irritata plebe, adipiſcendi honoris, deinde indignatio, ſi cum his gerendus eſſet honos, deterreret. poſtremo, coacti tamen a primoribus, petiere, ne ceſſiſſe poſſeſſione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit alios animos in contentione libertatis dignitatiſque, alios ſecundum depoſita certamina incorrupto judicio eſſe ; tribunos enim omnes patricios creavit populus: contentus eo, quod ratio habita plebeiorum eſſet. Hanc modeſtiam, æquitatemque, & Y.
altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, U.C.
quæ tum populi univerſi fuit ? Anno trecenteſimo 310
decimo quam urbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro conſulibus magiſtratum ineunt; A. Sempronius Atratinus, L. Attilius, T. Clœlius: quorum in magiſtratu concordia domi pacem etiam foris præbuit. Sunt qui, propter adjectum Æquorum Volſcorumque bello, & Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo conſules obire tot ſimul bella nequirent, tribunos militum tres creatos dicant, ſine mentione promulgatæ legis de conſulibus creandis ex plebe; & imperio, & inſignibus conſularibus uſos. Non tamen pro firmato jam ſtetit magiſtratus ejus jus ; quia tertio menſe, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere, quod C. Curatius, qui comitiis eorum præfuerat, parum recte tabernaculum cepiſſet.

CAPUT IV.

Ardeatibus per legatos in ſenatu querentibus de intercepti agri injuria mite reſponſum datur: cum iis deinde fœdus renovatur. Cenſuræ initium.

Legati ab Ardea Romam venerunt, ita de injuria querentes, ut, ſi demeretur ea, in fœdere atque amicitia manſuros reſtituto agro appareret. ab ſenatu reſponſum eſt, *judicium populi reſcindi ab ſenatu non poſſe, præterquam quod nullo nec exemplo, nec jure fieret,* con-

concordia etiam ordinum causa. si Ardeates [1] *sua tempora expectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodum gaudeant se iræ moderatos; sciantque patribus æque curæ fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati, cum se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, cum sine [2] curuli magistratu respublica esset, coiere, & interregem creavere. contentio, consules ne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex, ac senatus consulum comitia, tribuni plebis & plebs tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt patres; quia & plebs patriciis seu hunc, seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit; & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quam quibus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores patrum reliquere. T. Quintius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugilanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est. idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. [3] Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino, & in [4] linteis libris [5] ad Monetæ inventa. Et foris, cum tot terrores a finitimis ostentati essent, & domi otium

8. U.C. 311

fuit. Hunc annum, seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoque habuit, sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum coss. Idem hic annus censuræ initium fuit,

1 *Sua tempora*) Opportuna senatui.

2 *Curuli Magistratu*) Curules magistratus fuere qui sella curuli utebantur, dictatores, consules, tribuni militares, censores, prætores, ædiles curules.

3 *Licinius Macer*) Scriptor.

4 *Linteis Libris*) In quos magistratuum nomina referebantur.

5 *Ad Monetæ*) Ad ædem.

fuit, rei a parva origine ortæ. quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum, disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratus, publicorum jus privatorumque locorum, & vectigalia populi Romani sub nutu, atque arbitrio essent. ortum autem initium rei est, quod in populo per multos annos incenso neque differri census poterat, neque consulibus, cum tot populorum bella imminerent, 1 operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, rem operosam, ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiæque & tabularum cura, cui 2 arbitrium formulæ censendi subjiceretur. Et patres quamquam rem parvam, tamen quo plures patricii magistratus in republica essent, læti accepere, id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. & tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam, quam speciosi ministerii procurationem intuentes, ne parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud sane tetendere. Cum a primoribus civitatis spretus honor esset; Papirium, Semproniumque, quorum de consulatu dubitabatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. censores ab re appellati sunt.

CAPUT V.

Ardea orto certamine inter plebem, & optimates propter Virginis connubium, cum illa Volscos pro se excivisset, hi ab Romanis auxilium ex fœdere petunt. Missus cum exercitu Geganius Cos. Volscos devictos sub jugum mittit, ac de illis triumphat.

Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro vetertima societate reno- 9.
vatoque fœdere recenti auxilium prope eversæ urbi

1 *Operæ erat*) Operæ pretium erat, vacabat.
2 *Arbitrium formulæ censendi*) Jus statuendi qua ratione quisque censendus esset.

urbi implorantes. frui namque pace optimo consilio cum populo Romano servata per intestina arma non licuit. quorum causa, atque initium traditur ex certamine factionum ortum, quæ fuere, eruntque potentibus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames, morbive, quam quæ alia in deum iras velut ultima publicorum malorum vertunt. Virginem plebeii generis, maxime forma notam, petiere juvenes; alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, præter quam forma captus. adjuvabant eum optimatum studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse; quæ quam splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores in ea quoque re partium memores ad suum tendere. Cùm res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est. postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. Sed vis potentior fuit. namque tutores inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu facta, virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum injuria juvenem. fit prælium atrox. pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique excursiones facit. urbem quoque omnis etiam expertem ante certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocata, obsidere parat. nec ulla species, cladesque belli abest, velut contacta civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellique est visum. optimates, Romanos ad auxilium urbis obsessæ, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. priores Volsci duce Æquo Clœlio Ardeam venerunt, & mœnibus hostium vallum objecere. Quod ubi Romam est nuntiatum, extemplo M. Geganius consul cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare

rare corpora milites jubet. quarta deinde vigilia signa profert; cœptumque opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quam a se urbem, viderent. & alia parte consul muro Ardeæ 1 brachium * immiserat, qua ex oppido sui commeare possent. Volscus imperator, qui ad eam diem non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem; postquam septus vallo repente inops omnium rerum erat, ad colloquium consule evocato, si solvendæ obsidionis causa venerit Romanos, abducturum se inde Volscos ait. Adversus ea consul, victis conditiones accipiendas esse, non ferendas, respondit; neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. dedi imperatorem, arma poni jubet, fatentes victos se esse, & imperio parere: aliter tam abeuntibus, quam manentibus se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quam pacem infidam Romam relaturum. 2 Volsci exiguam spem in armis, alia undique abscissa, cum tentassent; præter cetera adversa, loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, cum ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore, traditisque armis sub jugum missi cum singulis vestimentis ignominiæ cladisque pleni dimittuntur. & cum haud procul urbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nuntiis cladis relictis. Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motus securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demtamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in urbem rediit, Clœlio Volscorum duce ante currum du-

* al. injunxerat.

1 *Brachium*) Vallum pertingens a castris Romanis ad urbem.

2 *Volsci*) *Volsci exiguam spem* quæ sibi reliqua erat *in armis, alia spe undique abscissa, quum tentassent.*

ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat.

CAPUT VI.

Alterius Cos. Quintii moderatio in civitatis concordia curanda. Ut ad Ardeates infami judicio interceptus ager redeat, Ardeam colonia deducitur.

ÆQuavit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriam collegæ: qui concordiæ, pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum & patres severum consulem, & plebs satis comem crediderint: & adversus tribunos auctoritate plura, quam certamine, tenuit. quinque consulatus eodem tenore gesti, vitaque omnis consulariter acta, verendum pene ipsum magis, quam honorem, faciebant. eo tribunorum militarium nulla mentio his
U. C. consulibus fuit. Consules creant M. Fabium
312 Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem.
81. Fabius & Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum domi, forisque gestarum succedere cernebant; maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum; eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt, ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. consenserant autem, ut, multo majore parte Rutulorum colonorum, quam Romanorum scripta, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Æbutius Helua. Qui, præter minime populare ministerium agro assignando sociis, quem po-

pulus

pulus Romanus suum judicasset, cum plebem offendissent, ne primoribus quidem patrum satis accepti, quod nihil gratiæ cujusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dicta ab tribunis, coloni adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitavere.

CAPUT VII.

Urbis tranquillitatem multiplex calamitas excipit: fame prælertim usque ad desperationem laboratur: frumentum privatim largiendo Sp. Malius de regno agitat.

PAx domi forisque fuit & hoc & insequenti anno, C. Furio Pacilo, & M. Papirio 12.
Crasso COSS. Ludi ab decemviris, per secessionem plebis, a patribus ex senatusconsulto U. C. 313
voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam a Pœtelio quæsita: qui tribunus plebis iterum ea ipsa denuntiando factus neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit; &, cum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari jussi sunt. ludibrioque erant minæ tribuni, denuntiantis se delectum impediturum: cum, quietis finitimis, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio U. C.
Macerino, L. Menenio Lanato COSS. multipli- 314
ci clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum abfuit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope deorum omnium res sisti potuissent. Cœpere a fame mala; seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum & urbis deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. & patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant. postremo perpulere plebeii, haud adversante senatu, ut L. Minutius præfectus annonæ crearetur, felicior in eo magistratu ad custodiam liber-

tatis futurus, quam ad curationem ministerii sui, quamquam postremo annonæ quoque levatæ haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui cum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam missis, (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) & nullum 1 momentum annonæ fecisset; & revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod usui menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde, & objiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis, quam levaret inopiam; multi ex plebe, spe amissa, potius, quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim
13. præcipitaverunt. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio est aggressus. frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitum, clientiumque ministeria coemto, (quæ credo ipsa res ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque hoc munere delinitam, quacumque incederet, conspectus, elatusque supra modum hominis privati, secum trahere, haud dubium consulatum ei favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora & non concessa tendere; &, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis patribus esset, de regno agitare. id unum dignum tanto apparatu consiliorum, & certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Jam comitia consularia instabant: quæ res cum, necdum compositis rebus, maturisve satis consiliis, oppressit.

CA-

1 *Momentum annonæ fecisset*) Cum nihil profecisset ad levandam annonam: *& revolutus ad dispensationem inopiæ*, & eo redire coactus, ut exiguum illud frumenti quod erat quodam ordine dispensaret, non cuique pro arbitrio distribueret.

CAPUT VIII.

Sp. Mælius fit per Minutium aperte suspectus affectati regni: ad eum coercendum dicitur Dictator L. Quintius; a quo dictus magister equitum Servilius Ahala, Mælium, parere recusantem, obtruncat: tumultuante multitudine, jure cæsum pronuntiat Dictator: ejus deinde domus diruitur: Minutio indici honor decernitur.

CONsul sextum creatus T. Quintius Capitolinus, minime opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. & L. Minutius præfectus annonæ, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minutius eamdem Reipub. curationem agens, quam Sp. Mælius privatim agendam susceperat; cum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum defert: tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse: tempus agendæ rei nondum stare: cetera jam convenisse: & tribunos mercede emtos ad prodendam libertatem; & partita ducibus multitudinis ministeria esse: serius se pene, quam tutum fuerit, ne cujus incerti vanique auctor esset, ea deferre. Quæ postquam sunt audita: & undique primores patrum, & prioris anni consules increparent, quod eas largitiones, cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri; & novos consules, quod expectassent, donec a præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non [1] auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem: tum T. Quintius, consules immerito increpari, ait, qui constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent: opus esse non forti solum viro, sed etiam libero, [2] exo-

L 6 luto-

[1] *Auctorem*) *Auctor* est hic qui princeps rem capessit.

lutoque legum vinculis: itaque se dictatorem L. Quintium dicturum. ibi animum parem tantæ potestati esse. Approbantibus cunctis, primo Quintius abnuere, &, quid sibi vellent, rogitare, qui se ætate exacta tantæ dimicationi objicerent: dein cum undiq; plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent; & consul nihil remitteret; precatus tamdem deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive Reipub. esset, dictator a consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.
14. Postero die dispositis præsidiis, cum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei, ac miraculo esset; & Mæliani, atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens aut dictatoriam majestatem, aut Quintium post octogesimum annum rectorem Reipubl. quæsisset, rogitarent: missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator*. Cum pavidus ille, quid vellet, quæreret; Serviliusque causam dicendam esse proponeret; crimenque, a Minutio delatum ad senatum, diluendum: tunc Mælius recipere se in catervam suorum: & primum circumspectans tergiversari, postremo cum apparitor jussu magistri equitum eum duceret, ereptus a circumstantibus, fugiensque fidem plebis Romanæ implorare; & opprimi se consensu patrum dicere, quod plebi benigne fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent; neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Servilius, obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum juvenum dictatori renuntiat, vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili; esto, liberata Rep.* Tumultuantem deinde multitudinem 1 incerta existima-

1 *Incerta existimatione facti*) Quum dubitaretur quid de Ahalæ facto judicandum esset.

æstimatione facti, ad concionem vocari jussit; *& Malium jure cæsum* pronuntiavit, *etiam si regni crimine insons fuerit, qui vocatus a magistro equitum ad dictatorem non venisset: se ad caussam cognoscendam consedisse: qua cognita, habiturum fuisse Malium similem caussæ fortunam. vim parantem, ne judicio se committeret, vi coercitum esse: nec cum eo tamquam cum cive agendum fuisse, qui natus in libero populo, inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret; eodemque anno sororis filios, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, a patre securi esse percussos: ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu, atque exulare jussum; in qua de Sp. Cassio post aliquot annos, propter consilia inita de regno, supplicium sumtum; in qua nuper decemviros bonis, exilio, capite mulctatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Malius spem regni conceperit. & quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam: sed tamen Claudios, Cassios consulatibus, decemviratibus suis, majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit: Sp. Malium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus fuerit, frumentarium divitem, * bilibre farris sperasse, libertatem se civium suorum emisse; ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse; ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab diis orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem: non pro scelere id magis, quam pro monstro habendum: Nec satis esse sanguine ejus expiatum; nisi tecta parietesque, intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur; bonaque contacta pretiis regni mercandi publicarentur. Jubere itaque quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.* Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit: id [1] Æquimælium appellatum est. L. Minutius

* al. bilibris.

rbove

[1] *Æquimælium*] Id est, solo æquata Mælii domus.

1 bove aurato extra portam tergeminam est donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum assibus in modios æstimatum plebi divisit. Hunc Minutium apud quosdam auctores transisse a patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam ex Mæliana cæde sedasse invenio. ceterum vix credibile est, numerum tribunorum patres augeri passos, idque potissimum exemplum a patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certe tentasse: sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sex. Titinnius, soli ex collegio tribunorum neque tulerunt de honoribus Minutii legem; & criminari nunc Minutium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potius, quam consulum, comitia haberentur: haud dubia spe, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) & plebeii aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis, crearentur.

CAPUT IX.

Denuo tribuni militum consulari potestate creantur. Fidenates deficiunt ad Vejentium regem Tolumnium; cujus jussu missi ab Roma legati necantur. Dictus Dictator Mamercus, in hostes profectus, eos vincit: de rege Tolumnio opima spolia refert Cornelius Cossus.

U. C. 316. PLebs quamquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos consulari potestate creavit, & in iis L. Quintium Cincinnati filium, ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. 2 prælatus suffragiis Quintio Mamercus Æmilius, vir summæ
17. dignitatis. L. Julium tertium creant. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium, Vejentium regem, ac Ve-

1 *Bove aurato*) Auratis nimirum cornibus.
2 *Prælatus suffragiis Quintio*) Prior quam Quintius nominatus est.

Vejentes defecere. majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Cloelium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus: in tesserarum prospero jactu vocem ejus ambiguam, ut occidi jussisse videretur, a Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse: (rem incredibilem, interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusus animum) * ac deinde in horrorem versum facinus. Propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientia tanti sceleris, voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publicæ in rostris positæ sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. itaque 1 ad curam summæ rerum quieta plebe, tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius, Fidenas, a bello, credo, quod deinde gessit, appellatus. hic enim primus cis Anienem cum rege Vejentium secundo prælio conflixit; nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quam lætitia fusis hostibus fuit, & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium jussit. is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum dignum parente juvenem dixit. Ad delectum a consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti; & numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. Cum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere: collesque inter Fidenas, atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec ante in campos digressi

* al. nec.

U. C. 317.

1 *Ad curam*] Ob curam de summa rerum.

digressi sunt, quam 1 legiones auxilio Faliscorum
venerunt. tum demum castra Etruscorum pro
mœnibus Fidenarum posita. Et dictator Roma-
nus haud procul inde ad confluentes consedit,
in utriusque ripis amnis, 2 qua sequi muni-
mento poterat, vallo interposito. postero die
18. in aciem eduxit. Inter hostes variæ fuere sen-
tentiæ. Faliscus procul ab domo militiam ægre
patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam:
Vejenti Fidenatique plus spei in trahendo bel-
lo esse. Tolumnius, quamquam suorum magis
placebant consilia, ne longinquam militiam
paterentur Falisci, postero die se pugnaturum
edicit. Dictatori ac Romanis, quod detre-
ctasset pugnam hostis, animi accessere. po-
steroque die jam militibus castra urbemque se
oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ
fiat, utrinque acies inter bina castra in me-
dium campi procedunt. Vejens multitudine
abundans, qui inter dimicationem castra Ro-
mana aggrederentur, post montes circummisit.
Trium populorum exercitus ita stetit instru-
ctus, ut dextrum cornu Vejentes, sinistrum Fa-
lisci tenerent, medii Fidenates essent. Dicta-
tor dextro cornu adversus Faliscos, sinistro con-
tra Vejentem Capitolinus Quintius intulit si-
gna: ante mediam aciem cum equitatu magister
equitum processit. Parumper silentium & quies
fuit; nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam
inituris, & dictatore arcem Romanam respe-
ctante, ut ab auguribus, 3 simul aves rite ad-
misissent, ex composito tolleretur signum. quod
ubi conspexit, primos equites clamore sublato
in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti
vi conflixit. nulla parte legiones Etruscæ susti-
nuere impetum Romanorum. eques maxime re-
sistebat; equitumque longe fortissimus ipse rex
ab omni parte effuse sequentibus obequitans Ro-
manis, trahebat certamen. Erat tum inter equi-
19. tes tribunus militum A. Cornelius Cossus, ex-
imia pulchritudine corporis, animo ac viribus
par,

1 *Legiones*) Legiones Faliscorum.
2 *Qua sequi*) Vallo interposito in eo loco, ad quem se-
qui ripas utriusque amnis poterat muniendo.
3 *Simul aves rite admisissent*). Simul auspicia secunda con-
tigissent.

par, memorque generis, quod ampliſſimum acceptum, majus auctiuſque reliquit poſteris. Is cum ad impetum Tolumnii, quacumque ſe intendiſſet, trepidantes Romanas videret turmas, inſignemque eum regio habitu volitantem tota acie cognoviſſet: *Hiccine eſt*, inquit, *ruptor fœderis humani, violatorque gentium juris? jam ego hanc mactatam victimam (ſi modo ſancti quicquam in terris eſſe dii volunt) legatorum manibus dabo*. calcaribus ſubditis, infeſta cuſpide in unum fertur hoſtem. quem cum ictum equo dejeciſſet, confeſtim & ipſe haſta innixus ſe in pedes excipit. aſſurgentem ibi regem umbone reſupinat, repetitumque ſæpius cuſpide ad terram affixit. tum exangui detracta ſpolia, caputque abſciſſum victor ſpiculo gerens, terrore cæſi regis hoſtes fundit. Ita equitum quoque fuſa acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus inſtat, & ad caſtra compulſos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitia effugere in montes. Coſſus Tiberim cum equitatu tranſvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium & caſtra Romana pugnatum eſt adverſus partem copiarum ab Tolumnio, ut ante dictum eſt, ad caſtra miſſam. Fabius Vibulanus corona primum vallum defendit: intentos deinde hoſtes in vallum, egreſſus dextra principali cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pauciores erant; fuga non minus trepida, quam in acie fuit.

C A P U T X.

Dictator triumphat: Coſſus ſecunda opima ſpolia Jovi Feretrio dedicat; quo tempore fuerit ne ille tribunus militum, an conſul, quæritur.

OMnibus locis re bene geſta, dictator ſenatuſ- 20.
conſulto, juſſuque populi triumphans in urbem rediit. Longe maximum triumphi ſpectaculum fuit Coſſus ſpolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquan-

æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia; quæ * opima appellata sola ea tempestate erant, cum solemni dedicatione dono fixit, averteratque in se a curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam auream libræ pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum, tribunum militum, secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterum, præterquam quod ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxerit, nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur, titulus ipse spoliis inscriptus 1 illos, meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego cum Augustum Cæsarem templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, seipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem, prope sacrilegium ratus sum, Cossum spoliorum suorum, Cæsarem ipsius templi auctorem subtrahere testem. 2 qui si ea in re sit error, quod 3 tam veteres annales, quodque magistratuum libri, quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum Tit. Quintio Penno Aul. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia, inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeo ut quidam annales, 4 velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet: eodem anno magistrum equitum, quo in imperio alteram insignem edidit pugnam

* al. in prima

1 *Illos meque arguit*) Adversus illos meque ipsum probat.

2 *Qui si*) I. e. *an ea in re sit hic error, existimatio communis omnibus est*: *si* pro *an* non raro apud Livium, & alios observabimus ad XXXI. 9.

3 *Tam veteres*) Valde veteres. Nisi forte magis placebit resecare *tam*.

4 *Velut funesti*). Quasi ob crebra funera mœstitiam præferentes.

pugnam equestrem. 1 ea libera conjectura est: sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: cum auctor pugnæ, recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

CAPUT XI.

Sp. Mælius, trib. plebis, seditionum materiam quærit; sed frustra. Orta in Urbe pestilentia, Fidenates, ac Vejentes in agrum Rom. descendunt. Dictus Dictator A. Servilius, pulsis hostibus, urbem Fidenas, quoniam expugnatione non potest, cuniculo capit. Census primum in campo Martio.

M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Vejentem, ac Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum, pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatæ: quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio trib. plebis, qui favore nominis moturum se aliquid ratus & Minutio diem dixerat, & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat, falsis criminibus a Minutio circumventum Mælium arguens, Servilio cædem civis indemnati objiciens. quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescens curæ erat, terroresque ac prodigia, maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nuntiabantur tecta. Obsecratio itaque a populo, 2 duumviris 3 præeuntibus, est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum, & L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modo prædandi causa quisquam ex agro Romano non exiret, belli ve inferendi memoria patribus aut plebi esset:

21. U.C. 318.

U.C. 319.

1. *Ea libera conjectura est*) I. e. per me licet hanc conjecturam, qui voluerit, amplectatur.
2 *Duumviris*) Librorum Sibyllinorum custodibus.
3 *Præeuntibus*) Certam verborum, in qua obsecratio fieret, formulam prius recitantibus.

esset: sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, 1 aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum neque clade Romanorum, neque sociorum precibus potuere) duo populi transiere Anienem: atque haud procul Collina porta signa habuere. trepidatum itaque non in agris magis, quam in urbe est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. a Virginio senatus in æde Quirini consulitur. dictatorem dici A. Servilium placet; cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumium AEbutium Heluam dicit.
22. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adesse jubet. quibuscumque vires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex ærario promta feruntur ad dictatorem. quæ cum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eo dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis fudit Etruscas legiones: compulit inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. sed neque scalis capi poterat urbs alta, & munita, neque in obsidione vis ulla erat: quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiæ quoque abunde ex ante convecto sufficiebat. ita expugnandi pariter, cogendique ad deditionem spe amissa, dictator in locis propter propinquitatem notis, ab aversa parte urbis maxime neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse diversissimis locis subeundo ad mœnia, quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio ab sensu operis hostes avertebat: donec, perfosso a castris monte, erecta in arcem via est. intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus; & M. Geganius Macerinus censores

1 *Aut muris*) Castellorum.

res 1 villam publicam in campo Martio 2 probaverunt : ibique primum cenſus populi eſt actus. Eoſdem conſules inſequenti anno refectos, 23.
Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio.. Valerius Antias, & Q. Tubero, M. Manlium, & Q. Sulpitium conſules in eum annum edunt. ceterum in tam diſcrepanti editione & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur : neuter tribunos militum eo anno fuiſſe, traditum a ſcriptoribus antiquis, diſſimulat. Licinio libros haud dubie ſequi linteos placet : & Tubero incertus veri eſt. ſed inter cetera vetuſtate incomperta, hoc quoque in incerto poſitum.

CAPUT XII.

Ad famam imminentis a Vejentibus, ac Fidenatibus tumultus, dicitur Dictator iterum Mamercus. ſublato foris metu, domi, lata ad populum lege, annuum ſpatium cenſuræ imponit, quod antea erat quinquennale : depoſito magiſtratu, ab iratis Cenſoribus ignominia notatur.

TRepidatum in Etruria eſt poſt Fidenas captas, non Vejentibus ſolum exterritis metu ſimilis excidii, ſed etiam Faliſcis, memoria initi primo cum iis belli : quamquam rebellantibus non affuerant. Igitur cum duæ civitates, legatis circa XII. populos miſſis, impetraſſent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium : velut magno inde tumultu imminente, ſenatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici juſſit. ab eo A. Poſtumius Tubertus magiſter equitum eſt dictus. bellumque tanto majore, quam proximo conatu apparatum eſt, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat. Ea res aliquanto expectatione omnium 24.
tranquillior fuit. itaque cum renuntiatum a mercatoribus eſſet, negata Vejentibus auxilia, juſſoſque ſuo conſilio bellum initum ſuis viribus exequi; nec adverſarum rerum quærere ſocios, cum

1 *Villam publicam*) Villam ad publicos uſus ædificatam.
2 *Probaverunt*) Recte factam eſſe pronuntiaverunt.

cum quibus 1 spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materia quærendæ bello gloriæ ademta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat; seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate offensus. Concione itaque advocata, *Rempubl. foris gerendam*, ait, *tutaque omnia præstanda deos immortales suscepisse. se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Roman. consulturum: maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; & temporis modus imponeretur, quibus juris imponi non posset; alios magistratus annuos esse: quinquennalem censuram gravem esse: iisdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios vivere: se legem laturum, ne plus, quam annua ac semestris, censura esset*. Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. *Et ut re ipsa*, inquit, *sciatis, Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico*. Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, congratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi, Mamercum, quod magistratum populi Rom. minuisset, 2 tribu moverunt, octuplicatoque censu 3 ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, caussam potius ignominiæ intuentem, quam ignominiam: primores patrum, quamquam diminutum censuræ jus * voluissent, exemplo acerbitatis censoriæ offensos: quippe cum se quisque diutius ac sæpius subjectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiverit.

* al. noluissent.

CA-

1 *Spem integram*) Spem belli incipientes nulla adhuc clade imminutam.
2 *Tribu moverunt*) E tribu honestiore in ignobiliorem, ignominiæ causa, transtulerunt.
3 *Ærarium fecerunt*) I. e. ad hoc erat civis tantum, ut pro capite suo tributi nomine æra penderet.

C A P U T XIII.

Consularia comitia impedientibus tribunis plebis, creantur tribuni militum consulari potestate. Pestilentia laboratur.

TRibuni plebis, assiduis concionibus prohi- 25.
bendo consularia comitia, cum res prope
ad interregnum perducta esset, evicere tandem,
ut tribuni militum consulari potestate crearen-
tur. victoriæ præmium, quod petebatur, ut
plebeius crearetur, nullum fuit: omnes patri-
cii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Fos- U.C.
lius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno 321.
aliarum rerum otium præbuit. ædes Apollinis
pro valetudine populi vota est. multa duum-
viri ex libris, placandæ deum iræ avertendæ-
que a populo pestis causa, fecere. magna ta-
men clades in urbe agrisque, promiscue homi-
num pecorumque pernicie, accepta. famem cul-
toribus agrorum timentes, in Etruriam, Pom-
ptinumque agrum, & Cumas, postremo in Si-
ciliam quoque frumenti causa misere. Consula-
rium comitiorum nulla mentio habita est. Tri- U.C.
buni militum consulari potestate omnes patricii 322.
creati sunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius
Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis
morbi levata; neque a penuria frumenti, quia
ante provisum erat, periculum fuit. Consilia
ad movenda bella in Volscorum Æquorumque
conciliis, & in Etruria ad fanum Voltumnæ
agitata. ibi prolatæ in annum res; decretoque
cautum, ne quod ante concilium fieret; nequic-
quam Vejente populo querente, eamdem, qua
Fidenæ deletæ sint, imminere Vejis fortunam.

C A P U T XIV.

Principes plebis conqueruntur, quod nullus plebeius tribunus militum consulari potestate creetur. ex re parva certamen inter Patres, ac plebem. illato belli terrore ab Æquis, & Volscis, Consules creantur, qui tandem, premente magis metu, coguntur ab tribunis dicere Dictatorem.

INterim Romæ principes plebis jamdiu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum

dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebis: ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spretos, ut, cum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli umquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit: multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent:* 1 *aut patricios habendos fuisse tribunos plebis: adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minus, quam a fratribus contemni.* Alii purgare plebem: culpam in patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter: si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, &* 2 *parto auxilio imperium quoque adsciturum.* Placet, tollendæ ambitionis causa, tribunos legem promulgare, ne cui 3 album vestimentum addere petitionis causa liceret. parva nunc res, & vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent, apparebatque, irritatis animis, plebem ad sua studia inclinaturam.. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia 26. U.C 323. haberentur. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis & Volscis Latini atque Hernici nuntiarent. T. Quintius Lucii filius Cincinnatus, (eidem & Penno cognomen additur) & C. Julius Mento consules facti. nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere, ibique seorsum AEqui, seorsum Volsci castra communivere: intentiorque, quam umquam ante, muniendi, exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quam alias umquam, rebellarant: & aliquantum Romanæ juventutis morbo absum-

1 *Aut patricios*) *Aut*, i.e. alioquin.
2 *Parto auxilio*) I.e. tribunitio.
3 *Album in vestimentum addere*) Tunc qui petebant aliquem magistratum, ii togam creta addita candentem reddebant. Hinc *candidati*.

tum erat. ante omnia * privata consulum discordia, quæ inter ipsos erat, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque caussam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, cum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus summis honoribus egregie usus, *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine Reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis*. Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt, 1 proque collegio pronuntiant, *placere consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros*. Consules ab tribunis, quam ab senatu, vinci maluerunt, proditum a patribus summi imperii jus datumque sub jugum tribunitiæ potestati consulatum memorantes, siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit. ab eo L. Julius magister equitum est dictus. simul edicitur & justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari. cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. & Hernicis, Latinisque milites imperati. utrinque enixe obeditum dictatori est.

* al. Pravitas &.

1 *Pro collegio*) Nomine totius collegii tribunitii.

dum foris otium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebis: ibi secreta consilia agitare: queri, *se a plebe adeo spretos, ut, cum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli umquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit: multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent:* 1 *aut patricios habendos fuisse tribunos plebis: adeo se suis etiam sordere, nec a plebe minus, quam a fratribus contemni.* Alii purgare plebem: culpam in patres vertere: *eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter: si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, &* 2 *parto auxilio imperium quoque adscituram.* Placet, tollendæ ambitionis causa, tribunos legem promulgare, ne cui 3 album vestimentum addere petitionis causa liceret. parva nunc res, & vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent, apparebatque, irritatis animis, plebem ad sua studia inclinaturam, quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia
26. haberentur. Tumultus causa fuit, quem ab Æ-
U.C. quis & Volscis Latini atque Hernici nuntia-
323. rent. T. Quintius Lucii filius Cincinnatus, (eidem & Penno cognomen additur) & C. Julius Mento consules facti. nec ultra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenere, ibique seorsum AEqui, seorsum Volsci castra communivere: intentiorque, quam umquam ante, muniendi, exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quam alias umquam, rebellarant: & aliquantum Romanæ juventutis morbo absum-

tum

1 *Aut patricios*) *Aut*, i.e. alioquin.
2 *Parto auxilio*) I.e. tribunitio.
3 *Album in vestimentum addere*) Tunc qui petebant aliquem magistratum, ii togam creta addita candentem reddebant. Hinc *candidati*.

tum erat. ante omnia * privata consulum discordia, quæ inter ipsos erat, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque caussam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in uno adversus patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, cum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Servilius Priscus summis honoribus egregie usus, *Vos*, inquit, *tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine Reipublicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis*. Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt, 1 proque collegio pronuntiant, *placere consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos jussuros*. Consules ab tribunis, quam ab senatu, vinci maluerunt, proditum a patribus summi imperii jus datumque sub jugum tribunitiæ potestati consulatum memorantes, siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quo quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quintio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit. ab eo L. Julius magister equitum est dictus. simul edicitur & justitium: neque aliud tota urbe agi, quam bellum apparari. cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. & Hernicis, Latinisque milites imperati. utrinque enixe obeditum dictatori est.

* al. Prævitas &c.

1 *Pro collegio*) Nomine totius collegii tribunitii.

CAPUT XV.

Dictator Postumius cum conf. Quintio profectus ab urbe Æquos, & Volscos strenue adoritur: tandem etiam victoria haud incruenta illos superat: triumphans in urbem redit: Ædes Apollinis dedicatur.

27. HÆc omnia celeritate ingenti acta: relictoque Cn. Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur, dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus causa vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quintio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus totidem munimenta, planiciem in medio non parvis modo excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem habebant. nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum a levibus prœliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires, spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nulla 1 in prælio justo relicta spe, noctu adorti castra consulis rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus, non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio. pars militum portarum stationes firmant; pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur quid opus facto sit. 2 missum extemplo ad castra subsidium, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur. ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit,

1 *In prælio justo*) Quo explicatæ utrimque acies æquo campo aperta vi congrederentur.
2 *Missum extemplo ad castra*) Consulis.

petit, unde ex nec opinato aversum hostem invadat. Q. Sulpitium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine, atque agit. Illud eximium consilii, animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos, neglectis vigiliis, stationibusque est adortus; prius pene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra: nuntiarique passim jubet. Et jam lucescebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius 28.
cum equitatu impetum dederat, & consul eruptionem e castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem parte altera subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos circum tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumvecti igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vettius Metius ex Volscis, nobilior vir factis quam genere, jam 1 orbem volventes suos increpans clara voce, *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis? in otio tumultuosi, in bello segnes. quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda est. hac, qua me prægressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant: virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.* Hæc locutus, ex-

 equen-

1 *Orbem volventes*) In orbem se conglobantes, ita ut periculum foret, ne circumventi omnes caderentur.

equentemque dicta, redintegrato clamore locuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes objecerat: & moverunt victorem: donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit: eoque omne prælium versum est. Uni viro Metio fortuna hostium innititur. multa utrinque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius ictus saxo, perfracto capite acie excessit. Non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prælio summovit. Metium impetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur: eodem & dictator alia parte copias admovet. non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat.
29. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, perrupto vallo, jam in castra prælium intulerat. Tum abjici arma passim, ac dedi hostes cœpti: castrisque & his captis, hostes, præter senatores, omnes venumdati sunt. Prædæ pars, sua cognoscentibus, Latinis atque Hernicis reddita: partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse triumphans invectus urbem, dictaturæ se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. 1 nec libet credere, & licet, in variis opinionibus: & argumento est, quod imperia Manliana, non Postumiana, appellata sint: quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioso quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis absente collega sine sorte dedicavit. ægre id passus Quintius, cum dimisso exer-

1 *Nec libet credere, & licet*) Et licet non credere.

exercitu in urbem rediisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginienses tanti hostes futuri tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

CAPUT XVI.

Induciæ Æquis dantur: Siccitate, & pestilentia laboratur: illata peregrina piacula per Ædiles tolluntur.

Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu cum petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in jurgia & seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de mulctarum æstimatione pergratam populo, cum ab tribunis parari consules unius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus iterum. Vejentes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse; cognitioque ejus rei L. Sergio, & Q. Servilio, & Mamerco Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati; quod, cur per eos dies a Fidenis abfuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemtorum assignatus. Et siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec cælestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes, rivosque, stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumta: vulgatique contactu

30. U.C. 324

U.C. 325 326

 in

in homines morbi: & primo in agrestes ingruerant, servitiaque; urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa invasit: novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani dii, neu quo alio more, quam patrio, colerentur.

CAPUT XVII.

Missis nequicquam ad Vejentes fetialibus ad res repetendas, iis bellum indicitur. Profecti tribuni militum consulari potestate rem propter discordiam male gerunt. Dictator tertium Mamercus dicitur.

A.C. 327 IRæ adversus Vejentes in insequentem annum, C. Servilio Ahala, L. Papirio Mugillano consulibus, dilatæ sunt. Tunc quoque ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit: feriales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Vejentibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax facta, quarum & dies exierat, & ante diem rebellaverant. missi tamen feriales: nec eorum, cum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, utrum populi jussu indiceretur bellum, an satis esset * senatusconsulto. Pervicere tribuni, denuntiando impedituros se delectum, ut consules de bello ad populum ferrent. omnes Centuriæ jussere. in eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in primum annum crearentur. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quintius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus: ex iis Cossus præfuit urbi; tres delectu habito profecti sunt Vejos: documentoque fuere, complurium imperium bello

* al. desenatusconsultum.

U.C. 327

lo inutile esse. Tendendo ad sua quisque consilia, cum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani jubentibus, invasere opportune Vejentes: castra propinqua turbatos, ac terga dantes accepere. Plus itaque ignominiæ, quam cladis, est acceptum. Mœsta civitas fuit, vinci insueta: odisse tribunos: poscere dictatorem. in eo verti spes civitatis. & cum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit: & ipse ab eo magister equitum est dictus. adeo simul fortuna civitatis virtute vera eguit, ut nihil censoria animadversio effecerit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur.

CAPUT XVIII.

Fidenates a Vejentibus solicitati rebellant, & cum illis arma jungunt. Trepidantem civitatem Dictator in concione erigit: deinde profectus, hostes insuetum pugnæ genus aggressos, insigni victoria superat, ac triumphans Romam cum opulenta præda redit.

Vejentes re secunda elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prælio fusos, 1 cum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adsciverant. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: atque, tamquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonorum cæde imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejos, an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniores. Itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas trastulerunt bellum. Romæ terror ingens erat. accito exercitu ab Vejis, eoque

 ipso

1 *Cum ... nullam ... societatem movissent*) Cum ab nulla civitate impetrassent, ut se iis publico consilio sociam adjungeret.

ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, & in muris armati dispositi, & justitium in foro, tabernæque clausæ: fiuntque
32. omnia castris quam urbi similiora. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, *quod animos ex tam levibus fortunæ momentis suspensos gererent, ut, parva jactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum accepta sit, Vejentem hostem* 1 *toties victum pertimescant: Fidenasque prope sæpius captas, quam oppugnatas: eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot sæcula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere: se quoque eumdem dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui ante Vejentium Fidenatiumque adjunctis Faliscis ad Nomentum exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cornelium eumdem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio, rege Vejentium, in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit: proinde memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse, cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent: simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; & populum Romanum intellecturum, quanto melius de Republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam eos, qui ob ereptum censuræ regnum, labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint.* Votis denique nuncupatis profectus, M. & D. passiis citra Fidenas castra locat, dextra montibus, læva Tiberi amne septus. T. Quintium Pennum legatum occupare montes jubet: occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, cum Etrusci pleni animorum, ac pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent: cunctatus parumper, dum specu-

1 *Toties victum*) Non prælio tantum, sed bello.

speculatores referrent, Quintium evasisse in jugum propinquum arci Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, ne injussu pugnam incipiat: se, cum opus sit, equestri auxilio signum daturum: tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet. Concusserat primo statim 33. congressu hostem: cum repente, patefactis Fidenarum portis, nova erupit acies, inaudita ante id tempus inusitataque. Ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut phanatico instincta cursu in hostem ruit; formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator magistro equitum, equitibusque, tum ex montibus Quintio accito prælium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod incendio similius, quam prælio territum cesserat flammis, accurrit, claraque voce, *Fumo ne victi*, inquit, *velut examen apum, loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? non ferro extinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis pugnandum est, ereptas ultro inferetis? agite nominis Romani, ac virtutis patrum vestraque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem: & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. legatorum hoc vos vestrorum, colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: & ipse princeps calcaribus subditis evectus effreni equo, in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. pulvis elatus, mistusque

fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert: ea, quæ militem terruerat species, nihil terruit equos. ruinæ igitur similem stragem eques, quacumque pervasit, dedit. Clamor deinde accidit novus, qui cum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, Quintium legatum, & suos ab tergo hostem adortos. ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. cum duæ acies, duo diversa prælia circumventos Etruscos & a fronte & ab tergo urgerent; neque in castra retro, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset; & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt; Fidenatium qui superfunt, ad urbem Fidenas tendunt. residui pavidi, fuga in mediam cædem, obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo, & vulnera, & pavor degravant: pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem: eadem & Romanos sequentes impetus rapit, Quintium maxime, & cum eo degressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia
34. ultimo prælio advenerat. Hi postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt: suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. quod ubi dictator conspexit (jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injecta majoris in urbe prædæ, ad portam ducit: receptusque intra muros, in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quam in prælio fuit: donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, &, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venumdatis, exercitum victorem, opulentumque præda, triumphans dictator Romam reduxit: jussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi quoque ad-

Fi-

Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam in annales retulere: rem æque difficilem atque incredibilem, nec nunc lato satis ad hoc amne, & tum aliquanto, ut a veteribus accepimus, arctiore: nisi in trajectu forte fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut fit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

CAPUT XIX.

Vejentibus, & Æquis induciæ dantur. Ludi, bello voti, celebrantur. Tribuni pleb. deinde seditiosis concionibus instant apud multitudinem, ut tribunos militares consulari potestate e suo ordine creet: id ne fiat, proximis comitiis callida arte Patres impediunt.

Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum XX. induciæ datæ: & Æquis triennii, cum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Cl. Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Julus. spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, objurgantium multitudinem, *quod admiratione eorum, quos odissent, stupens, in æterno se ipsa teneret servitio; & non modo ad spem consulatus in partem revocandam aspirare non auderet, sed nec in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur: nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur; ut quidem aliquis tribunus,*

35.
U.C.
330

bunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore; neque sperandum, neque postulandum esse. magnos animos magnis honoribus fieri: 1 neminem se plebeium contemturum, ubi contemni desissent: experiendam rem denique in uno aut altero esse, sit ne aliquis plebeius ferendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem existere ortum ex plebe: summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur: petisse viros domi militiaque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui patribus fuisse: desisse postremo præbere ad contumeliam os: nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod numquam futurum sit: minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum
36. *rum prætereantur*. Hujus generis orationes cum assensu auditæ incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi, coloniarumque deducendarum ostentatæ spes: & vectigali possessoribus agrorum imposito in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, cum patres clandestina denuntiatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Appium Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum, ple-
U.C. bisque; tribunis plebis nec cum absentibus iis,
332 qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio trans-

1 *Neminem*) Neminem plebeium abjecte de se ipso sensurum, & pusillo futurum animo, si magnis honoribus eorum erigerentur animi.

transacta re, quod contenderent, fuit. Creati 37.
consules sunt, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam, Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) a campestri agro appellatam. cepere autem prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti; deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti.

CAPUT XX.

C. Sempronius cos. cum Volscis inconsulte congreditur: fortiter subvenit Tempanius eques: pugna usque ad noctem producta, per imprudentiam eventus castra utrinque deseruntur: errore cognito, Romani equites in sua penetrant: ad Urbem deinde pergentes, ingenti cum lætitia, quod salvi redeant, excipiuntur.

His rebus actis, consules ii, quos diximus, idibus Decembribus magistratum occepere. Jam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum, sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nuntiabant, non ante umquam Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse: vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse. Haud vana attulere: sed nec perinde patres moti sunt: & C. Sempronius, cui ea provincia sorte evenit, tamquam * constantissimæ rei fortunæ fretus, quod victoris populi exercitum adversus victos duxisset, omnia temere ac negligenter egit: adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, quam in Romano esset. ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta. Primo prælio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset,

* al. constantissima re, fortuna.

esset, excitatior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incerto tenore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis urgere scutis; micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeæ, & incerti trepidant, applicantque se turbæ: signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. Nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quam pugnare. Volscus inferre signa; urgere aciem: plus
38. cædis hostium videre, quam fugæ. Jam omnibus locis ceditur, nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante. nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, nisi Sext. Tempanius, 1 decurio equitum, labente jam re, præsenti animo subvenisset. Qui cum magna voce exclamasset, ut equites, qui salvam Rempubl. vellent esse, ex equis desilirent; omnium turmarum equitibus velut ad consulis imperium motis, *Nisi hæc*, inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. sequimini pro vexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisque, neque equitibus vobis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Cum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens: quacumque incedunt, vi viam faciunt: eo se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit. nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire
39. omnia possent, terga daturi hostes fuerint. Et cum jam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. quod ubi est factum, interclusi equites nec perrumpere eadem, qua transierant, posse, ibi maxime confertis hostibus, qua viam fecerant; & consul, legionesque Romanæ, cum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcum-

1 *Decurio equitum*) Turmarum in decurias divisarum præfectus vocabatur decurio.

cumque casum. diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere; altera fronte instare Tempanio atque equitibus: qui cum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. nec pugnæ finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sauciis, & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. tumulus tamen circumsessus ultra mediam noctem est: quo cum circumsedentibus nuntiatum esset castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit: digressus deinde ipse cum paucis speculatum, cum ab sauciis hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos devocat, & in castra Romana penetrat: ubi cum vasta desertaque omnia, atque eamdem, quam apud hostes, fœditatem invenisset; prius quam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat sauciis ductis secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.
Jam eo fama pugnæ adversæ, castrorumque de- 40.
sertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites non privato magis, quam publico luctu; Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: cum equites procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium salvos victoresque rediisse equites: & ex mœstis paulo ante domibus, quæ 1 conclamaverant suos, procurreretur in vias: pavidæque matres ac conjuges, oblitæ præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quæque simul corpore atque animo, vix præ gaudio compotes, effusæ.

CA-

1 *Conclamaverant*) Pro deploratis ac desperatis habuerant a verbo *conclamari* de iis dicto, qui mortui credebantur.

CAPUT XXI.

Tribuni propter rem cum Volscis male gestam in Sempronium insurgunt: adversus eorum accusationem moderata Tempanii oratio.

TRibunis plebis, qui M. Postumio & T. Quintio diem dixerant, 1 quod ad Vejos eorum opera male pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ. itaque advocata concione, cum proditam Vejis Rempub. esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœde castra vociferati essent: C. Julius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari jussit: coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitreris ne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidiis aciem, aut ullo boni consulis functum officio? & tu ne ipse victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restitueris que pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipso subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris, an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis? ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello respub. stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?*

41. Adversus hæc Tempanii oratio incomta fuisse dicitur, ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta. *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore 2 æstimationem esse, sed populi Romani fuisse, cum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia,* non

1 *Quod ad Veios*) Quinto ante anno.
2 *Æstimationem*) Judicium.

neu consulares artes exquirerent, 1 *quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis essent, sed, quod viderit, referre posse: Vidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem: postea se ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen & clamore sensisse usque ad noctem extractum certamen; nec ad tumulum, quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium credere perrumpi potuisse: exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem, servandi exercitus causa, loca tutiora castris cepisse: nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani fortunam, noctemque omnia erroris mutui implesse:* precantemque deinde, ne se, fessum labore ac vulneribus, tenerent, cum ingenti laude non virtutis magis, quam moderationis, dimissum.

CAPUT XXII.

M. Postumius ob rem ad Vejos infeliciter gestam are mulctatur; collega vero T. Quintius absolvitur. Odio nominis consularis, tribuni militum consulari potestate creantur. Sempronio, qui temere cum Volscis pugnaverat, dies dicitur; precantibus quatuor tribunis plebis, liberatur.

CUm hæc agerentur, jam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. eo missa plaustra jumentaque alia ab urbe exercitum affectum prælio ac via nocturna excepere. paulo post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re male gesta, & iratæ ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Vejos fuerat, decem millibus 2 æris gravis damnatur. T. Quintium collegam ejus, quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postu-

1 *Quæ pensitanda*) Quæ vel magni animi magnaque ingenia mature etiam expendere opus haberent.

2 *Æris gravis*) Assium libralium, qui appendebantur, unde dictum *æs grave*.

Postumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii res prospere gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem; omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis, Capitolinus Quintius, suppliciter orans, ne se brevi reliquo vitæ spatio tam tristem nun-
42. tium ferre ad Cincinnatum paterentur. Plebs tribunos plebis absentes Sext. Tempanium, A. Sellium, Sext. Antistium, & Sex. Pompilium fecit, quos & pro centurionibus sibi præfecerant Tempanio auctore equites. Senatus cum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari jus-
U. C. sit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. An-
332. tonius Merenda, L. Papirius Mugillanus, L. Servilius Structus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem cum quatuor collegæ inspectante populo Romano orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret; ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ: nec precibus tribunorum, quæ in speciem modo jactentur, sed auxilio confidere reum. Itaque modo ad eum conversus, *ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus & fidens innocentiæ animus esset*, quærebat: *sub tribunitia umbra consularem virum delituisse*: modo ad collegas: *Vos autem, 1 si reum perago, quid acturi estis? an erepturi jus populo, & eversuri tribunitiam potestatem plebi?* Cum illi & de Sempronio, & de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent, nec se judicium populi tollere aut velle aut posse; sed si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos: tum Hortensius, *Non videbit*, inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror: quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus.* Nec pietas

1 *Si reum perago*) Si ad ultimum persto in accusando Sempronio. Præpositio *per* in compositione indicat perfectionem rei ad ultimum provectæ.

pietas quatuor tribunorum, quam Hortensii tam placabile ad justas preces ingenium pariter plebi patribusque gratius fuit.

CAPUT XXIII.

Foris Æqui funduntur: in urbe propter seditiones res venit ad interregnum. Dictus Interrex L. Papirius Mugillanus concordiam suadet.

NOn diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant. Proximo anno Numerio Fabio Vibulano, T. Quintio, Capitolini filio Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memoratu actum. Cum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. Itaque triumphus negatus; ceterum ob Semproniana cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum: sic in urbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, ut præter duos urbanos quæstores duo consulibus ad ministeria belli præsto essent, a consulibus relatam cum & patres summa ope approbassent; consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. adversus quam actionem primo & consules & patres summa ope annixi sunt; concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis usi sunt, adæque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi; cum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni: aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones existunt: propter quos motus cum senatus consules, quam tribunos, creari mallet, neque posset per intercessiones tribunitias senatusconsultum fieri; respub. a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti.

437. U. C. 333.

U. C. 334.

genti, redit. Cum pars major insequentis anni per novos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatus consultum de comitiis consularibus faceret; postremo L. Papirius Mugillanus proditus interrex, castigando nunc patres, nunc tribunos plebis, *desertam omissamque ab hominibus remp. deorum providentia curaque exceptam*, memorabat, *Vejentium induciis, & cunctatione Æquorum stare*: 1 *unde siquid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempub. opprimi: non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse. an bello intestino bellum externum propulsaturos? quæ si in unum conveniant, vix deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse: quin illi, remittendo de summa quisque juris,* 2 *mediis copularent concordiam; patres patiendo tribunos militum pro consulibus fieri; tribuni plebis non intercedendo, quo minus quatuor quæstores promiscue de plebe ac patribus libero suffragio populi fierent.*

CAPUT XXIV.

Irritati tribuni plebis propter suorum repulsam in quæstura petitione, Sempronio ob ignominiam Volsci belli, maxime quia legi agrariæ semper restiterat, diem dicunt: damnatus ære mulctatur. Postumia Vestalis, dicta de incestu causa, absolvitur.

44. U. C. 335. TRibunitia primum comitia sunt habita: creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertium, Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebi Sext. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quo-

1 *Unde si quid increpet terroris*) Unde si fragor armorum, si belli minæ insonuerint.

2 *Mediis*) Per mediam aliquam consilii viam, qua uterque aliquid de suo jure remitterent, alterique alteris aliquid concederent.

quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque repulsa suorum accensi, *quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, cum liceat quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum: non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis creatæ: fraudem profecto in re esse; & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quam fidei: ejus injuria queri suos honore dejectos*. Itaque cum in ipsum & innocentia tutum, & magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collega M. Canuleio, diem dixere. subinde ab eisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est: cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat, ratus, id quod erat, aut deposita caussa leniorem futurum apud patres reum, aut perseverantem sub judicii tempus plebem offensurum. adversæ invidiæ objici maluit, & suæ nocere causæ, quam publicæ deesse: stetitque in eadem sententia, *ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam quæri: se quoque subiturum eam tempestatem forti animo; nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni, malum publicum fiat*. nihilo demissiore animo, cum dies venit, causa ipse pro se dicta, nequicquam omnia expertis patribus ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia: ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius, quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus abstinere jocis, colique sancte potius quam scite jussit. Eodem anno a Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur.

CA-

CAPUT XXV.

Servi de incendenda urbe conjurant: comprehensi dant pœnas: Lavicanis, quia cum Æquis hostibus arma junxerant, bellum indicitur: hoc certatim quisque tribunorum militarium sibi deposcit. Fuso ab Æquis Sergio tribuno, dictus Dictator Q. Servilius ad id bellum cum novo exercitu venit.

45. U.C. 330 INsequens annus tribunos militum consulari potestate habuit Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium, C. Servilium. Annus 1 felicitate populi Romani periculo potius ingenti, quam clade insignis. servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurarunt; populoque ad opem passim ferendam tectis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi sontes pœnas dederunt. indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: & novos hostes Lavicanos consilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum jam velut anniversariis armis assueverat civitas. Lavicos legati missi, cum responsa inde retulissent dubia, quibus nec dum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret: Tusculanis negotium datum, *adverterent animos, ne quid novi tumultus Lavicis oriretur*. Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, inito magistratu, legati ab
U.C. 337 Tusculo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Prisci filium: quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. nuntiabant legati, Lavicanos arma cepisse, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. Tum Lavicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, ut

1 *Felicitate*) Sic explica: Fecit fortuna populi Romani, ut quamvis periculum ingens, nulla tamen clades foret.

ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorem ferre: curam urbis, ut ingratam ignobilemque, aspernari. Cum parum decorum inter collegas certamen mirabundi patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec ordinis hujus ulla*, inquit, *nec respub. est verecundia; patria majestas altercationem istam dirimet; filius meus extra sortem urbi praerit. bellum utinam qui appetunt, consideratius concordiusque, quam cupiunt, gerant*. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductæ sunt. ex his scriptos juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter eos in urbe certamina, cupiditate eadem imperii multo impensius in castris accendi: nihil sentire idem, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse; contemnere invicem & contemni: donec, castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent. quæ cum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reip. esset, quam ad Vejos fuisset; & velut haud dubia clade imminente, institisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, cum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt: multique [1] in ruina majore, quam fuga, oppressi obtruncatique, castraque eo die ægre retenta. postero die, circumfusis jam magna ex parte hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, &, quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quam accepta erat, cladis nuntii Romam contenderunt. minus trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens fuerat; & 46

quod

1 *In ruina majore quam fuga*) Cum potius alii super alios ruerent, quam fugerent.

quod subsidia, quæ respicerent in re trepida; præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi nuntiavere, Tusculi duces exercitumque esse: hostem castra loco non movisse, &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus, Q. Servilius Priscus, vir, cujus providentiam in repub. cum multis aliis tempestatibus ante experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quod uni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, a quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Ahalam Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

CAPUT XXVI.

Dictator Q. Servilius Æquos superat: Lavicos expugnat: eo ab Senatu colonia deducitur.

47. TRansierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim prælio cum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere jussit; signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie cum fuga effusa petissent castra, brevior tempore, & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quam prælium fuerat. Captis direptisque castris, cum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renuntiassent omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo quam creatus erat, magistratu se abdicavit. & opportune senatus, prius quam ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illata

illata de agro Lavicano dividendo fierent, censuit frequens, *coloniam Lavicos deducendam*. coloni ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt.

CAPUT XXVII.

Seditio ex agrariis legibus a duobus tribunis plebis excitatur. Suadente Ap. Claudio, resistunt Patres per collegarum intercessionem.

CAptis Lavicis, ac deinde tribunis militum U.C
consulari potestate, Agrippa Menenio La- 338.
nato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Veturio Crasso: & insequenti anno A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papi-
rio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, & Q. U.C.
Fabio Vibulano, biennium tranquillæ externæ 338.
res, discordia domi ex agrariis legibus fuit. Turbatores vulgi erant Spurii Mecilius quar-
tum, & Metilius tertium, tribuni plebis ambo 58.
absentes creati. & cum rogationem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur; magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ: (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset, assignatumve publice esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi patribusque propositu videbatur certamen: nec tribuni militum nunc in senatu, nunc in consiliis privatis principum cogendis viam consilii inveniebant; cum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex patrum concilio, dicitur dixisse, *vetus se ac familiare consilium domo afferre:* 1 *proavum enim suum Ap. Claudium ostendisse patribus viam unam dissolvendæ tribunitiæ potestatis per collegarum intercessionem: facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam majestatis, memor adhibeatur oratio:* 2 *pro fortuna illis animos esse: ubi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse,*

1 *Proavum*) Proprie abavum.

2 *Pro fortuna illis animos esse*) I. e. eos, perinde ut ... se fortuna det, ita animatos esse.

nec locum in ea relictum ſibi, haud gravate acclinaturos ſe ad cauſam ſenatus, per quam univerſo ordini cum primoribus ſe patrum concilient. Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Servilio Priſco, quod non degeneraſſet ab ſtirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut quos quiſque poſſet ex collegio tribunorum ad interceſſionem perlicerent. Miſſo ſenatu, prenſantur ab principibus tribuni: ſuadendo, monendo, pollicendoque: gratum id ſingulis privatim, gratum univerſo ſenatui fore, ſex ad interceſſionem comparavere. Poſteroque die cum ex compoſito relatum ad ſenatum eſſet de ſeditione, quam Mecilius Metiliuſque largitione peſſimi exempli concirent: eæ orationes a primoribus patrum habitæ ſunt, ut pro ſe quiſque jam nec conſilium ſibi ſuppetere diceret, nec ſe ullam opem cernere aliam uſquam, præterquam in tribunitio auxilio: in ejus poteſtatis fidem circumventam rempub. tamquam privatum inopem confugere. præclarum ipſis poteſtatique eſſe, non ad vexandum ſenatum, diſcordiamque ordinum movendam, plus in tribunatu virium eſſe, quam ad reſiſtendum improbis collegis. Fremitus deinde univerſi ſenatus ortus, cum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum ſilentio facto, ii, qui præparati erant gratia principum, quam rogationem a collegis promulgatam ſenatus cenſeat diſſolvendæ reipubl. eſſe, ei ſe interceſſuros oſtendunt. Gratiæ interceſſoribus ab ſenatu actæ. latores rogationis, concione advocata, proditores plebis commodorum, ac ſervos conſularium appellantes, aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem depoſuere.

CAPUT XXVIII.

Volæ capiuntur; quas cum Æqui recepiſſent, iis bellum infertur: hoc committitur M. Poſtumio; qui propter efferatum ingenium, ab exercitu, irato etiam, quod præda fraudatus eſſet, lapidibus obruitur.

49. U.C. 340. DUo aſſidua bella inſequens annus habuiſſet, quo P. Cornelius Coſſus, C. Valerius Poti-

Potitus, Quintius Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum religio 1 principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maxime ruinis villarum vastavit: simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis suæ gentis populo præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum. Quam noxam cum se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam & oppidum & fines amisere. 2 Tentatum ab L. Sextio tribuno pl. ut rogationem ferret, qua Volas quoque sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis, coloniaque eo deducta, Æqui novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, U. C.
L. Valerio Potito, N. Fabio Vibulano iterum, 341
P. Postumio Regillensi. huic bellum adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini, quam tum victoria magis, quam bellum, ostendit. nam exercitu impigre scripto, ductoque ad Volas, cum levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit: deinde ab hostibus in cives certamen vertit: & cum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido fidem mutavit. eam magis adducor ut credam iræ causam exercitui fuisse, quam quod in urbe nuper direpta, coloniaque nova minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis arcessitus propter seditiones tribunitias in urbem revertit, audita vox ejus in concione, stolida, ac prope vecors, qua Sextio tribuno plebis legem agrariam ferenti, simul, Volas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti; dignos enim esse qui armis cepissent,

1 *Principum*) I. e. Veientium.
2 *Tentatum ab L. Sextio ... discussum est*) Quod tentaverat L. Sextius ... discussum est.

sent, eorum urbem agrumque Volanum esse: [1] *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint*. quod auditum non concionem magis, quam mox patres offendit. & tribunus plebis vir acer, nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium, immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ non ipsi tantum, sed causæ atque universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius, quam Postumium, in disceptationem trahebat. Tum vero secundum tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis, malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quam qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem senectuti vestræ prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. incipite demum mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam. quid ut a vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius, quam P. R. propugnatoribus datis? Ingemuistis modo voce hujus audita. quid id refert? jam si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præfertis.*
50. Perlata hæc vox Postumi ad milites, multo in castris majorem indignationem movit. prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus? Itaque cum fremitus aperte esset; & quæstor P. Sextius eadem violentia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quemdam militem lictore, cum inde clamor & jurgium oriretur, saxo ictus turba excedit; insuper increpante qui vulneraverat, *habere quæstorem, quod imperator esset militibus minatus*. Ad hunc tumultum accitus Postumius, asperiora omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis. postremo cum modum iræ nullum faceret, ad vociferationem eorum, quos necari sub crate jusserat, concursu facto, ipse ad interpellantis pœnam vecors

1 *Malum quidem militibus*) Malum quidem habebunt milites mei, & gravi pœna coercebuntur.

vecors de tribunali decurrit. ibi cum summoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam, eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus cooperiretur: quod tam atrox facinus postquam est Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus tribuni plebis intercedebant; sed ea contentio ex certamine alio pendebat; quod cura incesserat patres, ne metu quæstionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantque summa ope, ut consules crearentur. Cum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes patres fuit.

CAPUT XXIX

Postumii cædes vindicatur: fit mentio agrariæ legis: ductis in Volscos legionibus, Ferentinum capitur: imminentem gravem seditionem orta pestilentia avertit: consequuta fames, advecto aliunde per legatos frumento, levatur.

Q. Fabio Vibulano interrege comitia haben- 51.
te consules creati sunt, A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent, plebsque præficeret quæstioni quem vellet. a plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non ægerrime id plebs ferret. jacere tamdiu irritas sanctiones, quæ de suis commodis ferrentur; cum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam vim habere. Aptissimum tempus erat, vindicatis seditionibus, delinimentum animis Volani agri divisionem objici: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis. quæ possesso per injuriam agro

 pu-

publico patres pellebat. Tunc hæc ipsa indigni-
tas angebat animos, non in retinendis modo
publicis agris, quos vi teneret, pertinacem no-
bilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum
nuper ex hostibus captum plebi dividere mox
paucis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem an-
U.C. no adversus Volscos populantes Hernicorum fi-
341. nes legiones ductæ a Furio COS. cum hostem
ibi non invenissent, Ferentinum, quo magna
multitudo Volscorum se contulerat, cepere.
minus prædæ, quam speraverant, fuit: quod
Volsci postquam spes tuendi exigua erat, sub-
latis rebus nocte oppidum reliquerant. postero
die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager
52. dono datus. Annum modestia tribunorum quie-
tum excepit trib. pl. L. Icilius, Q. Fabio Am-
busto, C. Furio Pacilo COSS. Is cum princi-
pio statim anni, velut pensum nominis fami-
liæque, seditiones agrariis legibus promulgan-
dis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen
quam perniciosior, cogitationes hominum a fo-
ro certaminibusque publicis ad domum curamque
corporum 1 nutriendorum avertit: minusque
eam damnosam fuisse, quam seditio futura fue-
rit, credunt. 2 Defuncta civitate plurimorum
morbis, perpaucis funeribus; pestilentem an-
U.C. num, inopia frugum neglecto cultu agrorum
345. (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio, C.
Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quam
pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa o-
mnes populos legatis, qui Etruscum mare, qui-
que Tiberim accolunt, ad frumentum mercan-
dum, annonæ foret subventum. superbe ab Sa-
mnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, le-
gati prohibiti commercio sunt. contra ea beni-
gne ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos
commeatus summo Etruriæ studio Tiberis de-
vexit. Solitudinem in civitate ægra experti
consules sunt: cum in legationes, non plus sin-
gulis senatoribus missis invenientes, coacti sunt
binos equites adjicere.

CA-

1 *Nutriendorum*) Fovendorum, curandorum.
2 *Defuncta civitate*) Quum civitati nulla major contigis-
set clades, quam plurimorum morbi, perpauca funera.

CAPUT XXX.

Contra Æquos bellum parantes delectum impedit Mænius tribunus: occupata ab illis Carventana arce, collataquè in ipſum rei invidia, Valerius coſ. exercitum conſcribit, ac in hoſtem ducens, arcem recuperat: ovans deinde regrediens, ob negatam militi prædam, dicteriis carpitur.

PRæterquam ab morbo, annonaque, nihil U.C.
eo biennio inteſtini, externive incommodi 345
fuit. at ubi hæ ſolicitudines diſceſſere, omnia,
quibus turbari ſolita erat civitas, domi diſ-
cordia, foris bellum exortum. M. Æmilio, 53.
C. Valerio Potito conſulibus, bellum Æqui
parabant: Volſcis, quamquam non publico
conſilio, capeſſentibus arma, voluntariis mer-
cede ſecutis militiam. Ad quorum famam ho-
ſtium (jam enim in Latinum Hernicumque tran-
ſcenderant agrum) delectum habentem Valerium
conſulem M. Mænius tribunus plebis legis a-
grariæ lator cum impediret, auxilioque tribu-
ni nemo invitus ſacramento diceret; repente
nuntiatur, arcem Carventanam ab hoſtibus oc-
cupatam eſſe. Ea ignominia accepta cum apud
patres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribu-
nis, jam ante præparatis interceſſoribus legis
agrariæ, præbuit juſtiorem cauſam reſiſten-
di collegæ. Itaque cum res diu ducta per al-
tercationem, eſſet, conſulibus deos, homineſ-
que teſtantibus, quicquid ab hoſtibus cladis,
ignominiæque aut jam acceptum eſſet, aut im-
mineret, culpam penes Mænium fore, qui
delectum impediret; Mænio contra vociferan-
te, ſi injuſti domini poſſeſſione agri publi-
ci cederent, ſe moram delectui non facere:
decreto interpoſito novem tribuni ſuſtulerunt
certamen; pronuntiaveruntque ex collegii ſen-
tentia, *C. Valerio conſuli ſe, damnum aliamque
coercitionem adverſus interceſſionem collegæ de-
lectus cauſa detrectantibus militiam ferenti au-
xilio futuros eſſe*. Hoc decreto conſul arma-
tus, cum paucis, appellantibus tribunum,

 col-

1 collum torsisset, metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quamquam invisus, infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores ex præsidio per negligentiam dilapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores jussit: tum prædicans participem prædæ fore exercitum, cum militiam non abnuisset. Auctæ inde plebis, ac militum in consulem iræ. itaque cum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentia jactati: quibus consul increpitus, Mænii celebre nomen laudibus fuit, cum ad omnem mentionem tribuni, favor circumstantis populi plausuque, & assensu cum vocibus militum certaret. plusque ea res, quam 2 prope solemnis militum lascivia in consulem, curæ patribus injecit. & tamquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

CAPUT XXXI.

Plebs irata Patribus Quæstores ex suo ordine creat: instans ob id cum Patribus certamen dirimitur Volscorum, & Æquorum bello; ad quod dum delectum tribuni impediunt, arx Carventana amittitur: seditione composita, consules cum exercitu in hostes proficiscuntur. Romæ tribunorum comitia cum non possent Patres impedire, a plebeiis creandis, arte adhibita, populum avertunt.

54. U. C. 346. CReati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit tribunitia sibi comitia non commissa. eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit, & ulta est, tunc primum plebeiis quæstoribus creatis: ita, ut in quatuor creandis uni patricio N. Fabio Ambusto relinque-

1 *Collum torsisset*) Manus injici a lictoribus jussisset.
2 *Prope solemnis*) Vsitata.

quereretur locus; tres plebeii, Q. Silius, P. Æ-
lius, P. Pipius, clarissimarum familiarum ju-
venibus præferrentur. Auctores fuisse tam li-
beri populo suffragii Icilios accipio, ex familia
infestissima patribus, tres in eum annum tri-
bunos plebis creatos. *hi multarum magnarum- * al.
que rerum molem 1 avidissimo adeo populo o- crea-
stentantes, cum affirmassent, nihil se moturos; tos mul-
si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola pro- ta-
miscua plebi patribusque reliquisset senatus, rum.
satis animi populo esset ad id, quod tamdiu
vellent, & per leges liceret. Pro ingenti ita-
que victoria id fuit plebi: quæsturam namque
2 non honoris ipsius fine æstimabant; sed pa-
tefactus ad consulatum ac triumphos locus no-
vis hominibus videbatur. Patres contra, non
pro communicatis, sed pro amissis honoribus
fremere: negare, si ea ita sint, liberos tollen-
dos esse; qui pulsi majorum loco, cernentesque
alios in possessione dignitatis suæ, salii, flami-
nesque 3 nusquam alio, quam ad sacrificandum
pro populo sine imperiis ac potestatibus relin-
quantur. Irritatis utriusque partis animis, cum
& spiritus plebes sumsisset; & tres ad popula-
rem causam celeberrimi nominis haberet duces;
patres omnia quæstoriis comitiis, ubi utrum-
que plebi liceret, similia fore cernentes, ten-
dere ad consulum comitia, quæ nondum pro-
miscua essent. Icilii contra tribunos militum
creandos dicere, & tandem aliquando impar-
tiendos plebi honores. Sed nulla erat consula-
ris actio, quam impediendo, id quod petebant, 55.
exprimerent: cum mira opportunitate Volscos
& Æquos prædatum extra fines exisse in a-
grum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod
bellum ubi ex senatusconsulto consules delec-
ctum habere occipiunt, obstare tunc enixe tri-
buni, sibi plebique eam fortunam oblatam
memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi
viri, 4 generosique etiam, ut inter plebejos.

1 *Avidissimo adeo*) Avidissimo proinde.

2 *Non honoris ipsius fine*) Non honore ipso tenus: non tan-
ti modo, quanti ipse per se quæsturæ honos pretii erat.

3 *Nusquam alio*) Ad nihil aliud adhibiti.

4 *Generosique etiam*) Qui inciperent generis claritu-
dine nobilitari.

duo singuli singulos sibi consules asservando assidua opera desumunt . uni concionibus dat: nunc detinenda, nunc concienda plebs . Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant tribuni expediebant. inclinante deinde se fortuna ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Æquos interfectis paucis custodibus arcis invasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos . Ea adversa civitati res vires tribunitiæ actioni adjecit . nequicquam enim tentati, ut tum desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati , nec suæ invidiæ , pervincunt , ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis : certo tamen pacto, ne cujus ratio haberetur , qui eo anno tribunus plebis esset; neve quis reficeretur in annum sequentem tribunus plebis: haud dubie Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus, petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari cœptum . Ceterum Consulum ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt . illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana , cum diu nequicquam oppugnata esset, recessum : Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam ; populationesque & prædas & in Æquis, & in Volsco agro
56. ingentes factas . Romæ sicut plebis victoria fuit in eo , ut quæ mallent comitia haberent: ita eventu comitiorum patres vicere . namque
U.C. tribuni militum consulari potestate contra spem
347. omnium tres patricii creati sunt , C. Julius Julus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, cujus eos Icilii tum quoque insimulabant, quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium , inscium populum a plebeiis avertissent.

CAPUT XXXII.

Coorto Volscorum, & Æquorum bello, dicitur post magnam Patrum, & tribunorum militarium contentionem Dictator P. Cornelius. hostibus victis, magistratu se abdicat: edictis tribunorum militarium comitiis, Patres aditum ad eum honorem occludunt plebeiis.

Volscos deinde & Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium, ad iram cum impulisset, fama affertur, summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse eorum legatos, utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam: *quod abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium passi essent. jam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse.* Ad hæc cum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juventus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quam res erat, nuntiantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat) dictatorem dici jussit. Quam rem ægre passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: cum primores patrum nequicquam conquesti non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebis appellarent, & consulis quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent; tribuni plebis læti discordia patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent: si quando promiscui honores, 1 communicata respub. esset, tum se animadversuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent: interim patricii soluti legum magistratuumque vere-

1 *Communicata respublica*) In societatem reipublicæ gerendæ admissi plebeii.

cundia, per se quoque tribunitiam potestatem agerent. Hæc contentio minime idoneo tempo-
57. re, cum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, cum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi a populo eripi honorem disseruere. tum Ahala Servilius Trib. mil. *tacuisse se tamdiu* ait, *non quia incertus sententiæ fuerit, (quem enim bonum civem secernere sua a publicis consilia?) sed quia maluerit collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quam tribunitiam potestatem adversus se implorari paterentur. tum quoque, si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententiæ: sed cum belli necessitates non expectent humana consilia, potiorem sibi collegarum gratia rempub. fore: & si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proxima dicturum: ac si quis intercedat senatusconsulto,* 1 *auctoritate se fore contentum.* Quo facto, cum haud immeritam laudem, gratiamque apud omnes 2 tulisset: dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus est. Exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quam gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno, atque eo facili prælio cæsi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum expugnatum, atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quam gloria majore in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nulla comitiorum consularium habita, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum vero gravior cura patribus 3 incessit: quippe cum prodi causam ab suis cernerent. itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omni-

1 *Auctoritate*) *Auctoritas senatus* est judicium senatus perscriptum, non senatusconsultum.
2 *Tulisset*) Consecutus esset.
3 *Incessit*) *Incessit*, pro *invasit* cum dandi casu.

omnium etiam dignorum tædium fecerant: sic tum, primoribus patrum splendore gratiaque ad petendum præparatis omnia loca obtinuere, ne cui plebeio aditus esset. quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, cum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unica moderatione partum. U. C. 348.

CAPUT XXXIII.

In Volscis ob non maturatum ab senatu auxilium clades accipitur: propter superbum responsum legatis datum a Vejentibus, cum ageretur de bello iis indicendo, plebs detrectat. Tribuni militum, in Volscos ducto exercitu, Anxur expugnant.

EO anno, quia tempus induciarum cum Vejenti populo exierat, per legatos, fetialesque res repeti cœptæ. quibus venientibus 1 ad finem legatio Vejentium obviam fuit. petiere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Vejos iretur. Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent Vejentes, ne res ab iis repeterentur. tantum abfuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti, ut cum precantibus opem militibus, qui ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa in senatu magis fuit, quam in tribunis: qui, quia summa vi resistere nuntiabantur, parum cogitaverunt, nulla non virtute superari humanarum virium modum. fortissimi milites non tamen nec vivi, nec post mortem inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate; Vejens bellum motum ob superbum responsum Vejentis senatus; qui legatis repetentibus res, ni facesserent propere urbe, 58.

1 *Ad finem*). Ad fines agri Vejentis.

urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi jussit. Id patres ægre passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere juventus, *nondum debellatum cum Volscis esse: modo duo* [1] *præsidia occidione occisa cum periculo retineri: nullum annum esse, quo non acie dimicetur:* &, [2] *tamquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo, & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus.* Hæc sua sponte agitata insuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum patribus cum plebe esse* dictitant: *eam de industria vexandam militia, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi, atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis, coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet.* [3] prensantesque veteranos, stipendia cujusque, & vulnera, ac cicatrices numerabant: quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid superesse sanguinis, qui dari pro republica posset? rogitantes. Hæc cum in sermonibus, concionibusque interdum agitantes, avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ [4] legis: quam, si subjecta invidiæ esset, antiquari apparebat. Interim tribunos mili-
19. tum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartito ad devastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras: quacumque incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos. Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes. ab ea

1 *Præsidia*) *Præsidia* hic primo pro præsidiariis militibus, deinde pro arcibus ipsis.
2 *Tamquam pœniteat laboris*) Tamquam non satis laboris a plebe tolerari putent.
3 *Prensantesque veteranos*) Et veteranorum corpora prensantes ostentantesque.
4 *Legis*) De indicendo Vejentibus bello.

ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala, cum imminentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur, locum dedere scalas admovendi. plenaque hostium cuncta erant: & in muris diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: cum pronuntiatum repente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur. a cetera præda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent, ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos a præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum tres exercitus diripuere, eaque primum benignitas imperatorum plebem patribus conciliavit.

CAPUT XXXIV.

Patres, dato primum ex ærario stipendio militibus, plebem sibi conciliant: concordiam contra tribunorum invidiam tuentur. Bellum indictum Vejentibus, ad Volscos avocatur. cum his bene res geritur.

ADditum deinde omnium maxime tempestivo principium in multitudinem munerum, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, cum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset. Nihil acceptum umquam a plebe tanto gaudio traditur. concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, & patres vere appellatos: effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret: cum commoditas juvaret rem familiarem, saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum

ctum atque operatum reipub. esset. tum quod ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis umquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremque gratiam rei. Tribuni plebis communis ordinum lætitiæ, concordiæque soli expertes, negare *tam id lætum patribus universis, nec prosperum fore, quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse, quam usu appariturum. unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque enim, etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quam ipsi militassent: & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. postremo indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: & quia *nondum argentum signatum erat*, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, 1 speciosam etiam collationem faciebant. Cum senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos cum & a patribus collaudari, & a militari ætate tamquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit; repente, spreto tribunitio auxilio, certamen conferendi est ortum, & lege perlata de indicendo Vejentibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum con-
61. sulari potestate Vejos duxere. Fuere autem tri-
U.C. buni T. Quintius Capitolinus, Q. Quintius Cin-
350. cinnatus, C. Julius iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium, M. Æmilius Mamercinus. Ab his primum circumsessi Veji sunt. sub cujus initium obsidionis cum Etruscorum consilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bello ne publico gentis universæ tuendi Vejentes essent. Ea op-

1 *Speciosam etiam collationem faciebant*) Efficiebant ut collatio tributi etiam dignitatem aliquam haberet, quæ converteret oculos vulgi.

oppugnatio segnior insequenti anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata U.C.
bellum. Tribunos militum consulari potestate 351.
is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde Volscorum oppidum ab tribunis obsideri cœpta: inde inter eruptionem tentatam compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi: 1 præterque arcem, cetera capta. in arcem munitam natura globus armatorum concessit. infra arcem cæsi captique multi mortales. Arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convecto. tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti cepere. a quibus cum custodes trucidarentur, cetera multitudo repentino pavore oppressa in deditionem venit. Diruta & arce & urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis, omnisque vis Romana Vejos conversa est. proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Servus Romanus vocitatus. Sunt qui Artenam Vejentium, non Volscorum fuisse credant. præbet errorem, quod ejusdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit. sed eam reges Romani diruere: Cæretumque, non Vejentium fuerat. altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cujus excidium est dictum.

DECA-

1 *Præterque arcem*) Sexies intra paucos versus *arcem* vel repeti observabit lector.

DECADIS PRIMÆ

LIBER QUINTUS.

CAPUT I.

Numerus tribunorum militarium augetur: in Vejorum obsidione hibernacula primum militibus ædificantur. hinc res novandi causam capiunt tribuni pleb.

1. Ace alibi parta, Romani Vejique in armis erant, tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. comitia utriusque populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot numquam antea, creati, M. Æmilius Mamercinus
U. C. 352 iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, L. Julius Julus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Vejentes contra, tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quam ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus, superbiaque; quia solemnia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset; cum ob iram repulsæ, quod suffragio XII. populorum alius sacerdos ei prælatus esset, 1 artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repente abduxit. gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama est Vejis propter metum regis, qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis cum prin-

1 *Artifices*) Scenicos: puta histriones, tibicines, &c.

principe, non 1 vani sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nuntiabantur; tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent. alia in urbem, & contra oppidanorum eruptiones versa: 2 aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur. Cum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: consiliumque erat hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum: in concionem prosiliunt, solicitant plebis animos, *hoc illud esse dictitantes, quod æra militibus sint constituta: nec se fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore: venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum, & ablegatam ab urbe & ab republica juventutem; jam ne hiemi quidem, aut tempori anni cedere, ac domos & res invisere suas. quam putarent continuatæ militiæ causam esse? nullam profecto aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset: vexari præterea, & subigi multo acrius, quam Vejentes: quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali urbem tutantes; militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem: hoc neque reges, neque ante tribunitiam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito: non fuisse ne in octo quidem*

1 *Vani*) Inconsiderati, ac sine consilio jactati.
2 *Aliis*) Per alia munimenta *frons in Etruriam spectans obstruebatur* adversus auxilia.
3 *Venisse*) Venumdatam esse.

dem tribunis militum locum ulli plebeio: antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc iam octo juges ad imperia obtinenda ire; & ne in turba quidem hærere plebeium quemquam, qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & cives eorum, non servos militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat, & aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem, & creare magistratus.

CAPUT II.

Ap. Claudii contra tribunitias seditiones ad populum Oratio.

HÆc, taliaque vociferantes, adversarium haud imparem nacti sunt, Ap. Claudium, relictum a collegis ad tribunitias seditiones comprimendas, virum imbutum jam ab juventa certaminibus plebeiis: quem auctorem aliquot annis ante fuisse memoratum est per collegarum intercessionem tribunitiæ potestatis dis-
3· solvendæ. Is tum, jam non promtus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit. *Si umquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra, an sua caussa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. & cum lætor, tandem longi erroris vobis finem factum esse: tum, quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos reipublicæ gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ forte aliquando fuerunt, umquam æque, quam munere patrum in plebem, cum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum? quam dissolvendæ maxime tribunitiæ potestatis rentur esse. sic hercule tamquam artifices improbi opus quærunt: qui & semper ægri aliquid esse in repub. volunt, ut sit ad cujus curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an caussam agitis? nisi forte*

te hoc dicitis? quicquid patres faciunt, displicet; sive illud pro plebe, seu contra plebem est. & quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in iis beneficio, ac maleficio abstineri aequum censent: sic vos interdicitis patribus commercio plebis: ne nos comitate ac munificentia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. quanto tandem, si quicquam in vobis non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, & quantum in vobis esset, indulgere potius comitati patrum atque obsequio plebis oportuit? quae si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse? Atque ego, quam hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re a Vejis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram. nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. quam orationem non apud vos solum, sed etiam in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, aequam arbitror videri posse, in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper danda esse aera militibus, quia numquam data essent. 4.
quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam novum pro portione injungi? nusquam nec operam sine emolumento, nec emolumentum fere sine impensa opera est. labor voluptasque dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Moleste antea ferebat miles se suo sumtu operam reipub. praebere: gaudebat idem partem anni se agrum suum colere, quaerere unde domi militiaeque se ac suos tueri posset: gaudet nunc fructui sibi rempub. esse, & laetus stipendium accipit. aequo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. an, si ad calculos eum resp. vocet, non merito dicat: Annua aera habes, annuam operam ede? an tu aequum censes, militia semestri solidum te stipendium annuum accipere? Invitus in hac parte

ora-

orationis, Quirites, moror. sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. At nos tamquam cum civibus agere volumus, agique tamquam cum patria nobiscum, æquum censemus. aut non suscipi bellum oportuit, aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici quamprimum oportet. perficietur autem, si urgemus obsessos, si non ante abscedimus, quam spei nostræ finem captis Vejis imposuerimus. si hercule nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Græcia, quam procul ab domo! quot terras, quot maria distans! nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostræ, annuam oppugnationem perferre piget: scilicet quia levis causa belli est; nec satis quicquam justi doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellarunt: in pace numquam fidi fuerunt: agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere a nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moliuntur: res repetentes legatos no-
5. *stros, haud procul absfuit, quin violarent. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? si nos tam justum odium nihil movet, ne illa quidem, oro, vos movent? operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos non cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno prædandi, cum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis cum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde au-*

xilia

xilia veniant, opposuere. quid turres, quid 1 *vineas* 2 *testudinesque, & alium oppugnandarum urbium apparatum loquar? cum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem jam operis tandem perventum, relinquenda ne hæc censetis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis exsudetur labor? quanto est minus opera tueri facta? & instare, & perseverare, defungique cura? brevis enim profecto res est, si uno tenore peragitur: nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiorem spem nostram facimus. loquor de opere, & de temporis jactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etruriæ consilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur? ut nunc res se habet, irati sunt. oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Vejos licet. quis est qui spondeat, eumdem, si differtur bellum, animum postea fore? cum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit: cum, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Vejis spatio mutari interposito possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti civium nolit. Videte, quot res,* 3 *quam inutiles sequantur illam viam consilii: jactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Vejente concitatum. Hæc sunt, tribuni, consilia vestra, non hercule dissimilia, ac si quis ægro, qui curari se fortiter passus, extemplo convalescere possit,* 4 *cibi gratia præsentis aut potionis longinquum, & forsitan insanabilem morbum efficiat. Si mediusfidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiæ plurimum interesset, insuescere militem nostrum non solum parta victoria frui, sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamvis seræ spei exitum expectare; &, si non sit æstate perfectum bellum, hiemem operiri, nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta* 6

ac

1 *Vineas*) Vide c 17. l. 2.
2 *Testudines*) Hic intellige machinas vineis & usu & forma non absimiles.
3 *Quam inutiles*) Quam damnosæ.
4 *Cibi gratia*) Cibi præsentis voluptate impertienda.

ac recessum circumspicere. Obsecro vos: venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet? adeo ne effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint? aut tamquam navale bellum tempestatibus captandis, & observando tempore anni gerant? non æstus, non frigora pati possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc objiciat: contendantque, & animis, & corporibus suis virilem patientiam inesse: & se juxta hieme, atque æstate bella gerere posse: nec se patrocinium mollitiæ inertiæque mandasse tribunis; & meminisse 1 *hanc ipsam potestatem non in umbra, nec in tectis majores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Vejos tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat; sed famam & ad alia bella, & ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessa semel amovere possit? nec finem ullum alium belli, quam victoriam noverit? nec impetu potius bella, quam perseverantia gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus, necessaria est: quarum plerasque munitionibus, ac naturali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat; sicut Vejos expugnabit, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint: & Romæ invenerint præsidia Vejentes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam, quod Vejentibus optatum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At hercule apud hostes tanta modestia est,*

1 *Hanc ipsam potestatem*) Potestatem tribunitiam, creatam in Sacro monte.

est, ut non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos novatum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos. morietur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. 1 fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non uni aut alteri militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur: adeo quicquid tribunus plebis loquitur; etsi prodendæ patriæ, dissolvendæque reip. est, assuestis audire: quippe dulcedine potestatis ejus capti quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris & apud milites agant, & exercitus corrumpant, ducibusque parere non patiantur; quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiæ.

CAPUT III.

Apud Vejos ab Romanis calamitas accipitur. Mœstam Urbem erigunt equites professi, se suis equis stipendia facturos.

PAr jam etiam in concionibus erat Appius 7.
tribunis plebis, cum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Vejos, & superiorem Appium in causa, & concordiam ordinum majorem, ardoremque ad obsidendos pertinacius Vejos fecit. Nam cum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo facibus maxime armata ignes conjecit; horæque momento simul aggerem, ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales, nequicquam opem ferentes, ferro, igneque absumti sunt. quod ubi Romam est nuntiatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque injecit, ne tum

1 *Fustuarium*) Militaris pœna est, de qua vide Polyb.

vero sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ reip. insultarent; cum repente, quibus census equester erat, 1 equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt, factaque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos*, promittunt. Quibus cum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaque ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis: *pedestris ordinis se ajunt nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Vejos, seu quo alio ducere velint. si Vejos ducti sint, negant se inde prius, quam capta urbe hostium, redituros esse*. Tum vero jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi, neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam: beatam urbem Romanam, & invictam, & æternam illa concordia dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. certatim patribus, plebique manare gaudio lacrimæ, donec, revocatis in curiam patribus, senatusconsultum factum est, *ut tribuni militares, concione advocata, peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore: placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam 2 æra procedere*: & equiti certus numerus æris est assignatus. Tum primum equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos, non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commeatus intentiore, quam antea, subvehi cura; ne quid tam benemerito exercitui ad usum deesset.

C A-

1 *Equi publici*) Equus dicebatur *publicus*, qui & a magistratibus populi Romani dabatur, & de publico emebatur, alebaturque.

2 *Æra procedere*) Annos militiæ numerari perinde ac si a tribunis militum lecti essent.

CAPUT IV.

Et Anxuri propter negligentiam militum præsidium amittitur; & Vejis res infeliciter geritur propter discordiam ducum Virginii, & Sergii; qui propterea ante tempus magistratu abire coguntur.

INsequens annus tribunos militum consulari 8. potestate habuit, C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpitium, A. Manlium iterum, M. Sergium iterum. U.C 351 His tribunis, dum cura omnium in Vejens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, & Volscos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum custodibus, oppressum est. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros, vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter se irarum, quam adversus hostes animi habuerunt: & auctum est bellum adventu repentino Capenatium, atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano se proximos fore credentes: Falisci propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultro citroque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus nec opinato ad Vejos accessere. Forte ea regione, qua M. Servius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere; quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra Romana oppugnabantur. concursantesque, cum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppi-

danorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, cum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque invehi hostem nuntiaretur, in armis milites tenuit; si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quam vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites; postremo, desertis munitionibus, perpauci in majora castra, pars maxima, atque ipse Sergius, Romam pertenderunt. ubi cum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. 1 pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverat, adsunt.
9. Primores patrum, sive culpa, sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere non expectandum justum tempus comitiorum, sed extemplo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis octobribus magistratum occiperent. In quam sententiam cum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuum ejus anni senatum apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare se ante Idus Decembres, solemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, cum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala Trib. milit. *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, næ ego libenter experirer, quam non plus 2 in his juris, quam in vobis animi esset. sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde & vos desi-*

1 *Pauci reipublicæ*) Pauci, quid publica utilitas postulet, intuentur.
2 *In his*) In minis vestris.

definite inter nostra certamina locum injuriæ quærere, & collegæ aut facient, quod censet senatus, aut si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat. Cum omnium assensu comprobata oratio esset; gauderentque patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis inventam esse aliam vim majorem ad coercendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum habuere, qui Kalendis octobribus magistratum occiperent: seque eam ante diem magistratu abdicavere.

CAPUT V.

Foris multiplex bellum: Romæ propter delectum & tributum seditiones excitantur.

L. Valerio Potito quartum, M'. Furio Camillo iterum, M. Æmilio Mamerco tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, K. Fabio Ambusto, L. Julio Julo tr. mil. consulari potestate, multa domi militiæque gesta. Nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Vejos, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: & Romæ simul de delectu, simul tributo conferendo laboratum est: & de tribunis plebis cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi: nec juniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecunia in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant; quia tuentibus urbem opera quoque militari laborandum, serviendumque reipub. erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant: ideo æra militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militia, partem tributo conficerent. *Unum bellum annum jam tertium trahi, & consulto male geri, ut diutius gerant: in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scri-*

To. U. C. 354.

scriptos, & pueros quoque ac senes extractos: jam non æstatis, nec hiemis discrimen esse; nulla quies umquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit, ut, cum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; æraque militaria, velut fœnore accepta, multiplicia reip. reddant.

CAPUT VI.

Duo tribuni plebis fraude cooptati in collegium. Ad avertendam ab se iram diem dicunt Sergio, & Virginio; memorataque accepta per illos apud Veios calamitate, ut damnentur, perficiunt.

INter delectum tributumque & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum pl. numerus expleri nequiit. pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tum labefactandæ legis tribunitiæ causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius, & M. A-
11. cutius, haud dubie patriciorum opibus. Fors ita tulit, ut eo anno trib. pl. C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrocinium. is, quod petissent patres quidam primo incœpto repulsi, tum tamen tribunos militum expugnasse vociferans, *legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum, & eo devolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum asseclæ habendi tribuni plebis sint, eripi sacratas leges, extorqueri tribunitiam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum* arguere. 1 Cum arderent invidia non patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minutius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos, ab

1 *Cum arderent invidia*) Cum invisi & infames apud populum essent.

ab se iram plebis invidiamque die dicta avertunt. Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasque belli sit gravis; qui clade accepta ad Vejos doleant; qui, amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se memorant: *omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse, nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui noxii ambo, alter in alterum causam conferant; fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii: quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, ex composito eam rem & communi fraude patriciorum actam:* 1 *ab his & prius datum locum Vejentibus ad incendenda opera, belli trahendi causa: & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra: omnia fieri, ut consenescat ad Vejos juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint.* 2 *Præjudicium jam de reis & ab senatu, & a populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse: nam & senatusconsulto eos* 3 *ab republica remotos esse: & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coërcitos esse: & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembribus die solemni, sed extemplo Kal. Octobribus, magistratum occiperent: quia stare diutius resp. his manentibus in magistratu non posset: & tamen eos tot judiciis confossos, prædamnatosque venire ad populi judicium; & existimare defunctos se esse satisque pœnarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati facti sint; neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non pœnam irrogatam: quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. illos repeterent animos Quirites, quos recenti cla-*

1 *Ab his*) Patriciis.
2 *Præjudicium jam de reis ... factum esse*) Jam judicatam esse reorum causam.
3 *Ab republica remotos*) Ab administratione reipublicæ.

de accepta habuissent, cum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam, aut quemquam deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasque L. Virginii ac M. Sergii sit execratus, detestatusque. minime convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis sua potestate, cum liceat, & oporteat, non uti. numquam deos ipsos admovere nocentibus manus: satis esse, si occasione ulciscendi læsos

12. *arment.* His orationibus incitata plebs denis millibus æris gravis reos condemnat, nequicquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante; Virginio deprecante, ne infelicior domi, quam militiæ, esset. In his versa ira populi cooptationis tribunorum: fraudisque contra legem Treboniam factæ memoriam obscuram fecit.

CAPUT VII.

Inter prosperas militiæ res oritur intestina seditio ob non collata in militum stipendia tributa. Plebs irata Patribus unum ex suo ordine tribunum militarem consulari potestate creat.

Victores tribuni, ut præsentem mercedem judicii plebs haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: cum tot exercitibus stipendio opus esset, 1 resque militia ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum * rei. namque Vejis castra, quæ amissa erant, recuperata, castellis præsidiisque firmantur, Præerant tribuni militum, M. Æmilius, & K. Fabius. a M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi: prædæ actæ: incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro, Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm: & post-

* al. spei.

1 *Resque militia ita prospere*) Prospere quidem gererentur, sed ita tamen ut nullum bellum terminaretur sperata victoria.

postquam vis irrita erat, vallo fossaque ob-
sideri cœptum. Valerio Potito Volsci provin-
cia evenerat. hoc statu militarium rerum, se-
ditio intestina majore mole coorta, quam bel-
la tractabantur. & cum tributum conferri per
tribunos non posset, nec stipendium imperato-
ribus mitteretur, æraque militaria flagitaret mi-
les; haud procul erat, quin castra quoque ur-
banæ seditionis contagione turbarentur. Inter
has iras plebis in patres, cum tribuni plebis
nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ li-
bertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebe- U. C.
ios viros fortes ac strenuos transferendi sum- 355
mi honoris; non tamen ultra processum est,
quam ut unus ex plebe 1 usurpandi juris cau-
sa, P. Licinius Calvus tribunus militum con-
sulari potestate crearetur. ceteri patricii creati,
P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Fu-
rius Medullinus, L. Publilius Vulscus. Ipsa
plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse,
non is modo, qui creatus erat, vir nullis an-
te honoribus usus, vetus tantum senator, &
ætate jam gravis. Nec satis constat, cur pri-
mus ac potissimus ad novum delibandum hono-
rem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris,
qui tribunus militum priore anno fuerat, 2 tri-
plexque stipendium equitibus dederat, gratia
extractum ad tantum honorem credunt; alii
orationem ipsum tempestivam de concordia or-
dinum, patribus plebique gratam habuisse. Hac
victoria comitiorum exultantes tribuni plebis,
quod maxime rempublicam impediebat, de tri-
buto remiserunt. collatum obedienter, mis-
sumque ad exercitum est. Anxur in Volscis 13.
brevi receptum est, neglectis die festo custo-
diis urbis. Insignis annus hieme gelida ac
nivosa fuit: adeo ut viæ clausæ, Tiberis in-
navigabilis fuerit. annona ex ante convecta
copia nihil mutavit.

1 *Usurpandi juris causa*) Ut jure suo plebs frui inciperet.
2 *Triplex stipendium*) Triplum ejus quod pediti dabatur.

CAPUT VIII.

Uno excepto patricio, omnes tribuni militares ex plebe creantur. Pestilentia ingens exoritur: ad quam arcendam, inspectis libris Sibyllinis, Lectisternium primum in Urbe fit. Capenates, Falisci, & Vejentes caduntur.

ET quia P. Licinius, ut cœperat haud tumultuose magistratum, majore gaudio plebis, quam indignatione patrum, ita etiam gessit: dulcedo invasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit: plebeios alios tribunos militum consulari potesta-
U.C. te omnes fere centuriæ dixere, M. Pompo-
356 nium, C. Duillium, Voleronem Publilium, Cn. Genutium, L. Atilium. Tristem hiemem, sive ex intemperie cæli raptim mutatione in contrarium facta, sive alia qua de causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas excepit. cujus insanabili pernicie, quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. duumviri sacris faciundis, 1 lectisternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamque & Dianam, Herculem, Mercurium, atque Neptunum, tribus quam amplissime tum apparari poterat stratis lectis, placavere. privatim quoque id sacrum celebratum est. tota urbe patentibus januis, promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoque benigne ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum. vinctis quoque demta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit, tribus in unum bellis collatis. namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, cum repente Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. Itaque ma-

1. *Lectisternio*) De hoc vide Lexicographos.

majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiæ Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. inde pugna cœpta & Faliscis intulit terrorem: trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit. repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agri, reliquias pugnæ absumsere. & Vejentium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta.

CAPUT IX.

Tactis religione animis tribuni militares rursus ex patriciis creantur. Prodigia nuntiantur: præcipuum, quod in insolitam altitudinem lacus Albanus excreverit. Dum per legatos Delphicum oraculum consulitur, vates interim, captus ex hostibus, miraculum interpretatur.

ET jam comitia tribunorum militum aderant, 14. quorum prope major patribus, quam belli cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amissum cernentibus summum imperium. itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore; nihilo minus ipsi perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed deos etiam 1 excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam: proximo non prodigia sed jam eventus, pestilentiam agris, urbique illatam haud dubia ira deum, quos pestis ejus arcendæ caussa placandos esse, in libris fatalibus inventum sit: comitiis, auspicato quæ fierent, indignum diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Præterquam ma-

1 *Excipiebant*) I. e. ad partes trahebant, in suæ caussæ defensionem adducebant.

jeſtate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratiſſimum quemque, tribunos militum conſulari poteſtate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium
U. C. Camillum iterum, L. Furium Medullinum ter-
357 tium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpitium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum eſt. tota vis in populationibus fuit. duo ſummi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena prædas ingentes egere, nulla incolumi re-
15. licta re, cui ferro, aut igni noceri poſſet. Prodigia interim multa nuntiata; quorum pleraque, & quia ſinguli auctores erant, parum credita, ſpretaque: & quia hoſtibus Etruſcis, per quos ea procurarent, aruſpices non erant. In unum omnium curæ verſæ ſunt, quod lacus in Albano nemore ſine ullis cæleſtibus aquis, cauſave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem inſolitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio, miſſi ſciſcitatum oratores ad Delphicum oraculum: ſed propior interpres fatis oblatus ſenior quidam Vejens, qui inter cavillantes in ſtationibus ac cuſtodiis milites Romanos Etruſcoſque, vaticinantis in modum [1] cecinit, *priuſquam ex lacu Albano aqua emiſſa foret, numquam potiturum Vejis Romanum*. quod primo velut temere jactum ſperni, agitari deinde ſermonibus cœptum eſt: donec unus ex ſtatione Romana percontatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio ſermonum facto) quiſnam is eſſet, qui per ambages de lacu Albano jaceret; poſtquam audivit aruſpicem eſſe; vir haud intacti religione animi, cauſatus *de privati portenti procuratione, ſi operæ illi eſſet, conſulere velle*, ad colloquium vatem elicuit. cumque progreſſi ambo a ſuis longius eſſent inermes, ſine ullo metu, prævalens juvenis Romanus ſenem infirmum in conſpectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruſcis, ad ſuos tranſtulit. qui cum perductus ad imperatorem, inde Romam ad ſenatum miſſus,

1 *Cecinit*) Verbum proprium de vaticinantibus.

missus esset, sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit, *profecto iratos deos Vejenti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ* 1 *fatale proderet. itaque quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; & tacendo forsitan, quæ dii immortales vulgari velint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi: sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse; ut, quando aqua Albana abundasset, tum si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Vejentibus dari: antequam id fiat, deos mœnia Vejentium deserturos non esse.* Exequebatur inde 2 quæ solemnis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re patres rati, decrevere legatos, sortesque oraculi Pythici expectandas. Prius quam a Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius magistratum inierunt. 16.

CAPUT X.

Tarquinienses in agrum Romanum populabundi ingressi opprimuntur. Legati a Delphico oraculo cum responso veniunt: prodigium Albanum procuratur.

EO anno Tarquinienses, novi hostes exorti; quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur; Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant; ad hoc Vejenti quoque, & Falisco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus patrum ac plebis: inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passiu- U. C. 358.

1. *Fatale*) *Fatale est* quicquid pertinet ad fata. *Excidium fatale* est excidium fatis decretum. Infra *libri fatales* sunt libri quibus fata continentur.

2. *Quæ solemnis derivatio esset*) Qua legitima & diis accepta derivatio esset.

jestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium
U.C. Camillum iterum, L. Furium Medullinum ter-
357 tium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpitium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationibus fuit. duo summi imperatores, Potitus a Faleriis, Camillus a Capena prædas ingentes egere, nulla incolumi re-
15. licta re, cui ferro, aut igni noceri posset. Prodigia interim multa nuntiata; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita, spretaque: & quia hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. In unum omnium curæ versæ sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis cælestibus aquis, caussave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Vejens, qui inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque, vaticinantis in modum 1 cecinit, *priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Vejis Romanum*. quod primo velut temere jactum sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est: donec unus ex statione Romana percontatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano jaceret; postquam audivit aruspicem esse; vir haud intacti religione animi, caussatus *de privati portenti procuratione*, *si opera illi esset, consulere velle*, ad colloquium vatem elicuit. cumque progressi ambo a suis longius essent inermes, sine ullo metu, prævalens juvenis Romanus senem infirmum in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui cum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus,

1 *Cecinit*) Verbum proprium de vaticinantibus.

missus esset, sciscitantibus quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit, *profecto iratos deos Vejenti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ* 1 *fatale proderet. itaque quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; & tacendo forsitan, quæ dii immortales vulgari velint, haud minus, quam celanda effando, nefas contrahi: sic igitur libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse; ut, quando aqua Albana abundasset, tum si eam Romanus rite emisisset, victoriam de Vejentibus dari: antequam id fiat, deos mœnia Vejentium deserturos non esse.* Exequebatur inde 2 quæ solemnis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re patres rati, decrevere legatos, sortesque oraculi Pythici expectandas. Prius quam a Delphis orato- 16.
res redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Julus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius magistratum inierunt.

CAPUT X.

Tarquinienses in agrum Romanum populabundi ingressi opprimuntur. Legati a Delphico oraculo cum responso veniunt: prodigium Albanum procuratur.

EO anno Tarquinienses, novi hostes exorti: U. C. 358.
quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur; Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant; ad hoc Vejenti quoque, & Falisco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus patrum ac plebis: inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passu-

1 *Fatale*) *Fatale est* quicquid pertinet ad fata. *Excidium fatale* est excidium fatis decretum. Infra *libri fatales* sunt libri quibus fata continentur.

2 *Quæ solemnis derivatio esset*) Quæ legitima & diis accepta derivatio esset.

passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent; aut exiguo, eoque parum valido exercitu persecuturos. Romanis indignitas major, quam cura populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius, & L. Julius non justo delectu, (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus, gravesque præda Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; &, receptis agrorum suorum spoliis, Romam revertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis; tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) 11 sub hasta veniere: quodque inde redactum, militibus est divisum. In cetera bella, maximeque Vejens, incerti exitus erant. Jamque Romani, desperata ope humana, fata & deos spectabant; cum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes congruentem responso captivi vatis: *Romane, aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas; emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis extingues. tum tu insiste audax hostium muris, memor, quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. bello perfecto donum amplum victor ad mea templa portato: sacraque patria, quorum omissa cura est, instaurata, ut assolet, facito.* Ingens inde haberi captivus vates cœptus,
17. eumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem, ac deos rite placandos cœpere. inventumque tandem est, ubi neglectas cærimonias, intermissumve solemne diiarguerent, *nihil profecto aliud esse, quam magistratus vitio creatos, Latinas, sacrumque in Albano monte non rite concepisse: unam expiationem eorum esse; ut tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, & interregnum* inire-

11 *Sub hasta*) Hastam ponere in auctionibus solebant Romani, unde *hasta* pro auctione ipsa sæpe.

iniretur. Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. numquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur.

CAPUT XI.

Auctis Vejentium viribus, cura inde Romanis crescit. P. Licinius, patre sene petente, creatur tribunus militum consulari potestate. Cum Faliscis, & Capenatibus temere pugnatur: perlato ad Urbem terrore, dictus Dictator M. Furius Camillus impigre in Vejentes parat expeditionem.

QUæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita. postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est, *antea se id Vejentibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent: nunc jam* 1 *pro se fortunam suam illis negare. maxime in ea parte Etruriæ gentem inusitatam, novos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit. sanguini tamen nominique & præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ* * *voluntarii ad id bellum eant, non impediant*. Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ. Haud invitis patribus P. Licinium Calvum prærogativæ tribunum militum non petentem potestate consulari creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactæ ætatis. omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genutium, L. Atilium: qui priusquam renuntiarentur jure vocatis tribubus, permissu

* al. voluntate.

1 *Pro se fortunam suam*) Non se, sed præsentem rerum suarum statum negare Vejentibus auxilia.

missu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utili, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum video, si & collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos. me jam non eumdem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectæ, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis*, inquit, *juvenem*, (filium tenens) *effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. hunc ego, institutum disciplina mea, vicarium pro me reipub. do, dicoque: vosque quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque pro eo adjectis precibus mandetis*. Datum id petenti patri; filiusque ejus P. Licinius tr. mil. consulari potestate cum iis, quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genutiusque trib. mil. profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quam consilio, præcipitavere se in insidias. Genutius morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit: Titinius, in editum tumulum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit: nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiæ erat, quam cladis acceptum, quæ prope in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Vejos. ægre ibi miles retentus a fuga est, cum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso, victorem Capenatem ac Faliscum Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ. Jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto crediderant: concursumque in muros est, & matronarum quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ, precibusque ab diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac Romanis mœnibus arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si pro-
19. curata prodigia essent. Jam ludi Latinæque instaurata.

ſtaurata erant: jam ex lacu Albano aqua emiſſa in agros; Vejoſque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidium illius urbis, 1 ſervandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magiſtrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus, alia ſpes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primum in eos, qui a Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hoſtis maxime timendus militi eſſet. deinde indicto delectu in diem certam, ipſe interim Vejos ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad ſcribendum novum exercitum redit, nullo detrectante militiam. peregrina etiam juventus, Latini Hernicique operam ſuam pollicentes, ad id bellum venere. quibus cum gratias in ſenatu egiſſet dictator, ſatis jam omnibus ad id bellum paratis, Judos Magnos ex ſenatuſconſulto vovit Vejis captis ſe facturum; ædemque 2 Matutæ matris refectam dedicaturum, jam ante ab rege Servio Tullio dedicatam.

CAPUT XII.

Dictator Camillus Faliſcos, & Capenates fundit: Vejos aggreſſus cuniculo oppugnat: victoria jam præſente, conſulit Senatum de præda: quæ cum deſtinaretur populo, decimam partem ipſe Apollini vovet. Urbe inde expugnata, atque direpta, Junonis ſimulacrum Romam transfertur.

PRofectus cum exercitu ab urbe expectatione hominum majore, quam ſpe, in agro primum Nepeſino cum Faliſcis & Capenatibus ſigna confert. omnia ibi ſumma ratione conſilioque acta, fortuna etiam, ut fit, ſecuta eſt. non prælio tantum fudit hoſtes, ſed caſtris quoque exuit: ingentique præda eſt potitus: cujus pars maxima ad quæſtorem redacta eſt: haud ita multum militi datum. Inde ad Vejos

1 *Servandæque patriæ*) Et ad ſervandam patriam. Alludit ad ereptam Gallis a Camillo Romam.

2 *Matutæ matris*) Hæc fuit Ino, Semeles ſoror, Bacchi matertera, Athamantis uxor.

Vejos exercitus ductus, densioraque castella facta: & a procursationibus, quæ multæ temere inter murum ac vallum fiebant, edicto ne quis injussu pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium longe maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex munitorum numerum divisit. senæ horæ in orbem operi attributæ sunt. nocte ac die numquam ante omissum, quam in arcem viam
20. facerent. Dictator, cum jam in manibus videret victoriam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset: ne quam inde aut militum iram 1. ex malignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud patres ex prodiga largitione caperet, litteras ad senatum misit: *Deum immortalium benignitate, suis consiliis, & patientia militum Vejos jam fore in potestate populi Romani. quid de præda faciendum censerent?* Duæ senatum distinebant sententiæ, una senis P. Licinii, quem primum dixisse a filio interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Vejos iret; altera Ap. Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributi plebes conferret. ejus enim domi societatem sensuras æqualiter omnium domos; non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærepturas fortium bellatorum præmia esse: cum ita ferme eveniat, 2 ut, qui segnior sit, prædæ, fortissimus quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat. Licinius contra suspectam & invisam semper eam pecuniam fore ajebat: causasque criminum ad plebem, seditionumque inde, ac

legum.

1 *Ex malignitate prædæ partitæ*) Ex maligna, id est, nimium parca prædæ partitione.

2 *Ut, qui segnior*) Ut, quo quisque ad laborem periculaque promtior est, eo segnior plerumque fit ad prædandum.

legum novarum præbituram . *Satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri: & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consenuerint: gratius id fore, lætiusque, quod quisque sua manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex alterius arbitrio accipiat: ipsum dictatorem* 1 *fugere invidiam ex eo, criminaque eo delegasse ad senatum: senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit*. Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceceret. Edictum itaque est, ad prædam Vejentem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator auspicato egressus, cum edixissent, ut arma milites caperent, *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Vejos: tibique hinc decimam partem prædæ voveo. te simul, Juno regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tua templum accipiat*. Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Vejentes ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos deos, 2 alios votis ex urbe sua evocatos hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere, nihil minus timentes, quam subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt, mirantes, quidnam id esset, quod cum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum velut repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inferitur huic loco fabula: immolante rege Vejentium, vocem aruspicis dicentis, qui ejus hostiæ.

1 *Fugere invidiam ex eo, criminaque*) Vitare velle ne ex eo sibi invidia criminationesque creentur.
2 *Alios* (deos) *votis... evocatos*.) Vide Macrob. l. III. Saturn. c. 9.

hostiæ exta [1] prosecuisset, ei victoriam dari; exauditam in cuniculo movisse Romanos milites, ut adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora, quam ad fidem, neque affirmare, neque refellere operæ pretium est. Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Junonis, quæ in Vejentana arce erat, armatos repente edidit. & pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, cum ex tectis saxa tegulæque a mulieribus ac servitiis jacerentur, inferunt ignes. clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu, complet. momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, cum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur: omnibus locis pugnatur. Deinde multa jam edita cæde, senescit pugna: & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstineatur. Is finis sanguinis fuit. dedi inde inermes cœpti. & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ cum ante oculos ejus aliquantum spe, atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cælum tollens precatus esse, *ut si cui deorum, hominumque nimia sua fortuna, populique Romani videretur, ut eam invidiam lenire quam minimo suo privato incommodo publicoque populi Romani liceret.* [2] convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoriæ, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem conjectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Itaque ille dies cæde hostium, ac direptione urbis opu-
22. lentissimæ est consumtus. Postero die libera cor-

1 *Prosecuisset*) Verbum sacrificiorum proprium: in quibus exta victimarum dissecta aris imponebantur.

2 *Convertentem se*) Solebant Romani post precationes convertere se in dextram partem, ut testatur Plut. in Cam.

corpora dictator ſub corona vendidit. ea ſola pecunia in publicum redigitur, haud ſine ira plebis. & quod retulere ſecum prædæ, nec duci, qui ad ſenatum malignitatis auctores quærendo, rem abitrii ſui rejeciſſet; nec ſenatui, ſed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad ſenatum retuliſſet, pater tam popularis ſententiæ auctor fuiſſet, acceptum referebant. Cum jam humanæ opes aſportatæ egeſtæque a Vejis eſſent, amoliri tum deum dona, ipſoſque deos, ſed colentium magis, quam rapientium modo, cœpere. namque delecti ex omni exercitu juvenes, pure lotis corporibus, candida veſte, quibus deportanda Romam regina Juno aſſignata erat, venerabundi templum iniere, primo religioſe admoventes manus, quod id ſignum more Etruſco niſi certæ gentis ſacerdos attrectare non eſſet ſolitus: deinde cum quidam, ſeu ſpiritu divino tactus, ſeu juvenili joco, *Vis ne Romam ire, Juno?* dixiſſet, annuiſſe ceteri Deam conclamaverunt. inde fabulæ adjectum eſt, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certe ſede ſua parvi molimenti adminiculis, ſequentis modo, accepimus levem, ac facilem translatu fuiſſe: integramque in Aventinum æternam ſedem ſuam, quo vota Romani dictatoris vocaverant, perlatam: ubi templum ei poſtea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occaſus fuit, urbis opulentiſſimæ Etruſci nominis, magnitudinem ſuam vel ultima clade indicantis: quod decem æſtates hiemeſque continuas circumſeſſa, cum plus aliquanto cladium intuliſſet, quam accepiſſet, poſtremo jam fato quoque urgente, operibus tamen, non vi expugnata eſt.

CAPUT XIII.

Ex captis Vejis magna in Urbe lætitia. Camillus albis equis invectus triumphat: Junonis templum dedicat: facta, deinde de Apollinis dono mentione, plebis in ſe vertit invidiam.

ROmam ut nuntiatum eſt, Vejos ca- 23.
ptos; quamquam & prodigia procurata
fue-

CAPUT XIV.

Volscis, & Æquis pax datur, ac deinde etiam Capenatibus. Cum ageretur de deducenda in Volscos colonia, malletque plebs Vejos transmigrare, obstant vehementer Optimates. Camillo pro voti sui liberatione instante, cratera aurea Apollini Delphico portanda conficitur.

INter hæc pacificatum legati a Volscis, & Æquis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quam quod digni peterent. Vejis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus: prædæque rerum agrestium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat; cujus leniendæ causa coloniam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna jugera, & septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni cœpta: quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. cur enim relegari plebem in Volscos, cum pulcherrima urbs Veji, agerque Vejentanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? urbem quoque urbi Romæ vel situ, vel magnificentia publicorum, privatorumque tectorum ac locorum præponebant. quin 1 illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. ceterum partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Vejos, duasque urbes communes reipub.

24. U. C. 360.

1 *Illa quoque actio movebatur*) Ad populum quoque agi incipiebat de migrando Vejos, ut olim.

reipub. incoli a Romano populo posse. 1 Adversus quæ cum optimates ita tenderent, ut morituros se citius dicerent in conspectu populi Romani, quam quicquam earum rerum rogaretur (*quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus urbibus fore? victam ne ut quisquam victrici patria præferret; sineretque majorem fortunam captis esse Vejis, quam incolumibus fuerit? postremo, se relinqui a civibus in patria posse: ut relinquant patriam atque cives, nullam vim umquam subacturam: & T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) *conditorem Vejos sequantur, relicto deo Romulo, dei filio, parente & auctore urbis Romæ*) hæc cum fœdis certaminibus agerentur (nam partem tribunorum plebis patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam, quod ubi rixæ committendæ causa clamor ortus esset, principes senatus primi turbæ offerentes se peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque & honoribus violandis dum abstinebatur; & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat.

25. Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ 2 damnata voti, omnium rerum potiorem curam, quam religione se exsolvendi, habeat: nihil de collatione dicere stipis verius, quam decimæ: quando ea se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. enimvero illud se tacere, suam conscientiam non pati, quod ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decima designetur: urbis, atque agri capti, quæ & ipsa voto contineantur, mentionem nullam fieri.* Cum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, 3 quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decimam Apollini sacram esse. ita in æstimationem urbs ager-

1 *Adversus quæ cum optimates*) Pendet oratio usque ad hæc verba, *nulla res alia plebem manibus temperare cogebat.*

2 *Damnata voti*) Adstricta ad persolvendum votum, cujus eam dii compotem fecerant.

3 *Quod ejus*) Quod ex tota illa præda.

agerque venit: pecunia ex ærario promta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, negotium datum. cujus cum copia non esset, matronæ, cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum aurum, & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maxime senatui umquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum, ut 1 pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimatoque, ut pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. eum prædam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redegisse. 2 absentes ferociter increpant: præsentium, cum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul ut extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in eum annum eosdem reficiunt: & patres hoc idem de intercessoribus legis annisi. ita 26. tribuni plebis magna ex parte iidem refecti. Comitiis tribunorum militum patres summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducem; sed rogationi tribunitiæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. U. C. 361.

CAPUT XV.

Camillus in Faliscos profectus, cum coegisset urbe egredi, eos fundit: in urbem rursus compulsos obsidet. Interim cum ludi litterarii magister principum Faliscorum liberos proditionis causa ad eum adduxisset, vinctum iisdem pueris Falerios reducendum tradit: ob tantam justitiam Falisci sponte se dedunt.

PRincipio anni tribuni plebis nihil moverunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui

1 *Pilento ... carpentis*) Hinc patet pilenta fuisse carpentis elegantiora.
2 *Absentes*) Principes.

cui id bellum mandatum erat, proficifceretur, differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adverfarium maxime metuerant, gloria in Falifcis crevit. Nam cum primo mœnibus fe hoftes tenerent, tutiffimum id rati, populatione agrorum, atque incendiis villarum coegit eos egredi urbe: fed timore longius progredi prohibente, mille fere paffuum ab oppido caftra locant, nulla re alia fidentes ea fatis tuta effe, quam difficultate aditus, afperis confragofifque circa, & partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus captivum indicem ex agris fecutus ducem, caftris multa nocte motis, prima luce aliquanto fuperioribus locis fe oftendit. trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus ftabat. ibi impedire opus conatos hoftes fundit fugatque. tantumque inde pavoris Falifcis injectum eft, ut effufa fuga 1 caftra fua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. multi cæfi vulneratique prius, quam paventes portis inciderent. caftra capta: præda ad quæftores redacta cum magna militum ira. fed feveritate imperii victi, eamdem virtutem & oderant, & mirabantur. Obfidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occafionem impetus oppidanorum in Romanas ftationes, præliaque parva fieri: & teri tempus, neutro inclinata fpe, cum frumentum, copiæque aliæ ex ante convecto largius obfeffis, quam obfidentibus fuppeterent. videbaturque æque diuturnus futurus labor, ac Vejis fuiffet, ni fortuna imperatori Romano fimul & cognitæ rebus bellicis virtutis fpecimen, & maturam victoriam dediffet. Mos erat Falifcis eodem magiftro liberorum & comite uti: fimulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, ficut fere fit, qui fcientia videbatur præcellere, erudiebat. Is cum in pace inftituiffet pueros ante urbem lufus exercendique caufa producere; nihil eo more per belli tempus intermiffo, dum modo brevioribus, modo longioribus fpatiis trahendo eos a porta, lufu, fermonibufque variatis, longius folito,
27. ubi

1 *Caftra fua ... Prælati*) Præter caftra fua ablati.

ubi res dedit, progressus inter stationes eos hostium, castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.* Quæ ubi Camillus audivit, *Non ad similem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem, sceleftus ipse cum scelesto munere venisti. nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est: quam ingeneravit natura, utrisque est, eritque. sunt & belli, sicut pacis, jura: justeque* 1 *ea non minus, quam fortiter didicimus gerere. arma habemus non adversum eam ætatem, cui etiam captis urbibus parcitur, sed adversus armatos, & ipsos, qui nec læsi, nec lacessiti a nobis, castra Romana ad Vejos oppugnarunt. eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Vejos, vincam.* Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit, virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut qui modo efferati odio iraque Vejentium * exitium pene, quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec deus nec homo quisquam invideat, victi a vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. vos fidem in bello, quam præsentem victoriam maluistis: nos fide provocati, victoriam ultro detulimus:*

* al. exitum.

P 2

1 *Ea*) Bella.

mus: sub ditione vestra sumus, mittite qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant: nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit. Camillo & ab hostibus, & a civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus.

28\.

CAPUT XVI.

Camilli votum solvitur. Missi legati, qui crateram auream Delphos Apollini ferrent, a piratis capiuntur; ab horum principe Timasitheo ob religionem honorifice habentur. In Æquis dubia primum, mox prospera res. Coss. denuo creantur.

CAmillus meliore multo laude, quam cum triumphantem albi per urbem vexerant equi, 1 insignis justitia fideque hostibus victis, cum in urbem rediisset, tacite ejus verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti devehuntur Liparas. mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. Forte eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam Romanis vir similior, quam suis, qui legatorum nomen, donumque, & deum, cui mitteretur, & doni caussam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque 2 publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeo ut in incerto fuerit & apud ipsos exercitus, & Romæ, vicissent, victi ne essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Postumius.

1 *Insignis justitia fideque hostibus victis*) Insignis victoria ex hostibus per justitiam & fidem reportata.
2 *Publice*) Publico jussu, jussu senatus populique Romani.

us. primo rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. ibi eum incomposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Postumius, suis in tutum receptis, cum concione advocata terrorem increparet, ac fugam, *fusos esse ab ignavissimo & fugacissimo hoste*, conclamat universus exercitus, *merito se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore: poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (& in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent.* Collaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia jubet. & hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: præliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & haud incertius diurno prælium fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, cum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent: inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit, cum perequitasset aciem promissa repetens, tantum injecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum AEqui. cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis quam virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est. tristemque ab Tusculo nuntium, nequicquam exterrita civitate, litteræ a Postumio 1 laureatæ sequuntur, victoriam populi Romani esse, AEquorum exercitum deletum.
Tribunorum plebis actiones quia nondum in- 29.
venerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & patres reficere intercessores legis annisi sunt, sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem ulti patres sunt, sena-

1 *Laureatæ*) Lauro involutæ quod solitum Romanis ducibus de re a se bene gesta ad senatum scribentibus.

tusconsulto facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. annum post quintumdecimum creati consules L. Lucretius Flavus, Servius Sulpitius Camerinus.

CAPUT XVII.

Æqui vincuntur. A. Virginio, & Q. Pomponio tribunis plebis, quod rogationi tribunitiæ intercessissent, dies dicitur, atque damnatis mulcta infligitur. Camilli adhortationibus, ac Patrum precibus lex de Vejos migrando antiquatur. Læti Patres agrum Vejentanum plebi dividunt. Ædes Junonis dedicatur.

U. C. 362 PRincipio hujus anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversa, Vitellam, coloniam Romanam, in suo agro Æqui expugnant: colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is cum exercitu profectus acie hostes vicit; victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris, A. Virginio, & Q. Pomponio; quos defendi patrum consensu, ad fidem senatus pertinebat. neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio, aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quod gratificantes patribus, rogationi tribunitiæ intercessissent. vicit tamen gratiam senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt. id ægre passi patres. Camillus palam 1 sceleris plebem arguere, quæ jam in suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse: intercessione sublata, tribunitiam potestatem evertisse. Nam quod illi sperarent effrenatam licentiam ejus magistratus patres laturos, falli eos. si tribunitia vis tribunitio auxilio repelli ne-

1 *Sceleris*) *Scelus* proprie est id quod adversatur pietati. Porro contra pietatem est *in suos verti*, suos violare.

nequeat, aliud telum patres inventuros esse.
consulesque increpabat, quod fide publica de-
cipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus
auctoritatem secuti essent. Hæc propalam con- 30.
cionabundus in dies magis augebat iras homi-
num. senatum vero incitare adversus legem haud
desistebat. *ne aliter descenderent in forum, cum
dies ferendæ legis venisset, quam ut qui memi-
nissent sibi pro aris, focisque, & deum templis,
ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore.
nam quod ad se privatim attineat, si sua glo-
ria sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit
fas, sibi amplum quoque esse urbem ab se ca-
ptam frequentari; quotidie se frui monimento
gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem latam
in triumpho suo: insistere omnes vestigiis laudum
suarum. sed nefas ducere desertam, ac relictam
ab diis immortalibus incoli urbem, & in capti-
vo solo habitare populum Romanum, & victri-
ce patria victam mutari.* His adhortationibus
patres concitati principes, senes juvenesque,
cum ferretur lex, agmine facto in forum ve-
nerunt; dissipatique per tribus, suos quisque
tribules prensantes orare cum lacrimis cœpere,
ne eam patriam, pro qua fortissime felicissime-
que ipsi ac patres eorum dimicassent, desere-
rent, Capitolium, ædem Vestæ, cetera cir-
ca templa deorum ostentantes; ne exulem,
extorrem populum Romanum ab solo patrio,
ac diis penatibus in hostium urbem agerent:
eoque rem adducerent, ut melius fuerit non ca-
pi Vejos, ne Roma desereretur. Quia non vi
agebant, sed precibus, & inter preces multa
deorum mentio erat, religiosum parti maximæ
fuit: & legem unam plures tribus 1 antiquarunt,
quam jusserunt. adeoque ea victoria læta pa-
tribus fuit, ut postero die referentibus consu-
libus senatusconsultum fieret, ut agri Vejenta-
ni septena jugera plebi dividerentur: nec pa-
tribus familiæ tantum, sed ut omnium in do-
mo liberorum capitum ratio haberetur: vellent-
que in eam spem liberos tollere. Eo munere 31.
deli-

1 *Antiquarunt*) *Antiquare* verbum solemne est, quo populus significabat se non accipere legem. *Antiquo*, id est, antiqua probo, nihil novi statui volo.

U.C. delinita plebe, nihil certatum est, quominus
363. consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. eodem anno ædes Junonis reginæ ab eodem dictatore, eodemque bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt.

CAPUT XVIII.

Cum Æquis, Vulsiniensibus, & Salpinatibus pugnatur. M. Furio Camillo propter Vejentanam prædam dies dicitur; damnatus in exilium Ardeam concedit.

Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus prius pene, quam manus conferrerent. Valerio, quod perseverantior cædendis hostibus in fuga fuit, triumphus: Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Vulsiniensibus exortum: quo propter famem, pestilentiamque in agro Romano ex siccitate caloribusque nimiis ortam exercitus duci nequivit. ob quæ Vulsinienses, Salpinatibus adjunctis, superbia elati ultro agros Romanos incursavere. bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus. quæ res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta: nec deinde umquam in demortui locum censor sufficitur: consulibusque morbo implicitis pla-
U.C. cuit per interregnum renovari auspicia. itaque
364. cum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate: ut, etiam si cui eorum incommoda va-
32. letudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset. Kalendis Quintilibus magistratum occepere, L. Lucretius, Servius Sulpitius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio,

cretio, & C. Æmilio Vulsinienses provinciæ evenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Servio Sulpitio. Prius cum Vulsiniensibus pugnatum est. bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperum fuit. fusa concursu primo acies in fugam. millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates. mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Vulsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Vulsiniensibus fessis bello, ea conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nuntiavit tribunis, se in Nova via, ubi nunc sacellum est supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici juberet, Gallos adventare. Id (ut fit) propter auctoris humilitatem spretum; & quod longinqua, eoque ignotior gens erat. Neque deorum modo monita 1 ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere, qui, die dicta ab L. Apulejo tribuno plebis propter prædam Vejentanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, cum, accitis domum tribulibus, & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percontatus animos eorum responsum tulisset, se collaturos quanti damnatus esset, absolvere eum non posse; in exilium abiit, precatus ab diis immortalibus, *si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratæ facerent*. absens quindecim millibus gravis æris damnatur.

CAPUT XIX.

Clusium a Gallis obsidetur; hi qua de causa, & quo tempore in Italiam transcenderint, quamque Italiæ partem primum tenuerint, docet Auctor.

EXpulso cive, quo manente, si quicquam 33
humanorum certi est, capi Roma non

P 5 pot-

1 *Ingruente fato*) Fato pestem moliente Romanis.
2 *Absolvere eum*) Efficere ut absolveretur.

potuerat, adventante fatali urbis clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama, dulcedine frugum, maximeque vini nova tum voluptate captam, Alpes transisse; agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: & invexisse in Galliam unum, illiciendæ gentis causa, Aruntem Clusinum, ira corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, & a quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino adductos: sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum, Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnavere. Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quod alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare ab Adria, Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum, atque Adriaticum vocant. Ii in utrumque mare vergentes, incoluere urbibus duodenis terras, prius cis Apenninum, ad inferum mare; postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubie origo est, maxime Ræetis, quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent. De
34. transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant, Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cum sua,

tum

tum publica præpollens: quod in imperio ejus Gallia adeo frugum, hominumque fertilis fuit ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse jam, exonerare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum, ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse in quas dii dedissent auguriis sedes, ostendit. quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso sortibus dati Hercinii saltus. Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam viam dii dabant. Is, quod * ea gens populis abundabat; Bituriges, Arvernos, Senones, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos excivit. profectus ingentibus peditum, equitumque copiis in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant, quas inexuperabiles visas haud equidem miror, nulla dum via (quod equidem continens ulla memoria sit, nisi ab Hercule, si fabulis credere libet) superatas. Ibi cum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque quanam per juncta cælo juga in alium orbem terrarum transirent, 1 religio etiam tenuit, quod allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus a Phocæa profecti. id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvere, ut quem primum in terram egressi occupaverant locum, patentibus silvis communirent. ipsi Taurino saltu invias Alpes transcenderunt; fusisque acie Tuscis haud procul Ticino flumine, cum, in quo consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognomine Insubribus pago Heduorum; ibi omen sequentes loci, condidere urbem, Mediolanum appellarunt. Alia subinde manus Cænomanonum Elitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu favente Belloveso cum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt, 2 (locos tenuere Libui) considunt. post hos Salvii, qui, præter antiquam gentem Lævos Ligures, incolentes citra Ticinum amnem expulere.

*al. eis ex.

35a

P 6

1 *Religio*) Quod ibi repertum ab iis est fortunæ suæ omen.

2 *Locos tenuere Libui*) Quos quidem locos antea tenebant Libui.

lere. 1 Pœnino deinde Boii, Lingonesque transgressi, cum jam inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus trajecto, non Etruscos modo, sed etiam Umbros agro pellunt: intra Apenninum tamen sese tenuere. Tum Senones
* al. Ufente. recentissimi advenarum ab * Usente flumine usque ad AEsim fines habuere. hanc gentem Clusium, Romamque inde venisse comperio. id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adjutam.

CAPUT XX.

Clusini contra Gallos ab Romanis auxilium petunt: pro fœderatis Romani interveniunt, missis ad Gallos legatis: ferociter utrinque cum esset responsum, legati arma capiunt. Missi Romam a Gallis, qui jure gentium agerent, spernuntur.

CLusini novo bello exterriti, cum multitudinem, cum formas hominum inusitatas cernerent, & genus armorum; audirentque sæpe ab iis cis Padum, ultraque legiones Etruscorum fusas: quamquam adversus Romanos nullum eis jus societatis amicitiæve erat, nisi quod Vejentes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres, M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus, populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam injuriam accepissent, socios populi Romani, atque amicos oppugnarent, Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse: sed melius visum bellum ipsum amoveri, si posset: & Gallos, novam gentem, pace potius cognosci, quam armis. Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisque magis,
36. quam Romanis similes, habuisset. quibus postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse. quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit imploratum. & quoniam legatione adversus se ma-*

1 *Penino*) Jugo. Unde nomen Alpibus inditum sit *Peninis*, docet Livius l. XXI. c. 38.

maluerint , quam armis tueri socios , ne se quidem pacem , quam illi afferant , aspernari , si Gallis egentibus agro , quem latius possideant , quam colant , Clusini partem finium concedant : aliter pacem impetrari non posse . & responsum , coram Romanis , se accipere velle : & , sin negetur ager , coram iisdem Romanis dimicaturos , ut nuntiare domum possint , quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent . Quodnam id jus esset , agrum a possessoribus petere , aut minari arma , Romanis quærentibus , *ecquid in Etruria rei Gallis esset ?* cum illi *se in armis jus ferre , & omnia fortium virorum esse ,* ferociter dicerent ; accensis utrinque animis ad arma discurritur , & prælium conseritur . ibi , jam urgentibus Romanam urbem fatis , legati contra jus gentium arma capiunt . nec id clam esse potuit , cum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent . tantum eminebat peregrina virtus . quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo , 1 ducem Gallorum , ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem , per latus transfixum hasta occidit : spoliaque ejus legentem Galli agnovere ; perque totam aciem , Romanum legatum esse , signum datum est . Omissa inde in Clusinos ira , receptui canunt minantes Romanis . Erant , qui extemplo Romam eundum censerent . vicere seniores , ut legati prius mitterentur questum injurias , postulatumque , ut pro jure gentium violato Fabii dederentur . Legati Gallorum cum ea , sicut erant mandata , exposuissent ; senatui nec factum placebat Fabiorum , & jus postulare barbari videbantur : sed ne id , quod placebat , 2 decernerent , in tantæ nobilitatis viris 3 ambitio obstabat . itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ , cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt , ubi tanto plus gratia atque opes valuere , ut , quorum de pœna agebatur , tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur . quo facto , U. C. 365. haud

1 *Ducem Gallorum*) Quemdam e ducibus.
2 *Decernerent*) Patres.
3 *Ambitio*) Pravus in potentes favor.

haud secus, quam dignum erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpitius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cor-
73· nelius Maluginensis. Cum tanta moles mali instaret (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem ac Vejentem hostem, aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset, ea tunc, inusitato atque inaudito hoste ab oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant.

CAPUT XXI.

Galli ab Clusinis in Romanos arma vertunt: Romam venientibus fit obviam ad flumen Aliam cum exercitu Fabius: quo fuso, barbari ad Urbem perveniunt.

INterim Galli, postquam accepere [1] ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque suam legationem esse, flagrantes ira, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. ad quorum prætereuntium raptim tumultum cum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant, quacumque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. sed antecedente fama, nuntiisque Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit: quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad undecimum lapidem occursum est, qua flumen Alia Crustominis montibus præalto defluens alveo, haud mul-

1 *Ultro honorem habitum*) Non modo nullam indictam esse pœnam, sed etiam honorem habitum iis qui violassent jus &c.

multum infra viam Tiberino amni miscetur.
Jam omnia contra circaque hostium plena e-
rant : & nata in vanos tumultus gens , truci
cantu , clamoribusque variis horrendo cuncta
compleverant sono. Ibi tribuni militum , non 38.
loco castris ante capto , non præmunito vallo ,
quo receptus esset, non deorum saltem , si non
hominum , memores , nec auspicato , nec litato
instruunt aciem diductam in cornua , ne circum-
veniri multitudine hostium possent. nec tamen
æquari frontes poterant , cum , extenuando , in-
firmam , & vix cohærentem mediam aciem ha-
berent. paulum erat ab dextra editi loci , quem
subsidiariis repleri placuit ; eaque res ut initium
pavoris ac fugæ , sic una salus fugientibus fuit.
nam Brennus regulus Gallorum in paucitate
hostium artem maxime timens , ratus ad id ca-
ptum superiorem locum , ut , ubi Galli cum a-
cie legionum recta fronte concurrissent , subsi-
dia in aversos transversosque impetum darent,
ad subsidiarios signa convertit ; si eos loco de-
pulisset , haud dubius facilem in æquo campi
tantum superanti multitudini victoriam fore.
adeo non fortuna modo , sed ratio etiam cum
barbaris stabat. In altera acie nihil simile Ro-
manis , non apud duces , non apud milites
erat . pavor fugaque occupaverat animos , &
tanta hominum oblivio , ut multo major pars
Vejos in hostium urbem , cum Tiberis arceret ,
quam recto itinere Romam ad conjuges ac li-
beros fugerent . Parumper subsidiarios tutatus
est locus. in reliqua acie simul est clamor pro-
ximis ab latere , ultimis ab tergo auditus , igno-
tum hostem , prius pene quam viderent , non
modo non tentato certamine , sed ne clamore
quidem reddito , integri intactique fugerunt.
nec ulla cædes pugnantium fuit , terga cæsa
suomet ipsorum certamine , in turba impedien-
tium fugam : circa ripam Tiberis , quo armis ab-
jectis totum sinistrum cornu defugit , magna
strages facta est : multosque imperitos nandi ,
aut invalidos , graves loricis , aliisque tegmini-
bus , hausere gurgites. maxima tamen pars in-
columis Vejos perfugit ; unde non modo præsidii
quicquam , sed ne nuntius quidem cladis Romam
est

est missus. ab dextro cornu, quod procul a flumine, & magis sub monte steterat, Romam omnes petiere, & ne clausis quidem portis urbis in arcem confugerunt. 39. Gallos quoque, velut obstupefactos, miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. & ipsi pavore defixi primum steterunt, velut ignari quid accidisset: deinde insidias vereri: postremo cæsorum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi cum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit: noctemque veriti, & ignotæ situm urbis, inter Romam, atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa mœnia, aliasque partes, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, cum pars major ex acie Vejos petiisset, quam Romam; nec superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, credere; comploratis omnibus pariter vivis mortuisque, totam prope [1] urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nuntiatum est. mox ululatus cantusque dissonos vagantibus circa mœnia turmatim barbaris audiebant. omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram; ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus [2] primo adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Aliam fuisse, nisi hoc consilii foret. deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros: tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. postremo lux appropinquans exanimare. timorique perpetuo ipsum malum [3] continens fuit, cum signa infesta portis sunt illata.

CA-

1 *Urbem lamentis impleverunt*) Dederunt causam lamentis, quibus urbs impleta est.
2 *Primo adventu*) Suple ex sequentibus. *rati sunt se invasuros*.
3 *Continens*) Sine ullo intervallo conjunctum.

CAPUT XXII.

Cum ab Romanis Urbs defendi non posset, juventus ac robur Senatus Capitolium conscendit: sacra partim asportantur, partim condita in doliis defodiuntur. Virgines Vestales, pedibus abeuntes, L. Albinius in plaustrum recipit, depositis inde uxore, & liberis. Majores natu, amplissimis usi honoribus, pro patria se devovent.

NEquaquam tamen ea nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Aliam tam pavide fugerat, civitas fuit. nam cum defendi urbem posse tam parva relicta manu spes nulla esset; placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem, senatusque robur in arcem Capitolium conscendere; armisque, & frumento collatis ex loco inde munito deos hominesque & Romanum nomen defendere; 1 flaminem, sacerdotesque vestales, sacra publica a cæde, ab incendiis procul auferre, nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent, qui colerent: *Si arx, Capitoliumque sedes deorum, si senatus caput publici consilii, si militaris juventus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. &, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis* palam dicere *obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum*. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes 40.
ad agmen juvenum, quos in Capitolium, atque in arcem prosequebantur, *commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcumque reliqua esset, fortunam*. Digredientibus qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio, cum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus, & concursatio incerta nunc hos, nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui

se

1 *Flaminem*) Quirinalem, ut patet ex c. sequenti.

se fato darent ? 1 nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos persecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce, aut consensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deploratis, exequentes. Flamen interim Quirinalis, virginesque Vestales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset, optimum ducunt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere. cetera inter se onere partito ferunt via, quæ Sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas cum L. Albinus, de plebe Romana homo, conspexisset, plaustro conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat, salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos, sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique se ac suos in vehiculo conspici, descendere uxorem ac pueros jussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit, & Cære, quo iter sacerdotibus erat,

41. pervexit. Romæ interim satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo expectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ, honorumque, aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est 2 thensas ducentibus, triumphantibusve, ea ve-

1 *Nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant*) Nihil relinquebant, quod humana omnia mala possent adjicere ad præsentem Romanorum calamitatem.

2 *Thensas ducentibus*) Thensæ sunt sacra vehicula, quibus simulacra deorum ludis Circensibus in Circum ad pulvinar deferebantur.

vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo, præfante carmen, devovisse eos se pro patria, Quiritibusque Romanis tradant.

CAPUT XXIII.

Galli Urbem patentem ingressi, ubi solitudinem vident, apertas domos invadunt, sedentes in curulibus sellis prætextatos senes, primum ut Deorum simulacra venerantur, deinde, ut homines esse liquet, trucidant: tecta diripiunt, & incendunt: frustra in arcem facto impetu, parant obsidionem.

GAlli, & quia, interposita nocte, a contentione pugnæ remiserant animos, & quod nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem, patente Collina porta, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa deum, arcemque solam belli speciem tenentem. inde, modico relicto præsidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad prædam vacuis occursu hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt, pars ultima, velut ea demum intacta & referta præda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major prope cunctatio tenebat aperta, quam clausa, invadendi. adeo haud secus, quam venerabundi, intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos diis: ad eos velut simulacra versi cum starent, M. Papirius unus ex his, dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum; ceteros in sedibus suis trucidatos. post principum cædem nulli deinde mortalium parci; di-

42. diripi tecta; exhaustis injici ignes. Ceterum, seu non omnibus delendi urbem libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; & non omnia concremari tecta, ut, quodcumque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent: nequaquam perinde, atque in capta urbe, prima die aut passim, aut late vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, cum alia atque alia parte nova aliqua clades oriretur, 1 non mentibus solum consipere, sed ne auribus quidem, atque oculis satis constare poterant. quocumque clamor hostium, mulierum, puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia animos oraque & oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relicti, præter quam corporum, vindices, tanto ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit. Lux deinde noctem inquietam insecuta est. nec ullum erat tempus, quod a novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. nihil tamen tot onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem libertati relictum virtute defenderent: & jam, cum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos, arma tantum, ferrumque in dextris, velut solas re-
34. liquias spei suæ, intuentes. Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis nequicquam bello gesto, cum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse præter armatos hostes viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec

1 *Non mentibus solum consipere*) Non solum mentium compotes esse non poterant, sed ne aures quidem atque oculos ba inquieta agitatione continere. *Consipere* verbum est rarissimum,

nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, & impetum facere in arcem statuunt. Prima luce signo dato, multitudo omnis in foro instruitur: inde clamore sublato, ac 1 testudine facta subeunt. adversus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito scandere hostem sinunt; quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. medio fere clivo restitere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos; ut numquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. omissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant, cujus ad id tempus immemores, &, quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis absumserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Vejos erat. igitur exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem, ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent.

CAPUT XXIV.

Gallorum exercitus prædabundus Ardeam accedit. Ardeates, hortante Camillo ibi exulante, arma capiunt. Egressi barbaros incautos ingenti clade cædunt. Interim Romani quoque milites haud procul Vejis Tuscorum ex agro Romano prædas agentium stragem faciunt.

PRoficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam 44. experiendam virtutem, fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exulabat, duxit: qui mœstior ibi fortuna publica, quam sua, cum diis hominibusque accusandis 2 senesceret, indignando, mirandoque, ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortius semper, quam felicius, gessissent, repente audit Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quam divino spiritu tactus, cum se in mediam con-

1 *Testudine facta*) Scutis super capita densatis.
2 *Senesceret*) Mœrore contabesceret.

concionem intulisset, abstinere suetus ante talibus conciliis, *Ardeates*, inquit, *veteres amici, novi etiam cives mei, quando & vestrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meæ oblitum me huc processisse putet: sed res, ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre. & quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? hac arte in patria steti; & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, & pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiæ referendæ, & huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora, animosque magna magis quam firma, dederit. eo in certamen omne plus terroris, quam virium ferunt. argumento sit clades Romana. patentem cepere urbem: ex arce Capitolioque his exigua resistitur manu, jam obsidionis tædio victi abscedunt, vagique per agros palantur. cibo, vinoque raptim hausto repleti, ubi nox appetit, prope rivos aquarum sine munimento, sine stationibus ac custodiis passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab secundis rebus magis etiam solito incauti. si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad cædem, non ad pugnam. nisi victos somno, velut pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eumdem Ardeæ re-*
45. *rum mearum exitum, quem Romæ habui.* Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam ea tempestate esse. concione dimissa corpora curant, intenti quam mox signum daretur. quo dato, primæ noctis silentio ad portas cum Camillo præsto fuere. egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum intuta, neglectaque ab omni parte nacti, cum ingenti clamore invadunt. nusquam prælium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur. extremos ta-

tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ, aut unde vis esset ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuscorum facta strages est. qui urbis jam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste inusitato inauditoque adeo nihil miserti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Vejos etiam, præsidiumque, & spem ultimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Vejis posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, Etruscis ne etiam, a quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas? vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent: compressique ab Q. Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. tantum par Camillo defuit auctor: cetera eodem ordine, eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes Vejos redeunt.

CAPUT XXV.

C. Fabius ex Capitolio per hostium stationes in Quirinalem ad statum sacrum pergit: quo ibi peracto, incolumis revertitur.

ROmæ interim plerumque obsidio segnis, 46. & utrinque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: cum repente juvenis Romanus admiratione in se cives, hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ, ad id faciendum C. Fabius Dor-

Dorso, 1 Gabino cinctu, sacra manibus gerens; cum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam, terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus solemniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens.

CAPUT XXVI.

Milites Rom. qui Vejis erant, ducem ad patriam liberandam Camillum sibi deposcunt, qui, senatu in Capitolio consulto per Pontium Cominium, jussu populi ab exilio revocatur, & absens dictus Dictator Vejos perducitur.

Vejis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires crescebant: nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui aut prælio adverso, aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. maturum jam videbatur repeti patriam, eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. locus ipse admonebat Camilli: & magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prospere gesserant. & Cædicius 2 negare se commissurum, cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto Senatu, qui Romæ esset. adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus servabant. ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo

1 *Gabino cinctu*) Cinctus Gabinus fuit, quum una togæ lacinia supra humerum sinistrum in tergum rejecta, infra humerum dextrum ita revocabatur ad pectus, ut hominem cingeret: unde toga brevis & adstrictior fiebat.

2 *Negare se commissurum cur*) Usitatius foret, ut.

do Tiberi ad urbem defertur: inde qua proximum fuit a ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium evadit; & ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. accepto inde Senatus decreto, ut & comitiis curiatis revocatus de exilio jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem quem vellent, eadem digressus nuntius Vejos contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos eum perduxere: seu, (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latam; quod nec injussu populi 1 mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere;) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

CAPUT XXVII.

Gallos, Capitolium subeuntes, Manlius, anserum clangore excitatus, deturbat. Ad fiduciam ostentandam, quamvis in summa fame, panem in hostium stationes dejicit.

Dum hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuntius a Vejis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxum ascensu æquo, nocte sublustri cum primo inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi, sublevantesque invicem, & trahentes alii alios, prout postularet locus, tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, solicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. anseres non fefellere; quibus sacris Junoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. namque clangore eorum, alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma ceteros ciens vadit; &, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. cujus casus prolapsi 47.

1 *Mutari finibus*) E peregrino solo in fines Romanos.

cum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat. jamque & alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. sedato deinde tumultu reliquum noctis, quantum in turbatis mentibus poterat, cum præteritum quoque periculum solicitaret, quieti datum est. luce orta vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, cum & recte, & perperam facto pretium deberetur; Manlius primum ob virtutem laudatus, donatusque non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui universi selibras farris, & quartarios vini ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt: rem dictu parvam; ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis: cum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis, ad honorem unius viri conferret. Cum vigiles ejus loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: & cum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpitius tribunus militum pronuntiasset, consentiente clamore militum in unum vigilem conjicientium culpam deterritus, a ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ approbantibus cunctis de saxo dejecit. Inde intentiores utrinque custodiæ esse & apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuntios commeare; & apud Romanos, nocturni periculi me-
48. moria. Sed ante omnia obsidionis bellique mala, fames utrinque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, cum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido, & vaporis pleno, cineremque, non pulverem modo ferente, cum quid venti motum esset, quorum intolerantissima gens est, humori, ac frigori assueta: cum æstu, & algore vexata, vulgatis velut in pecus morbis morerentur. Jam pigritia singulos sepeliendi, promiscue acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permissu imperatorum habita: in quibus cum identidem Galli famem objicerent, eaque

necef-

necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causa multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes.

CAPUT XXVIII.

Fessi longa obsidione Romani, qui erant in arce, ab Gallis auro se redimunt; hoc dum appenditur cum altercatione, superveniens Dictator Camillus hostes expellit, expulsos insequutus internecione occidit.

Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultra
fames poterat. itaque dum dictator delectum
per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet; parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur
hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, cum famem unam natura
vinci non sineret, diem de die prospectans,
ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremo spe quoque jam, non solum cibo deficiente, & cum stationes procederent prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi,
vel redimi se quacumque pactione possent, jussit,
jactantibus non obscure Gallis, haud magna
mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur.
Inde inter Q. Sulpitium tribunum militum,
& Brennum regulum Gallorum colloquio
transacta res est, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum.
Rei fœdissimæ per se adjecta indignitas est:
pondera ab Gallis allata iniqua: &, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo
ponderi gladius; auditaque intoleranda Romanis vox, *Væ victis esse*. Sed dii hominesque
prohibuere redemtos vivere Romanos. nam 49.
forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit: auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri jubet. cum
illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam

Q 2 pactio-

1 *Cum stationes procederent*) *Procedere* eleganter est continuari, addi, connumerari.

pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset; denuntiatque Gallis, ut se ad prælium expediant: suos in acervum conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroque, non auro recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana Deum, & conjuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetique & ulcisci 1 fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis & natura inæquali, & omnia, quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli nova re trepidi arma capiunt, iraque magis, quam consilio in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna; jam deorum opes, humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quam ad Aliam vicerant. Justiore altero deinde prælio ad octavum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincunt. Ibi cædes obtinuit, castra capiuntur, & ne nuntius quidem cladis relictus.

CAPUT XXIX.

Dictator Camillus triumphans Urbem ingrediens Parens patriæ salutatur. Eo referente, Senatus sacra bello dissipata restaurat: Ajo Locuto, quo loco vox audita erat, Gallos adventare, templum facit: aurum Gallis ereptum jubet esse sacrum.

DIctator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus, ac parens patriæ conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellabatur. Servatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubie servavit, cum prohibuit migrari Vejos, & tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem, & per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne
59. Rempublicam in incerto relinqueret statu. Omnium

1 *Fas sit*) Leges sanctissimæ jubeant.

mnium primum, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, retulit. senatusconsultum fit, *fana omnia, quod ea hostes possedissent, restituerentur, terminarentur*, 1 *expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur: cum Caretibus publice hospitium fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus honos Deum immortalium esset: ludi Capitolini fierent, quod Jupiter optimus maximus suam sedem, atque arcem P. R. in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret, ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent*. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuntia cladis antè bellum Gallicum audita, neglectaque esset, mentio illata, jussumque templum in Nova via Ajo Locuto fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem 2 in Jovis cellam collatum, cum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne judicatum, & sub Jovis sella poni jussum. Jam ante in eo religio civitatis apparuerat, quod, cum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis conficeret, a matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solemnis laudatio esset.

CAPUT XXX.

Populum propter incensam, ac dirutam urbem, Vejos migrare volentem, gravi oratione Camillus retinet. Movet etiam vocis omen, ex centurione audita, qui, cum in forum venisset, exclamaverat: Sta miles; hic optime manebimus.

IIs peractis, quæ ad deos pertinebant; quæque per senatum agi poterant; tum demum, 51. agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos trans-

1 *Terminarentur*) Conceptis verbis templorum fines terminabantur.

2 *In Jovis cellam ... sub Jovis sella*) *Cella* est sacrarium, *Cappella* Italis. *Sella* est sedes in qua posita erat statua.

transmigrarent; in concionem universo senatu prosequente ascendit, atque ita verba fecit: *Adeo mihi acerba sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus eram; & ob eadem hæc, non, nisi me senatusconsulto populique jussu revocaretis, rediturus umquam fuerim. nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. & nunc quiescerem at tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetiimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & cum victoribus Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem diique & homines Romani tenuerint, habitaverint: victoribus Romanis, recuperata urbe, arx quoque & Capitolium deseretur? & plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam adversa fecerit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ, traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultus exemtam hominibus putem. intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prospere evenisse sequentibus deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum, Vejens bellum per quot annos, quanto labore gestum! non ante cepit finem, quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostræ clades nova? num ante exorta est, quam spreta vox cælo emissa de adventu Gallorum? quam gentium jus ab legatis nostris violatum? quam a nobis cum vindicari deberet, eadem negligentia deorum prætermissum? Igitur victi, captique, ac redemti, tantum pœnarum diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. adversa deinde res admonuerunt * religionum. Confugimus in Capitolium ad deos, ad sedem Jovis optimi*

* al. religionem.

optimi maximi. sacra in ruina rerum nostrarum alia terra celavimus, alia avecta in finitimas urbes amovimus ab hostium oculis: deorum cultum, deserti ab diis hominibusque, tamen non intermisimus. reddidere igitur patriam & victoriam & antiquum belli decus amissum; & in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt
terrorem, fugamque, & cædem. Hæc culti ne- 52.
glectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vix dum ex naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspicato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum deorumque est plenus: sacrificiis solemnibus non dies magis stati quam loca sunt, in quibus fiant. hos omnes deos publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? 1 *quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione, quam vestra, conspectum est, cum inter Gallica tela digressus ex arce solemne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? an gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos deos etiam in pace deseri placet; & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam privatus in solemni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis cærimoniis potest; & ne omnia generatim sacra, omnesque percenseam deos, in Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio,* 2 *pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus,* 3 *signoque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte,*

 quid

1 *Quam par vestrum factum est, quod*) Supple, ei facto, quod.

2 *Pulvinar suscipi*) Pulvinar est lectus alicui deo stratus; *pulvinar suscipi* idem est ac *lectisternium instituti*.

3 *Signoque*) Palladio ab Ænea in Italiam advectum vulgaris opinio est.

quid inter nos ac majores nostros intersit: illi sacra quadam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra 1 *religiosum fuit; hinc sine piaculo in hostium urbem Vejos transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu, negligentia casuve, prætermissum est. Modo quæ res post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affecta Vejenti bello Reip. remedio fuit? At etiam, tamquam veterum religionum memores, peregrinos deos transtulimus Romam, & instituimus novos. Juno regina transvecta a Vejis nuper in Aventino quam insigni ob excellens matronarum studium, celebrique dedicata est die! Ajo Locuto templum propter cælestem vocem exauditam in Nova via jussimus fieri: Capitolinos ludos solemnibus aliis addidimus: collegiumque ad id novum auctore senatu condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? de sacris loquimur, & de templis: quid tandem de sacerdotibus? nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil umquam præterquam urbs capta movit. Flamini diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Vejentes pro Romanis facturi estis sacerdotes? & Vestales tua te deserent, Vesta? & flamen peregre habitando, in singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid? alia, quæ auspicato agimus omnia fere intra pomœrium, cui oblivioni, aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creatis, ubi auspicato, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Vejosne hæc transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab diis hominibusque urbem*
53. *conveniet? Sed res ipsa cogit vastatam incendiis ruinisque relinquere urbem, & ad integra.*

1 *Religiosum fuit*) Religioni habuimus, nefas esse duximus.

gra omnia Vejos migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quam veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto: qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eamdem rem actam esse, ut Vejos transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra (nec id mirati sitis prius, quam, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset incolumi tota urbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem: quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris: nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi patriam videbimur. hoc ad Aliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus? & Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi, ut, si jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta a vobis hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui, Volscive faciant, ut commigrent Romam; velitisne illos Romanos, vos Vejentes esse? non malitis hanc solitudinem vestram, quam urbem hostium esse? non equidem video quid magis nefas sit. hæc scelera, quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius, ampliusve tectum fieri possit, quam 1 *casa illa conditoris est nostri; non in casis ritu pastorum agrestiumque habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quam exulatum publice ire? Majores nostri, convenæ, pastoresque, cum in his locis nihil præter silvas paludesque esset, novam urbem tam brevi ædificarunt:*

1 *Casa... conditoris ... nostri*) Casa, in qua Romulus habitabat, cum pastoritiam vitam ageret.

runt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, ædificare incensam piget? & quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi re-
54. *cusamus facere? Quid tandem, si fraude, si casu Vejis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quæsituri sumus, quo transmigremus? adeo nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem fatebor vobis, etsi minus injuriæ vestræ, quam meæ calamitatis meminisse juvat: cum abessem, quotiescumque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles campique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cælum, sub quo natus educatusque essem. quæ vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam postea, cum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum urbis natum unice locum. argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis. trecentesimus sexagesimusquintus annus urbis, Quirites, agitur. inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; cum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod cum ita sit, quæ, malum, ratio est* 1 *expertis alia experiri, cum jam, ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci hujus transferri hinc non possit? Hic Capitolium est; ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore. hic cum augurato liberaretur Capitolium,*

1 *Expertis*) Hujus loci ac situs commoditatem.

tolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hic Vesta ignes, hic ancilia cælo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis dii. Movisse eos Camillus 55.
cum alia oratione, tum ea, quæ ad religiones pertinebat, maxime dicitur. sed rem dubiam decrevit opportune 1 vox emissa, quod, cum senatus post paulo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex præsidiis revertentes forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: *Signifer, statue signum: hic manebimus optime.* Qua voce audita, & senatus accipere se omen ex curia egressus conclamavit, & plebs circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promiscue urbs ædificari cœpta. Tegula publice præbita est: saxi materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum 2, prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. ea est causa, ut veteres cloacæ primo per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit occupatæ magis, quam divisæ, similis.

1 *Vox emissa*) Temere, ab eo homine qui nullo modo præsentem disceptationem intueretur.

2 *Prædibus acceptis*) Ea lege, ut qui ædificabant, prædes darent, qui sponderent eo anno ædificia perfectum iri.

DECADIS PRIMÆ

LIBER SEXTUS.

CAPUT I.

Brevis rerum hactenus expositarum anacephalæosis. Series deinde Historiæ continuatur. A Dictatura M. Furii res redit ad interregnum. Q. Fabius, cum esset illi dies dicta, quod missus legatus pugnasset adversus Gallos, morte judicio subtrahitur. Creati tribuni militares consulari potestate primum omnium de sacris, ac religionibus agunt: diem clade ad Cremeram, & ad Aliam accepta insignem, fastis damnant.

I.

UÆ ab condita urbe Roma ad captam eamdem urbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde, ac dictatoribus, decemvirisque ac tribunis consularibus gessere foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res cum vetustate nimia obscuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quod & 1 raræ per eadem tempora litteræ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum; & quod etiam si quæ in commentariis pontificum, aliisque publicis privatisque erant monimentis, incensa urbe pleræque interiere. clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feraciusque renatæ urbis, gesta domi militiæque exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe
U. C. 366 stetit: neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto, passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Cum civitas in opere ac labore assiduo reficiendæ urbis teneretur: interim Q. Fabio simul primum magistratu abiit, ab C. Martio tribuno.

1 *Raræ ... litteræ fuere*) Vix quidquam litteris consignabatur.

buno plebis dicta dies est, quod legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnasset. cui judicio eum mors adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum iniit tum P. Cornelius Scipio iterum, & post eum M. Furius Camillus iterum. is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Poplicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium. Hi ex interregno cum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quam de religionibus, senatum consulere. in primis fœdera, ac leges (erant autem æreæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri, & comparari, jusserunt. 1 alia ex eis edita etiam in vulgus. quæ autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum 2 de diebus religiosis agitari cœptum: diemque ad XV. Kalendas Sextiles, duplici clade insignem, quo die ad Cremeram Fabii cæsi, quo deinde ad Aliam cum exitio urbis fœde pugnatum, a posteriore clade Aliensem appellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque agendæ fecerunt. Quidam, quod postridie idus Quintiles non litasset Q. Sulpitius tribunus militum, 3 neque inventa pace Deum post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie idus rebus divinis supersederi jussum: inde, ut postridie Kalendas quoque ac nonas eadem religio esset, traditum putant.

U. C. 367.

CA-

1 *Alia ex eis*) Alia earum legum capita publicarunt.

2 *De diebus religiosis*) Religiosi dies dicuntur ex A. Gell. IV. 9. in quibus nec res divinas facere, nec rem quampiam novam exordiri licet.

3 *Neque inventa pace deum*) Et, licet placati dii non essent.

CAPUT II.

Circumstantibus bellorum terroribus, dicitur Dictator M. Furius Camillus: conscriptum exercitum in Volscos ducens, eos subigit; in Æquos transiens, ibi quoque rem feliciter gerit: Sutrinis sociis auxilium contra Etruscos petentibus accurrit; atque hostes ingenti clade proterit: triumphans cum magna præda in Urbem revertitur.

2. NEc diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu Reipublicæ secum agitare. hinc Volsci, veteres hostes, ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant: hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam, mercatores afferebant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque; qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum numquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. itaque cum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus non odio solum apud hostes, sed contemtu etiam inter socios nomen Romanum laborare: placuit ejusdem auspiciis defendi Rempublicam, cujus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit; justitioque indicto, delectum juniorum habuit; ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, [1] in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Vejente Etruriæ opposuit: alteram ante urbem castra locare jussit. tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositus. tertiam partem ipse ad Volscos duxit: nec procul ab Lanuvio (ad Marcium, is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. quibus ab contemtu, quod prope omnem deletam a Gallis Romanam juventutem crederent, ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut

[1] *In verba sua juratos centuriaret*). In centurias distribueret, postquam juravissent.

ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici jussit. & forte erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo, crepituque viridis materiæ flagrantis ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sepem incendio absumtam fuerat. Fusis hostibus, cæsisque, cum castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quo minus speratam a minime largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, cum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septimo ac centesimo demum anno subegit. victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes, exercitum eorum ab Bolas oppressit: nec castra modo, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit. Cum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset; aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium socios populi Romani obsidebat. quorum legati opem rebus affectis orantes cum senatum adissent, decretum 1 tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. cujus spei moram cum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque 2 paucitas oppidanorum opere, vigiliis, vulneribusque, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent: eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui cum se mœsta turba ad pedes provolvisset; principumque orationem necessitate ultima expressam. fletus mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur, excepisset: parcere lamentis Sutrinos jussit: Etruscis se luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi Sutrinosque ibi considere modico præsidio reli- 3.

1 *Tulere*) Abstulere, impetravere.
2 *Paucitas oppidanorum*) Oppidani, qui pauci erant.

relicto, arma secum militem ferre jubet. ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus, ut fit, secundis invenit; nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi, coeundique in unum, aut arma capiendi datur spatium. cum pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros ejicere possent; clausas (id enim primum dictator imperaverat) portas inveniunt. inde alii arma capere; alii, quos forte armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut prælium inirent: quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni præcones per urbem dimissi *poni arma*, & *parci inermi* jussissent, *nec præter armatos quemquam violari*. tum etiam quibus animi 1 in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam data spes vitæ est, jactare passim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. magna multitudo in custodias dimissa: oppidum ante noctem redditum Sutrinis inviolatum, integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum per conditiones fuerat.
4. Camillus in urbem triumphans rediit, trium simul bellorum victor. longe plurimos captivos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta venumdatis, tantum æris redactum est, ut, pretio pro auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas cum titulo nominis Camilli, ante Capitolium incensum, in Jovis cella constat ante pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem accepti, qui Vejentium Capenatiumque ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis novis civibus assignatus. revocati quoque in urbem senatusconsulto a Vejis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis, Vejos se contulerant, & primo fremitus fuit aspernantium imperium; dies deinde præstituta, capitalisque pœna, nisi remigraf-

1 *In spe ultima*) Tum cum spes ultima eis fuerat in certamine sita.

migrassent Romam, ex ferocibus universis singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et Roma cum frequentia crescere, cum tota simul exurgere ædificiis, & Republica impensas adjuvante, & ædilibus velut publicum exigentibus opus, & ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus ad effectum operis. intraque annum nova urbs stetit.

CAPUT III.

Duo Etruscorum oppida expugnantur. In Urbe Capitolium saxo quadrato substruitur. Tribunos ex agrariis legibus seditiones moventes, plebs ædificiis intenta minus audit. Ædes Martis dedicatur. Quatuor tribus adduntur.

Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. Creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Julus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpitius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virium, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta, dirutaque. ad Cortuosam nihil certaminis fuit. improviso adorti, primo clamore atque impetu cepere. direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit; laborque continuus, non die, non nocte remissus, subegit eos. Cum in sex partes divisus exercitus Romanus, senis horis in orbem succederet prælio; oppidanos eosdem 1 integro semper certamini paucitas fessos objiceret: cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam, tribunis placebat: sed imperium, quam consilium, segnius fuit. dum cunctantur, jam militum præda erat, nec nisi per invidiam adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, 2 Capitolium quo-

U. C. 368.

1 *Integro semper*) In quo semper adversus integros hostes dimicandum esset.

2 *Capitolium ... saxo quadrato substructum est*) Renovata sunt Capitolii fundamenta, & e saxo quadrato structa.

quoque saxo quadrato substructum est, opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum. Jam & tribuni plebis, civitate ædificando occupata, 1 conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum post accisas a Camillo Volscorum res possessionis haud ambiguæ. Criminabantur, *multo eum 2 infestiorem agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis fuerit. ab illis enim tantum, quoad vires & arma habuerunt, incursiones eo factas: nobiles homines in possessionem agri publici grassari; nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locum ibi plebi fore*. Haud magnopere plebem moverant & infrequentem in foro, propter ædificandi curam, & 3 eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpitius Camerinus, L. Valerius Potitus. hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Sergium, L. Æmilium iterum, C. Cornelium, L. Menenium, L. Valerium Poplicolam tertium, creat. hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota, dedicata est a T. Quintio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additæ, 4 Stellatina, Tromentina, Sabatina, Narniensis: eæque vigintiquinque tribuum nume-
6. rum explevere. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorem jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est.

CA-

1 *Conciones suas frequentare*) Ad conciones suas frequentem civium multitudinem allicere.

2 *Infestiorem . . . esse*) Invadi acrius.

3 *Eodem*) In ædificandum.

4 *Stellatina, Tromentina*) *Stellatina* tribus ab agro Stellate dicta est, qui in Etruria fuit. *Sabatina* a Sabate lacu, qui itidem in Etruria. *Tromentina*, a Tromento campo.

CAPUT IV.

Summa belli contra Antiates Camillo committitur. Hic cum P. Valerio partitur imperium.

Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit. collegæ additi quinque, Serv. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominum sunt a bello Etrusco: quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem summisisse ad id bellum, 1 eo abnuentes publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella. itaque senatus diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset. dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset: & collegæ fateri, *regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: sibique destinatum in animo esse, Camillo summittere imperium: nec quicquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent.* Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus confusus animo gratias egit. *Ingens inde*, ait, *onus a populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi: itaque si quid laboris vigiliarumque adjici posset, certantem secum ipsum annisurum, ut, 2 tanto de se consensu civitatis, opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum, atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam periculi esse: se tamen ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidia & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus, & exercitibus ad administrandam rempublicam opus esse. Te*, inquit, *P. Va-*

U. C. 370.

1 *Eo abnuentes*) Ea ratione nitentes ut abnuerent...

2 *Tanto de se consensu civitatis*) Ablativus absolutus, perinde ac si diceret: *cum tantus sit de se consensus civitatis*.

adjunctus, commovit animos militis Romani. quod, ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, *turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque & 1 resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos; & ægre inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse*: in equum insilit: & ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, *Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? hostem, an me, an vos ignoratis? hostis est quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? vos contra, me duce, (ut Falerios, Vejosque captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modo tergeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, & Æquis, & ex Etruria egistis. an me, quod non dictator vobis, sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero, & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet. neque enim dictatura mihi umquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit. iidem igitur omnes sumus: & cum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eumdem eventum belli expectemus. simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet: vos vincetis, illi fugient*. Dato deinde signo, ex 8.
equo desilit: & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit, *infer miles*, clamitans, *signum*. Quod, ubi videre ipsum Camillum, jam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes; procurrunt pariter omnes clamore sublato, *sequere imperatorem*, pro se quisque clamantes. emissum etiam signum Camilli jussu in hostium aciem ferunt: idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum movebat, excitata præsentia ducis: sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. ita, quocumque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahe-

1 *Resistentes*) Identidem sistentes gradum.

trahebat. maxime id evidens fuit, cum in lævum cornu, prope jam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri advectus, conspectu suo prælium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turba hostium & fuga * impediebat, & longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat: cum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quam prælium diremit. signo deinde receptui dato, nox insecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellaverant, relictis castris, mœnibus Satricis se includunt. quos primo Camillus vallo circumdare, & aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nulla eruptione impediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentæ spei victoriam expectaret, cohortatus milites, ne tamquam Vejos oppugnantes in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum alacritate mœnia undique aggressus, scalis oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dediderunt.

* al. impediebatur

CAPUT VI.

Camillus ab Antio bello in sociorum missus auxilium, Nepet, & Sutrium urbes, ab Etruscis captas, recuperat. Ab Latinis, & Hernicis, quod aliqui ex eorum juventute apud Volscos militassent, res repetuntur.

9. CEterum animus ducis rei majori, Antio imminebat. id caput Volscorum, eam fuisse origenem proximi belli: sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. inter sermonem ejus (credo rem Antiatem diuturniorem manere diis cordi fuisse.) legati ab Nepet, ac Sutrio auxilium adversus Etruscos petentes veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes.

rantes. eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. namque cum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæque essent: & illis occupandi ea, cum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso Antio, bellum Etruscum susciperet. Legiones urbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur. quamquam expertum exercitum assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depopoſcit. Quintius, Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere, ex parte altera intersepits itineribus ægre oppidanos vim hostium ab se arcentes. tum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, & in præsentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. ita diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, mœnia aggredi jubet, non tanta spe scalis capi urbem posse, quam ut, aversis eo hostibus, & oppidanis jam pugnando fessis laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod cum simul utrinque factum esset; ancepsque terror Etruscos circumstaret; & mœnia summa vi oppugnari, & intra mœnia esse hostem viderent; porta se, quæ una forte non obsidebatur, trepidi uno agmine ejecere. magna cædes fugientium, & in urbe, & per agros est facta. plures a Furianis intra mœnia cæsi. Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, restitutoque sociis, Nepet exercitus ductus; quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant. Videbatur plus in ea urbe recipienda
laboris fore, non in eo solum, quod tota ho- 10.
stium erat, sed etiam quod, parte Nepesinorum prodente civitatem, facta erat deditio. mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque quam imploraſſent

rassent

rassent ab Romanis, ipsi præstarent. unde cum responsum allatum esset, nihil suæ potestatis esse; Etruscos mœnia, custodiasque portarum tenere: primo populationibus agri terror est oppidanis admotus; deinde, postquam deditionis, quam societatis, fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictum, ut arma ponant; parcique jussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiæ multitudini redditæ res, oppidumque cum præsidio relictum. ita, duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæsitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent. Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod sua juventutis aliqui apud Volscos militaverint: eos tamen ipsos pravi consilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse. militis autem non dati causam, terrorem assiduum a Volscis fuisse: quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse*. Quæ relata patribus
11. magis tempus, quam causam, non visa belli habere.

CAPUT VII.

Foris bellum a Volscis, adjuncta Latinorum, & Hernicorum defectione; domi a M. Manlio Capitolino seditio excitatur; cum urgeret utrumque, Dictator dicitur.

U.C. 371 INsequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis militum consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta: bellum a Volscis, adjuncta Latinorum atque Hernicorum defectione; seditio, unde minime timeri potuit, a patriciæ gentis viro & inclytæ famæ, M. Manlio Capito-

Capitolino: qui nimius animis, cum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus M. Furio; ægre ferebat solum eum in magistratibus, solum apud exercitus esse; *tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos non pro collegis, sed pro ministris habeat: cum interim, si quis vere æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium, atque arx servata esset: & ille inter aurum accipiendum, & spem pacis solutis animis Gallos aggressus sit; ipse armatos capientesque arcem depulerit: illius gloria pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse*. His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & impotens, postquam inter patres, non quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit; primus omnium ex patribus popularis factus, cum plebeiis magistratibus consilia communicare, criminando patres, alliciendo ad se plebem. jam aura, non consilio ferri, famæque magnæ malle quam bonæ esse: & non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, fidem demoliri cœpit. *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent*. & erat æris alieni magna vis, res damnosissima etiam divitibus, ædificando contracta. bellum itaque Volscum grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ jactatum, ut major potestas quæreretur. sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quintium Capitolinum.

CAPUT VIII.

Dictator, facta primum exercitui certa spe victoriæ ex cæsa victima, Volscorum ingentem exercitum secundo prælio superat.

DIctator etsi majorem dimicationem propositam domi, quam foris cernebat; ta- 12.

tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer : invectusque ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant. nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem. Multitudo hostium nulli rei, præterquam numero, freta, & oculis utramque metiens a- 13.
ciem, temere prælium iniit, temere omisit: clamore tantum, missilibusque telis, & primo pugnæ impetu ferox, gladios, & collatum pedem, & vultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit. impulsa frons prima, & trepidatio subsidiis illata, & suum terrorem intulit eques. rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. instare Romanus: & donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. Postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmæ emissæ, dato signo ne in singulorum morando cæde spatium ad evadendum interim multitudini darent: satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes, & 1 justa cæde conficere hostem posset. fugæ, sequendique non ante noctem finis fuit. capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est. pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit, nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi, 2 manifesta fides, publica ope Volscos hostes adjutos. Circejensium quoque quidam cogniti, & coloni a Velitris: Romamque omnes missi, percunctantibus primoribus patrum, eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi haud perplexe indicavere.

1 *Justa cæde*) Plena cæde, quæ non carperet hostem, sed conficeret.
2 *Manifesta fides*) Quod manifestum argumentum erat.

CAPUT IX.

Manlius plebem popularibus factis, ac spe fallaci in Patres incitando, venit in dies magis in suspicionem affectati regni. Romam Dictator accitur; ab eo citatus, cum ea, quæ quærerentur, ambagibus eluderet, in carcerem conjicitur.

14. DIctator exercitum in stativis tenebat, minime dubius bellum cum his populis patres jussuros: cum major domi exorta moles coegit acciri Romam eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modo M. Manlii, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenda erant. centurionem nobilem militaribus factis, judicatum pecuniæ cum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, & manum injecit; vociferatusque de superbia patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseriis plebis, virtutibus ejus viri fortunaque, tum vero, *Ego*, inquit, *nequicquam hac dextra Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tamquam Gallis victoribus, captum in servitutem ac vincula duci videam*. Inde rem creditori palam populo solvit, libraque & ære liberatum emittit, deos atque homines obtestantem, *ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam referant*. acceptus extemplo in tumultuosam turbam & ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans: *se militantem, se restituentem eversos penates, a multiplici jam sorte exoluta, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fœnore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi se devovere corporis vitaque ac sanguinis quod supersit: quodcumque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis juris fuerit, id cum uno homine esse*. His vocibus instincta plebes cum jam unius hominis esset, addita alia commotioris

a *Multiplici jam sorte*) Usuris sese semper supra sortem quodammodo coacervantibus.

ris ad omnia turbanda consilii res. fundum in Vejenti, caput patrimonii, 1 subjecit præconi, *Ne quem vestrum*, inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea supererit, judicatum, addictumve duci patiar*. Id vero ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. Ad hoc domi concionantis in modum sermones pleni criminum in patres: inter quos cum omisso discrimine vera an vana jaceret, thesauros Gallici auri occultari a patribus jecit: nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, exolvi plebem ære alieno posse. Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, cum conferendum ad redimendam civitatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse. itaque exequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur; differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eo versæ erant omnium curæ; apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore. Ita suspensis rebus 15.
dictator accitus ab exercitu in urbem venit. postero die senatu habito, cum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset; stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem ad M. Manlium misit: qui dictatoris jussu vocatus, cum signum suis dedisset adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuentes, ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator silentio facto, *Utinam*, inquit, *mihi, patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet, eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conventurum satis confido. Spem factam a te civitati video, 2 fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores patrum occultant, creditum solvi posse: cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra*

1 *Subjecit præconi*) Præconis voce venalem proponi jussit.
2 *Fide incolumi*) Ita ut creditores nihil ex eo, quod mutuum dedissent, amitterent.

indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblatæque vani furti invidiæ; negantem arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Arreptus a viatore, *Jupiter*, inquit, *optime maxime*, *Junoque regina*, *ac Minerva*, *ceterique dii deæque*, *qui Capitolium arcemque incolitis*, *siccine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? hac dextra*, *qua Gallos fudi a delubris vestris*, *jam in vinculis & catenis erit*? Nullius nec oculi, nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quædam patientissima justi imperii civitas fecerat; nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs attollere oculos, aut hiscere audebant.

CAPUT X.

Ducto in carcerem Manlio, *fremit multitudo*: *ad eam lenendam Satricum colonia deducitur*: *sed ea re magis irritata seditione*, *Manlius vinculis liberatur*. *Sociis*, *quorum juventus apud Volscos militaverat*, *factum purgantibus*, *triste responsum datur*.

Conjecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac 1 barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus, quam gloriæ fuit: quippe domi, non militiæ partum eum, actumque de cive, non de hoste fremebant: unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendæ causa, postulante nullo, largior voluntarius repente senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit. bina jugera, & semisses agri assignati. quod cum & parvum, & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur seditio: & jam magis insignis sordibus & facie reorum turba Manliana erat, amotisque

1 *Barbam promisisse*) In luctu neglectam promissamque barbam fluere sinebant.

poſt triumphum abdicatione dictaturæ terror, &
17. linguam & animos liberaverat hominum. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defenſores ſuos in præcipitem ſemper locum favore tollat, deinde in ipſo diſcrimine periculi deſtituat. ſic Sp. Caſſium, in agros plebem vocantem, ſic Sp. Mælium ab ore civium famem ſuis impenſis propulſantem, oppreſſos: ſic M. Manlium, merſam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. ſaginare plebem populares ſuos, ut jugulentur. hoccine patiendum fuiſſe, ſi ad nutum dictatoris non reſponderit vir conſularis? fingerent mentitum ante, atque ideo non habuiſſe quod tum reſponderet: cui ſervo umquam mendacii pœnam vincula fuiſſe? Non obverſatam eſſe memoriam noctis illius, quæ pene ultima atque æterna nomini Romano fuerit? non ſpeciem agminis Gallorum per Tarpejam rupem ſcandentis? non ipſius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum ſudoris ac ſanguinis, ipſo pene Jove erepto ex hoſtium manibus vidiſſent? ſelibris ne farris gratiam ſervatori patriæ relatam? & quem prope cæleſtem, cognomine certe Capitolino Jovi parem fecerint, eum pati vinctum in carcere, in tenebris obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? adeo in uno omnibus ſatis auxilii fuiſſe, nullam opem in tam multis uni eſſe.* Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur: refracturoſque carcerem minabantur: cum remiſſo, id quod crepturi erant, ex ſenatuſconſulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non ſeditio finita, ſed dux ſeditioni datus eſt. Per eoſdem dies Latinis & Hernicis, ſimul colonis Circejenſibus, & a Velitris purgantibus ſe Volſci crimine belli, captivoſque repetentibus, ut ſuis legibus in eos animadverterent, triſtia reſponſa reddita; triſtiora colonis, quod cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda conſilia iniiſſent. Non negatum itaque tantum de captivis: ſed, in quo ab ſociis tamen temperaverant, denuntiatum ſenatus verbis, faceſſerent propere ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani; ne nihil eos legationis jus, externo, non civi comparatum, tegeret.

CA-

CAPUT XI.

Manlius in seditione gravius perseverans, privatis concionibus plebem incitat; manifesta jam regni cupiditate, in eum, ut in hostem, ab Senatu decernitur.

RECrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex patribus Sergius Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus quintum, Servius Sulpitius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni & patribus & plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non avocata delectu, spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi: patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. igitur cum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, 1 jam in propinquum certamen aderat: & Manlius, advocata domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat: plenior aliquanto animorum irarumque, quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexperto: spiritus dabat, quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius fecisset, & vinculorum suorum invidiam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque, jam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis: si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione certaturos. quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis. ostendite modo bellum, pacem habebitis. videant vos paratos ad vim; jus ipsi* remit-

R 5

18. U. C. 372.

1 *Jam in propinquum certamen aderat: & Manlius*) In propinquum tempus.

remittent. audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? ego quidem nulli vestrum decro. ne fortuna mea desit, videte. ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui. & vidistis in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula depuleram. quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Maliique expectem? bene facitis, quod abominamini: dii prohibebunt hæc; sed numquam propter me de cælo descendent: vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis; sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris hostibus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit, nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus patres noritis? nec hoc natura insitum vobis est, sed usu possidemini. cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis, quam tueri, libertatem. tamen qualescumque duces habuistis, qualescumque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacumque petestis, obtinuistis, seu vi, seu fortuna vestra: tempus est jam majora conari. experimini modo & vestram felicitatem; & me, ut spero, feliciter expertum, minore negotio, qui imperet patribus, impenetis, quam qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete jus de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis; quod mihi cura mea, & fides nomen induit. vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

19. At in parte altera senatus de secessione in domum privatam plebis, forte etiam in arce positam, 1 & imminenti mole libertati agitat. magna pars vo-

1 *Et imminenti mole libertati*) Et periculo, quod immineret libertati.

vociferantur, Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius jactura civis finiat intestinum bellum. decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eamdem habentem, ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis consiliis M. Manlii respu. detrimenti capiat. Tum tribuni militum consulari potestate, tribunique plebis. (nam, quia eumdem & suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. cum, præter vim & cædem, nihil cuiquam occurreret; eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Mænius & Q. Publilius trib. pleb. *quid patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? quin cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est? ut suis ipse oneratus viribus ruat, diem dicere ei nobis in animo est. nihil minus populare, quam regnum est. simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex advocatis judices facti erunt, & accusatores de plebe patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quam libertati favebunt suæ.*

CAPUT XII.

A tribunis plebis reus fit Manlius. Cum in Capitolii conspectu populus non daret crimini locum, alia parte damnatus de saxo Tarpejo dejicitur: cavetur inde, ne quis patricius in Capitolio habitet; ac ne quis Manliæ gentis M. Manlius vocetur.

APprobantibus cunctis, diem Manlio dicunt. 20.
quod ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt, nec cum eo non modo patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. & T. Manlios; quod ad eum diem numquam usuvenisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse, consensu opprimi popu-

larem virum, quod primus a patribus ad plebem defeciſſet. Cum dies venit, quæ, præter cœtus multitudinis, ſeditioſaſque voces, & largitionem, & fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen, ab accuſatoribus objecta ſint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuiſſe; cum damnandi mora plebi non in cauſa, ſed in loco fuerit. illud notandum videtur, ut ſciant homines, quæ, & quanta decora fœda cupiditas regni, 1 non ingrata ſolum, ſed inviſa etiam reddiderit. Homines prope CCCC. produxiſſe dicitur, quibus ſine fœnore 2 expenſas pecunias tuliſſet, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuiſſet. ad hæc decora quoque belli non commemoraſſe tantum, ſed protuliſſe etiam conſpicienda, ſpolia hoſtium cæſorum ad XXX. dona imperatorum ad XL. in quibus inſignes duas 3 murales coronas, civicas octo. ad hoc ſervatos ex hoſtibus cives produxiſſe, inter quos C. Servilium, magiſtrum equitum, abſentem nominatum. & cum ea quoque, quæ bello geſta eſſent, pro faſtigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando, memoraſſet, nudaſſe pectus inſigne cicatricibus bello acceptis; & identidem Capitolium ſpectans, Jovem deoſque alios devocaſſe ad auxilium fortunarum ſuarum: precatuſque eſſe, ut, quam mentem ſibi Capitolinam arcem protegenti ad ſalutem populi Romani dediſſent, eam populo Romano in ſuo diſcrimine darent; & oraſſe ſingulos univerſoſque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales verſi, de ſe judicarent. In campo Martio cum centuriatim populus citaretur; & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad deos preces avertiſſet: apparuit tribunis, niſi oculos quoque hominum liberaſſent a tanti memoria decoris, numquam fore in præoccupatis beneficio

1 *Non ingrata ſolum ... reddiderit*) *Ingratum* hic ſumitur παθητικῶς pro eo cui gratia non perſolvitur.

2 *Expenſas pecunias tuliſſet*) *Expenſum ferre* & eſt in tabulas accepti & expenſi referre, & ſumitur pro *ſolvere* & *dare pecuniam*.

3 *Murales coronas*) *Muralis* erat *corona*, qua donabatur ab imperatore, qui primus in oppidum hoſtium per vim aſcendiſſet.

ficio animis vero crimini locum. ita producta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi crimen valuit, & obstinatis animis triste judicium, invisumque etiam judicibus factum. sunt qui duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint. Damnatum tribuni de saxo Tarpejo dejecerunt: locusque idem in uno homine & eximiæ gloriæ monimentum, & pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt: publica una, quod, cum domus ejus fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce, aut Capitolio habitaret: gentilitia altera, quod gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit. pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis caussis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta. *Violatum Capitolium esse sanguine servatoris, nec diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.*

CAPUT XIII.

Novi hostes exoriuntur Lanuvini: cum Veliternis prospere pugnatur, quibus cum auxilium tulissent Prænestini, his quoque bellum indicitur. Satrico deinde cum Prænestinis, Volscis conjunctis, expugnato, Volscum bellum Tribuno militum Camillo decernitur.

PEstilentiam, inopiam frugum, & vulgatam utriusque mali famam, anno insequen- 21.
te multiplex bellum excepit, L. Valerio quar- U. C.
tum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpitio terti- 373.
um, L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes novi, præter Volscos velut sorte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circejosque, & Velitras, colonias jamdiu

mo-

molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id patres rati contemtu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes esset, Quinqueviros Pomptino agro dividendo, & Triumviros Nepet coloniæ deducendæ creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad populum est, & nequicquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus: eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; & magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato, ut fit, periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subjecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incursatum erat, 1 ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.
22. Insequenti anno Sp. & L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere, quatuor collegis Ser. Cornelio
U.C. Maluginensi quartum, Q. Servilio, C. Sulpi-
374. tio, L. AEmilio quartum, tribunis ad præsidium urbis, & si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus majora pene auxilia Prænestinorum, quam ipsam colonorum multitudinem, secundo prælio pugnatum est: ita, ut propinquitas urbis hosti & causa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere; quia

1 *Ita placide ... ut*) Placide quidem, sed ita ut.

quia & anceps erat, nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. litteræ Romam ad senatum cum victoriæ nuntiis acriores in Prænestinum, quam in Veliternum hostem, missæ. Itaque senatusconsulto, populique jussu bellum Prænestinis indictum. qui conjuncti Volscis anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter a colonis defensam, vi expugnaverunt, * fœdamque in captivis exercuere victoriam. Eam rem ægre passi Romani, M. Furium Camillum sextum tribunum militum creavere. additi collegæ, A. & L. Postumii Regillenses, ac L. Furius cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur, non tam e repub., quam ut collegæ materia ad omnem laudem esset, & publice, quod rem temeritate ejus prolapsam restituit; & privatim, quod ex errore gratiam potius ejus sibi, quam suam gloriam, petiit.

* al. fœde. U. C. 375.

CAPUT XIV.

Camillus cum L. Furio ad Satricum ducit exercitum: ibi, cum milites provocati ab hostibus pugnam poscerent, tergiversatur: cum instaret moram increpando collega quoque, acies instruitur. Temeritate collegæ ad præcipitem casum rem adductam, Camillus virtute restituit.

EXactæ jam ætatis Camillus erat: comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita, consensus populi restiterat. sed vegetum ingenium in vivido pectore vigebat, virebatque integris sensibus, & civiles jam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posteram diem, ad Satricum profectus, ibi eum expugnatores coloniæ haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, opperiebantur. Postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris

uni-

23. unici, quibus solis considerent, profuturas esse. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur; qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. eo magis hostis instare: nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, & vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles; multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox tum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. hic per se jam milites incitatos insuper instigabat, elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ, *juvenibus bella data dictitans, & cum corporibus vigere & deflorescere animos: cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; &, qui adveniens castra urbesque primo impetu capere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem? quod tempus? quem insidiis instruentem locum? frigere ac torpere senis consilia. sed Camillo tum vitæ satis, tum gloriæ esse. quid attinere cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra, & cum omnibus locis posceretur pugna; *Sustinere*, inquit, *M. Furi, non possumus militum impetum; & hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minime toleranda superbia insultat. cede unus omnibus, & patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.* ad ea Camillus: *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum aut consilii sui, aut fortunæ pœnituisse: nunc scire, se collegam habere jure imperioque parem, vigore ætatis præstantem; itaque se, quod ad exercitum attineat, regere consuesse, non regi. collegæ imperium se non posse impedire. diis bene juvantibus ageret, quod e republica duceret. ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie es-*

esset. quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec a diis tam piæ preces auditæ sunt. primam aciem auctor pugnæ instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in eventu alieni consilii constitit. Simul primo concursu con- 24.
crepuere arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. Lenis a tergo clivus erat inter aciem & castra: &, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus cedentem hostem effuse sequendo, in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror & novo hoste, & supina valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris impetum fecerant: integrant & illi pugnam, qui simulata cesserant fuga. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed immemor recentis ferociæ, veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: cum Camillus, * sublatus a circumstantibus in equum, & raptim subsidiis oppositis, *Hac est*, inquit, *milites, pugna, quam poposcistis? quis homo, quis deus est, quem accusare possitis?* 1 *vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est: secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; &, ut ductu meo soletis, vincite. quid vallum & castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primo tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt, * ruunt in hostem: & dux, præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa, ubi plurimus labor periculumque erat, se offerebat; increpare singuli se quisque, & alios; & adhortatio invicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus a collega restituente peditum aciem ad equites, non ca-

* al. sub-jectus.

* al. vide-runt.

1 *Vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est*). *illa*, præteritum tempus; *hæc* præsens indicat.

castigando, (ad quam rem leviorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, *ut se, reum fortunæ ejus diei, crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quam unius prudentiæ dedi. Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna, quod miserrimum est, fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam.* Optimum visum est in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugna invadere hostem. eunt insignes armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias vident: nihil neque apud duces, neque apud milites remittitur a summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enixæ opem: & Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in veram fugam effusi: magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: ceteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt; plures tamen capti, quam occisi: ubi in re-
25. censendis captivis cum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur; percontantibusque fassi publico consilio se militasse. Cujus tam vicini belli metu Camillus motus, extemplo se Romam captivos ducturum ait, ne patres ignari sint, Tusculanos ab societate descisse: castris exercituique interim, si videatur, præsit collega. documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, qua data in tam præcipitem casum respub. esset. & tum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, cum varia fortuna in Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse.

CAPUT XV.

Contra Tusculanos, quorum aliquot cum Volscis militaverant, mittitur Camillus: nullo apud eos belli invento vestigio, ad Senatum venire cum jussi essent, pax petentibus datur.

INtroductis in senatum captivis, cum bello persequendos Tusculanos patres censuissent,

Camilloque id bellum mandassent; adjutorem sibi ad eam rem unum petit: permissoque ut ex collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. Qua moderatione animi cum collegæ levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum. pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis urbis togati obviam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positis, eadem ne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens; ingressus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, & ludos litterarum strepere discentium vocibus, ac repletas semitas inter vulgus aliud puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque suorum usuum causæ ferrent; nihil usquam non pavidis modo, sed ne mirantibus quidem simile circumspiciebat, omnia inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo nec amotæ rei usquam, nec oblatæ ad tempus vestigium ullum erat: sed ita omnia constanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata videri posset. Vi-
ctus igitur patientia hostium, senatum eorum 26.
vocari jussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tusculani, vera arma, verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, invenistis. ite Romam ad senatum. æstimabunt patres, utrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis.* 1 *non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem a me habueritis, precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paulo ante fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus; moti extemplo patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quam hostiliter, jussere. Dictator Tusculanus ita ver-

1 *Non præcipiam*) Non præcerpam quidquam e gratia ejus beneficii, quod totum vos senatui debere decet.

verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque semper, nisi si quando a vobis, proque vobis arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris, & exercitibus, quod oculis magis, quam auribus crediderunt; &, ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. pacem, quam nos præstitimus, eam a vobis petimus: bellum eo, sicubi est, avertatis precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. hæc mens nostra est, dii immortales faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis: etsi revicta rebus verbis confutare nihil attinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, cum tam evidenter pœnituerit, tutum censemus. peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat.* Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam impetraverunt. ab Tusculo legiones deductæ.

CAPUT XVI.

Propter æris alieni magnitudinem, tribuni plebis seditionem excitant: contra Prænestinos bellum moventes delectum impediunt: ea capta occasione, hostes ad Urbem inferunt signa: tum dictus dictator exercitum conscribit: par utrinque fiducia ostentatur.

27. CAmillus consilio & virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu abiit, creatis tribunis militaribus in insequentem annum
U C L. & P. Valeriis, Lucio quintum, Publio ter-
376. tium, & C. Sergio tertium, L. Menenio iterum, P. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam æris alieni, aggravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, cum ab iis elevaretur, quibus, fide magis, quam fortuna debentium laborare creditum,

vi-

videri expediebat. Creati Censores, C. Sulpitius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. cœptaque jam res morte Postumii, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. igitur cum Sulpitius abdicasset se magistratu, censores alii vitio creati non gesserunt magistratum, tertios creari, velut diis non accipientibus in eum annum censuram, religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum testes tabulas publicas census cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem a parte civitatis; cum interim obæratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus. passim jam sine ullo discrimine bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis jam intentari arma, civium magis, quam hostium odio: ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribunitiam de levando fœnore, & fine aliarum injuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros; neque delectum haberi, donec inspecto ære alieno, initaque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeatur.* Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit. nam & addicebantur multi; & ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas patres censuerant. quæ utraque simul auxilio tribunitio, & consensu plebis impediri cœpta. nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina dabant: cum patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exequendi, quam delectus esset: quippe jam a Præneste profectos hostes in agro Sabino consedisse nuntiabatur. interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem extinguendam in urbe, quam prope illatum mœnibus ipsis bellum valuit.

Nam

28. Nam cum esset Prænestinis nuntiatum, nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, patres ac plebem in semetipsos versos: occasionem rati duces eorum, raptim agmine * facto pervastatis 1 protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum ad arma, concursumque in muros atque portas est: tandemque ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creavere. is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes a mœnibus recessere, & juniores Romani ad edictum sine detrectatione convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Alia flumine posita. inde agrum late populantes, fatalem se urbi Romanæ locum cepisse inter se jactabant: *similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. etenim si diem contactum religione, insignemque nomine ejus loci timeant Romani; quanto magis Aliensi die Aliam ipsam monumentum tantæ cladis reformidaturos? species profecto his ibi truces Gallorum, sonumque vocis in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Romani contra, *ubicumque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum devictum centum annorum pace obnoxia tenuerint. locum insignem memoria cladis irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ. quin ipsi si ibi Galli se offerant, illo loco se ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Gabios, tunc, cum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Romana intrasset, nuntium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.*

* al. acto.

CAPUT XVII.

Dictator Prænestinos fundit: eorum novem oppida vi capit.

HIs utrinque animis ad Aliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu ho-

1 *Protinus*) Uno tenore prout incedebant.

hostes erant instructi, intentique, *Vides ne tu*, inquit, *A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Aliam constitisse? nec illis dii immortales certioris quicquam fiduciæ, majorisve quod sit auxilii, dederint. at tu fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos, trepidantesque inferam signa. Adeste, dii testes fœderis, & expetite pœnas debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis.* Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt: deinde, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt: consternatique, & præter castra etiam sua pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in conspectu Præneste fuit. ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt, ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. sed postquam, direptis ad Aliam castris, victor Romanus aderat; id quoque munimentum relictum, & vix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum. ad ea circumlatum bellum; deincepsque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. eæ quoque expugnatæ. tum ad caput belli Præneste ventum. id non vi, sed per deditionem receptum est. T. Quintius semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit; triumphansque signum Præneste devectum Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. dedicatum est inter cellam Jovis, ac Minervæ; tabulaque sub eo fixa, monimentum rerum gestarum, his ferme incisa litteris fuit: *Jupiter, atque divi omnes hoc dederunt, ut T. Qintius dictator oppida novem caperet.* Die xx. quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

CAPUT XVIII.

Ducum temeritate res cum Volscis haud prospere geritur. Setiam colonia deducitur. 30.

COmitia inde habita tribunorum militum U. C.
consulari potestate; quibus æquatus pa- 377.
tricio-

triciorum, plebeiorumque numerus. Ex patribus creati P. & C. Manlii cum L. Julio: plebes C. Sextilium, M. Albinum, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere plebeios, gratia Julium anteibant, Volsci provincia 1 sine sorte, sine comparatione extra ordinem data: cujus & ipsos postmodum, & patres, qui dederant, pœnituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus velut circumventis, cum id falso nuntiatum esset, dum, præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asservato, qui eos hostis Latinus pro milite Romano frustratus erat, ipsi in insidias præcipitavere. ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes cæduntur, cæduntque, castra interim Romana, jacentia in campo ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique prodita temeritate atque inscitia res. quicquid superfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quæ ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietæ res ex Volscis afferebantur, & apparuit, nescire eos victoria & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces. otiumque inde, quantum a Volscis, fuit. id modo extremo anno tumultuatum, quod Prænestini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

CAPUT XIX.

Seditioni propter æs alienum excitatæ intervenit illatus a Volscis terror: profecti duo exercitus, cum hostes non invenissent, eorum agrum populantur.

31. U.C. 378. INsequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari potestate, Sp. Furio, Q. Servilio iterum, C. Licinio,

1 *Sine sorte, sine comparatione*) Fere enim aut sortiebantur provincias, aut inter se comparabant, i. e. communi consensu inter se constituebant, quis ad bellum egredi, quis Romæ manere deberet.

cinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia, & causa seditionis, æs alienum: cujus noscendi gratia Sp. Servilius Priscus, Qu. Clœlius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris, legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior tribunitia potestas impediendo delectui esset: donec conditiones impositæ patribus, nequis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. eo laxamento plebi sumto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram, atque Antium, Q. Servilius & L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvius fuit, populatioque non illi vagæ similis, quam Volscus, latrocinii more, discordia hostium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab justo exercitu justa ira facta, spatio quoque temporis gravior. quippe a Volscis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hostico morandi erat causa, ut hostem ad certamen eliceret. itaque omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrinque exercitus reducti.

CAPUT XX.

Ære alieno obstricti, quibus laxamentum datum fuerat, de integro vexantur: cum patriciorum opes præpollerent, tres exercitus, plebe non impediente, scribuntur: horum validissimus proficiscitur contra Latinos, & Volscos; qui fusi Satricum petunt, ab Satrico Antium.

PArvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quiætæ res ab hostibus 324;

erant, 1 celebrari de integro jurisdictio: & tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum a
U. C. censoribus locatum, saxo quadrato faciundum.
379 cui succumbere oneri coacta plebes: quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpitium, L. & C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, ut adversus Latinos, Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad præsidium urbis; alterum, qui, si qui alibi motus extitisset, ad subita *
* al. bell:i. bella mitti posset; tertium, longe validissimum, P. Valerius & L. Æmilius ad Satricum duxere. ubi cum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, extemplo pugnatum: &, ut nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. postero die iterata pugna: & aliquandiu æqua virtute fortunaque Latinæ maxime legiones, longa societate militiam Romanam edoctæ, restabant. eques immissus ordines turbavit: turbatis signa peditum illata, quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. & ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes, cum Satricum, quod duobus millibus inde aberat, non castra peterent, ab equite maxime cæsi.. castra capta, direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prælio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: & cum Romanus exercitus prope in vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira, celeritatis habuit. prius itaque mœnia intravere hostes, quam Romanus extrema agminis carpere, aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad ubeundum pugnæ casum.

C A-

1 *Celebrari jurisdictio*) Jus assidue dici cœpit de pecuniis creditis.

CAPUT XXI.

Antiatibus deditionem ſpectantibus, Latini, qui eo ab fuga ſe receperant, inde abeunt: Satrico incenſo, Tuſculum occupant: ibi, ſuperveniente Romano exercitu, ab Romanis, & oppidanis ad unum caduntur.

SEditio tum inter Antiates Latinoſque coorta; cum Antiates victi malis, ſubactique 33.
bello, in quo & nati erant, & conſenuerant, deditionem ſpectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perſeverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, poſtquam utriſque apparuit, nihil per alteros ſtare, quo minus incœpta perſequerentur. Latini profecti a ſocietate pacis, ut rebantur, inhoneſtæ, ſeſe vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris ſalutarium conſiliorum remotis, urbem agroſque Romanis dedunt. Ita & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volſcos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adverſæ pugnæ fuerat, igni concremarent. nec aliud tectum ejus ſuperfuit urbis, cum faces pariter ſacris profaniſque injicerent, quam matris Matutæ templum. inde eos nec ſua religio, nec verecundia deum arcuiſſe dicitur, ſed vox horrenda, edita templo cum triſtibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amoviſſent. incenſos ea rabie impetus Tuſculum tulit, ob iram, quod, deſerto communi concilio Latinorum, non in ſocietatem modo Romanam, ſed etiam in civitatem ſe dediſſent. patentibus portis cum improviſo incidiſſent, primo clamore oppidum, præter arcem, captum eſt. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis: nuntioſque Romam, qui certiorem de ſuo caſu ſenatum facerent, miſere. Haud ſegnius quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tuſculum ductus. L. Quintius, & Ser. Sulpitius tribuni militum duxere. clauſas portas Tuſculi, Latinoſque ſimul obſidentium atque obſeſſorum animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem

oppugnare, terrere una ac pavere. adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos; Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. utrinque urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes mœnia, molientesque obices portarum arcere possunt. scalis prius mœnia capta: inde effracta claustra portarum. & cum anceps hostis & a fronte & a tergo urgeret, nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam superesset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

CAPUT XXII.

Vi æris alieni plebem cum Patres opprimerent, res novas moliendi occasionem præbet filia M. Fabii Ambusti, apud plebem potentis: quæ dum dolet non eam fortunam esse sibi ex matrimonio, qua sorori esset, patrem eo adducit, ut aditum ad honores aperiat L. Sextio marito, qui, eo annitente, factus tribunus plebis, leges adversus patres una cum collega Licinio promulgat; inter quas illam, ut alter consul de plebe fiat.

34. QUanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis patrum in dies, miseriæque plebis crescebant; 1 cum eo ipso, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. itaq; cum jam ex re nihil dari posset, fama & corpore judicati atque addicti creditoribus satisfaciebant, 2 pœnaque in vicem fidei cesserat. adeo ergo obnoxios summiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebe-

1 *Cum eo ipso*) Cum necessitas ipsa solvendi sine mora facultatem solvendi impediret.

2 *Pœna ... in vicem fidei cesserat*) In locum solutionis pœna successerat.

plebeios quidem magistratus capessendos, petendosque, ulli viro acri, experientique animus esset; possessionemque honoris usurpati modo a plebe per paucos annos recuperasse in perpetuum patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parva, ut plerumque solet, rem ingentem moliiundi causa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, cum inter sui corporis hominc, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemtor ejus habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpitio major, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem viro, tamen plebeio: eaque ipsa affinitas, haud spreta, gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Forte ita incidit, ut in Ser. Sulpitii tribuni militum domo sorores Fabiæ cum inter se, ut fit, sermonibus tempus tererent; lictor Sulpitii, cum is de foro se domum reciperet, forem, ut mos est, virga percuteret. cum ad id moris ejus insueta expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentiaque prosequentium rogantiumq; numquid vellet, credo fortunatum matrimonium ei sororis visum: suique ipsam [1] malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri vult, pœnituisse. confusam eam ex recenti morsu animi cum pater forte vidisset, percontatus, satin' salvæ? [2] avertentem causam doloris, quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum in virum honorificam, elicuit comiter sciscitando, ut fateretur eam esse causam doloris, quod juncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos, nec gratia intrare posset. consolans inde filiam Ambustus, bonum animum habere jussit: eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem viderat. Inde consilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio strenuo adolescente, & cujus spei nihil præter genus patricium deesset. Occasio videbatur rerum novandarum 35

1 *Malo arbitrio*) Per illam judicandij & sentiendi pravitatem, qua...

2 *Avertentem causam doloris*) Vertentem alio ac dissimulantem causam doloris. *Elicuit ut fateretur*, i. e. compulit fateri.

propter ingentem vim æris, cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret: accingendum ad eam cogitationem esse. conando, agendoque jam eo gradum fecisse plebeios, unde si porro annitantur, pervenire ad summa; & patribus æquari tam honore, quam virtute possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo magistratu sibimetipsi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgavere leges omnes adversus opes patriciorum; & pro commodis plebis: unam de ære alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta jugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, sed consulum, & ut 1 utique alter ex plebe crearetur: cuncta ingentia, & quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum discrimine proposito, conterriti patres cum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio præter expertam multis jam ante certaminibus intercessionem invento, collegas adversus tribunitias rogationes comparaverunt: qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio Sextioque viderunt, stipati patrum præsidiis, nec recitari rogationes, nec solemne quicquam aliud ad sciscendum plebi fieri passi sunt. Jamque, frustra sæpe concilio advocato, cum pro antiquatis rogationes essent, *Bene habet*, inquit Sextius; *quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. agitedum, comitia indicite, patres, tribunis militum creandis. faxo, ne juvet vox ista, Veto, qua nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter

U.C. 380. ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis refecti
381. nullos curules magistratus creari passi sunt.
382. 383. eaque solitudo magistratuum, & plebe reficien-
384. te,

1 *Utique*) Certe.

te duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

CAPUT XXIII.

Foris exercitus Rom. Veliternos a Tusculi obsidione repellit: domi, propter leges a Sextio, & Licinio latas, magna inter tribunos, & Patres certamina exoriuntur.

Alia bella opportune quievere; Veliterni 36.
coloni [1] gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, & agrum Romanum aliquoties incursavere, & Tusculum oppugnare adorti sunt. eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundia maxime non patres modo, sed etiam plebem movit. remittentibus tribunis plebis comitia per interregem sunt habita: creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Serv. Sulpitius, S. Cornelius, P. & C. Valerii haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in U.C.
comitiis plebem habuere: ingentique contentio- 385
ne exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submovere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere: obsidebanturque haud paulo vi majore Velitræ, quam Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, a quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere. ante novi creati sunt tribuni militum Q. Servilius, C. Veturius iterum, A., & M. Cornelii, Q.
Quintius, M. Fabius. Nihil ne ab his quidem U.C.
tribunis ad Velitras memorabile factum. In 386
majore discrimine domi res vertebantur. nam præter Sextium Liciniumque latores legum jam octavum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se haud dubium ferebat. & cum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: &, (ut ferme solent, qui a suis desciscunt) [2] capti, & stupentes

1 *Gestientes otio*) Impatientes otii, & motum armaque alacri cupiditate appetentes.

2 *Capti & stupentes animi*) Vox *animi* est in gignendi casu.

animi vocibus alienis id modo, quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant. Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse: in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret. Sextius Liciniusque cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebantur ad populum fatigabant: *auderent ne postulare, ut, cum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret? ut singuli prope trecentorum civium possiderent agros; plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ suus pateret ager? An placeret fœnore circumventam plebem, ni potius quam sortem creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare? & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri vinctis nobiles domos? & ubicumque patricius habitet, ibi*
37. *carcerem privatum esse?* Hæc indigna, miserandaque auditu cùm apud timentes sibimet ipsos majore audientium indignatione, quam sua, increpuissent, *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem, alium patribus umquam fore* affirmabant, *nisi alterum ex plebe consulem custodem suæ libertatis plebs fecisset. contemni jam tribunos plebis, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. non posse æquo jure agi; ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit: nisi imperio communicato,* 1 *numquam plebem in parte pari reipublicæ fore: nec esse quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. an jam memoria exisse, cum tribunos militum iccirco potius, quam consules, creari placuisset, ut & plebeiis pateret summus honos, IV. & XL. annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? quis crederet, duobus in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum viam fieri passu-*

1 *Numquam plebem in parte pari reipublicæ fore.*) Numquam plebem pari cum Patribus jure in republica fruituram.

furos, qui tribunatum septum tamdiu habuerint? lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat: & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus: quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. nec jam posse dici, id quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus. numquid enim socordius, aut segnius rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra, patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. quæstores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe cœptos creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituisse. consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen: si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe Reges, & stabilem libertatem suam existimaturum. quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi accipi videre, novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur; ita ut pars ex plebe, 1 pars ex patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsidebat. Prius circumactus est annus, quam a Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem duos utique, qui legum latores erant, plebes reficiebat. 38.

CAPUT XXIV.

Instante ultima de legibus, a Sextio, & Licinio promulgatis, dimicatione, dicitur Dictator M. Furius Camillus, qui frustra conatur absterrere tribunos; tandem, quod vitio creatus esset, magistratu se abdicat: ei statim P. Manlius sufficitur.

TRibuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpitius, Sp. Servilius, L. U.C. 13

 Papi-

1 *Pars*) Dimidia.

Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum: & cum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret; trepidi patres ad duo ultima auxilia, summum imperium, summumque ad civem decurrunt. dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatum adversariorum & ipsi causam plebis ingentibus animis armant; concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. cum dictator stipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumque consedisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebis ferentium legem, intercedentiumque; & quanto jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque; & 1 *Uti rogas*, primæ tribus dicerent: tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, jam vos tribunitia libido, non potestas regit; & intercessionem, secessione quondam plebis partam, nobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis; non reip. magis universæ, quam vestra causa dictator intercessioni vestræ adero; eversumque* 2 *vestrum auxilium imperio tutabor. itaque, si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt; nihil patricium magistratum inseram concilio plebis; si adversus intercessionem tamquam capta civitati leges imponere tendent; vim tribunitiam a se ipsa dissolvi non patiar.* Adversus ea cum contemtim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit: & addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed, re neutro inclinata, magistratu se abdicavit: seu quia vitio

1 *Uti rogas*) Id est, fiat uti rogas. Solemnis vox, qua populus jubebat, id quod ab aliquo magistratu rogaretur.

2 *Vestrum auxilium imperio tutabor*) Potestatem tribunitiam auxilii vobis ferendi causa institutam imperio dictatorio tutabor.

vitio creatus erat, ut scripsere quidam; seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, 1 quingentum millium æris ei multa esset. sed auspiciis magis, quam novi exempli rogatione deterritum ut potius credam, cum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? & quod eumdem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: & quod usque ad memoriam nostram tribunitiis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

CAPUT XXV.

Licinius, & Sextius, ut leges ab se promulgatas perferant, honoris continuationem dissimulando sibi petunt.

Inter priorem dictaturam abdicatam, novamque a Manlio initam, ab tribunis, velut per interregnum, concilio plebis habito, apparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de fœnore atque agro rogationes jubebant, de plebeio consule antiquabant. & perfecta utraque res esset, ni tribuni pl. se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. id ægre patres passos accipio, dictatorem propinqua cognatione Licinii se apud patres excusare solitum, simul negantem magistri equitum majus, quam tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, cum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle conti- 39.

 tinua-

1 *Quingentum millium*) Supple æris gravis.

tinuari honorem, acerrime accenderent ad id; quod dissimulando petebant, plebem. *nonum se annum jam velut in acie adversus optimates, maximo privatim periculo, nullo publico emolumento, stare: consenuisse jam secum & rogationes promulgatas, & vim omnem tribunitiæ potestatis: primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegatione juventutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum: jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit: se ipsam plebem, & commoda morari sua. liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse? quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiæ populi Romani id postulare, ut ipse fœnore levetur, & in agrum injuria possessum a potentibus inducatur: per quos ea consecutus sit, senes tribunitios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris relinquat. proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vellent; deinde comitiis tribunitiis declararent voluntatem. si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgaverint. sin, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint: opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea, quæ promulgata sint, habituros.*

CAPUT XXVI.

Ap. Claudii Crassi oratio contra leges a Sextio & Licinio promulgatas: ex quibus una de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis ab iisdem tribunis refectis perfertur.

ADversus tam obstinatam orationem tribu-
40. norum cum præ indignitate rerum stupor, silentiumque inde ceteros patrum defixisset; Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur

odio

odio magis iraque, quam ſpe ad diſſuadendum proceſſiſſe, & locutus in hanc fere ſententiam eſſe. *Neque novum, neque inopinatum mihi ſit, Quirites, ſi, quod unum familiæ noſtræ ſemper objectum eſt ab ſeditioſis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiæ genti jam inde ab initio nil antiquius in republica patrum majeſtate fuiſſe; ſemper plebis commodis adverſatos eſſe. quorum alterum neque nego, neque inficias eo, nos, ex quo adſciti ſumus ſimul in civitatem & patres, enixe operam dediſſe, ut per nos aucta potius, quam imminuta majeſtas earum gentium, inter quas nos eſſe voluiſtis, dici vere poſſet. illud alterum pro me majoribuſque meis contendere auſim, Quirites, niſi qua pro univerſa republica fiant, ea plebi, tamquam aliam incolenti urbem, adverſa quis putet, nihil nos neque privatos, neque in magiſtratibus, quod incommodum plebi eſſet, ſcientes feciſſe; nec ullum factum dictumve noſtrum contra utilitatem veſtram, etſi quædam contra voluntatem fuerint, vere referre poſſe. An hoc, ſi Claudiæ familiæ non ſim, nec ex patricio ſanguine ortus, ſed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate ſciam, reticere poſſim, L. illum Sextium, & C. Licinium, perpetuos (ſi diis placet) tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, ſumſiſſe, ut vobis negent poteſtatem liberam ſuffragii non in comitiis, non in legibus jubendis ſe permiſſuros eſſe? Sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. 1 Quid eſt aliud dicere: quod petunt alii, nos adeo faſtidimus, ut ſine mercede magna non accipiamus? ſed quæ tandem iſta merces eſt, qua vos ſemper tribunos plebis habeamus? Ut rogationes, inquit, noſtras, ſeu placent, ſeu diſplicent, ſeu utiles, ſeu 2 inutiles ſunt, omnes conjunctim accipiatis. Obſecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem ſucclamare: Bona venia veſtra liceat ex his rogationibus legere,* quas

1 *Quid eſt aliud dicere*) Nonne hoc idem eſt, ac ſi dixerit? *Dicere* pro nominativo cadente in verbum *eſt*.

2 *Inutiles*) Damnoſæ.

quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas: & hoc portenti non fiat in urbe Romana, ut L. Sextium, atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut, si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; & aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat; aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera hac civitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis, quod illi volunt invidiosius esse, Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrum, Quirites, ferret? Numquam ne vos res potius, quam auctores spectabitis; sed omnia semper, qua magistratus ille dicet, secundis auribus, qua ab nostrum quo dicentur, adversis accipietis? At hercule 1 sermo est minime civilis. Quid? rogatio qualis est, quam a vobis antiquatum indignantur? sermoni, Quirites, simillima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fieri consulem jubet, neque duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, cum Porsena Janiculum insedit; quale Gallicum modo, cum, prater Capitolium atque arcem, omnia hac hostium erant; & consulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex patribus L. ille Sextius peteret: possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare, ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex patribus praterire liceat? Quanam ista societas, quanam consortio est? Parum est, si, cujus pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit creari patricios, neminem creet is plebe-

1 *Sermo est minime civilis*) Qui minime deceat cives.

plebeium. Quid est dicere aliud, nisi, quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi quos non vultis, imponam? Quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, & lege se, non suffragio creatum dicat? Quo modo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt: & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem debeant: & occasionibus potius, quam virtute, petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspici, qui æstimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat; qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serva pro liberis faciat. omitto Licinium Sextiumque, 1 *quorum annos in perpetua potestate, tamquam Regum, in Capitolio numeratis. Quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris fiat; siquidem nos, ne cum volueritis quidem, creare interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit? De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria deorum immortalium contemtio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiaque omnia geri, quis est qui ignoret? penes quos igitur sunt auspicia more majorum? nempe penes patres. nam plebeius quidem magistratus, nullus auspicato creatur: nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum quos populus creat patricios magistratus, non aliter quam auspicato creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, & privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebeios consules creando, a patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. quid enim est, si*

pulli

1 *Quorum annos ... in Capitolio numeratis*) Videntur hæc intelligenda de clavis numeri annorum indicibus, de quibus Liv. infra VII. 3.

pulli non pascentur? si ex cavea tardius exierint? 1 *si occinuerit avis? Parva sunt hæc: sed, parva ista non contemnendo, majores nostri maximam hanc rem fecerunt. nunc nos, tamquam jam nihil pace deorum opus sit, omnes cærimonias polluimus. vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli Reges creentur; cuilibet* 2 *apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, deos, deorumque curam, quibus nefas est: non leges auspicato ferantur; non magistratus creentur: nec centuriatis, nec curiatis comitiis patres auctores fiant: Sextius & Licinius, tamquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas; quia agros dono dant. tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit, altera lege solitudines vastas in agris fieri, pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causa vobis antiquandas censeo istas roga-*
42. *tiones. quod faxitis, deos velim fortunare.* Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni Sextius & Licinius de decemviris sacrorum 3 ex parte de plebe creandis legem pertulere: creati quinque patrum, quinque plebis: graduque eo jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit patribus, ut, in præsentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum.

CA-

1 *Si occinuerit avis*) E cantu quoque avium omina sibi læta tristiave fingebant Romani. Hinc aves *oscines*, corvus, cornix, noctua.

2 *Apicem Dialem*) Apex proprie dicebatur, in summo flaminis pileo virga e felici arbore, laneo filo religata, quod quidem filum *apiculum* vocabitur. Interdum tamen, ut hoc loco, *Apex* sumitur pro ipso pileo. *Apex* autem dictus est ab eo quod comprehendere vinculo antiqui *apere* dicebant.

3 *Ex parte*) Dimidia.

CAPUT XXVII.

M. Furius Dictator dicitur ad bellum contra Gallos: eo peracto, oritur in Urbe seditio propter leges tribunitias, quæ tandem perferuntur. De Consule plebeio creando ea conditione plebi conceditur, ut ab ipsa de Prætore e Patribus creando, nobilitati concedatur.

CUm præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rerum exitus quam dubii, quietæ externæ res Romanis essent: fama repens belli Gallici allata perpulit civitatem, ut M. Furius dictator quintum diceretur. is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen 1 auctor est Claudius; inclitamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manum conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor ut credam, decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. nec dubia, nec difficilis Romanis, quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinæ cladis attulerant, victoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: palati alii Apuliam maxime petentes, cum fuga se longinqua, tum quod passim eos 2 simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori consensu patrum, plebisque triumphus decretus. Vixdum perfunctum eum bello, atrocior domi seditio excepit: & per ingentia certamina dictator, senatusque victus, ut rogationes tribunitiæ acciperentur: & comitia consulum adversa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus COS. factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit: quia patricii se auctores futuros negabant, prope ad secessionem plebis res, terribilesque alias minas civilium U. C. 388.

1 *Auctor est Claudius*) Claudius Quadrigarius.
2 *Simul pavor terrorque*) *Pavor*, qui insidebat menti, *Terror*, qui a novis subinde occurrentibus hostibus accidebat.

lium certaminum venit : cum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt ; concessumque ab nobilitate plebi , de consule plebeio , a plebe nobilitati , de prætore uno , qui jus in urbe diceret , ex patribus creando . Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus , cum dignam eam rem senatus censeret esse , meritoque id , si quando umquam alias , factum S. C. feriæ ut Latinæ fierent ; & dies unus ad triduum adjiceretur : Recusantibus id munus ædilibus plebis , conclamatum a patriciis est juvenibus , se id honoris deum immortalium causa libenter acturos , 1 ut ædiles fierent . quibus cum ab universis gratiæ actæ essent , factum senatus consultum , ut duos viros ædiles ex patribus dictator populum rogaret , patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent .

DECADIS PRIMÆ

LIBER SEPTIMUS.

CAPUT I.

Alter consul de plebe primum creatur : duo novi magistratus adduntur , Prætura , & Ædilitas . Pestilentia oritur , quam insignem facit mors M. Furii Camilli .

I. U. C. 389

NNUS hic erit insignis 2 novi hominis consulatu , insignis novis duobus magistratibus , prætura , & curuli ædilitate . Hos sibi patricii quæsivere honores pro concesso plebi altero consulatu . Plebes consulatum L. Sextio , cujus lege partus erat , dedit : patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo , ædilitatem Cn. Quintio Capitoli-

1 *Ut ædiles*) Ea lege , ut .
2 *Novi hominis*) *Novus homo* dicebatur , cujus e majoribus nemo curulem magistratum gesserat ; & opponebatur *Nobili nobilis* .

pitolino, & P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, [1] gratia campestri dederunt. L. Sextio collega ex patribus datus L. Æmilius Mamercus. Principio anni & de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari jam fama erat, & de Hernicorum defectione agitata mentio. Cum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur: silentium omnium rerum, ac justitio simile otium fuit: nisi quod, non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebejo tres patricios magistratus curulibus sellis prætextatos tamquam consules sedentes nobilitas sibi sumsisset, prætorem quidem etiam jura reddentem, & [2] collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum: verecundia inde imposita est senatui ex patribus jubendi ædiles curules creari. Primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genutio, & Q. Servilio COSS., & ab seditione, U. C.
& a bello quietis rebus, ne quando a metu ac 390.
periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione & ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeque eam pestilentiam insignem mors [3] quam matura, tam acerba M. Furii fecit. fuit enim vere vir unicus in omni fortuna, princeps pace belloque, prius quam exulatum iret; clarior in exilio vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit. par deinde per quinque & xx. annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit; dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romani ferrent.

CA-

1 *Gratia campestri*) *Gratia campestris* pro favore populari, quo honores sibi quis aliisve a populo consequebatur in campo Martio, ubi magistratus creabantur.

2 *Collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum*) Ideo collega consulibus dicebatur prætor, quia iisdem auspiciis creabatur.

3 *Quam matura, tam acerba*) *Acerbum* dicitur de fructibus nondum maturis, quorum ideo *acerbus* est sapor. Hinc mors *acerba* dicitur tum juvenum, tum eorum, quos ob virtutem vivere semper optamus.

CAPUT II.

Pestilentia finis per novas religiones quæritur: facto lectisternio, cum nihil hoc remedio levaretur, ludi scenici primum instituuntur: hoc quoque irrito placamine, dicitur Dictator L. Manlius clavi figendi causa; quo fixo, ab eodem Dictatore delectus in Hernicos habetur.

2. U.C. 391. ET hoc, & insequenti anno, C. Sulpitio Petico, C. Licinio Stolone COSS. pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis deum exposcendæ causa tertio tum post conditam urbem lectisternium fuit. & cum vis morbi nec humanis consiliis, nec ope divina levaretur, victis superstitione animis, 1 ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia cælestis iræ placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque, (ut ferme principia omnia) & ea ipsa peregrina res fuit. sine carmine ullo, 2 sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. imitari deinde eos juventus simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus cœpere: nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res, sæpiusque usurpando excitata. 3 vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut ante, 4 Fescennino similem versum, compositum temere, ac rudem alternis jaciebant, sed impletas modis 5 saturas, descripto jam ad tibicinem cantu,

1 *Ludi.... scenici*) Qui in *scena* aguntur, ut Comœdia, Tragœdia, &c.

2 *Sine imitandorum carminum actu*) Nullo gestu motuque corporis; qualis comitari carmina debet.

3 *Vernaculis artificibus*) Domesticis, Romanis ludionibus.

4 *Fescennino versu*) *Fescenninus* versus a Fescennia Etruriæ urbe dictus est, ex qua Romam est allatus.

5 *Saturas*) *Satura* proprie est lanx onusta uva passa, polenta, & omnigena frugum varietate, quæ sacris Cereris inferebatur; translate est rerum mistura quædam & quasi farrago; ac porro genus hoc poematis, quod multis & variis rebus refertum erat. Dramaticum fuit; *modi* autem sunt modulatio quædam ac descriptio cantus motusque corporum affectibus dramatis congruens.

tu, motuque congruenti peragebant. 1 Livius post aliquot annos, qui 2 ab saturis ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor, dicitur, cum sæpius revocatus vocem obtudisset, venia petita, puerum ad canendum ante tibicinem cum statuisset, 3 canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediebat. inde 4 ad manum cantari histrionibus cœptum, 5 diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam, lege hac fabularum, ab risu, ac soluto joco res avocabatur, & ludus in artem paulatim verterat: juventus histrionibus, fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit: 6 quæ inde exodia postea appellata, consertaque fabellis potissimum Atellanis sunt. quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit juventus, nec ab histrionibus pollui passa est. eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur; & stipendia, tamquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est, ut appareret, 7 quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.
Nec tamen ludorum primum initium, 3.
procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quin etiam, cum medios forte ludos 8 circus Tiberi super-

1 *Livius*) Livius Andronicus.

2 *Ab saturis*) Relictis saturis. *Serere* autem sive connectere fabulam ex variis actibus, hic a *sero*, *serui*, *sertum*, non a *sero*, *sevi*, *satum*, quod est *semino*.

3 *Canticum*) *Canticum agere* est gesticulationem cantico convenientem peragere.

4 *Ad manum cantari*) Institutum, ut histrionis gesticulationi, quæ saltando fiebat, & loquaci manu, cantando responderetur.

5 *Diverbia*) *Diverbium* dicitur, quando diversi verba faciunt: & opponitur choro & cantico.

6 *Quæ inde exodia*) *Exodium* vox Græca exitum significans. *Exodiarius in fine ludorum intrabat, quod ridiculus foret; ut, quicquid lacrimarum ac tristitiæ coegissent ex tragicis affectibus, hujus spectaculi risus detergeret.*

7 *Quam ab sano initio*) Quam modico & arcto sumtu peragi cœpta res excesserit in hanc, quam nostro ævo videmus, sumtuum insaniam, &c.

8 *Circus*) Itaque ludi etiam scenici primo in Circo acti sunt.

CAPUT III.

L. Manlio propter acerbum delectum, & relegatum a cœtu hominum filium ob linguæ tarditatem, dies dicitur a M. Pomponio tribuno plebis; id cum audisset juvenis, urbem petens, impetratoque a tribuno colloquio, eum ab accusatione desistere, stricto gladio, compellit.

NEque eo minus principio insequentis anni Q. Servilio Ahala, L. Genutio iterum COSS. dies Manlio dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. acerbitas in delectu, non damno modo civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisa erat, & ante omnia invisum ipsum ingenium atrox cognomenque Imperiosi grave liberæ civitati, ab ostentatione sævitiæ adscitum, quam non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. criminique ei tribunus inter cetera dabat, quod filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope in carcerem atque in ergastulum dederit; ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidiana miseria disceret, vere imperioso patre se natum esse. *at quam ob noxam? quia infacundior sit, & lingua impromtus. quod naturæ damnum utrum 1 nutriendum patri, si quicquam in eo humani esset, an castigandum, ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere, ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. at hercule L. Manlium malum malo augere filii, & tarditatem ingenii insuper premere; &, si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id extinguere vita agresti, & rustico cultu, inter pecudes habendo.* Omnium potius his criminationibus, quam ipsius juvenis, irritatus est animus: quin contra se quoque parenti causam invidiæ atque criminum esse ægre passus, ut omnes

U.C. 393.

1 *Nutriendum*) Mollibus remediis & paterna indulgentia medicandum.

omnes dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quam inimicis ejus, malle, capit consilium rudis quidem atque agrestis animi, & quamquam 1 non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, mane in urbem, atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pl. pergit: janitori, opus esse sibi domino ejus convento extemplo ait; nuntiaret T. Manlium Lucii filium esse. mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam deferre) salute accepta, redditaque, esse ait quæ cum eo agere arbitris remotis velit. procul inde omnibus abire jussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, nisi in quæ ipse concepisset verba juraret, *se patris ejus accusandi causa concilium plebis numquam habiturum*, se eum extemplo transfixurum minatur. pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum inermem, illum prævalidum juvenem, & quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adjurat in quæ adactus est verba: & præ se deinde tulit, ea vi subactum se incœpto destitisse, nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli, & superbo reo potestatem fieri. ita ægre habuit filium id pro parente ausum: eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset. Itaque non patri modo remissa causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. & cum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam & antea, sicut nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis, ut qui rure, & procul cœtu hominum juventam egisset.

CA-

1 *Non civilis*) Abhorrentis ab iis legibus, quibus civilis societas continetur.

CAPUT IV.

Cum, aperta in foro ingenti voragine, responsum esset, ea re tantummodo posse expleri, qua populus Rom. plurimum posset, Curtius, equo conscenso, se in illam armatus immittit.

EOdem anno, seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam voraginem conjectu terræ, cum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius, quam deum monitu quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset. id enim illi loco dicandum vates canebant, si rempubl. Romanam perpetuam esse vellent. tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quam arma, virtusque esset. Silentio facto, templa deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cælum, nunc in patentes terræ hiatus ad deos manes porrigentem se devovisse. equo deinde quam poterat maxime exornato insidentem armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas; *lacumque Curtium* non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret. nunc fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. & lacus nomen ab hac recentiore insignius fabula est. 6.

CAPUT V.

L. Genutius de plebe consul profectus contra Hernicos caditur: interim dum, dicto in Urbe Dictatore, novus exercitus conscribitur, C. Sulpitius legatus per occasionem rem bene gerit. adventu deinde Dictatoris hostes prælio funduntur.

POst tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, cum fetiales ad res repetendas nequicquam misisset,

primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit: populusque id bellum frequens jussit. L. Genutio consuli ea provincia sorte evenit. In expectatione civitas erat; quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores probe aut secus consulto, habitura. Forte ita tulit casus, ut Genutius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur; legionibus nec opinato pavore fusis, consul circumventus ab insciis, quem interficerent, occideretur. Quod ubi est Romam nuntiatum, nequaquam tantum publica calamitate mœsti patres, quantum feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnibus locis: *irent, crearent consulem ex plebe; transferrent auspicia, quo nefas esset. potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis; num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse? vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quæ ut primum* [1] *contacta sint ab eo, a quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato* [2] *gentium jure comitia haberentur.* His vocibus curia, & forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem in concione, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem, consensu patriciorum, Servilius consul dicit: delectusque, & justitium
7. indictum. Prius quam dictator legionesque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpitii legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos, morte consulis contemtim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. multum ab spe adeundi valli res Hernicis abfuit: adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu, novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur. & pro concione dictator laudibus legati, militumque, quorum

1 *Contacta*) Polluta.
2 *Gentium jure*) Jure ac discrimine generis & familiarum.

rum virtute caſtra defenſa erant, ſimul audientibus laudes meritas tollit animos, ſimul ceteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque ſegnius 1 & hoſtes bellum apparant; qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hoſtis, ſuas quoque vires augent. omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur. quadringenariæ octo cohortes, lecta robora virorum ſcribuntur. hunc eximium florem juventutis eo etiam, quod, ut duplex acciperent ſtipendium, decreverant, ſpei animorumque implevere. immunes quoque operum militarium erant, ut in unum pugnæ laborem reſervati, plus ſibi, quam pro virili parte, annitendum ſcirent. extra ordinem etiam in acie locati, quo conſpectior virtus eſſet. Duum millium planicies caſtra Romana ab Hernicis dirimebat. ibi pari ferme utrinque ſpatio in medio pugnatum eſt. primo ſtetit ambigua ſpe pugna, nequicquam ſæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hoſtium aciem. poſtquam equeſtris pugna 2 effectu, quam conatibus, vanior erat, conſulto prius dictatore equites, permiſſu deinde ejus relictis equis, clamore ingenti provolant ante ſigna, & novam integrant pugnam. neque ſuſtineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum, animorumque robore ſe objeciſſent. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quicquid hinc, aut illinc 8.
communis Mars belli aufert, multiplex quam pro numero damnum eſt: vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum ſuum in virtute aliena ponit. multi utrinque cadunt, plures vulnera accipiunt. tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde reſtaret, quærendo, ſi neque ex equis pepuliſſent hoſtem, neque pedites quicquam momenti facerent, quam tertiam expectarent pugnam? quid ante ſigna feroces proſiluiſſent? & alieno pugnarent loco?* His inter ſe vocibus concitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primum gradu moverunt hoſtem, deinde pepulerunt, poſtremo jam haud dubie avertunt. neque tam vi-

 res

1 *Effectu quam conatibus vanior*) Conatu haud levis, effectu propemodum irrita.

res pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi & extollere animos, & minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postera die deserta fuga castra Hernicorum, & saucii relicti quidam inventi: agmenque fugientium ab signis, cum præter mœnia eorum infrequentia signa conspecta essent, fusum ac per agros trepida fuga palatum est. nec Romanis incruenta victoria fuit. quarta pars militum amissa: &, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

CAPUT VI.

In Hernicis Ferentinum capitur: Tiburtibus bellum indicitur: dictator contra Gallos exercitum educit: castris adversum positis, Gallum superbe provocantem T. Manlius singulari certamine occidit: ex detracto illi torque, sibi Torquati cognomen facit.

9. U.C. 394. INsequenti anno cum C. Sulpitius, & C. Licinius Calvus Consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. ea ultima fuit causa, cum multæ ante querimoniæ ultro citroque jactatæ essent, cur per fetiales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse, satis constat, & magistrum equitum Sergium Cornelium Maluginensem. Macer Licinius, comitiorum habendorum causa, & ab Licinio consule dictum scribit, quia, collega 1 comitia bello præferre festinante, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravæ cupiditati fuerit. Quæsita ea propriæ familiæ laus, leviorem auctorem Licinium facit; cum

1 *Comitia bello præferre*) Comitia habere antequam bellum iniretur.

cum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam. magis ut belli Gallici caussa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, cum 1 tumultus Gallici caussa justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit; ingentique exercitu ab urbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. prælia de occupando ponte crebra erant: nec, qui potirentur, incertis viribus satis discerni poterat. tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit; &, quantum maxima voce potuit, *Quem nunc*, inquit, *Roma fortissimum virum habet, procedat agedum ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior*. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit; cum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam sortem periculi petere nollent. tum T. Manlius L. filius, qui patrem a vexatione tribunitia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit. *Injussu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem numquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quando adeo ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeja dejecit*. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *hac pietate in patrem, patriamque, T. Manli, esto: perge; & nomen Romanum invictum juvantibus diis præsta*. Armant inde juvenem æquales: 2 pedestre scutum capit, 3 Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. armatum adornatumque adversus Gallum stolide lætum, & (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exerentem,

 pro-

1 *Tumultus Gallici*) Tumultus videtur Ciceroni dictus esse, quasi *timor multus*: licet hodie docti deducant potius a *tumeo*.

2 *Pedestre scutum capit*) Pro parma nimirum, quam equites gerebant.

3 *Hispano . . gladio*) Gladio pedestri, qui vocitabatur & erat *Hispanus*, sive *Hispanicus*.

producunt. Recipiunt inde se ad stationem ceteri; & duo in medio armati, spectaculi magis more, quam lege belli destituuntur, nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste, pictisque & auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis, quam decoris, species: non cantus, non exultatio, armorumque agitatio vana, sed pectus animorum, iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi constitere inter duas acies, tot circa mortalium animis spe metuque pendentibus; Gallus, velut moles superne imminens, 1 projecto læva scuto in advenientis arma hostis, vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem dejecit. Romanus, mucrone surrecto, 2 cum scuto scutum imum perculisset, totoque corpore 3 interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus, armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem, atque inguina hausit, & in spatium ingens ruentem porrexit hostem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit; quem respersum cruore, collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obviam militi suo progressi, laudantes gratulantesque ad dictatorem perducunt. inter carminum propemodum incondita quædam militariter joculantes, Torquati cognomen additum, celebratum tum deinde posteris, & familiæ honori fuit. dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

CA-

1 *Projecto*) Ante se prolato.

2 *Quum scutum scuto imum perculisset*) Ut de gradu hostem dejiceret, &, occasione data, sese posset inter corpus ejus armaque insinuare.

3 *Interior periculo vulneris*) Propior hosti, quam ut gladio ejus, qui prælongus erat, ac cæsim tantum feriebat, posset vulnerari.

CAPUT VII.

Galli territi Manlii victoria, retro cedentes, se Tiburtibus jungunt. Dicto ad instantem tumultum Dictatore, cum utroque hoste res bene geritur. Tiburtes denuo usque ad mœnia urbis infesto agmine nocte progressi, repelluntur.

ET hercule tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum II. exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli U.C. facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit 395. causa, cur proximo anno C. Pœtelius Libo COS., cum collegæ ejus M. Fabio Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium cum Galli ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lavicano, Tusculanoque, & Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et cum adversus Tiburtem hostem, duce COS., contenta respub. esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coegit. creatus Q. Servilius Ahala T. Quintium magistrum equitum dixit: & ex auctoritate patrum, si prospere id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu jusso manere, omnes juniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in conspectu parentum, conjugumque, ac liberorum. quæ magna etiam absentibus hortamenta animi, tum subjecta oculis, simul verecundia, misericordiaque militem accendebant. Magna utrinque edita cæde, avertitur tandem acies Gallorum. fugati Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt. palati a COS. Pœtelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregie tum ab dictatore, tum ab COS. res gesta est. Et COS. alter Fabius prœliis primum parvis, postremo una insigni pugna, cum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos de-

vicit. Dictator, COSS. in senatu, & apud populum magnifice collaudatis, & suarum quoque rerum illis remisso honore, dictatura se abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: *ubi enim eum secum acie conflixisse? spectatores paucos fuga trepidationisque Gallorum extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obvios cædi: recepisse se intra urbem: eam rem triumpho dignam visam Romanis. ne nimis mirum magnumque censerent, tumultum exciere in hostium portis, majorem ipsos*
U.C *trepidationem ante mœnia sua visuros*. Ita-
396. que insequenti anno, M. Popilio Lænate, Cn. Manlio COSS., primo silentio noctis, ab Tibure agmine infesto profecti ad urbem Romam venerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res, & nocturnus pavor præbuit, ad hæc multorum inscitia, qui, aut unde hostes advenissent. conclamatum tamen celeriter ad arma est; & portæ stationibus, murique præsidiis firmati. & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium quam Tiburtem hostem ostendit; duabus portis egressi consules, utrinque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur, apparuitque, occasione magis, quam virtute, fretos venisse: adeo vix primum impetum Romanorum sustinuere. quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter patres & plebem, metu tam propinqui belli compressam.

CAPUT VIII.

Terror a Tarquiniensibus, & Gallis: contra illos consul, contra hos dictus Dictator exercitum educit. Pugnam cum Gallis dum differt dedita opera Dictator, milites ferociter exposcunt: ad eum veniens Sex. Tullius verba pro exercitu facit.

U.C. ALius adventus hostium fuit proximo bel-
397. lo, agris, quam urbi, terribilior. populabundi

bundi Tarquinienses fines Romanos, maxime qua parte Etruria adjacet, peragravere: rebusque nequicquam repetitis, novi consules C. Fabius, & C. Plautius jussu populi bellum indixere: Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat: sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo præsidio cum fulta res Romana esset; levius fuit, quod, Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est. dictatorem dici C. Sulpitium placuit: consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti utrique placebat, fuit: cum primo Galli tantum avidi certaminis fuissent: deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret. Dictatori neutique placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriorem in dies, & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem: ad hæc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret mora. his consiliis dictator bellum trahebat: gravemque edixerat pœnam, si quis injussu in hostem pugnasset. Milites ægre id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum patres communiter increpare, quod non jussissent per consules geri bellum: electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cælo devolaturam in sinum victoriam censeat. eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his jactare: se injussu imperatoris aut dimicaturos, aut agmine Romam ituros: immiscerique militibus centuriones: nec 1 in circulis modo fremere, sed jam

1 *In circulis*) In cœtibus militum passim inter se colloquentium.

[1] in principiis ac [2] prætorio in unum ſermones confundi : atque in concionis magnitudinem creſcere turba, & vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur; verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute
13. ejus dignum eſſet. [3] ſeptimum primum pilum
jam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedeſtria ſtipendia feciſſet vir factis nobilior. is præcedens militum agmen ad tribunal pergit : mirantique Sulpitio non turbam magis, quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientiſſimum militem, *Scilicet, dictator*, inquit, *condemnatum ſe univerſus exercitus a te ignaviæ ratus, & prope ignominiæ causa deſtitutum ſine armis, oravit me, ut ſuam cauſam apud te agerem. Equidem, ſicubi loco ceſſum, ſi terga data hoſti, ſi ſigna fœde amiſſa objici nobis poſſent; tamen hoc a te impetrari æquum cenſerem, ut nos virtute culpam noſtram corrigere, & abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. etiam ad Aliam fuſæ legiones, eamdem, quam per pavorem amiſerant, patriam, profectæ poſtea ab Vejis, virtute recuperavere. Nobis, deum benignitate, felicitate tua, populique Romani, & res & gloria eſt integra. quamquam* [4] *de gloria vix dicere auſim, ſi nos & hoſtes haud ſecus, quam feminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu imperator noſter, quod ægrius patimur, exercitum tuum ſine animis, ſine armis, ſine manibus judicas eſſe: & prius quam expertus nos eſſes, de nobis ita deſperaſti, ut te mancorum ac debilium ducem judicares eſſe. quid enim aliud eſſe cauſæ credamus, cur veteranus dux, fortiſſimus bello, compreſſis, quod ajunt, manibus ſedeas? utcumque enim ſe habeat res, te de noſtra virtute dubitaſſe videri, quam nos de tua,* [5] *verius eſt. Sin autem non tuum iſthuc, ſed publicum eſt conſilium;*

1 *In principiis*) *Principia*, ubi præcipuorum ducum tentoria erant.

2 *Prætorio*) *Prætorium* eſt tabernaculum imperatoris, qui olim *prætor* dicebatur.

3 *Septimum primum pilum*) Tunc jam ſeptimum primipili centurio erat.

4 *De gloria vix dicere auſim*) Gloriam quidem nobis integram eſſe vix dicere poſſim.

5 *Verius*) Æquius, decorum magis.

lium; & consensus aliquis patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, a penatibus nostris ablegatos tenet: quaeso, ut, quae dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe patribus: quae, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exilium missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnaturos: si nihil armis opus sit, otium Romae potius, quam in castris, acturos. haec dicta sint patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. tum vincere cupimus, tum duce te vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum, Jovis Opt. Max. templum gratantes ovantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: & undique, ut signum daret, ut capere arma juberet, clamabant. Dictator, quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam censebat, tamen factu- 14.
rum, quod milites vellent, se recepit: Tulliumque secreto, quaenam haec res sit, aut quo acta more, percontatur. Tullius magnopere a dictatore petere, ne se oblitum disciplinae militaris, ne sui, neve imperatoriae majestatis crederet: *multitudini concitatae, quae ferme* 1 *auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem, ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, exsisteret. Nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet: differri non posse: adeo concitatos animos ipsos sibi locum, ac tempus pugnandi sumturos, si ab imperatore non detur.*

CAPUT IX.

Tentata extra ordinem a militibus pugna, cogit Dictatorem exercitum in aciem educere; qui usus fallaci specie equitum, vano terrore perculsos Gallos cadit.

DUm haec loquuntur, jumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites

1 *Auctoribus*) Iis quorum auctoitate & consilio regitur.

lites Romani ademerunt. in eos ſaxa conjecta a Gallis: deinde ab Romana ſtatione clamor ortus, ac procurſum utrinque eſt, jamque haud procul juſto prælio res erant; ni celeriter diremtum certamen per centuriones eſſet. affirmata certe eo caſu Tullii apud dictatorem fides eſt: nec recipiente jam dilationem re, in poſterum diem edicitur acie pugnaturos. dictator tamen, ut qui magis animis, quam viribus fretus ad certamen deſcenderet, omnia circumſpicere atque agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hoſtibus incuteret. ſolerti animo rem novam excogitat: qua deinde multi noſtri atque externi imperatores, noſtra quoque quidam ætate uſi ſunt. mulis 1 ſtrata detrahi jubet: biniſque tantum 2 centunculis relictis, agaſones partim captivis, partim ægrorum armis ornatos imponit. his fere mille effectis centum admiſcet equites, & nocte ſuper caſtra in montes evadere, ac ſilvis ſe occultare jubet, neque inde ante moveri, quam ab ſe acciperent ſignum. ipſe, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit ſedulo, ut adverſus montes conſiſteret hoſtis. Inſtructo jam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus profuit; primo credere duces Gallorum non deſcenſuros in æquum Romanos; deinde ubi digreſſos repente viderunt, & ipſi avidi certaminis in prælium ruunt: priuſque pugna cœpit,
15. quam ſignum ab ducibus daretur. Acrius invaſere Galli dextrum cornu: neque ſuſtineri potuiſſent, ni forte eo loco dictator fuiſſet, Sex. Tullium nomine increpans, rogitanſque, *ſiccine pugnaturos milites ſpopondiſſet? ubi illi clamores ſint arma poſcentium? ubi minæ, injuſſu imperatoris prælium inituros? en ipſum imperatorem clara voce vocare ad prælium, & ire armatum ante prima ſigna: ecquis ſequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint? in caſtris feroces, in acie pavidi*. Vera audiebant: itaque tantos pudor ſtimulos admovit, ut ruerent in hoſtium tela, alienatis a memoria periculi animis. hic primo impetus prope vecors turbavit hoſtes: eques deinde emiſ-

1 *Strata*) Clitellas.
2 *Centunculis*) Pannis, qui ex utraque parte penderent.

emissus turbatos avertit. ipse dictator, postquam labantem una parte vidit aciem, sine in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat: & iis, qui in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. ubi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt: tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur, ubi cum occurrisset eis M. Valerius magister equitum, qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis; ad montes silvasque vertunt fugam: plurimique ibi a fallaci equitum specie, agasonibusque excepti sunt: & eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prælium fuit. nec alius post M. Furium, quam C. Sulpitius, justiorem de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus, saxo quadrato septum, in Capitolio sacravit.

CAPUT X.

Prospero eventu cum Hernicis, infelici cum Tarquiniensibus pugnatur. Duæ tribus adduntur. Lex de ambitu, & unciario fœnore fertur. Privernates, qui in agrum Rom. incurrerant, coguntur se dedere. Stolo lege ab ipso lata damnatur, quod plus quingentis jugeribus agri possideret.

EOdem anno & a COSS. vario eventu bellatum. nam Hernici a C. Plautio devicti, subactique sunt. Fabius collega ejus incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit: nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod CCCVII. milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt. qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignior fuit. Accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde incursione repentina fecerunt. Eodem anno 1 duæ tribus, 2 Pomptina, & Publilia, additæ: Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti: & de ambitu a C. Pœtelio tribuno plebis, auctoribus patribus, tum primum ad populum latum est: eaque rogatione novorum maxime hominum ambitionem, qui nundinas

& 1

1 *Duæ tribus ... additæ*) Tum VII. & XX. tribus factæ fuint.
2 *Pomptina*) Nomen traxit a Pomptino agro prope urbem Pometiam.

& 1 conciliabula obire soliti erant, compressam
16. credebant. Haud æque patribus læta inse-
U.C. quenti anno, C. Martio, Cn. Manlio Coss.
398. de unciario fœnore a M. Duilio, L. Mænio
tribunis plebis rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius scivit, accepitque. Ad bella nova, priore anno destinata, Falisci quoque novi hostes exorti, duplici crimine; quod & cum Tarquiniensibus juventus eorum militaverat; & eos, qui Falerios perfugerant, cum male pugnatum est, repetentibus fetialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit. Martius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit; militemque præda implevit. ad copiam rerum addidit munificentiam; quod, nihil in publicum secernendo, augenti rem privatam militi favit. Privernates cum ante mœnia sua castris permunitis consedissent, vocatis ad concionem militibus, *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, urbemque præda do; si mihi pollicemini vos fortiter in acie operam navaturos, nec præda magis, quam pugna paratos esse*. Signum poscunt ingenti clamore: 2 celsique, & spe haud dubia feroces in prælium vadunt. ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante dictum est, exclamat: *Aspice, imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet*. piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. sequuntur Tullium antesignani omnes: primoque impetu avertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, cum jam scalas mœnibus admoverent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero COS. nihil memorabile gestum: nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributim de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. patres quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. ceterum tribuni plebis non tam lege, quam exemplo moti, ne quis postea 3 populum sevocaret, capi-

1 *Conciliabula*) Loca paulo celebriora, in quibus jus etiam dicebatur.
2 *Celsi*) Elatis animis.
3 *Populum sevocaret*) Abductum ab urbe, a magistratibus ac tribunis, in concilium vocaret.

capite sanxerunt ; nihil enim non per milites juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Lænate sua lege decem millibus æris est damnatus ; quod mille jugerum agri cum filio possideret, 1 emancipandoque filium, fraudem legi fecisset.

CAPUT XI.

Concitata Etruria a Faliscis, & Tarquiniensibus victis, dicitur Dictator de plebe primum : qui, relata de hostibus victoria, jussu populi triumphat.

NOvi COSS. inde M. Fabius Ambustus iterum, & M. Popillius Lænas iterum, duo bella habuere ; facile alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit : qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquiniensesque alterum consulem 2 prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit ; quod sacerdotes eorum facibus ardentibus, 3 anguibusque prælatis, incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie. & tunc quidem velut lymphati, & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt : deinde, ubi consules, legatique, ac tribuni, puerorum ritu vana miracula paventes irridebant, increpabantque ; vertit animos repente pudor ; & in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci ruebant. discusso itaque vano apparatu hostium, cum in ipsos armatos se intulissent, averterunt totam aciem ; castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta victores reverterunt, militaribus jocis cum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum ; & Tarquiniensibus Faliscisque ducibus ad Salinas perveniunt. adversus eum terrorem dictator C. Martius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. id vero patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse : omni-que

17. U. C. 399.

1 *Emancipando*) E manu emittendo per imaginariam venditionem ter repetitam.

2 *Prima pugna*) Initio pugnæ.

3. *Anguibus*) Id est, ex Floro, l. 1. c. 12. *discoloribus serpentum in modum vittis*.

que ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve. eo promtius cuncta, ferente dictatore, populus jussit. profectus ab urbe, utraque parte Tiberis ratibus exercitu, quocumque fama hostium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos, palantes oppressit: castra quoque nec opinato aggressus cepit: & VIII. millibus hostium captis, ceteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate patrum, populi jussu triumphavit.

CAPUT XII.

Res redit ad interregnum: ex eo consules ambo patricii creantur: fremente plebe, nihilominus denuo patricii creantur. Cum Tiburtibus, & Tarquiniensibus bellum prospere geritur: Samnites in societatem accipiuntur.

Et quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem comitia consularia haberi volebant; & alter consul Fabius bello retinebatur; res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpitius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii consules creabantur; intercedentibusque tribunis pl. interrex Fabius ajebat in XII. tabulis legem esse, ut, quodcumque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset: 1 jussum populi & suffragia esse. cumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam ut differrent comitia, valuissent; duo patricii Coss. creati sunt, C. Sulpitius Peticus tertium, M. Valerius Poplicola: eodemque die magistratum inierunt. Quadringentesimo anno, quam urbs Romana condita erat, quinto & tricesimo quam a Gallis recepta, 2 ablato post undecimum annum a plebe consulatu, patricii Coss. ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpitius Peticus tertium, M. Valerius Poplicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum: sive duorum Coss. auspicio bellum ibi gestum

1 *Jussum populi*) Suffragia quoque esse jussum populi.
2 *Ablato post undecimum annum*) Plebeiis a consulatu exclusis.

gestum est, ut scripsere quidam: seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpitio Cos., quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen Coss. cum plebe ac tribunis erat. fidei jam suæ, non solum & virtutis ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebeius jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum; quam possessionem integram a patribus accepissent. Plebs contra fremit: *quid se vivere? quid in parte civium censeri? si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii, ac C. Licinii, partum sit, id obtinere universi non possint? vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios Coss. videant: nec invicem pareatur, atque imperetur; sed pars altera in æterno imperio locata, plebem nusquam alio natam, quam ad serviendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. aliquoties frustra in campum descensum cum esset, multique per seditiones acti comitiales dies: postremo, victæ perseverantia Coss. plebis eo dolor erupit, ut tribunos, *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum*, mœsta plebs sequeretur. Consules relicti a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. Creati consules ambo patricii M. Fabius Ambustus tertium, T. Quintius. U. C. 401.
In quibusdam annalibus pro T. Quintio M. Popillium Cos. invenio. Duo bella eo anno 19.
prospere gesta: cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum: Sassula ex his urbs capta: ceteraque oppida eamdem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum, multis mortalibus in acie cæsis: ex ingenti captivorum numero CCCLVIII. delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitteretur; vulgus aliud trucidatum. nec

popu-

populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis cæsi, ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. legatis eorum comiter ab senatu responsum; fœdere in societatem accepti.

CAPUT XIII.

Consul uterque & in hunc annum patricius creatur. Exorto a Cæritibus, & Volscis tumultu, dicitur Dictator; a quo cum esset Cæritibus bellum indictum, veniam per legatos petentibus, illis induciæ dantur. Ædes Apollinis dedicatur.

NON eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi Romanæ. nam etsi unciario fœnore facto, levata usura erat; sorte ipsa obruebantur inopes, nexumque inibant. eo nec patricios ambo consules, nec comitiorum curam, 1 publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. consulatus

U. C. uterque apud patricios manet. consules creati,
402. C. Sulpitius Peticus quartum, M. Valerius Poplicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nuntiantes, exercitum conscriptum, armatumque jam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. censuit igitur senatus neutram negligendam rem esse. utroque legiones scribi, consulesque sortiri provincias jussit. Inclinavit deinde pars major curæ in Etruscum bellum, postquam litteris Sulpitii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Cæritum fines avectam, & haud dubie juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. itaque Valerium consulem. Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, revo-

1 *Publica.. studia*) Studia factionum in republica.

revocatum inde senatus dictatorem dicere jussit. T. Manlium Lucii filium dixit. is cum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate patrum, ac populi jussu Caeritibus bellum indixit. Tum primum Caerites, tamquam 20.
in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, etiam verus belli terror invasit: &, quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant: poenitebatque populationis; & Tarquinienses execrabantur defectionis auctores: nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum cum adissent, ab senatu rejecti ad populum, deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quae se rebus affectis quondam populi Romani cepisset: conversique ad delubra Vestae, hospitium flaminum, Vestaliumque ab se caste ac religiose cultum invocabant. *Ea ne meritos crederet quisquam, hostes repente sine causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quam 1 furore, lapsos fecisse; ut sua vetera beneficia, locata praesertim apud tam gratos, novis corrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum, ac felicissimum bello, sibi desumerent hostem, cujus afflicti amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quae vis ac necessitas appellanda esset. transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, cum praeter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium populationis ejus, quae sibi crimini detur, comites: eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturos poenas. Caere, sacrarium populi Romani, diversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque diis darent.* Movit populum non tam causa praesens, quam vetus meritum, ut maleficii, quam beneficii potius imme-

1 *Furore*) Captis & alienatis mentibus.

immemores essent. itaque pax populo Cæriti data: induciasque in centum annos factas in senatusconsulta referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. cum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumtum, & ædes Apollinis dedicata est.

CAPUT XIV.

Certamine injecto de consulibus creandis, res redit ad interregnum: inde alter de plebe consul concordiæ causa creatur; quæ ut esset stabilis, Quinqueviri creati publicam curam levandi æris alieni suscipiunt.

21. EXtremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potius totum e rep. consulatum, quam promiscuum patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis cum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde patribus plebem interreges cum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni jactabant: propior dolor plebi fœnoris ingravescentis erat: curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. quorum tædio patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiæ causa observa-
U. C. re legem Liciniam comitiis consularibus jussere.
403. P. Valerio Poplicolæ datus e plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis, novi consules fœnebrem quoque rem, quæ distinere unanimos videbatur, levare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt, quinqueviris creatis, 1 quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt. meriti æquitate curaque sunt, ut per omnium annalium monimenta celebres nominibus essent.

fuere

1 *Quos mensarios*) *Mensa* enim dicitur pro abaco argentariorum. *Mensarii* tamen differunt ab *argentariis*: quia *mensarius* rei nummariæ publicæ curator est, *argentarius* privatæ.

fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & T. Æmilius: qui rem difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certe alteri gravem, cum alia moderatione, tum impendio magis publico, quam jactura, sustinuerunt. 1 tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum quam facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis dissolvit, ut populo prius caveretur; aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit: ut non modo sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque exhausta vis ingens æris alieni sit.

CAPUT XV.

Ad famam Etrusci belli dicitur Dictator: propter contentionem de consulibus res redit ad interregnum: creati ambo patricii, bello cum Faliscis, & Tarquiniensibus finem imponunt. Censores creantur, ex quibus non sine certamine C. Marcius Duilius, quia de plebe.

TError inde vanus belli Etrusci, cum conjurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris (eo enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Julius: magister equitum ei adjectus L. Æmilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere. 22.
tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpitius, & M. Fabius interpositi obtinuere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse C. Sulpitius Peticus, qui prior interregno abiit, & T. Quintius Pennus. Quidam Cæsonem, alii Cajo nomen Quintio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quintius, Sulpitius Tarquiniense, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quam cum hominibus, urendo popu-

1 *Tarda enim nomina*) *Nomen* sæpe accipitur pro *debito*, quia creditor in tabulas expensi & accepti refert nomen debitoris.

populandoque, geſſerunt bella. cujus lentæ velut tabis ſenio victa utriuſque pertinacia populi eſt, ut primum a conſulibus, dein permiſſu eorum ab ſenatu inducias peterent. in quadraginta annos impetraverunt. ita poſita duorum bellorum, quæ imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies eſſet; quia ſolutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, cenſum agi placuit. ceterum, cum cenſoribus creandis indicta comitia eſſent; profeſſus ſe petere cenſuram C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno feciſſe; quia ambo tum forte patricii conſules erant, qui rationem ejus ſe habituros negabant: ſed & ipſe conſtantia incœptum obtinuit; & tribuni, omni vi recuperando jus conſularibus comitiis amiſſum, adjuverunt. & cum ipſius viri majeſtas nullius honoris faſtigium non æquabat: tum per eumdem, qui ad dictaturam aperuiſſet viam, cenſuram quoque in partem vocari plebs volebat. Nec variatum comitiis eſt, quin cum Manlio Cn. cenſor Marcius crearetur.

CAPUT XVI.

M. Popillius de plebe conſul ingentem Gallorum exercitum fugat: reverſo cum opulenta præda prorogatur, propter acceptum vulnus, triumphus.

DIctatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, ſed ne Licinia lex comitiis conſularibus obſervaretur. magiſter equitum dictatori additus Q. Servilius. nec tamen dictatura potentiorem eum conſenſum patrum conſularibus comitiis fecit, quam
23. U.C. cenſoriis fuerat. M. Popillius Lænas a plebe
405. conſul, ab patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illuſtriorem plebeium conſulem fecit. nam cum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino caſtra poſuiſſe nuntiatum eſſet; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. is, impigre exercitu ſcripto, cum omnes extra

por-

portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex ærario deferre: quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Poplicolæ prætori tradit, auctor patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipub. esset. Ipse, jam satis omnibus instructis, comparatisque, ad hostem pergit. cujus ut prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret, in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. gens ferox, & ingenii avidi ad pugnam, cum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura, explicuisset aciem; postquam neque in æquum demitti agmen vidit, & cum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos; perculsos pavore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maxime operi essent, truci clamore aggreditur. ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatique steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non, tamquam ex æquo missa, vana (quod plerumque fit,) caderent, sed omnia 1 librata ponderibus figerentur. oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, cum cursu pene in adversum subissent, primo incerti restitere: dein, cum ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios, 2 stragemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare. adeo præcipiti turba obtriti plures, quam ferro necati. Necdum certa Ro- 24.
manis victoria erat. alia in campum degressis supererat moles. namque multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exuperans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. stetitque suppresso impetu Romanus: & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat; & quod consul, dum inter

1 *Librata ponderibus*) Ipso pondere adjuta gravius infigerentur corporibus.

2 *Stragemque inter se . . . dare*) Et ruina sterni ac devolvi supra se mutuo.

inter primores incautus agitat, lævo humero matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. jamque omissa cunctando victoria erat, cum consul, vulnere alligato, revectus ad prima signa, *Quid stas, miles?* inquit. *non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. in belluas strinximus ferrum: hauriendus, aut dandus est sanguis. propulistis a castris; supina valle præcipites egistis; stratis corporibus hostium superstatis. complete eadem strage campos, qua montes replestis. nolite expectare, dum stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos; fusique per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. consul non ultra castra insecutus, quia & vulnus degravabat, & subjicere exercitum pugna fessum novo labori nolebat, a persequendo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis. præda omni castrorum militi data, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis Romam reduxit. moram triumpho vulnus consulis attulit: eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit; ut esset, qui, ægris consulibus, comitia haberet. dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio
U. C. Scipione, reddidit patribus possessionem pristi-
406. nam consulatus. ipse ob id meritum ingenti patrum studio creatus consul, collegam P. Claudium Crassum dixit.

CAPUT XVII.

Popillius de Gallis triumphat. Ad motus Gallorum, & Græcorum, quorum illi terra, hi mari prædabantur, Latinis imperatos milites negantibus, civilis exercitus conscribitur.

25. PRiusquam inirent novi consules magistratum, triumphus a Popillio de Gallis actus magno

magno favore plebis: mussanteſque inter ſe rogitabant, *num quem plebeii conſulis pœniteret*: ſimul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ ſpretæ mercedem conſulatum privata cupiditate, quam publica injuria fœdiorem, cepiſſet, ut ſe ipſe conſulem dictator crearet. Annus multis, variiſque motibus fuit inſignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos, maritimaque loca vagi populabantur: mare infeſtum claſſibus Græcorum erat, oraque litoris Antiatis, Laurenſque tractus, & Tiberis oſtia: ut prædones maritimi cum terreſtribus congreſſi, ancipiti ſemel prælio decertarint; dubiique diſceſſerint, in caſtra Galli, Græci retro ad naves, victos ſe, an victores putarent. Inter hæc longe maximus extitit terror. concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: reſponſumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, abſiſterent imperare iis, quorum auxilio egerent: Latinos pro ſua libertate potius, quam pro alieno imperio, laturos arma. Inter duo ſimul bella externa, defectione etiam ſociorum ſenatus anxius, cum cerneret metu tenendos quos fides non tenuiſſet; extendere omnes imperii vires conſules delectu habendo juſſit: civili quippe ſtandum exercitu eſſe, quando ſocialis cœtus deſereret. Undique non urbana tantum, ſed etiam agreſti juventute decem legiones ſcriptæ dicuntur quaternum millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum. quem nunc novum exercitum, ſi qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facile efficiant. adeo in quæ laboramus ſola crevimus, divitias, luxuriamque.

CAPUT XVIII.

Furius Camillus contra Gallos proficiscitur : M. Valerius tribunus militum ingentem Gallum provocantem, insidente galea corvo, & unguibus, & rostro hostem infestante, interimit; & ex eo Corvi cognomen accipit: ob virtutem proximo anno vigesimum tertium annum agens consul creatur. Græci, qui mare infestabant, Italiam relinquere coguntur.

INter cetera tristia ejus anni, consul alter P. Claudius in ipso belli apparatu moritur : redierantque res ad Camillum : cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est patribus. Consul, duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisis, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit; prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere litoribus jussit. & cum in agrum Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi, nulla cogente re, volebat, &, prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem; locum idoneum stativis delegit.
26. Ubi cum stationibus quieti tempus tererent, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, cum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. Marcus erat Valerius tribunus militum, adolescens : qui haud indigniorem eo decore se, quam T. Manlium, ratus, prius sciscitatus consuli voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito deorum factum. namque conferenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit, in hostem versus. quod primo, ut augurium cælo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde, *si divus, si diva esset, qui sibi* 1 *prapetem misisset, volens propitius adesset.* dictu

1 *Prapetem*) Alitem felicis augurii.

dictu mirabile, tenuit non solum ales captam semel sedem, sed, quotiescumque certamen initum est, levans se alis, os, oculosque hostis rostro & unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum Valerius obtruncat. corvus e conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrinque stationes fuere. postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerint, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocyor fuit. ibi circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrinque effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lætum tam præsentibus ac secundis diis, ire in prælium jubet. ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare miles*, ajebat: *& circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas*. Dii hominesque illi affuere pugnæ; depugnatumque haudquaquam certamine ambiguo cum Gallis est. adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis præceperat. inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prælium fuit: alia multitudo prius, quam ad conjectum teli veniret, terga vertit. primo per Volscos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare * inferum petierunt. Consul, concione advocata, laudatum tribunum decem bobus aureaque corona donat. ipse jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra. ibi, quia res trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi, tres, & viginti natum annos, consulem renuntiavit. collega Corvo, de plebe, M. Popillius U.C. 407
Lænas quartum consul futurus datus est. Cum Græcis a Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat.

* al. superam.

Postremo cum litoribus arcerentur, aqua etiam præter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maxime Siciliæ fuisse tyrannos crediderim. nam ulterior Græcia ea tempestate intestino fessa bello, jam Macedonum opes horrebat.

CAPUT XIX.

Orta pestilentia, fit lectisternium: amicitia cum Carthaginiensibus jungitur: domi cum esset pax, bellum excitant Volsci: eos vincit M. Valerius Cossus consul.

27. EXercitibus dimissis, cum & foris pax, & domi concordia ordinum otium esset; ne nimis lætæ res essent, pestilentia civitatem adorta coegit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant. Et cum Carthaginiensibus legatis Romæ fœdus ictum, cum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium
U. C. 408 domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio COSS. semunciarium tantum ex unciario fœnus factum, & 1 in pensiones æquas in * triennium, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est. & sic quoque
* al. triennii. parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. levatæ maximæ res, quia tributo ac delectu supersessum. Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis, M. Valerius Corvus secundum COS. cum C. Pœtelio factus, cum ex Latio nuntiatum esset legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum, priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre jussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo cum Antiates, aliique Volsci præparatis jam ante, si quid ab Roma moveretur, copiis

1 *In pensiones æquas triennium*) Totum æs alienum quatuor pensionibus solvi jussum est, ut quarta pars statim, tres reliquæ primo, secundo, & tertio anno numerarentur.

copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effusa Satrici moenia petunt. & ne in muris quidem satis firma spe, cum corona militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia, praeter multitudinem imbellem, sese dedidere. oppidum dirutum atque incensum. ab aede tantum matris Matutae abstinuere ignem. praeda omnis militi data. extra praedam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde, magnam pecuniam in aerarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant. idque magis verisimile est, quam deditos veniisse.

CAPUT XX.

Dictus Dictator Cn. Manlius Capitolinus Auruncos vincit: dictatura cum se abdicasset, Sora a Coss. capitur: Aedes Matutae dedicatur: prodigiorum deinde causa denuo dicitur Dictator P. Valerius Poplicola, Res ad interregnum redit.

HOs consules secuti sunt M. Fabius Dorso, 28.
Ser. Sulpitius Camerinus. Auruncum in- U. C.
de bellum ab repentina populatione coeptum: 410
metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & cum, (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) justitio indicto delectus 1 sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductae. ibi praedonum magis, quam hostium, animi inventi. prima itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant; deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, aedem Junoni Monetae vovit. cujus damnatus voti, cum victor Ro-

V 3 mam

1 *Sine vacationibus*) Coactis ad militiam etiam iis, qui vacationem militiae habebant.

mam revertisset, dictatura se abdicavit. Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine P. R. faciendam creari jussit. Locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno post, quam vota erat,
U. C. 411 ædes Monetæ dedicatur, C. Martio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato iterum COSS. prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi. librisque inspectis, cum plena religione civitas esset, senatui placuit dictatorem feriarum constituendarum causa dici. dictus P. Valerius Poplicola. magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos: ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ulla insigni ad memoriam causa, ad interregnum rediit.

CAPUT XXI.

Belli cum Samnitibus causa narratur: hæc oritur a Campanis, qui cum auxilium adversus Samnites ab senatu non impetrarent, urbem, atque agros populo Rom. dedunt, ut facta jam sua defendat.

U. C. 412 EX interregno, 1 ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt M. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Cossus.
29. Majora jam hinc bella & viribus hostium, & longinquitate vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus, armisque validam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum. Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. quanta rerum moles, quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi im-

1 *U. id actum videri posset*] Nempe ut ambo patricii consules fierent.

imperium posset? Belli autem causa cum Samni-
tibus Romanis, cum societate amicitiaque jun-
cti essent, extrinsecus venit, non orta inter
ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia
viribus plus poterant, cum intulissent, coacti
inopes ad opulentiorum auxilium confugere,
Campanis sese conjungunt. Campani magis no-
men ad præsidium sociorum, quam vires, cum
attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armo-
rum in Sidicino pulsi agro, in se deinde mo-
lem omnem belli verterunt. namque Samnites,
omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Cam-
panos adorti, unde æque facilis victoria, præ-
dæ atque gloriæ plus esset; Tifata imminentes
Capuæ colles cum præsidio firmo occupassent,
descendunt inde quadrato agmine in planiciem,
quæ Capuam Tifataque interjacet. ibi rursus
acie dimicatum, adversoque prælio Campani
intra mœnia compulsi, cum, robore juventu-
tis suæ acciso, nulla propinqua spes esset,
coacti sunt ab Romanis petere auxilium. Le- 30.
gati inducti in senatum, maxime in hanc sen-
tentiam locuti sunt. *Populus nos Campanus
legatos ad vos, P. C., misit, amicitiam in
perpetuum, auxilium præsens a vobis peti-
tum. quam si secundis rebus nostris petissemus;
sicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo con-
tracta esset. tunc enim, ut qui ex æquo nos
venisse in amicitiam meminissemus, amici for-
sitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii
vobis minus essemus. nunc misericordia vestra
conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi,
beneficium quoque acceptum colamus oportet,
ne ingrati, atque omni ope divina humanaque
indigni videamur. Neque hercule, quod Samni-
tes priores amici sociique vobis facti sunt, ad
id valere arbitror, ne nos in amicitiam suscipia-
mur; sed ut vetustate, & gradu honoris nos
præstent. neque enim fœdere Samnitium, ne qua
nova jungeretis fœdera, cautum est. Fuit qui-
dem apud vos semper satis justa causa amicitiæ,
velle eum vobis amicum esse, qui vos appete-
ret. Campani, etsi fortuna præsens magnifice
loqui prohibet, non urbis amplitudine, non
agri ubertate ulli populo, præterquam vobis, ce-*

dentes, haud parva, ut arbitros, accessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram. Æquis, Volscisque æternis hostibus hujus urbis, quandocumque se moverint, ab tergo erimus: & quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro, & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos, vosque sunt, quod propediem futurum spondet & virtus & fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum & miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. eo ventum est, P. C., ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus. si defenditis, vestri; si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam omnem vestris, an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium æquum est petere; iis tamen maxime, qui, eam implorantibus aliis, auxilium dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quamquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis: cum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti, &, ubi conflagrassent Sidicini, ad nos trajecturum illud incendium esse. nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. an, si ultio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum, ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. hiscene ira expleri non potuit? sed cupiditas explenda est: ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem justa bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore.

usque

usque ad nos contemtus Samnitium pervenit, supra non ascendit. itaque umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus: vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, deorum immortalium numero nobis eritis. nulla colonia vestra erit, qua nos obsequio erga vos, fideque superet. 1 *Annuite, patres conscripti, nutum* * *numenque* (* al. nomenque.) *vestrum invictum Campanis, & jubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente credi- is nos illinc profectos? quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc expectatione senatum populumque Campanum, conjuges liberosque nostros esse? stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo, quid illis nos, P. C., solicitis ac pendentibus* * *animis enuntiare jubeatis.* (* al. animi.) *alterum responsum salutem, victoriam, lucem ac libertatem: alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis consulite.* Summotis deinde legatis, 31. cum consultus senatus esset, etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager, marique propinquus, ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur: tamen tanta utilitate fides antiquior fuit; respondítque ita ex auctoritate senatus consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt. itaque arma deos prius, quam homines violatura, adversus Samnites vobis negamus: legatos, sicut fas jusq; est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (sic enim homo mandatum attulerat) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri adversus vim atque injuriam justa vi non vultis, vestra certe defendetis.*

1 *Annuite... nutum numenque*) Compellant Campani Romanos tamquam deos quosdam; *numen* enim a *nuere* divinam gubernationem ac voluntatem denotat.

rerum curis, patres, fetialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, solemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promtos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. ut vero castra Romana viderunt; ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibus, tentandi hostis causa, haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus, *Ne novum bellum eos, novusque hostis terreret: quicquid ab urbe longius proferrent arma, magis in imbelles gentes eos prodire. ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent virtutem. qualescumque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci: Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus, mollitiaque sua, quam vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures, quam annos ab urbe condita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot præliis cæsos, postremo in mare, ac naves fuga compulerit? Cum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit: utrum qui audiendus dumtaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers; an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat. Facta mea, non dicta, vos milites,* inquit, *sequi volo; nec disciplinam modo,*

sed exemplum etiam a me petere. Non factionibus modo, nec per conciones usitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus, summamque laudem peperi. Fuit, cum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & a liberatoribus patriæ ortus: & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hæc consulem, habuit. Nunc jam nobis patribus, vobisque plebeiis promiscuus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Corvi cognomen diis auctoribus homines dedistis, Poplicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoria excessit. semper ego plebem Romanam militiæ domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, atque tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo, atque colui. Nunc, quod instat, diis bene juvantibus, novum atque integrum

33\. *de Samnitibus triumphum mecum petite.* Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravate munia obeundo. in ludo præterea militari, cum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis vincere ac vinci vultu eodem: nec quemquam aspernari parem, qui se offerret: factis benignus 1 pro re, dictis haud minus libertatis alienæ, quam suæ dignitatis memor: &, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prælium, ut quod maxime umquam, pari spe, utrinque æquis viribus cum fiducia sui, sine contemtu hostium commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria: Romanis contra quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æqualis victoria. utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, ut aliquamdiu in neutram partem inclinaret acies. Tum consul, trepidatio-

1 *Pro re*] Pro varia rerum, temporum, personarumque ratione.

tionem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant; equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguo volvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, revectus ad antesignanos legionum, cum desiluisset ex equo, *Nostrum*, inquit, *peditum illud, milites, est opus: agitedum, ut me videritis, quacumque incessero, in aciem hostium, ferro viam facientem; sic pro se quisque obvios sternite. illa nunc omnia, qua nunc erecta micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis*. Hæc dicta dederat, cum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibusque in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; &, cum quo forte contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi, dextra lævaque ante se quisque memorandum prælium ciet. stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt, quam inferunt, vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat: adeo morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani, cum effluere jam lassitudine vires sentirent, & diei haud multum superesse, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum referri pedem, atque inclinari rem in fugam apparuit: tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quam prælium diremisset. & Romani fatebantur, *numquam cum pertinaciore hoste conflictum*: & Samnites, cum quæreretur, quænam prima causa tam obstinatos movisset in fugam, *oculos sibi Romanorum ardere visos*, ajebant, *vesanosque vultus, & furentia ora: inde plus, quam ex alia ulla re, terroris ortum*. Quem terrorem non pugnæ solum eventu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur: quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

CA-

CAPUT XXIII.

Cum exercitus, a consule Cornelio in iniquum locum deductus, esset in magno discrimine, P. Decii tribuni militum opera liberatur; qui, occupato colle hostibus imminente, occasionem consuli in aequiorem locum evadendi præbet; ipse ab hostibus circumsessus erumpit: eodem auctore, Consul Samnites improviso adoritur: re bene gesta, Decium honoribus ornat.

534. CEterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum est. nam ab Saticula profectus Cornelius COS. exercitum incaute in saltum cava valle pervium, circaque insessum ab hoste induxit, nec prius, quam recipi tuto signa non poterant; imminentem capiti hostem vidit. 1 Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitteret agmen; P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. itaque consuli territo animi, *Vides ne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? arx illa est spei, salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquere Samnites, impigre capimus. nec tu mihi plus, quam unius legionis principes hastatosque dederis: cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serva. neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus a consule, accepto præsidio vadit occultus per saltum, nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, cum omnium in se vertisset oculos; & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum; & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei omissa occasione, neque insequi consulem, nisi per eamdem val-

1 *Tum id mora Samnitibus est*) Samnitibus expectantibus, dum consul totum agmen demisisset &c.

vallem, in qua paulo ante subjectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. sed cum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut digressos in vallem adoriantur. incertos, quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum; deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis: *Quænam illa inscitia belli, ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque illuc signa moveri, ac modo in unum conferri, modo educi videtis. opus quidem incipit nemo, cum jam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. agitedum, ite mecum: ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit. Vigiliis deinde dis- 35.
positis, ceteris omnibus [1] tesseram dari jubet: ubi [2] secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt: *Hoc silentium, milites*, inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, cum quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: qua pars major erit,* * *ejus stabitur consilio. nunc qua mente agitem, audite. Non fuga* 10. *delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit.*

1 *Tesseram.*) Tessera est tabella exigua, in qua inscribebatur symbolum nocturnum, Italice, *segno, contrassegno*.

2 *Secundæ vigiliæ*) Tota enim nox in quatuor vigilias dividebatur, quarum qualibet tribus horis constabat, Ital. cc, *alle quattro della notte*.

nit hostis. virtute cepistis locum: virtute hinc, oportet, evadatis. veniendo huc, exercitum egregium populi Romani servastis: erumpendo hinc, vosmetipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum a nobis; nos tam paucos tot ipse millibus hominum nec ascensu arcuerit, nec tenentes locum, cum diei tantum superesset, vallo circumdederit. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet fallatis: imo necesse est: in eo enim loco res sunt nostræ, ut ego vobis magis necessitatis vestræ index, quam consilii auctor sim. neque enim, maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; cum, præter arma, & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit; fame & siti moriendum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus, erumpere hinc, atque abire. id aut interdiu, aut nocte faciamus oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux expectetur, quæ spes est non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem, qui nunc corporibus suis subiectis undique cinxerit, ut videtis, collem? atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto noctis aptissima hora est. signo secundæ vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita vadetis, vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. me modo sequimini, quem secuti estis. ego eamdem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agite dum in dextram partem pedibus transite. O-

36\. mnes transierunt: vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra, cum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum: quo excitatus vigil, cum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives, an hostes essent; præsidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius,

quan-

1 quando non fallerent, clamorem tollere jussis militibus, torpidos somno, insuper pavore exanimat; quo præpediti nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse: cum Decius, *Macti virtute*, inquit, *milites Romani, este. vestrum iter, ac reditum omnia secula laudibus ferent. sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est: nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti opperiamur*. Dictis obtemperatum: atque ubi primum illuxit, præmisso nuntio ad consulem, in castra ingenti gaudio 2 concitantur: & 3 tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur: singulos universosque servatores suos vocant: diis laudes gratesque agunt: Decium in cælum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, conjectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem. qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes & nocturno pavore attonitos, & circa collem 4 castellatim dissipatos aggrederetur. credere etiam aliquos ad se sequendum emissos per saltum vagari. Jussæ legiones arma capere, egressæque castris, cum per exploratores notior jam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum improviso adortæ, cum palati passim Samnitium milites, plerique inermes nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum intra castra compellunt: deinde castra ipsa turbatis stationi-

1 *Quando non fallerent*) Quoniam auditi fuerant.
2 *Concitantur*) Milites castrorum.
3 *Tessera data*) Nuntio per exercitum didito, tesseræ ope.
4 *Castellatim*) Sparsim per globos.

tionibus capiunt. perfertur circa collem clamor; fugatque ex suis quemque præsidiis. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra vallum egerat pavor (fuere autem ad xxx. millia) omnes
37. cæsi, castra direpta. Ita rebus gestis, COS. advocata concione, P. Decii non cœptas solum ante, sed cumulatas nova virtute laudes peragit: &, præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, binisque privis tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones 1 gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt: altera corona, ejusdem honoris index, a præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit, centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris, & sextarios vini contulerunt. omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur.

CAPUT XXIV.

Samnites ultimo congressi certamine a M. Valerio cæduntur: de his ab utroque consule triumphatur.

TErtia pugna ad Suessulam commissa est: qua fugatus a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium COS. opem oratum veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum exiguum, ut quibus, præter equos, ceterorum jumentorum calo-

1 *Gramineam coronam obsidionalem*) *Obsidionalis* corona est, ex A. Gell. l. V. c 6. *quam qui liberati sunt ab obsidione, duci liberatori dant. Ea graminea est*: fiebatque e *gramine, quod in eo loco generatum esset, intra quem clausi erant qui obsidebantur.*

calonumque turba abesset, castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnæ futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quod in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas, scindendumque vallum, & in castra irrumpendum: transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua [1] commeatibus gravis, & prius sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros cum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit. quæ cum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque cæsis, signa captiva in unum locum conferri jussit. relictisque duabus legionibus custodiæ & præsidii causa, gravi edicto monitis, *ut, donec ipse revertisset, præda abstinerent*, profectus agmine instructo, cum præmissus eques velut [2] indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque utrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad XL. millia scutorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria, cum iis, quæ in castris capta erant, ad CLXX. ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum; ibique omnis præda militi data. Hujus certaminis fortuna 38.
& Fa-

1 *Commeatibus gravis.*) I. e. quæ nimiam commeatuum copiam absumeret.

2 *Indagine.*) Indago est retium quidam velut orbis, quibus a feras indagantibus nemora cinguntur, ne qua feris pateat effugium. Samnites ergo dispersos undique cogere & in unum colligere voluit Valerius, ut in medio cæderentur.

& Faliscos, cum in induciis essent, fœdus petere ab senatu coegit, & Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit: sed Carthaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur. fuit pondo XXV. Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude, donisque: cum, incondito militari joco, haud minus tribuni celebre nomen, quam consulum esset.

CAPUT XXV.

Milites Romani, qui in præsidio Capuæ relicti erant, de ea occupanda urbe conjurant: detecto consilio, metu supplicii a patria deficiunt.

Campanorum deinde, Suessulanorumque auditæ legationes; precantibusque datum, ut præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. 1 Jam tum minime salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium voluptatum delinitos militum animos avertit a memoria patriæ. inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent; neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. *Cur autem potius Campani agrum Italiæ uberrimum, dignum agro urbem, qui nec se, nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore, ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, dedititios suos illa fertilitate atque amœnitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari? aut*
U.C. *in urbe insidentem tabem crescentis in dies fœno-*
419. *ris pati?* Hæc agitata occultis conjurationibus, necdum vulgata in omnes consilia invenit novus COS. C. Martius Rutilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Itaque cum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet; & ætate & usu doctus, quippe qui jam quartum COS. esset,

1 *Jam tum*) Hoc dictum est propter hiberna Annibalis, cujus exercitus Capuæ corruptus est.

esset ; dictatorque & censor fuisset : optimum
ratus, differendo spem quandocumque vellent
consilii exequendi, militarem impetum fru-
strari, rumorem dissipat, in iisdem oppidis &
anno post præsidia hibernatura. divisa enim
erant per Campaniæ urbes : manaverantque a
Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxa-
mento cogitationibus dato, quievit in præsen-
tia seditio. Consul, educto in æstiva milite, 39.
dum quietos Samnites habebat, exercitum pur-
gare 1 missionibus turbulentorum hominum in-
stituit, aliis emerita dicendo stipendia esse,
alios graves jam ætate, aut viribus parum va-
lidos. quidam 2 in commeatus mittebantur,
singuli primo, deinde & cohortes quædam,
quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent.
per speciem etiam militarium usuum cum alii
alio mitterentur, magna pars ablegati. quam
multitudinem consul alter Romæ, prætorque,
alias ex aliis fingendo moras, retinebat. &
primo quidem ignari ludificationis, minime in-
viti domos revisebant. postquam neque reverti
ad signa primos, nec ferme alium, quam qui
in Campania hibernassent, præcipueque ex iis
seditionis auctores mitti viderunt; primum ad-
miratio, deinde haud dubius timor incessit ani-
mos, consilia sua emanasse : 3 *jam quæstiones,
jam indicia, jam occulta singulorum supplicia,
impotensque & crudele consulum ac patrum in se
regnum passuros*. Hæc, qui in castris erant, oc-
cultis sermonibus serunt, 4 nervos conjuratio-
nis ejectos arte consulis cernentes. Cohors
una, cum haud procul Anxure esset, ad Lau-
tulas, saltu angusto inter mare ac montes, con-
sedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque
aliis, ut ante dictum est, causis mittebat.

CA-

1 *Missionibus*) Dimittendo a signis turbulentos & factiosos.

2 *In commeatus*) In quæ cuique liberet loca, dato commeatu.

3 *Jam quæstiones, jam indicia*) *Quæstio* est capitis judicium. *Indicia* intellige & insontium, qui aliquid compperissent, & proprie illorum qui ejusdem culpæ conscii, fide publica data, alios indicarent. Al. *judicia*.

4 *Nervos conjurationis ejectos*) I. e. qui nervi, ac robur conjurationis erant,

CAPUT XXVI.

Romani milites, qui defecerant, ducem T. Quintium, vi adhibita, sibi faciunt: ad Urbem infesto agmine euntibus fit obviam cum exercitu Dictator M. Valerius Corvus; qui suo consilio eos a furore revocat, in fidem acceptos patriæ restituit.

JAm valido admodum numero manus erat: nec quicquam ad justi exercitus formam, præter ducem, deerat. incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt; & sub jugo Albæ Longæ castra vallo cingunt. perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. *quem autem ab Roma posse acciri? quem patrum, aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitus causa recte committatur?* Postero die, cum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat: cui cum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam, procul ambitione, ac foro, constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum; &, quod bene verteret, acciri jusserunt. sed parum spei erat, voluntate quicquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. itaque silentio noctis cum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent, somno gravi Quintium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi restiterat, mortem, ni sequeretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus: insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quam consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum, audis-

audissent, & magistrum equitum L. Æmilium Mamercum. Ubi primum in conspectum ventum 40
est, arma, signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem: nec, præter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. Itaque jam duces, jam milites utrinque congressus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam: Corvus omnes caritate cives, præcipue milites, & ante alios suum exercitum complexus, ad colloquium processit. cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quam ab suis silentium datum. *Deos*, inquit, *immortales, milites, vestros publicos, meosque ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposci; ut mihi de vobis concordiæ partæ gloriam, non victoriam darent: satis fuit, eritque, unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. quod deos immortales inter nuncupanda vota exposci, ejus me compotem voti vos facere potestis: si meminisse vultis non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere; si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse: si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem vestrum, cujus ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites; cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis sensistis: nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis S. C. auctor, in omnibus meis imperiis in me severior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim tres, & XX. annos natus consul patribus quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum, dictumve consulis gravius, quam tribuni, audistis? eodem tenore duos insequentes consulatus gessi: eodem hac imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos prius*

in me strinxeritis ferrum, quam in vos ego. istinc signa canent: istinc clamor prius incipiet atque impetus, si dimicandum est. inducite in animum, quod non induxerunt patres, avique vestri; non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. expectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugesque crinibus passis obvia ab urbe veniant. tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quieverunt: vos, Romanus exercitus, non destiteritis impio bello? T. Quinti, quocumque istic loco, seu volens seu invitus constitisti; si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque rivi dederis, quam pugnaveris contra patriam. nunc ad pacificandum bene, atque honeste inter primos stabis, & colloqui hujus salutaris interpres fueris. Postulate aqua, & ferte; quamquam vel iniquis standum est potius, quam impias inter nos conseramus manus.
41. T. Quintius plenus lacrimarum ad suos versus, *Me quoque*, inquit, *milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. non enim illa modo Volscus, aut Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator, milites, cujus auspicia pro vobis experti nolite adversus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestius, & alios duces senatus habuit; qui maxime vobis suis militibus parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin omissis ira & spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognita permittimus fidei?* Approbantibus clamore cunctis, T. Quintius ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravitque, ut caussam miserorum civium susciperet, susceptamque eadem fide, qua remp. administrare solitus esset, tueretur. *sibi se privatim nihil cavere: nolle alibi, quam in innocentia, spem habere. militibus cavendum, quod apud patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset*. Quintio collaudato, ceteris bonum animum habere jussis, dictator equo citato ad urbem reve-

revectus, auctoribus patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem joco, seriove cuiquam exprobraret. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleretur: additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea 1 ordinum ductor esset. id propter P. Salonium postulatum est ab conjuratis: qui alternis prope annis tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primi pili appellant. huic infensi milites erant, quod semper adversatus novis consiliis fuisset, nec particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. Itaque cum hoc unum, propter Salonium, ab senatu non impetraretur, tum Salonius obtestatus P. C., ne suum honorem pluris, quam concordiam civitatis æstimarent, pertulit, ut id quoque ferretur. Æque impotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) æra demerentur, quod adversati conjurationi fuissent. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium tribunum 42. plebis tulisse ad populum, ne fœnerare liceret. item aliis plebiscitis cautum, ne quis eumdem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret, utique liceret COSS. ambos plebeios creari. quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per COSS. omnem rem actam: neque antequam Romam veniretur, sed Romæ eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quintii villam, sed in ædes C. Manlii nocte impetum factum, eumque a conjuratis comprehensum, ut dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, sed repente, cum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permistos dextras jungere, ac com-

1 *Ordinum ductor*) Centurio.

complecti inter se lacrimantes milites cœpisse, coactosque COSS., cum viderent aversos a dimicatione militum animos, retulisse ad patres de concordia reconcilianda. adeo nihil, præterquam seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit: & præter Latinorum infidum jamdiu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

DECADIS PRIMÆ

LIBER OCTAVUS.

CAPUT I.

Privernates, & Antiates vincuntur: cum Samnitibus amicitia reconciliatur.

I. U.C. 414. AM COSS. erant C. Plautius iterum, L. Æmilius Mamercus, cum Setini, Norbanique Romam, nuntii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum duce Antiati populo consedisse ad Satricum, allatum est. utrumque bellum Plautio forte evenit. Prius Privernum profectus, extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum, redditumque Privernatibus, præsidio valido imposito: agri partes duæ ademtæ. inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. ibi magna utrinque cæde atrox prælium fuit. & cum tempestas eos, neutro inclinata spe, dimicantes diremisset, Romani nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem prælium parant. Volscis recensentibus, quot viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis

victis Antium agmine trepido, sauciis, ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est. *ea* 1 *Luæ matri dare se* COS. dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri COS. Æmilio ingresso 2 Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ. ferro, ignique vastantem agros, legati Samnitium pacem orantes adeunt. a quo rejecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellique jus adversus Sidicinos petierunt: *quæ se eo justius petere, quod in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: & adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani numquam amicos: qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam; nec, ut Campani, auxilium in bello petissent; nec in fide populi Romani, nec in ditione essent*. Cum 2.
de postulatis Samnitium T. Æmilius Pr. senatum consuluisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit*. Fœdere icto, cum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent.

CAPUT II.

Sidicini bello a Samnitibus petiti, se dedunt Latinis: hi, assumtis Campanis quoque, Samnitium agrum populantur. inde in Romanos quoque bellum moliuntur.

Samnites copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos

1 *Luæ matri*) *Lua mater* eadem est, atque *Ops* & *Rhea*, & putatur esse Terra ipsa.

2 *Sabellum agrum*) Samniticum agrum, Samnites enim & Sabelli dicti, teste Pli. l. III.

nos profecti, haud in dubia spe erant mature urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio potius ad Romanos cœpta fieri est: deinde, postquam patres, ut seram eam, ultimaque tandem necessitate expressam aspernabantur; ad Latinos jam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorum memoria præsentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus quam præliis cladium fecit. & quamquam superiores certaminibus Latini erant; haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui cum adiissent senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, *ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent; ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samnitium agro: sin imperium abnuerent, armis coercerent.* Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque, 1 ne arguendo abalienarent. Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent. itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino 2 nihil esse, quod bellare, cum quibus ipsi velint, 3 prohibeantur. Quod responsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit; ita Campanos metu abalienavit: Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque per speciem adversus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se principes occulte Romanum coquebant bellum. huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. sed quamquam omnia de in-

1 *Ne arguendo abalienarent*) Ne arguendo Latinos exuti obsequii, eos ad apertam rebellionem incitarent.
2 *Nihil esse, quod*) Nihil esse, propter quod.

industria celabantur, priusque, quam moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant: tamen per quosdam privatis hospitiis necessitudinibusque conjunctos indicia conjurationis ejus Romam emanarunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur; religio incessit. ab eis, quorum imminutum imperium esset. comitia haberi. itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt, M. Valerius, ac M. Fabius. Is creavit consules T. Manlium Torquatum tertium, P. Decium Murem. Eo anno Alexandrum Epeiri regem in Italiam classem appulisse constat: quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum magni Alexandri est, quem sorore hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo extinxit.

U.C. 415.

CAPUT III.

Latini, auctore L. Annio Setino, legatos ad Senatum mittunt, ut, si pacem velit, alterum ex Latinis consulem faciat: Romam cum venissent, dux legationis idem Annius in senatu loquitur.

Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tamquam de Samnitibus, non de se curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numitium Circejensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Signiam, Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur. itaque concilio prius habito prætores, quam Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, &, quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat,

 i refe-

4. 1 referunt. Cum alind alii censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli, quid responderi placeret; tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam si etiam nunc sub umbra fœderis æqui servitutem pati possumus; quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos; si fœdus est, si societas, æquatio juris est; si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se* COSS. 2 *bellis propriis ponendis sumendisque nolint: cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis* COS. *datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars est. Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus Romam caput Latio esse; sed, ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando umquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis tempus optastis; en hoc tempus adest, & virtute vestra, & deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam, negando militem. quis dubitat exarsisse eos, cum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt: nec moverunt se ab urbe. unde hæc illis tanta modestia, nisi a conscientia virium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit.* 3 *usurpate modo postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc dicere me-*

1 *Referunt*) Expendendum proponunt.
2 *Bellis propriis ponendis*) Componendis,: pace communi dis.
3 *Usurpate*) *Usurpare* est usum alicujus rei capessere.

metus prohibet, en ego ipse audiente non populo Romano modo senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, ut, si nos in fœdere, ac societate esse velint, COS. alterum ab nobis, senatusque partem accipiant. Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti clamore, & assensu omnes permiserunt, ut ageret, diceretque, quæ e repub. nominis Latini, fideque sua viderentur. Ubi est Romam ventum, in 5.
Capitolio [1] eis senatus datus est. ibi cum T. Manlius COS. egisset cum eis ex auctoritate patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent; Annius, tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus jure gentium tutus loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli, vosque P. C., tandem jam vos nobiscum nihil pro Imperio agere, cum florentissimum deum benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis, Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium. sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum: nos, quamquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus æquas utrisque; quando vires quoque æquari diis immortalibus placuit. COS. alterum Romæ, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquam ex utraque gente esse: unum populum, unam remp. fieri. &, ut imperio eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior, & Romani omnes vocemur.*

CAPUT IV.

Ad Latinorum legationem ferociter exardescit T. Manlius Consul. Cum Annius invocatos Deos, rupti fœderis testes, sperneret, lapsus de Capitolio exanimatur.

Forte ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani COS. T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia P. C. cepisset, ut ab Setino homine leges acci-

[1] *Eis senatus*) i. e. Annio & collegis.

ciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam diceret, &, quemcumque in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum. & conversus ad simulacrum Jovis, *Audi, Jupiter, hæc scelera*, inquit, *audite jus fasque. Peregrinos COSS. & peregrinum senatum in tuo, Jupiter, augurato templo captus, atque ipse oppressus, visurus es? haccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus vestris, Latini, hac L. Tarquinius vobiscum postea fecit? non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium vestrarum veterum, & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?* Cum
6. COS. vocem subsecuta patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversus crebram implorationem deum, quos testes fœderum sæpius invocabant COSS., vocem Annii spernentis numina Jovis Romani auditam. certe cum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum, auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit; sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cæli procellam effusam. nam & vera esse, & apte 1 ad repræsentandam iram deum ficta possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, cum jacentem Annium vidisset, exclamat ita, ut populo patribusque audita vox pariter sit: *Bene habet. dii 2 pium movete bellum. est cæleste numen: es magne Jupiter: haud frustra te patrem deum hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, patres conscripti, arma capere diis ducibus? sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis, tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui jussu consulis prosequebantur, quam jus gentium ab ira impetuque hominum tegeret.

CA-

1 *Ad repræsentandam iram deum*) Ut præsens interfuisse videatur numen & ira deorum.

2 *Pium movete bellum*) Incipite adversus numinis vestri contemtores pium bellum.

CAPUT V.

Latinis bellum indicitur : cum consulibus somno obvenisset, eum fore exercitum victorem, cujus dux in acie cecidisset, conveniunt inter se, ut cujus pars inclinaret, ille pro exercitu se devoveat.

Consensit & senatus bellum, consulesque, duobus scriptis exercitibus, per Marsos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo jam Latini sociique convenerant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quam pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum diis manibus matrique Terræ deberi: utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt; placuit 1 averruncandæ deum iræ victimas cædi; simul ut si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribunisque, & imperiis deum propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret; comparant inter se, ut ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando umquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes. milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permisti fuerant. Per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

1 *Averruncandæ*) Veteres *verruncare* dicebant pro *vertere*, & *averruncare* pro *avertere*; idque in sacris.

CAPUT VI.

T. Manlius, quod contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnasset, a patre Consule securi percutitur.

7. FOrte inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum omnes partes dimissi erant, T. Manlius COS. filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites, præerat Geminius Metius, vir tum genere inter suos, tum factis clarus. is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se utique illustres viri noti erant) cognovit: *Una ne*, ait, *turma, Romani, cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Jupiter ipse fœderum a vobis violatorum testis, qui plus potest polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profecto, ne quid minus quam acies vobis, & collata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminius paululum ab suis equo provectus, *Vis ne igitur, dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet?* Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris velut ad spectaculum summotis, spatio, quod vacui interjacebat campi, adversos concitant equos: & cum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis Metii trans cervicem equi elapsa est. circumactis deinde equis, cum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit. ad cujus vulneris sensum cum equus prioribus pedibus erectis magna

gna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innixum, attollentem se a gravi casu, Manlius ab jugulo, ita ut per costas ferrum emineret, terræ affixit. spoliisque lectis ad suos revectus, cum ovante gaudio turma, in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit, 1 ignarus facti, futurique, laus an pœna merita esset. *Ut me omnes, inquit, pater tuo sanguine ortum vere ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod ubi audivit consul, extemplo filium aversatus, concionem classico advocari jussit. quæ ubi frequens convenit, *Quandoquidem*, inquit, *tu, T. Manli, neque imperium consulare, neque majestatem patriam veritus, adversus edictum nostrum, extra ordinem in hostem pugnasti, &, quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, solvisti: meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut reipublicæ mihi, aut mei meorumque obliviscendum sit: nos potius nostro delicto plectemur, quam respub. tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed in posterum salubre juventuti erimus. Me quidem, cum ingenita caritas liberum, tum specimen istud virtutis, deceptum vana imagine decoris, in te movet: sed cum aut morte tua sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda; nec te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolapsam, pœna restituas. I, lictor, deliga ad palum.* Exanimati omnes tam atroci imperio; nec aliter, quam in se quisque districtam cernentes securim, metu magis, quam modestia, quievere. Itaque, velut emerso ab admiratione animo, cum silentio defixi stetissent; repente, postquam cervice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur; spoliisque contectum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in

X 6 præ-

1 *Ignarus facti*) Credens factum suum laude dignum esse, quum pœna revera esset.

præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterum essent.

CAPUT VII.

Latini, Romanique exercitus descriptio.

8. FEcit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: & præterquam quod custodiæ, vigiliæque, & ordo stationum intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, cum descensum in aciem est, ea severitas profuit. fuit autem civili maxime bello pugna similis. adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana republica, præter animos, erat. Clypeis antea Romanis usi sunt: deinde, postquam 1 stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere: &, quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse. postremo in plures ordines instruebantur. ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. Prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium. manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat. leves autem, qui 2 hastam tantum 3 gesaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, 4 quibus principibus est nomen: hos sequebantur scutati omnes, insignibus maxime armis. hoc XXX. manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis jam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat, earum unamquamque primum pilum vocabant: 5 tribus ex vexillis constabat: vexillum CLXXXVI. homines erant. Primum vexillum 6 triarios ducebat, vete-

1 *Stipendiarii*) *Stipendiarius*, est qui stipendium solvit. Hic vero sumitur pro eo, qui stipendium accipit.

2 *Hastam*) Jaculatoriam.

3 *Gesa*) *Gesum*, sive *Gæsum* telum Gallicum erat totum e ferro.

4 *Quibus Principibus est nomen*) Quia videntur olim principem in acie locum tenuisse.

5 *Tribus ex vexillis constabat*) Unusquisque manipulus, quum tres haberet partes, tria quoque habebat vexilla.

6 *Triarios*) Sic dictos, ex Varrone, quod in acie tertio ordine locabantur.

veteranum militem ſpectatæ virtutis: ſecundum 1 rorarios, minus roboris ætate factiſque: tertium 2 accenſos, minimæ fiduciæ manum: eo & in poſtremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus inſtructus eſſet, haſtati omnium primi pugnam inibant. ſi haſtati profligare hoſtem non poſſent, pede preſſo eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat. 3 haſtati ſequebantur. triarii ſub vexillis conſidebant, 4 ſiniſtro crure porrecto, ſcuta innixa humeris, haſtas ſubrecta cuſpide in terra fixas, haud ſecus, quam vallo ſepta inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud ſatis proſpere eſſet pugnatum, a prima acie ad triarios ſenſim referebantur. Inde, rem ad triarios rediſſe, cum laboratur, proverbio increbuit. Triarii conſurgentes, ubi in intervalla ordinum ſuorum principes & haſtatos recepiſſent, extemplo compreſſis ordinibus velut claudebant vias: unoque continenti agmine, jam nulla ſpe poſt relicta, in hoſtem incedebant. id erat formidoloſiſſimum hoſti, cum, velut victos inſecuti, novam repente aciem exurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in ſingulas legiones trecenis. 5 alterum tantum ex Latino delectu adjiciebatur; qui ea tempeſtate hoſtes erant Romanis, eodemque ordine inſtruxerant aciem. nec vexilla cum vexillis tantum, univerſi haſtati cum haſtatis, principes cum principibus, ſed centurio quoque cum centurione, ſi ordines turbati non eſſent, concurrendum ſibi eſſe ſciebat. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant; Romanus corpore haudquaquam ſatis validus, ceterum ſtrenuus vir, perituſque militiæ; Latinus viribus ingens, bellatorque primus, notiſſi-

1 *Rorarios*) Ita dictos, quod quum leviter armati eſſent, quemdam tantummodo miſſilium velut rorem ſpargerent.

2 *Accenſos*) *Accenſi*, qui ad cenſum legionum extra numerum adſcribebantur.

3 *Haſtati ſequebantur*) In ſecundam aciem poſt Principes recepti.

4 *Siniſtro crure porrecto*) Et genu dextero innixi, ut habetur in c. ſeq.

5 *Alterum tantum*) Alter exercitus priori æqualis.

tissimi inter se, quia semper pares ordines duxerunt. Romano haud satis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab COSS., ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste. isque juvenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit.

CAPUT VIII.

Collatis signis cum Latinis, P. Decius, cernens inclinare cornu, cui ipse praerat, per Valerium Pontificem se pro exercitu devovet: cum, facto impetu, hostes terruisset, Manlio collegæ victoriam restituit.

PUgnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua via ad Veserim ferebat. Romani COSS. prius, quam educerent in aciem,
9. immolaverunt. Decio caput jecinoris a 1 familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioquin acceptam diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega prospere litatum est*. Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. Primo utrinque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius COS. M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope, Valeri, opus est. agedum pontifex publicus populi Romani prai verba, quibus me pro legionibus devoveam*. Pontifex eum togam prætextam sumere jussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exerta, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere: *Jane, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, divi Novensiles, dii Indigetes, divi, quorum est potestas nostrorum, hostiumque, diique manes, vos precor, veneror, 2 veniam peto feroque, uti*

1 *Familiari parte*) In jecinore familiarem partem, & hostilem, distinguebant. Ex illa suos, ex hac hostium eventus colligebant.

2 *Veniam peto feroque*) Hoc a vobis peto, & me jam impetrasse confido.

uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones, auxiliaque hostium mecum diis Manibus, Tellurique devoveo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, maturreque collegæ se devotum pro exercitu nuntiare. ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut cælo missus, piaculum omnis deorum iræ, qui pestem ab suis aversam in hostes ferret. ita omnis terror, pavorque cum illo latus, signa primo Latinorum turbavit, deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacumque equo invectus est, ibi haud secus, quam pestifero sidere, icti, pavebant. ubi vero corruit obrutus telis, inde jam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum 1 fugam, ac vastitatem late fecerunt. Simul & Romani, exolutis religione animis, velut tum primum signo dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: & triarii genu dextro innixi, nutum COS. ad consurgendum 10. expectabant. Procedente deinde certamine, cum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius COS., audito eventu collegæ, cum, ut jus fasque erat, lacrimis non minus, quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset; paulisper addubitavit, an consurgendis jam triariis tempus esset: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere jubet. qui ubi subiere, extemplo Latini, tamquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt: qui aliquamdiu pugna atroci cum & semet ipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum jam rati, perventum-

1 *Fugam ac vastitatem ... fecerunt*] Fugiendo omnia deserta reliquerunt.

tumque ad extremam aciem: tum COS. triariis, *Consurgite nunc*, inquit, *integri adversus fessos, memores patriæ parentumque, & conjugum ac liberorum, memores COS. pro vestra victoria morte occumbentis*. Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviso exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore sublato, 1 principia Latinorum perturbant; hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos, velut inermes, prope intacti evasere; tantaque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præbuere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives 2 sociosque præcipua laus ejus belli penes COSS. fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab deis superis inferisque in se unum vertit; alter ea virtute, eoque consilio in prælio fuit, ut facile convenerit inter Romanos, Latinosque, qui ejus pugnæ memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum prælium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit: postero die inventum inter maximam hostium stragem coopertum telis, funusque par morti, celebrante collega, factum. Illud adjiciendum videtur, licere consuli, dictatorique, & prætori, cum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem devovere. *si is homo qui devotus est, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, &* 3 *piaculum hostia cædi: ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum descendere fas non esse*. sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit, *ni moritur*, 4 *neque suum*, *neque*

1 *Principia Latinorum*) Primam aciem.
2 *Socios*) Samnites intellige.
3 *Piaculum hostiam cædi*) *Cædi hostiam, quæ sit piaculum*.
4 *Neque suum*) Neque sua privata sacra, neque publica.

neque publicum divinum pure faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma, sive cui alii divo vovere volet; sive hostia, sive quo alio volet; jus esto. telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri. Hæc (etsi omnis divini humanique moris memoria 1 abolevit, nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre.

CAPUT IX.

Latini novum contrahunt exercitum: victi se cum Campanis dedunt: utrique agro multantur. T. Manlio in Urbem reverso, nemo ex juventute obviam procedit.

ROmanis, post prælium demum factum, Samnites venisse subsidio, expectato eventu pugnæ, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. & cum jam portis prima signa, & pars agminis esset egressa, nuntio allato de clade Latinorum, cum, conversis signis, retro in urbem rediretur, prætorem eorum, nomine Milionium dixisse ferunt, *pro paulula via magnam mercedem Romanis esse solvendam*. qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, cum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in consiliis Numicius, imperator eorum, affirmando *communem vere Martem belli utramque aciem pari cade prostravisse, victoriaque nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum pratoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cade; trucidatum exercitum omnem; casos hastatos, principesque; stragem & ante signa, & post signa factam; triarios postremo rem restituisse: Latinorum etsi pariter accisa copia sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam: itaque, si videatur eis, se, ex Latinis & ex Volscis populis juven-*

1 *Abolevit*) Exolevit, periit.

menses stativa in agro Antiati habuisset.

CAPUT X.

Latini rebellantes funduntur a Cos. Publilio, qui dictus deinde Dictator fert leges adversas nobilitati.

ANno insigni victoria de tot ac tam poten- U. C.
tibus populis, ad hoc consulum alterius 16.
nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere COSS. T. Æmilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo, neque in similem materiam rerum, & ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quam patriæ memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cujus ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat; Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus. Venerant & ab Lavinio, Antioque auxilia. ubi cum præliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum, castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret: bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit: qua cupiditate offensis patribus, negantibusque, nisi Pedo capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum patres destitit, collega haudquaquam adversante; quia & ipse de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebi divisus) & postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici jussit; Æmilius, 1 cujus tum

1 *Cujus tum fasces erant*) In urbe fasces uni tantum consuli præferebantur, isque cujus fasces erant, præcipua obibat consulatus munia.

tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictator popularis, & orationibus in patres criminosis, fuit, & quod tres leges secundissimas plebi, adversas nobilitati, tulit; unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent; alteram, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent; tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eo ventum sit, ut utrumque plebeium fieri liceret, censor crearetur. plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus, ac dictatore, quam ex victoria eorum, bellicisque rebus foris auctum imperium patres credebant.

CAPUT XI.

Latini ad Sturam, & Pedum caduntur: Latium deinde omne subigitur.

ANno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio COSS. quo insignius omissa res
U.C. Æmilio, superioris anni COS., exprobraretur,
417. Pedum armis, virisque, & omni vi expu-
13. gnandum ac delendum senatus fremit; coactique novi consules 1 omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum, neque pacem pati possent: ad bellum opes deerant: pacem ob agri ademti dolorem aspernabantur. mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne lacessitus Romanus causam belli haberet; &, si cujus oppidi obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. neque tamen nisi admodum a paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes, Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos, Lavinosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se conjungentes ad Sturam flumen Mænius improviso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus maxime valido exercitu, 2 majore mole, quamquam æque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter

1 *Omnibus eam rem præverti*) Id negotium, omnibus aliis postpositis, curare & peragere.

2 *Majore mole ... pugnat*) Majores difficultates in pugna exsuperandas habuit.

inter prælium eruptio oppidanorum fecit : in quos parte exercitus conversa, Camillus non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, cum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quievere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur.

CAPUT XII.

Camillus Consul de victis Latinis ad Senatum refert : pro merito cujusque populi statuitur.

PRius quam comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit. *P. C., quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam deum benignitate, ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedum Sturamque sunt exercitus hostium. oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos solicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel sæviendo, vel ignoscendo potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos, victosque? licet delere omne Latium; vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe usi estis. vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est; quicquid statuere*

placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis. & vestram utique de eis curam quam primum absolvi, & illorum animos, 1 dum expectatione stupent, seu pœna, seu beneficio præoccupari oportet. Nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset: vestrum est decernere, quod
14. *optimum vobis, reique publicæ sit.* Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare; sed, cum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cujusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. relatum igitur de singulis, decretumque. 2 Lanuvinis civitas data: sacraque sua reddita cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini, Nomentanique, & Pedani, eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant: crimenque rebellionis a publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum: & muri dejecti: & senatus inde abductus: jussique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo 3 clarigatio esset; nec prius, quam ære persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet: in agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent: naves inde longæ abactæ: interdictumque mari Antiati populo est, & civitas data. Tiburtes, Prænestinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis, crimen; sed quod, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferata,

1 *Dum expectatione stupent*) Dum expectatio judicii vestri illos velut torpidos defigit.

2 *Lanuvinis municipibus*) *Municipes* ex Gell. l. XVI. c. 13. *sunt cives Romani ex municipiis, suo jure & legibus suis utentes muneris tantum cum populo Romano honorarii participes; unde videntur appellati.*

3 *Clarigatio*) *Clarigatio* hic est jus hominis prehendendi, ita ut corpus ejus quasi pignori opponatur; dum certam pecuniæ summam exolverit.

rata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis connubia, commerciaque, & consilia inter se ademerunt. Campanis equitibus, honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque, & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ: rostrisque earum suggestum in foro extructum adornari placuit: rostraque id templum appellatum.

CAPUT XIII.

Ad defendendos contra Sidicinos Auruncos socios, dicitur Dictator, qui vitio creatus magistratu se abdicat. Minucia Vestalis incesti damnatur.

C. Sulpitio Longo, P. Ælio Pœto COSS. cum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret; inter Sidicinos, Auruncosque bellum ortum. Aurunci a T. Manlio COS. in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit. sed prius, quam consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse: profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam commeasse: quæ nunc Aurunca appellata: mœnia antiqua eorum, urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus COSS. senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici jussit: dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: & cum augures vitio creatum videri dixissent, dictator, magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis suspecta primo propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo; cum decreto eorum jussa esset sacris abstinere, 1 familiamque in potestate habere: facto judicio,

15. U. C. 418.

1 *Familiam, in potestate habere*) Servos retinere in sua potestate.

* al. cio, viva sub terram ad portam Collinam dextera via * stratam defossa scelerato campo. credo ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Qu. Publilius Philo prætor primum de plebe, adversante Sulpitio COS., qui negabat rationem ejus se habiturum, est factus. senatu, cum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in prætura tendente.

* al. strata.

CAPUT XIV.

Devictis Ausonibus, in oppidum, ex iis captum, Cales colonia deducitur.

16. U. C. 419. IN sequens annus, L. Papirio Crasso, Cæsone Duilio COSS., Ausonum magis novo, quam magno bello fuit insignis. Ea gens Cales urbem incolebat: Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prælio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa ejus belli cura patribus: quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. itaque
U. C. 420. omni ope annixi sunt, ut maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Corvum COS. quartum facerent: collega additus Corvo M. Attilius Regulus. &, ne forte casu erraretur, petitum ab consule, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, protectus, cum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus. & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo, peragere inceptum voluit. itaque agerem & vineas egit, turresque muro admovit: quarum usum forte oblata opportunitas prævertit. namque M. Fabius captivus Romanus, cum per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum,

norum, religata ad pinnam muri reste suspensus manibus se demisisset, perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes aggrederetur. nec majore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. præda capta ingens est: præsidioque imposito Calibus, reductæ Romam legiones. COS. ex S. C. triumphavit: & ne Attilius expers gloriæ esset, jussi ambo COSS. adversus Sidicinos ducere exercitum, dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum causa dixerunt L. Æmilium Mamercum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente, COSS. creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. U. C.
Etsi belli pars cum Sidicinis restabat: tamen, 421
ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque S. C., ut duo millia quingenti homines eo scriberentur, triumviros coloniæ deducendæ, agroque dividundo creaverunt, Cæsonem Duilium, T. Quintium, M. Fabium.

CAPUT XV.

Contra Sidicinos Dictator dicitur: is cum vitio creatus magistratu se abdicasset; res redit ad Interregnum: exorta fama Gallici belli cogit Dictatorem dici. Pax cum Alexandro Epeirensi fit: census in Urbe habetur.

NOvi deinde COSS., a veteribus exercitu 17.
accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum, dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos; magistratuque se abdicaverunt. & quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum U. C.
creati COSS. L. Cornelius iterum, & Cn. 422

U. C. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici bel-
423 li pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Poplicola. a quibus cum delectus intentius quam adversus finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis, suspectum erat: eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. ceterum Samnites bellum Alexandri Epeirensis in Lucanos traxit. qui duo populi adversus regem, 1 exscensionem a Pæsto facientem, signis collatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi: tribus propter eos additæ, 2 Mecia, & 3 Scaptia; censores addiderunt, Q. Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore lata, qua civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta.

CAPUT XVI.

Veneficium complurium matronarum deprehenditur: harum plurimæ statim, epotis medicaminibus, pereunt: lex de veneficio primum fertur. Dictator clavi figendi causa dicitur.

18. FOEdus insequens annus seu intemperie cæ-
U. C. li, seu humana fraude fuit, M. Claudio
424 Marcello, C. Valerio COSS. Flaccum Potitumque, varie in annalibus cognomen consulis invenio: ceterum in eo, parvi refert, quid veri sit; illud pervelim (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absumtos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Cum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu morerentur; ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem, indicaturam se causam publicæ pestis professa est,

1 *Exscensionem a Pæsto*) Excensionem in Lucaniam ab ea parte ubi Pæstum est.
2 *Mecia*) A Castro Mæcio.
Scaptia) A Scaptia urbe.

est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad COSS., consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi; matronasque ea venena coquere; &, si sequi extemplo velint, manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia invenerunt. quibus in forum delatis, & ad XX. matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis, Cornelia, ac Sergia, patriciæ utraque gentis, cum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere jussæ, ut se falsum commentam arguerent, spatio ad colloquendum sumto, cum, summoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suamet ipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicaverunt: ex quibus ad CLXX. damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. prodigii ea res loco habita: captisque magis mentibus, quam consceleratis similis visa. Itaque, memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum, eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causa creari placuit. creatus Cn. Quintilius, magistrum equitum L. Valerium dixit: qui fixo clavo, magistratu se abdicarunt.

CAPUT XVII.

Fabraterni, & Lucani in fidem accipiuntur. Privernates, & Fundani, qui, duce Vitruvio Vacco, arma intulerant, vincuntur. Fundanis, quod non esset publico consilio facta defectio, pax datur. Privernum obsidetur.

CReati COSS. L. Papirius Crassus iterum, 19.
L. Plautius Venno. cujus principio anni U. C.
legati ex Volscis Fabraterni, & Lucani Romam 125
venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur: si a Samnitium armis defensi essent, se sub impe-

rio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati: denuntiatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent. valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus socii Fundani, dux etiam Fundanus fuit Vitruvius Vaccus, vir non domi solum, sed etiam Romæ clarus. ædes fuere in palatio ejus, quæ Vacci prata, diruto ædificio, publicatoque solo, appellata. adversus hunc vastantem effuse Setinum, Norbanumque, & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana constare mens: nec, ut longius a castris dimicaret, animus suppetere. vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam prælium aut hostem spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat: & ut levi momento, nec ambigue est victus; ita brevitate ipsa loci, facilique receptu in tam propinqua castra haud ægre militem a multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, cum in castra ruerent, cæsi: primisque tenebris Privernum inde petitum agmine trepido, ut muris potius, quam vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter COS. pervastatis passim agris, prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit: ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit: negant se pro Vitruvio sectamque ejus secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo: quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium indicasse, cum receptaculum fugæ Privernum habuerit, non patriam, Fundos. Priverni igitur hostes populi Romani quærendos, persequendosque esse, qui simul a Fundanis, ac Romanis, 1 utriusque patriæ immemores, defecerint. Fundis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptæ civitatis: orare se consulem, ut bellum

1 *Utriusque patriæ*) Ex Fundorum, & Romæ; qui enim in municipiis nascebantur, ii & Romam & id municipium patriam habebant.

lum ab innoxio populo abstineat: agros, urbem, corpora ipsorum conjugumque, ac liberorum suorum in potestate populi Romani esse, futuraque. Collaudatis Fundanis COS., litterisque Romam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Prius animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, a COS. scribit Claudius; ad CCCL. ex conjuratis vinctos Romam missos: eamque deditionem ab senatu non acceptam: quod egentium atque humilium pœna defungi velle Fundanum populum censuerint. Privernum duobus consulari- 20.
bus exercitibus cum obsideretur, alter COS. comitiorum caussa Romam revocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti.

CAPUT XVIII.

Scriptus contra Gallos exercitus Privernum convertitur: id cum venisset in potestatem, dux defectionis Vitruvius necatur: ejus ædes, quæ Romæ erat, diruitur. Privernatibus, cum esset sententiis in senatu variatum, tandem civitas datur.

Nondum perfunctos cura Privernatis belli, U. C.
tumultus Gallici fama atrox invasit, 420
haud ferme umquam neglecta patribus. Extemplo igitur COSS. novi L. Æmilius Mamercinus, & C. Plautius eo ipso die Kal. Quintilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias jussi: & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus, & sellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Vejosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis ejus quiete a Gallis, Privernum omnis conversa vis. duplex inde fama est. alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, prius quam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis 1 caduceum præferentes permisisse, auctores sunt,

1 *Caduceum*] Virgam pacis indicem, quam ii qui pacem petituri veniebant, gestare præ manibus soliti erant.

Vitruviumque ab suis traditum. Senatus de Vitruvio Privernatibusque consultus, COS. Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari jussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari: ædes ejus, quæ essent in palatio, diruendas, bona [1] Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sangi versus ædem Quirini. De senatu Privernate ita decretum, ut, qui Senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum COS., necato Vitruvio, sociisque ejus noxæ, apud satiatos jam suppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus, *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas & ab diis immortalibus, & a vobis habent, P. C.; quid placet de innoxia multitudine fieri? equidem, etsi mea partes exquirenda magis sententia, quam danda, sunt: tamen, cum videam Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est; quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim*.
21. Cum ipsa per se res anceps esset, prout cujusque ingenium erat, atrocius, mitiusve suadentibus: tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus esset, quam præsentis necessitatis, memor: qui interrogatus a quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret: eam*, inquit, *quam merentur, qui se libertate dignos censent*. cujus cum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Privernatium caussam impugnabant: ut ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret; *Quid si pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis*, inquit, *& fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnam*. Tum vero minari, nec

1 *Semoni Sanco*) *Sancus* idem est ac *dius* sive *deus Fidius*, *Semonem* interpretantur vulgo Heroem, quasi *semihominem*.

nec id ambigue, Privernatem, quidam, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos. pars melior senatus ad meliora responsa trahere, & dicere, *viri, & liberi vocem auditam. an credi posse, ullum populum, aut hominem denique in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutius, quam necesse sit, mansurum? ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati sint; neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit animos, identidem ad 1 principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset a pluribus dicendo, *eos demum, qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant.* Itaque & in senatu causam obtinuere: & ex auctoritate patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina jugera agri acceperunt. U. C. 417

CAPUT XIX.

Fregellas colonia deducitur: Palæpolitanis bellum indicitur: in Samnium quoque, propter res ibi infidas exercitus ducitur.

SEcutus est annus nulla rebelli, domive insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula COSS. præterquam quod Fregellas (Signinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta; & populo 1 visceratio data a M. Flavio in funere matris. Erant qui, per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam, interpretarentur; quod eum, die dicta ab ædilibus, crimine stupratæ matris familiæ absolvisset. Data visceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei causa fuit: tribunatuque plebis, proximis comitiis, absens præsentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est: duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod acco- 22.

1 *Visceratio*) Crudæ carnis distributio.

accolunt, potiere. Primo in insulas Ænariam, & Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc civitas cum suis viribus, tum Samnitium infida adversus Romanos societate freta, sive pestilentiæ, quæ Romanam urbem adorta nuntiabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Cam-
U. C. panum Falernumque incolentes, fecit. Igitur,
428 L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum COSS., fetialibus Palæpolim ad res repetendas missis, cum relatum esset a Græcis, gente lingua magis strenua, quam factis, ferox responsum; ex auctoritate patrum populus Palæpolitanis bellum fieri jussit. Inter COSS. provinciis comparatis, bello Græci persequendi Publilio evenerunt. Cornelius altero exercitu Samnitibus, si qua se moverent, oppositus. fama autem erat, 1 defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. ibi optimum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus. Publilius duo millia
23. Nolanorum militum, & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quam voluntate Græcorum, recepta Palæpoli miserat. Romæ compertum est, delectum indictum a magistratibus; universum Samnium erectum; ac vicinos populos, Privernatem, Fundanumque, & Formianum, haud ambigue solicitari. Ob hæc cum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret; responsum redditur a Samnitibus ferox. ultro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quæ ipsis objicerentur, purgabant: *Haud ullo publico consilio, auxiliove juvari Græcos: nec Fundanum, Formianumve a se solicitatos: quippe minime pœnitere se virium suarum, si bellum placeat: ceterum non posse dissimulare, ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus pop., coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent: eam se contumeliam injuriamque, ni sibi ab iis, qui fecerint,* de-

1 *Defectioni Campanorum imminentes*) Intentos in defectionem Campanorum.

dematur, ipsos omni vi depulsuros esse. Cum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret, *Quid perplexe agimus?* inquit. *Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus: &, Samnis, Romanus ne imperio Italiam regat, decernamus*. Legati Romanorum cum se, non quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent, jam Publilius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; qua ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant.

CAPUT XX.

Publilio, Palæpolitanos obsidenti, imperium prorogatur: dicitur causa comitiorum Dictator: cum esset vitio creatus, res redit ad interregnum.

ITaque cum & comitiorum dies instaret, & Publilium imminentem hostium muris avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud e republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, cum Publilius Philo consulatu abisset, proconsul rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio, quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat, litteræ missæ, ut dictatorem comitiorum causa diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita: quia, vitio ne creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, vitiosum videri dictatorem pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. *nam neque facile fuisse id vitium nosci, cum consul* 1 *oriens nocte* 2 *silentio diceret dictatorem; neque ab consule*

 cui-

1 *Oriens nocte*) Surgens nocte.
2 *Silentio*) *Silentium* dicitur in auspiciis, quod omni vitio caret. Vid. Cic. II. de Div. n. 71.

cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortalium extare, qui se vidisse, aut audivisse quid dicat, quod auspicium dirimeret; neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum? Hæc, aliaque ab tribunis nequicquam jactata: tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex L. Æmilius COSS. creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum: Cursorem in aliis annalibus invenio.

CAPUT XXI.

Alexandri Epeiri regis tristis eventus.

24. U. C. 429 EOdem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam; Alexandrumque Epeiri regem ab exule Lucano interfectum, sortes Dodonæi Jovis eventu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam data 1 dictio erat, caveret Acherusiam aquam, Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari; eoque ocyus transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epeiro, & Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) cum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam, Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, * Bruttiorum coloniam Acerinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes; & trecentas familias illustres in Epeirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosia urbe, imminente Lucanis ac Bruttiis finibus, tres tumulos aliquantum inter se distantes insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret; & ducentos ferme Lucanorum exules circa se pro fidis habebat, ut pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. imbres continui, campis omnibus inundantes, cum

* al. Bruttiorum Terinam.

1 *Dictio*) Responsum oraculi.

cum intercluſiſſent trifariam exercitum a mutuo inter ſe auxilio: duo præſidia, quæ ſine rege erant, improviſo hoſtium adventu opprimuntur; deletiſque eis, ad ipſius obſidionem omnes converſi. inde ab Lucanis exulibus ad ſuos nuntii miſſi ſunt: pactoque reditu promiſſum eſt, regem aut vivum, aut mortuum in poteſtatem daturos. Ceterum cum delectis ipſe, egregium facinus auſus, per medios erumpit hoſtes; & ducem Lucanorum, cominus congreſſum, obtruncat: contrahenſque ſuos ex fuga palatos, pervenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abſtulerat, indicantem iter. quem cum incerto vado tranſiret agmen, feſſus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *jure Acheros vocaris*, inquit. Quod ubi ad aures accidit regis, adjecit extemplo animum fatis ſuis, ſubſtititque, dubius an tranſiret. Tum Sotimus, miniſter ex regiis pueris, quid in tanto diſcrimine periculi cunctaretur, interrogans, indicat Lucanos inſidiis quærere locum: quos ubi reſpexit rex procul grege facto venientes, ſtringit gladium: & per medium amnem tranſmittit equum. jamque in vadum egreſſum eminus veruto Lucanus exul transfigit. lapſum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hoſtium præſidia. ibi fœda laceratio corporis facta. namque, præciſo medio, partem Conſentiam miſere: pars ipſis retenta ad ludibrium; quæ cum jaculis ſaxiſque procul inceſſeretur, mulier una 1 ultra humanarum irarum fidem ſævienti turbæ immiſta, ut parumper ſuſtinerent, precata, flens ait, *virum ſibi liberoſque captos apud hoſtes eſſe: ſperare, corpore regio utcumque multato, ſe ſuos redemturam*. Is finis lacerationi fuit: ſepulturnque Conſentiæ, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris unius; oſſaque Metapontum ad hoſtes remiſſa, inde Epeirum devecta ad Cleopatram uxorem, ſororemque Olympiadem: quarum mater magni Alexandri altera, ſoror altera fuit. Hæc de

1 *Ultra humanarum irarum fidem*) Ultra quam credi poteſt humanam iram progredi.

Alexandri Epeirensis tristi eventu, quamquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

CAPUT XXII.

Lectisternium in Urbe fit. Lucani, & Apuli in amicitiam accipiuntur; cum Samnitibus prospere bellum committitur. Palæpolitani obsidione victi in deditionem veniunt: Publilio triumphus decernitur.

25. EOdem anno lectisternium Romæ, quinto post conditam urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est diis. Novi deinde consules jussu populi cum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum; & ipsi majore conatu, quam adversus Græcos, cuncta parabant: & alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani, atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodemque tempore etiam in Samnio res prospere gesta. Tria oppida in potestatem venerunt, Callife, Rufium, Allifæque. Ager primo adventu COSS. longe, lateque est pervastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat. nam, præterquam quod, interseptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat; fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur; &, velut capti a suismetipsis præsidiis, indigna jam liberis quoque, ac conjugibus, & quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque cum & a Tarento, & Samnitibus fama esset, nova auxilia ventura: Samnitium plus, quam vellent, intra mœnia esse rebantur: Tarentinorum juventutem, Græci Græcos, haud minus, per quos Samniti Nolanoque, quam ut Romanis hostibus resisterent, expectabant. postremo levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius, principes civitatis, communicato inter

inter se consilio, partes ad rem agendam divisere; ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium Philonem venit: &, *quod bonum, faustum, felixque Palæpolitanis, populoque Romano esset, tradere se ait mœnia statuisse. eo facto utrum ab se prodita, an servata patria videatur, in fide Romana positum esse: sibi privatim nec pacisci quicquam, nec petere: publice petere, quam pacisci, magis; ut, si successisset inceptum, cogitaret populus Roman. potius, cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia & temeritate de officio decessum*. Collaudatus ab imperatore, tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites insidebant, accepit: 1 præsidio ei L. Quintius tribunus militum præpositus.
Eodem tempore & Nymphius prætorem Sa- 26.
mnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim, aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum: sed ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque 2 naves deducendas. quod quo maturius fieret, omnis juventus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris, & multitudine semet ipsa impediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, cum summa urbis Romano milite implesset, tolli clamorem jussit, ad quem Græci, signo accepto a principibus, quievere: Nolani per aversam partem urbis, via Nolam ferente, effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos

1 *Præsidio ei*) Huic militum manui.
2 *Naves deducendas*) In mare. Verbum hic proprium, cui opponitur *subducere*.

domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, cum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est; tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Græcorum venit) similius vero facit, ipsos in amicitiam rediisse. Publilio triumphus decretus; quod satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem venisse. duo singularia hæc ei viro primum contigere, prorogatio imperii, non ante in ullo facta, [1] & acto honore, triumphus.

CAPUT XXIII.

Fraude Tarentinorum Lucani ab Romanis deficiunt.

27. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque cum Tarentini rem Palæpolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos: ira atque invidia in Romanos furere, eo etiam, quod Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse, allatum est. *quippe propemodum perventum ad se esse: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hostes, aut domini habendi sint. discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium, eventuque ejus verti: eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam; quando Lucanus defecerit: quem revocari adhuc, impellique ad abolendam societatem Roman. posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Hæc consilia cum apud cupidos rerum novandarum valuissent, ex juventute quidam Lucanorum pretio asciti, clari magis inter populares, quam honesti, inter se multati ipsi virgis, cum corpora nuda intulissent in civium cœtum, vociferati sunt, se, quod castra Romana ingredi ausi essent, ab COS. virgis cæsos, ac prope securi percussos esse. Deformis suapte natura res,

cum

1 *Et acto honore triumphus*) Et triumphus post exactum magistratum, cum antea nemo nisi in magistratu triumphasset.

cum speciem injuriæ magis, quam doli præ se ferret; concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: & alii circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque etiam sanos 1 consternante animos, decernitur, ut societas cum Samnitibus renovetur, legatique ad eam rem mittantur. repentina res quia, quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat; coacti a Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere, cæci fraude & ira nihil recusarunt. dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissa omni de se potestate, nihil ultra, quam ut pœniteret frustra, restabat.

CAPUT XXIV.

Propter insignem L. Papirii libidinem, & crudelitatem in C. Publilium creditorem suum, plebs nexu liberatur.

EO anno plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum est, 2 quod ligari nexi desierunt. mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui cum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset; quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt; &, florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus; dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minus territare, atque identidem admonere fortunæ; postremo, cum ingenuitatis magis, quam præsentis conditionis memorem videret, nudari jubet, verberaque afferri. quibus laceratus juvenis cum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris, ingens vis hominum, cum ætatis miseratione atque

1 *Consternante*) Ad furorem incitante.
2 *Quod ligari nexi desierunt*) Quod in servitutem dari creditoribus debitores desierunt.

atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis, liberumque suorum respectu, in forum, atque inde, agmine facto, ad curiam concurrit. & cum COSS. tumultu repentino coacti senatum vocarent, introeuntibus in curiam patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die, ob impotentem injuriam unius, ingens vinculum fidei: jussique COSS. ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus, aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus obnoxium esset. ita nexi soluti: cautumque in posterum, ne necterentur.

CAPUT XXV.

Contra Vestinos, qui cum Samnitibus arma conjunxerant, Brutus Cos. exercitum educit: contra Samnites, cum alter Cos. Furius Camillus morbo impediretur, dicitur Dictator L. Papirius Cursor.

29. EOdem anno cum satis per seipsum Samni-
tium bellum, & defectio repens Lucanorum,
auctoresque defectionis Tarentini solicitos ha-
berent patres; accessit, ut & Vestinus popu-
lus Samnitibus sese conjungeret. quæ res sicut
eo anno sermonibus magis passim hominum
jactata, quam in publico ullo concilio est: ita
U.C. 430. insequentis anni COSS. L. Furio Camillo ite-
rum, Junio Bruto Scævæ, nulla prior potior-
que visa est, de qua ad senatum referrent.
& quamquam nova res erat, tamen tanta cu-
ra patres incessit, ut pariter eam susceptam ne-
glectamque timerent: ne aut impunitas eorum
lascivia superbiaque, aut bello pœnæ expetitæ
metu propinquo, atque ira concirent finitimos
populos. Et erat genus omne abunde bello Sa-
mnitibus par, Marsi, Pelignique, & Marru-
cini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes
habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in
præsentia videri potuit majoris animi, quam
consilii. sed eventus docuit, fortes fortunam ju-
vare. Bellum ex auctoritate patrum populus
adversus Vestinos jussit; provincia ea Bruto,

Samnium

Samnium Camillo forte evenit. exercitus utroque ducti, & cura tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterum alterum COS. L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit; jussusque dictatorem dicere rei gerendæ causa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem: a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius.

CAPUT XXVI.

Vestini a Bruto Cos. prælio obteruntur: in Samnio, cum L. Papirius Dictator reversus ab exercitu in urbem esset ad auspicia repetenda, Q. Fabius Magister equitum, occasione inductus, contra edictum ejus, prospere pugnat.

AB altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu, gestum est. nam & pervastavit agros, & populando atque urendo tecta hostium sataque, in aciem invitos extraxit: & ita prælio uno accidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed jam, ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ urbium, mœnibusque se defensuri. postremo oppida quoque vi oppugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum, aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer prælio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam. utriusque urbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit. in Samnium 30.
incertis itum auspiciis est: cujus rei vitium, non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, a pullario monitus, cum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denuntiavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum consereret. Fabius, cum, post profectionem dictatoris, per exploratores comperisset,

periisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset; seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse; seu occasione bene gerendæ rei inductus, exercitu instructo, paratoque, profectus ad Imbrinium (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. Ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo, si affuisset dictator, res melius geri potuerit. non dux militi, non miles duci defuit. eques etiam, auctore L. Cominio Tr. milit., qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. per arma, per viros late stragem dedere. secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata, dictatore absente, bis rem egregie gestam. apud antiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur. in quibusdam annalibus tota res prætermissa est.

CAPUT XXVII.

Q. Fabius audiens, Dictatorem, cujus edictum violaverat, iratum venire, salutem suam exercitui commendat.

MAgister equitum, ut ex tanta cæde multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id deorum cuipiam fuit: seu credere libet, Fabio auctore eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Litteræ quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minime cum eo communicantis laudem. Ita certe dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram, tristitiamque. misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit, tum vero, non Samnitium magis legiones, quam majestatem dictatoriam, & disciplinam militarem a magistro equitum victam

& ever-

& eversam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. itaque plenus minarum, iræque profectus in castra cum maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventus sui potuit. præcurrerant enim ab urbe, qui nuntiarent dictatorem avidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem. Fabius, concione extemplo advocata, obtestatus milites est, ut, *qua virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cujus ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia; iratum virtuti alienæ felicitatique furere, quod se absente * res egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos, victoriam esse: imperium dictitare spretum; tamquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc invidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne se absente moveri possent: & nunc id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio non inermes, non manci milites fuerint; quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset, qui sibi, devictis hostibus, republica bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum, & tunc victori minetur? Neque illum magistro equitum infestiorem, quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse: si posset, in omnes sæviturum fuisse: quia id nequeat, in unum sævire: etiam invidiam, tamquam ignem, summa petere: in caput consilii, in ducem incurrere. Si se simul cum gloria rei gestæ extinxissent, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. proinde adessent in sua causa omnium libertati. si consensum exercitus eumdem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, & salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. postremo se vitam fortunasque*

* al. res publica.

tunasque

tunasque suas illorum fidei, virtutique permittere. Clamor e tota concione ortus, uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis.

CAPUT XXVIII.

Cum videretur Dictator de Q. Fabio magistro equitum sumturus supplicium, ille Romam profugit; ibi, cum neque causa, neque patris obtestationes ab obstinata Dictatoris ira eum tutarentur, populi precibus donatur.

HAud multo post dictator advenit, classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quaero*, inquit, *de te, Q. Fabi, cum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei COSS., regia potestas, pratores, iisdem auspiciis, quibus COSS., creati; aequum censeas, nec ne, magistrum equitum dicto audientem esse? itemque illud interrogo; cum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus respublica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis diis agerem? simul illud, qua dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego hac interrogo? cum, si ego tacitus abiissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem mea dirigenda tua sententia fuerit. quin tu respondes, vetuerimne te quicquam rei me absente agere? vetuerimne signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem, disciplinamque majorum, & numen deorum, ausus es cum hoste confligere? Ad hac, qua interrogatus es, responde: extra ea, cave, vocem emittas. Accede lictor*. Adversus quæ singula Q. Fabio cum respondere haud facile esset; & nunc quereretur eumdem accusatorem capitis sui, ac judicem esse; modo, vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum posse, vocife-

rare-

raretur; purgaretque se invicem, atque ultro accusaret: tunc Papirius, redintegrata ira, spoliari magistrum equitum, ac virgas & secures expediri jussit. Fabius fidem militum implorans, lacerantibus vestem lictoribus, ad triarios, tumultum jam in concionem miscentes, sese recepit. inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi forte tribunali steterant, quia subjecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum; neu cum eo exercitum damnaret. extrema concio, & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem; nec procul seditione aberant. ne tribunal quidem satis quietum erat. legati circumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret: *satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet; neu* 1 *unico juveni, neu patri ejus, clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam inureret ignominiam*. cum parum precibus, parum causa proficerent; *intueri sævientem concionem* jubebant; *ita irritatis militum animis subdere ignem, ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ ejus: neminem id Q. Fabio,* 2 *pœnam deprecanti suam, vitio versurum, sed dictatori; si occæcatus ira infestam multitudinem in se pravo certamine movisset. postremo, ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se jusjurandum dare paratos esse, non videri e repub. in Q. Fabium eo tempore animadverti*. His vocibus cum in se magis incitarent dictatorem, quam magistro equitum placarent, jussi de tribunali descendere legati: &, 33. silentio nequicquam per præconem tentato, cum, præ strepitu ac tumultu nec ipsius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur, nox, velut in prælio, certamini finem fecit. magister equitum jussus postero die adesse, cum omnes affirmarent infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa exacerbatum-

1 *Unico juveni*) Juveni, cujus virtus singularis esset.
2 *Pœnam deprecanti suam*) *Deprecatur*, qui precatur ne quid sibi, adiive contingat.

batumque, clam ex castris Romam profugit: &, patre auctore M. Fabio, qui ter jam COS. dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, cum maxime conquereretur apud patres vim atque injuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. iterata deinde contentio est: & prehendi Papirius Fabium jussit. ubi cum, deprecantibus primoribus patrum, atque universo senatu, perstaret in incœpto immitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem*, inquit, *apud te nec auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, a te ipso nominati, valet; nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ deorum iras placant: tribunos plebis appello, & provoco ad populum:* 1 *eumque tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus judicium, judicem fero, qui certe unus plus, quam tua dictatura, potest, polletque. videro, cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur. quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum cum ascendisset, deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, *Bene agis*, inquit, *cum eo nos deduci jussisti, unde & privati vocem mittere possemus.* Ibi primo non tam perpetuæ orationes, quam altercatio, exaudiebantur. vicit deinde strepitum vox & indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec a se quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem violatum: Papirium, tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. quantum interesset inter moderationem antiquorum, & novam superbiam crudelitatemque? dictatorem Quintium Cincinnatum in L. Minutium COS. ex obsidione a se ereptum, non ultra sævisse, quam ut lega-*

1 *Eum ... tibi ... judicem fero*) Ei, tamquam judici, ut te sistas postulo.

Legatum eum ad exercitum pro COS. relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contemta sua senectute & auctoritate, fœdissimo cum eventu pugnasset, non solum in præsentia moderatum ira esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet; sed, cum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu data, socium sibi imperii delegerit. nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem umquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia eos multaret: capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore * *nullum ad eam diem esse: nunc ducibus populi Romani, qua ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & justissimos meritis triumphos intentari. quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quam ut verberaret, necaretque? Quam conveniens esse, propter Q. Fabii victoriam civitatem in lætitia, in supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem Deum delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu pop. Rom. intuentem Capitolium, atque arcem, deosque ab se duobus præliis haud frustra advocatos? quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore?* Hæc simul jurgans, querens, deum hominumque fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum lacrimis agebat. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunitium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera, 34. *imperium invictum populi Romani, & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum, pro numine semper observatum, & Manliana imperia, & posthabita filii caritas publicæ utilitati jactabantur. Hoc etiam L. Brutum conditorem Romanæ libertatis antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, & senes faciles de alieno imperio spreto, tamquam rei parvæ, disci-*

* al. nullo.

disciplina militaris eversa juventuti gratiam facere: se tamen perstaturum in incœpto: nec ei, qui adversus dictum suum turbatis religionibus, ac dubiis auspiciis pugnasset, quicquam ex justa pœna remissurum. majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate: L. Papirium nihil de ejus jure diminuturum. optare ne potestas tribunitia, inviolata ipsa, violet intercessione sua Romanum imperium; neu populus Romanus in se potissimum dictatorem & jus dictaturæ extinguat. quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravum populi judicium nequicquam posteros accusaturos: cum, polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus COS., non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo deorum vereacundiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint, exauctorent: infrequentia deserant signa: neque conveniant ad edictum; nec discernant, interdiu, nocte, æquo, iniquo loco, jussu, injussu imperatoris pugnent; & non signa, non ordines servent; latrocinii modo cæca, & fortuita, pro solemni & 1 sacrata, militia sit. Horum criminum vos reos in omnia sæcula offerte, tribuni plebis: vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fa-
35. *bii objicite.* Stupentes tribunos, & suam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani ad preces & obtestationem versus, ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret. tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano, veniam adolescentiæ Q. Fabii daret: satis eum pœnarum dedisse. jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius, contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habet*, inquit, *Quirites. vicit disciplina militaris: vicit imperii majestas: quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc*

1 *Sacrata*) Militia sacrata habebatur ob sacramentum militare.

haec diem essent. non noxa eximitur Qu. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed noxa damnatus, donatur populo Romano; donatur tribunitiæ potestati, precarium, non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quam, qua paulo ante exultabas, victoria: vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. mecum, ut voles, reverteris in gratiam: Pop. Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis. Cum se nihil morari magistrum equitum pronuntiasset; digressum eum 1 templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis T. Manlii, videbatur.

CAPUT XXIX.

Commisso a Papirio Dictatore cum Samnitibus prælio, infensi ejus severitati milites victoriam impediunt: quibus cum dexteritate conciliatis, hostes denuo Dictator aggressus, subigit, ac de illis triumphat.

FOrte ita eo anno evenit, ut, quotiescumque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram, timeret. itaque frumentatores cum circumventi ex insidiis cæsi loco iniquo essent: creditum vulgo est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienavit a dictatore militum animos, jam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset; & quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset. Postquam dictator, præposito in urbe 36.
L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit: neque civibus satis lætus adventus ejus fuit, nec hostibus quicquam attulit ter-

1 *Templo*) Rostris.

terroris. namque postero die, seu ignari venisse dictatorem, seu, adesset, an abesset, parvi facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse pro haud dubio habitum sit; ita instruxit aciem loco, ac subsidiis, ita omni arte bellica firmavit. cessatum a milite: ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret, temperandum ingenium suum esse, & severitatem miscendam comitati. itaque, adhibitis legatis, ipse 1 circum saucios milites inferens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogitans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, & 2 præfectis demandabat. rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubia spe sua militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, qua duxit prædæ spes, victor exercitus; perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam privatum compendium in hostem acuebat. His
37. cladibus subacti Samnites pacem a dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, & annuum stipendium darent; cum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei, virtutique causam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus. Dictator triumphans urbem est ingressus: & cum se dictatura abdicare vellet, jussu patrum, prius, quam abdicaret, COSS. creavit,

1 *Circum saucios milites*) Omnes saucios milite. ex ordine circumiens.

2 *Præfectis*) Præfectis sociorum, qui jure & potestate tribunis militum pares erant.

vit, C. Sulpitium Longum iterum, Q. Æmilium Cerretanum. Samnites, infecta pace, 431
quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt: nec earum ipsarum sancta fides fuit; adeo postquam Papirium abisse magistratu nuntiatum est, arrecti ad bellandum animi sunt.

CAPUT XXX.

Samnitibus deficientibus, & Apulis arma inferuntur. Lata a Flavio tribuno pleb. lex de pœna Tusculanorum, cum illi Romam adveniam impetrandam venissent, antiquatur.

C. Sulpitio, Q. Æmilio (Aulium quidam annales habent) COSS., ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. utroque exercitus missi. Sulpitio Samnites, Apuli Æmilio sorte evenerunt. Sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium vix a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta; ager Apulus, Samniumque evastatum: hostes nec hic, nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque, & portæ plena armatorum fuerint. & cum concursatum, clamatumque ad arma omnibus locis esset; prima luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit judicium. M. Flavius Tr. pleb. tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur, quorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit. ea multitudo, veste mutata, & specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens. plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum, valuit. Tribus omnes, præter Polliam,

antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari: conjuges, liberosque sub corona, lege belli, venire: memoriamque ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum ætatem, constat; nec quemquam ferme ex Pollia tribu candidatum 1 Papiriam ferre solitum.

CAPUT XXXI.

Samnites ingenti prælio ab A. Cornelio Arvina Dictatore superati, res ex fœdere repetitas Romanis reddunt.

38. INsequenti anno, Qu. Fabio, L. Fulvio COSS.,
U.C. A. Cornelius Arvina dictator, & M. Fabius
432. Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli, (conducta enim pretio a finitimis juventus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: cum subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri; nec dissimulabant orta luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit; ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere, propter propinquitatem castrorum, potuit. eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec lucesceret, prælio abstineret. ne pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. eques luce demum ausus incursare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem assecutus: & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris communiri jussit. Id vero, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque ubi neque eundi,

1 *Papiriam ferre*) Tribus Papiriæ suffragium impetrare.

di, neque manendi copiam esse videt; instrui aciem, impedimentis ex agmine remotis. instruunt contra & hostes, & animis & viribus pares. auxerat id maxime animos, quod, ignari [1] loco iniquo, non hosti cessum, velut fugientes ac territos, terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquandiu æquavit pugnam, jam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die, ab hora diei tertia ad octavam, ita anceps dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. in suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis, [2] sine respiratione, ac respectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem ultimam, aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant: cum subito Samnitium equites, cum, turma una longius provecta, accepissent impedimenta Romanorum, procul ab armatis, sine præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ impetum faciunt. quod ubi dictatori trepidus nuntius attulit, *sine modo*, inquit, *sese præda præpediant*. alii deinde super alios, diripi passim, ferrique fortunas militum vociferabantur. Tum magistro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi*, *ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris: aggredere, quod inter prædandum omni multitudini evenit, dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum præda onerant, cæde inermes: cruentamque illis prædam redde. mihi legiones, peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus*. Equitum acies, 39.
qualis quæ esse instructissima potest, invecta in dissipatos impeditosque hostes, cæde omnia replet. inter sarcinas omissas repente, objacentes pedibus fugientium, consternatorumque equorum, neque pugnæ, neque fugæ satis potentes cæduntur. tum deleto prope equitatu hostium,

1 *Loco iniquo, non hosti cessum*) Ideo cessisse Romanos, quod in loco iniquo essent, non quod hostem timerent.

2 *Sine ... respectu*) Ita ut nemo retrorsum oculos flecteret.

M. Fabius, circumductis paululum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens & Samnitium animos terruit; & dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites; tribunos, 1 principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur, &, quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primis erat in conspectu: & Cornelius respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. quod ubi auditum simulque visum est, adeo repente laboris per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e castris signum pugnæ accepissent, concitaverint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum peditumque vim potuit. partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. pedes restantes, ac circumventos cecidit: ab equite fugientium strages est facta: inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum prælium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus suscepto, infestioribus merito diis, quam hominibus, nihil prospere agerent: expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse: id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant sanguine.* audebantque jam quidam nominare auctores armorum. unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis, potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. de eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *ut Brutulus Papius Romanis dederetur; & cum eo præda omnis Romana captivique ut Romam mitterentur; quæque res per fetiales ex fœdere repetitæ essent, secundum jus fasque restituerentur.* Fetiales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime: ipse mor-

1 *Principes ... ordinum*) Præcipuos ordinum ductores, primores centurionum.

morte voluntaria ignominiæ se, ac supplicio
subtraxit. Placuit cum corpore bona quoque e-
jus dedi. nihil tamen earum rerum, præter ca-
ptivos, ac si qua cognita ex præda sunt,
acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit dedi-
tio. dictator ex S. C. triumphavit. Hoc bel-
lum a COSS. bellatum quidam auctores sunt,
eosque de Samnitibus triumphasse; Fabium etiam
in Apuliam processisse, atque inde magnas præ-
das egisse. Nec discrepat, quin dictator eo an- 40.
no A. Cornelius fuerit. id ambigitur, belline
gerendi causa creatus sit, an ut esset, qui ludis
Romanis, quia L. Plautius prætor gravi mor-
bo forte implicitus erat, 1 signum mittendis
quadrigis daret: functusque eo haud sane memo-
randi imperii ministerio, se dictatura abdicaret.
nec facile est, aut rem rei, aut auctorem aucto-
ri præferre. Vitiatam memoriam funebribus
laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum
familia ad se quæque famam rerum gestarum,
honorumque fallente mendacio trahunt. inde
certe & singulorum gesta, & publica moni-
menta rerum confusa: nec quisquam æqualis
temporibus illis scriptor extat, quo satis certo
auctore stetur.

1 *Signum mittendis quadrigis*) Signum, quo dato quadrigæ e carceribus emissæ corriperent Circi spatia.

DECADIS PRIMÆ

LIBER NONUS.

CAPUT I.

Samnites, non impetrata ab Romanis pace, hortante C. Pontio, parant se bello defendere.

Equitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio COSS. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium Herennii filium habuerunt, [1] patre longe prudentissimo natum,
1. primum ipsum bellatorem, ducemque. Is, ubi
U.C. legati, qui ad dedendas res missi erant, pace
433. infecta redierunt; *ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est, quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cælestium fuit. satis scio, quibuscumque diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ a nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem spretam. quid enim ultra fieri ad placandos deos, mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli jure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia vivos non potuimus, perfunctos jam fato dedidimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid diis arbitris debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum judicem feram? neminem neque populum, neque privatum fugio. Quod si nihil cum potentiore juris humani relinquitur inopi; at ego ad deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam: & precabor, ut iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint; quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia do-*

[1] *Patre longe prudentissimo*) Viros enim sapientissimos cognorat, Archytam & Platonem, teste Cic. de Sen. n. 41.

domini deditionem exsatient; placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaque viscera nostra praebuerimus. Justum est bellum, Samnites, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla, nisi in armis, relinquitur spes. Proinde cum rerum humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam adversis agant diis; pro certo habete, priora bella adversus deos magis, quam homines, gessisse; hoc, quod instat, ducibus ipsis diis gesturos.

CAPUT II.

Exercitus Romanus, ducibus T. Veturio, & Sp. Postumio, apud Caudinas Furcas, in locum arctum, unde spes evadendi non erat, a Samnitibus fraude pertrahitur.

HÆc non læta magis, quam vera, vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra quam potest occultissime locat: inde ad Calatiam, ubi jam COSS. Romanos, castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit; pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet præsidiis: ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apulia esse; Luceriam omnibus copiis circumsedere; nec procul abesse, quin vi capiant. Jam & is etiam rumor ante, de industria vulgatus, venerat ad Romanos: sed fidem auxere captivi, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis: simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret. ea modo, qua irent, consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ; altera præter oram superi maris patens apertaque; sed quanto tutior, tanto fere longior; altera per Furculas Caudinas, brevior. sed ita natus locus est. saltus duo alti, angusti, silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se juncti. jacet inter eos satis patens, clausus in medio, campus, herbiduus, aquosusque: per quem medium iter est. sed ante quam venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt: & aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porro pergas,

per alium saltum altiorem, impeditioremque evadendum. In eum campum via alia per cavam rupem Romani demisso agmine, cum ad alias angustias protinus pergerent, septas dejectu arborum, saxorumque ingentium objacentem molem invenere. cum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur. citati inde retro, qua venerant, pergunt repetere viam. eam quoque clausam sua obice, armisque inveniunt. sistunt inde gradum sine ullius imperio. stuporque omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios, cum alterum quisque magis mentis compotem ac consilii ducerent, diu immobiles silent. deinde ubi prætoria consulum erigi videre, & expedire quosdam utilia operi: quamquam ludibrio fore munientes, perditis rebus ac spe omni ademta cernebant; tamen, ne culpam malis adderent, pro se quisque, nec hortante ullo, nec imperante, ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant, sua ipsi opera, laboremque irritum, *præterquam* quod hostes superbe increpabant, cum miserabili confessione eludentes. ad COSS. mœstos, ne advocantes quidem in consilium, quando nec consilio nec auxilio locus esset, sua sponte legati ac tribuni conveniunt: militesque in prætorium versi, opem, quam vix dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.
3. Querentes magis, quam consultantes, nox oppressit. cum pro ingenio quisque fremerent: alius, *per obices viarum*, alius *per adversa montium, per silvas, qua ferri arma poterant, eamus. Modo ad hostem pervenire liceat, quem per annos jam prope XXX. vincimus; omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti.* alius, *quo, aut qua eamus? num montes moliri sede sua paramus? dum hæc imminebunt juga, qua tu ad hostem venies? armati, inermes, fortes, ignavi, pariter omnes capti, atque victi sumus. ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet.* His invicem sermonibus, qua cibi, qua quietis immemor nox traducta est.

CA-

CAPUT III.

Clauso intra saltum Romano exercitu, cum dubitarent Samnites, quid consilii esset capiendum, ab iis consultus Herennius, Pontii ducis pater, suadet, ut omnes vel incolumes dimittant, vel occidant.

NE Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus. itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris, per litteras consulendum censent. jam is gravis annis non militaribus solum, sed civilibus quoque abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi, consiliique. Is ubi accepit ad Furculas Caudinas, inter duos saltus, clausos exercitus Romanos: consultus ab nuntio filii censuit omnes inde quam primum inviolatos dimittendos. quæ ubi spreta sententia est, iterumque, eodem remeante nuntio, consulebatur; censuit ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt: quamquam filius ipse in primis jam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur; tamen consensu omnium victus est, ut ipsum in consilium acciret. Nec gravatus senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret, causas tantum adjiceret. *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque. altero consilio, in multas ætates, quibus amissis duobus exercitibus haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre: tertium nullum consilium esse.* Cum filius aliique principes percontando * exquirerent, *quid si media via consilium caperetur, ut & dimitterentur incolumes, & leges iis jure belli victis imponerentur? Ista quidem sententia*, inquit, *ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis. ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat: vivet semper in pectoribus illorum, quicquid istic præsens necessitas* inu[...]

* al. exsequerentur.

iuſſerit: neque eos ante multiplices pœnas a vobis quieſcere ſinet. Neutra ſententia accepta,
4. Herennius domum e caſtris eſt reveꝺus.

CAPUT IV.

Cum pacem petentibus Romanis Pontius fœdus turpe ſponderet, ceteris ſtupentibus, L. Lentulus legatus, ut illud accipiatur, ſuadet.

ET in caſtris Romanis cum fruſtra multi conatus ad erumpendum capti eſſent, & jam omnium rerum inopia eſſet, victi neceſſitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: ſi pacem non impetrarent, uti provocarent ad pugnam. Tum Pontius *debellatum eſſe*, reſpondit; *& quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri ſcirent, inermes cum ſingulis veſtimentis ſub jugum miſſurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore, ſi agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur; ſuis inde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum ſe eſſe fœdus cum COSS. ferire; ſi quid eorum diſpliceat, legatos jam redire ad ſe vetuit*. Hæc cum legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium ſubito exortus eſt, tantaque mœſtitia inceſſit, ut non gravius accepturi viderentur, ſi nuntiaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam eſſe. Cum diu ſilentium fuiſſet; nec COSS. aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam neceſſarium hiſcere poſſent: tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat, *Patrem meum*, inquit, *COSS., ſæpe audivi memorantem, ſe in Capitolio unum non fuiſſe auctorem ſenatui redimendæ auro a Gallis civitatis: quando nec foſſa valloque ab ignaviſſimo ad opera ac muniendum hoſte clauſi eſſent; & erumpere ſi non ſine periculo magno, tamen ſine certa pernicie poſſent. quod ſi, ut illis decurrere ex Capitolio armatis in hoſtem licuit, (quo ſæpe modo obſeſſi in obſidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoſte copia eſſet; non mihi paterni animi indoles in conſilio dando deeſſet. equidem mortem pro patria præclaram eſſe fateor, & me*

& me vel devovere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me immittere hostes paratus sum. sed hic patriam video, hic, quicquid Romanarum legionum est: quæ nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte sua servent? tecta urbis dicat aliquis, & mœnia, & eam turbam, a qua urbs incolitur. imo hercule produntur magis ea omnia, deleto hoc exercitu, non servantur. quis enim ea tuebitur? imbellis videlicet atque inermis multitudo? tam hercule, quam a Gallorum impetu defendit. an Vejis exercitum, Camillumque ducem implorabunt? Hic omnes spes opesque sunt: quas servando, patriam servamus; dedendo ad necem, patriam deserimus, ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est: sed ea caritas patriæ est, ut tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista, quantacumque est, indignitas: & pareatur necessitati, quam ne dii quidem superant. Ite COSS., redimite armis civitatem, quam auro majores vestri redemerunt.

CAPUT V.

Facta cum Samnitibus per sponsionem pace, datisque obsidibus sexcentis equitibus Romanis, exercitus ita e saltu educitur, ut omnes inermes sub jugum mittantur.

COSS. profecti ad Pontium in colloquium, 5 cum de fœdere victor agitaret, negarunt injussu populi fœdus fieri posse, nec sine fetialibus, cærimoniaque alia solemni. itaque non, ut vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed 1 per sponsionem facta est. quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset, aut obsidibus, ubi precatione res transigitur; per quem populum fiat quominus legibus dictis stetur, ut eum ita Jupiter feriat, quemadmodum a fetialibus porcus feriatur? Spoponderunt COSS., legati, quæstores, tribuni militum: nominaque omnium, qui spoponderunt, extant: ubi, si ex fœdere acta

1 *Per sponsionem*) Spondentibus tantum consulibus, legatis, quæstoribus, tribunis, fœdus factum iri.

acta res esset, præterquam duorum fetialium non extarent. & propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam DC. equites imperati, qui capite luerent, si pacto non staretur. tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegravit luctum in castris consulum adventus: ut vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent; quorum ignavia fœdius inde, quam venissent, abituri: *illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foveam missos*. alii alios intueri: contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaque corpora hosti. Proponere sibimet ipsi ante oculos jugum hostile, & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermium iter. inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum urbes reditum in patriam, ac parentes: quo sæpe ipsi, majoresque eorum triumphantes venissent. *se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequicquam arma, nequicquam vires, nequicquam animos datos*. Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præceperant animis. Jam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire jussi, & primi traditi obsides, atque in custodiam abducti. tum a COSS. abire lictores jussi, paludamentaque detracta, tantam inter ipsos, qui paulo ante eos execrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, ut suæ quisque conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ majestatis velut ab nefando spectaculo averteret oculos. Primi COSS. prope seminudi sub jugum missi. tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus; tum deinceps singulæ legiones. Circumstabant armati hostes exprobrantes, eludentesque: gladii etiam plerisque intentati: & vulnerati quidam, necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. ita traducti sub jugum, &, quod pene gravius erat, per hostium oculos.

6.

CA-

CAPUT VI.

Romani exercitus, post fœdam deditionem abeuntis, mœstus habitus.

CUm ex saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum primum lucem aspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. itaque cum ante noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum, & quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua, omnium egeni, corpora humi prostraverunt. quod ubi est Capuam nuntiatum, evicit miseratio justa sociorum superbiam ingenitam Campanis. confestim insignia sua COSS., fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt: & venientibus Capuam cunctus senatus populusque obviam egressus, justis omnibus hospitalibus, privatisque & publicis fungitur officiis: neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, & alloquia non modo sermonem elicere, sed ne ut oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. Adeo super mœrorem pudor quidam effugere colloquia & cœtus hominum cogebat. Postero die cum juvenes nobiles, missi a Capua ut proficiscentes ad finem usque Campani agri prosequerentur, revertissent, vocatique in curiam, percontantibus majoribus natu, *multo sibi mœstioris & abjectioris animi visos* referrent: *adeo silens, ac prope mutum agmen incessisse: tacere indolem illam Romanam, ablatosque cum armis animos: non reddere salutem, non salutantibus dare responsum: non hiscere quemquam præ metu potuisse: tamquam ferentibus adhuc cervicibus jugum, sub quod emissi essent. habere Samnites victoriam non præclaram solum, sed etiam perpetuam: cepisse enim eos non Romam, sicut ante Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem, ferociamque.* Cum hæc dicerentur, audirenturque, & deploratum pene Romanum nomen in concilio sociorum fidelium esset: dicitur Offilius Calavius Ovi filius clarus genere factisque,

tum etiam ætate verendus, *longe aliter se habere rem* dixisse: *silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse: aut se Romana ignorare ingenia; aut silentium illud Samnitibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum; Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus, quam Romanis, tristiorem memoriam fore. quippe suos quemque eorum animos habiturum, ubicumque congressuri sint: saltus Caudinos non ubique Samnitibus fore.*

CAPUT VII.

Tristis in Urbe mœstitia ex facta ab exercitu cum Samnitibus ignominiosa pace: de hac cum relatum a consulibus esset, Sp. Postumius, qui dux ejus exercitus fuerat, suadet, ut eorum deditione, quorum culpa deforme fœdus ictum fuerat, liberetur.

27. JAm & Romæ sua infamis clades erat. *obsessos* primum audierunt: tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quam periculi, nuntius fuit. ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam fœde factam acceperunt: extemploque sine ulla publica auctoritate * concessum in omnem formam luctus est. Tabernæ circa forum clausæ: justitiumque in foro sua sponte cœptum prius, quam indictum: 1 lati clavi, annuli aurei positi: pene mœstior exercitu ipso civitas esse: nec ducibus solum, atque auctoribus, sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare urbe tectisve accipiendos. quam concitationem animorum fregit adventus exercitus, etiam iratis miserabilis. non enim tamquam in patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in urbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, ut postero, atque insequentibus diebus nemo eorum fo-

* al. co-ifen-sum

1 *Lati clavi*) *Latus clavus* erat tunica purpureis quibusdam in modum clavorum, latis & amplis, orbibus, vel intextis, vel insutis, ornata. Hic erat senatorum insigne: ut *angustus clavus*, equitum.

forum aut publicum aspicere vellet. Consules in privato abditi, nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum senatus consulto est, ut dictatorem dicerent comitiorum causa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Æmilium Pœtum magistrum equitum. quibus vitio creatis suffecti M. Æmilius Pappus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. nec per eos comitia habita: & quia tædebat populum omnium magistratuum ejus anni, res ad interregnum rediit. interreges Q. Fabius Maximus, M. Vale- U.C.
rius Corvus. is COSS. creavit Q. Publilium 434.
Philonem, & L. Papirium Cursorem iterum, haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent. Quo creati 8.
sunt die, eo (sic enim placuerat patribus) magistratum inierunt, solemnibusque S. C. perfectis, de pace Caudina retulerunt & Publilius, penes quem fasces erant, *Dic, Spuri Postumi*, inquit. Qui ubi surrexit, eodem illo vultu, quo sub jugum missus erat, *Haud sum ignarus*, inquit, *COSS., ignominiæ, non honoris causa me primum excitatum, jussumque dicere non tamquam senatorem, sed tamquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosæ pacis. Ego tamen, quando neque de noxa nostra, neque de pœna retulistis; omissa defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum, necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam: quæ sententia testis erit, mihi ne, an legionibus vestris pepercerim, cum me seu turpi, seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quando injussu populi facta est, non tenetur populus Romanus: nec quicquam ex ea, præterquam corpora nostra, debentur Samnitibus. Dedamur per fetiales nudi, vinctique: exolvamus religione populum, si qua obligavimus; ne quid divini, humanive obstet, quo minus justum piumque de integro ineatur bellum. interea COSS. exercitum scribere, armare, educere placet; nec prius ingredi hostium fines, quam omnia justa in deditionem nostram perfecta erunt. Vos, dii immortales, precor, quæsoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Veturium COSS. cum*

Samni-

Samnitibus prospere bellum gerere ; at vos satis habeatis vidisse nos sub jugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes: novos COSS., legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit homines, ut modo vix crederent illum eumdem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset ob iram diremtæ pacis. cum omnes laudibus modo prosequentes virum, in sententiam ejus pedibus irent; tentata paulisper intercessio est ab L. Livio, & Q. Mælio Tr. pl. qui *neque exolvi religione populum* ajebant *deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur; neque se pro eo, quod, spondendo pacem, servassent exercitum populi Romani, pœnam ullam meritos esse; neque ad extremum, cum sacrosancti essent, dedi hostibus, violarive*
9. *posse*. Tum Postumius, *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos salva religione potestis: dedetis deinde & istos sacrosanctos, cum primum magistratu abierint: sed, si me audiatis, prius, quam dedantur, hic in Comitio virgis cæsos, hanc jam ut intercalata pœna usuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exolvi religione populum: id istos, magis ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo juris fetialium expers est, qui ignoret? Neque ego inficias eo, patres conscripti, tam sponsiones, quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos* 1 *juxta divinas religiones fides humana colitur: sed injussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare; deditum populum Romanum vos tribuni diceretis? & hanc urbem, templa, delubra, fines, aquas Samnitium esse?*

Omitto

1 *Juxta divinas religiones*) Eodem modo, eadem reverentia, ac divinæ religiones.

Omitto deditionem; quoniam de sponsione agitur. Quid tandem, si spopondissemus urbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? Dii meliora, inquis. atqui non indignitas rerum, sponsionis vinculum levat. si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest. Et ne illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, COS., an dictator, an prætor spoponderit. & hoc ipsi etiam Samnites judicaverunt, quibus non fuit satis COSS. spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec a me nunc quisquam quæsiverit, quid ita spoponderim; cum id nec consulis jus esset; nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrii, nec pro vobis, qui nihil mandaveratis, possem. Nihil ad Caudium, patres conscripti, humanis consiliis gestum est: dii immortales & vestris, & hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cavimus: & illi male partam victoriam male perdiderunt, dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacumque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum arcessunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo de pace ac fœdere agere? tridui iter expeditis erat. interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent. ea demum sponsio esset, quam populi jussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam ut & illi velut somnio lætiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequicquam eluderentur, & nostrum exercitum eadem, quæ impedierat, fortuna expediret: vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponsio interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret. quid enim vobiscum, patres conscripti, quid cum populo Romano actum est? quis 1 vos appellare potest? quis se a vobis dicere deceptum? hostis? an civis? Hosti nihil spopondistis: civem neminem spondere pro vobis jussistis.

1 *Vos appellare*) Vos quodammodo in jus vocare?

sistis. Nihil ergo vobis, nec nobiscum est, quibus nihil mandastis, nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, 1 rei satis locupletes in id, quod nostrum est, in id, quod præstare possumus, corpora nostra, & animos: in hæc sæviant; in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos plebis attinet; consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur: nos interim, T. Veturi, vosque ceteri, civilia hæc capita luenda sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma.

CAPUT VIII.

Sp. Postumius cum omnibus, qui ad Furculas Caudinas turpe fœdus spoponderant, ad publicam fidem liberandam Samnitibus deditus non recipitur.

20. MOvit patres conscriptos tum causa, tum auctor, nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebis, ut se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdicaverunt: traditique fetialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam affulsisse civitati visa est. Postumius in ore omnium erat: eum laudibus ad cælum ferebant: devotioni P. Decii COS., aliis claris facinoribus æquabant: *emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio, & opera: ipsum se cruciatibus, & hostium iræ offerre; piaculaque pro populo Romano dare.* Arma cuncti spectant & bellum. 2 *en umquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* In civitate ira odioque ardente delectus omnium prope voluntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite novæ legiones: ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi fetiales ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent: manus post tergum vinciri. Cum apparitor, verecundia majestatis, Postumium laxe vinciret, *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum ubi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fetialis ita verba fecit. *Quandoquidem hice homi-*

1 *Rei satis locupletes*) Debitores idonei solvendo. *Reus* dicitur quicumque debet.
2 *En umquam*) Numquamne.

homines injussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem 1 *noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* ** al. noxam. Hæc dicenti fetiali Postumius genu femur quanta maxime poterat vi, perculit, & clara voce ait, *se Samnitem civem esse, illum legatum: fetialem a se contra jus gentium violatum: Romanos eo justius bellum gesturos.* 11. Tum Pontius, *nec ego istam deditionem accipiam*, inquit: *nec Samnites ratam habebunt. quin tu, Spuri Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro iis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te nunc captum victori cum qua potes fide restituis? populum Romanum appello: quem si sponsionis ad Furculas Caudinas facta pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septa fuerunt. nemo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua: quicquid pridie habuerunt, quam in colloquium est ventum, habeant. tum bellum: & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudietur. ea vero fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Numquam ne causa* 2 *defiet, cur victi pacto non stetis? obsides Porsenæ dedistis: furto eos subduxistis. Auro civitatem a Gallis redemistis: inter accipiendum aurum cæsi sunt. Pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat. Hoc fide, hoc fœderibus, hoc fetialibus cerimoniis dignum erat, ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes: ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? Hoc tu, A. Corneli, hoc vos fetiales juris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos*

1 *Noxam nocuerunt*) Culpam commiserunt. Al. *noxa*.
2 *Defiet*) Deerit, a verbo *desferi*, *defio*. Al. *deficiet*.

quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror: nec moror, quominus in civitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fetialem genu perculit: ita dii credent Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse; & a Samnite legatum Romanum violatum; eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? & vix pueris dignas ambages, senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I, lictor, deme vincla Romanis; moratus sit nemo, quo minus, ubi
12. *visum fuerit, abeant.* Et illi quidem forsitan & publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse, & sero ac nequicquam laudare senis Pontii utraque consilia: inter quæ se media lapsos, victoriæ possessionem pace incerta mutasse, & beneficii, & maleficii occasione amissa pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. adeoque nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret: & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse, & vicisse crederent Romanum.

CAPUT IX.

Fusis Samnitibus, & sub jugum missis a Papirio Cursore, receptisque sexcentis equitibus, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii aboletur.

INter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit: quam aliquamdiu æquam, &

& quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit; quod vocem audiri præconis passi sunt, incolumem abiturum qui arma posuisset. Ea spes remisit a certamine animos, & passim arma jactari cœpta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit: tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor. quos circumdatos igni, nequicquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. COSS. inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio subsistit adversus 1 Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos: quod nec ad Luceriam ire, ne a tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. itaque in aciem copias 13. ducunt. adversus quos Publilius COS. cum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit. Ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore poscentium pugnam, nulla adhortatio imperatoris audita est. suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium, urgentes signiferos; & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. nihil illic imperatoriæ artis ordinibus, aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. itaque non fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit. ibi plus, quam in acie, sanguinis, ac cædis factum: prædæque pars major

1 *Caudinas legiones*) Samnitium exercitum, qui ad Caudium rem gesserat.

major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio COS. locis maritimis pervenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitium magis injuriis & odio, quam beneficio ullo populi Romani. nam Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contemto cultu molliore, atque, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, 1 aut interjecta inter Romam & Arpos penuria rerum omnium, exclusos a commeatibus absumsisset. Tum vero profectos inde ad Luceriam juxta obsidentes obsessosque inopia vexavit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, ceterum adeo exigue, ut militi occupato stationibus vigiliisque, & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret: interdum occursu hostium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare. & obsessis, prius quam alter COS. victore exercitu advenit, & commeatus ex *montibus Samnitium* invecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia adventus *Publilii* fecit; qui obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat: itaque cum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Lu-
14. ceriam castra habebant, undique contractis viribus signa cum Papirio conferre. Per id tempus parantibus utrisque se ad prælium, legati Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus, Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoque eo, cum tempus omne in apparatu consumsisset, collocutus de re haud dubia, 2 signum pugnæ proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ assolent, cum acie dimicandum est, COSS., Tarentini legati occursare, responsum expectantes: quibus Papirius ait; *Auspicia secunda esse*, Ta-

1 *Aut interjecta*) Supple, illa regio.
2 *Signum pugnæ*) Tunicam purpuream.

Tarentini, *pullarius nuntiat*: *litatum præterea est egregie*: *auctoribus diis*, *ut videtis*, *ad rem agendam proficiscimur*. Signa inde ferri jussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quæ suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret. Samnites ex parte altera cum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, cum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, *se in auctoritate Tarentinorum manere*, *nec descendere in aciem*, *nec extra vallum arma ferre*: *deceptos potius*, *quodcumque casus ferat*, *passuros*, *quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur*. Accipere se omen COSS. ajunt, & eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant. Ipsi inter se partitis copiis succedunt hostium munimentis: & simul undique adorti, cum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent: nec virtus modo insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere: & pro se quisque, non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent, memorantes, cædunt pariter resistentes, fusosque; inermes atque armatos; servos, liberos; puberes, impuberes; homines, jumentaque. nec ullum superfuisset animal, ni COSS. receptui signum dedissent, avidosque cædis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minime cuiquam militum COSS. odio in hostes cessisse*, *aut cessuros*; *quin duces sicut belli*, *ita insatiabilis supplicii futuros fuisse*, *ni respectus equitum sexcentorum*, *qui Luceriæ obsides tenerentur*, *præpedisset animos*; *ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret*, *perdere prius*, *quam perire optantes*. Laudare ea milites, lætarique obviam itum iræ suæ esse: fateri omnia patienda potius, quam pro-

deretur salus tot principum Romanæ juventu-
15. tis. Dimissa concione consilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius COS. ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam infessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebatur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad COS. Romanum, *ut, receptis equitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione*. His Papirius ita respondit, *debuisse eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub jugum misissent, consulere quid victis paciscendum censeret. ceterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre, maluerint*, nuntiare Luceriam jussit, *arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent: militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum, ulciscentem illatam, non novam inferentem ignominiam*. nihil recusatum. septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque, quæ ad Caudium amiserant: &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est. siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus invenitur) Pontius Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret COSS. ignominiam, sub jugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror obscurum esse de hostium duce dedito, missoque sub jugum. id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ ignominiæ, haud sciam an justissimo triumpho ad eam ætatem, secundum Furium Camillum, triumphaverit, an COS. Papirii præcipuum id decus sit.

CA-

a *Haud sciam an*] Fortasse.

CAPUT X.

Ferentani debellantur: re prospere gesta cum Satricanis, qui defecerant, Samnitium præsidium, quod in eorum Urbe erat, opprimitur. De Samnitibus sub jugum missis triumphat Papirius Cursor: hujus viri elogium adjicitur.

SEquitur hunc errorem alius error: Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugillanus, & in cognomine erratum sit. Convenit jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo prælio debellavit: urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam cum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus; legatisque missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, *nisi præsidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad se remearent*: plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis injectum. Itaque subinde cum exequerentur quærendo a consule legati, *quonam se pacto paucos, & infirmos crederet præsidio tam valido & armato vim allaturos?* ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus præsidium in urbem accepissent, discedunt: ægreque impetrato ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se ferri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant: una cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores: altera fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. pars altera cum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset, 1 enuntiare consuli satis

U. C. 435

16.

 ha-

Enuntiare) Hoc verbum proprie dicitur de iis qui arcana produnt. Al. *nuntiare*.

habuit, qua noctis hora, quaque porta, & quam in viam egressurus hostis foret. altera, quibus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam COSS. aperuerunt, 1 armatosque clam hostes in urbem acceperunt. ita duplici proditione & præsidium Samnitium, infessis circa viam silvestribus locis, nec opinato oppressum est: & ab urbe plena hostium clamor sublatus: momentoque unius horæ Samnis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate COS. erant. qui quæstione habita, quorum opera defectio esset facta; quos sontes comperit, virgis cæsos securi percussit; præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesque sub jugum missos, auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen avo jam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: & seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi vinique eumdem capacissimum: nec cum ullo asperiorem, quia ipse invicti ad laborem corporis esset, fuisse militiam pediti pariter equitique: equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris. quibus ille, *Ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne utique dorsum demulceatis cum ex equis descendetis*. Et vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios, civesque. Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem: quem cum inambulans ante tabernaculum vocari jussisset, lictorem expedire securim jussit. Ad quam vocem exanimi stante Prænestino, *Agedum lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*, perfusumque ultimi supplicii metu, multa dicta, dimisit. Haud dubie illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana staret. quin eum parem de- stina-

1 *Armatosque clam hostes*) Hi hostes sunt ipsi Romani.

ftinarant animis magno Alexandro ducem, & arma, Asia perdomita, in Europam vertisset.

CAPUT XI.

Injecta Alexandri Magni mentione, qui in hæc tempora incidit, æstimatis populi Romani viribus, quæ nunc sunt, colligit, non tam facilem ei, si in Italiam trajecisset, futuram fuisse victoriam de populo Rom., quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio subjecerat.

NIhil minus quæsitum a principio hujus operis videri potest, quam ut plus justo 17. ab rerum ordine declinarem; varietatibusque distinguendo opera, & legentibus velut diverticula amœna, & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium; ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. ea & singula intuenti, & universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile præstat invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum: sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens, quod in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum: Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompejum, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos; nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos, quibus COSS. aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpitium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Marcum Curium. deinceps ingentes sequuntur

sistis. Nibil ergo vobis, nec nobiscum est, quibus nihil mandastis; nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus, 1 rei satis locupletes in id, quod nostrum est, in id, quod præstare possumus, corpora nostra, & animos: in hæc sæviant; in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos plebis attinet; consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur: nos interim, T. Veturi, vosque ceteri, civilia hæc capita luenda sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma.

CAPUT VIII.

Sp. Postumius cum omnibus, qui ad Furculas Caudinas turpe fœdus spoponderant, ad publicam fidem liberandam Samnitibus deditus non recipitur.

20. MOvit patres conscriptos tum causa, tum auctor, nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebis, ut se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdicaverunt: traditique fetialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc facto senatus consulto, lux quædam affulsisse civitati visa est. Postumius in ore omnium erat: eum laudibus ad cælum ferebant: devotioni P. Decii COS., aliis claris facinoribus æquabant: *emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio, & opera: ipsum se cruciatibus, & hostium iræ offerre; piaculaque pro populo Romano dare.* Arma cuncti spectant & bellum. 2 *en umquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?* In civitate ira oundique ardente delectus omnium prope voluntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite novæ legiones: ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi fetiales ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus jubent: manus post tergum vinciri. Cum apparitor, verecundia majestatis, Postumium laxe vinciret, *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, ut justa fiat deditio?* Tum ubi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fetialis ita verba fecit. *Quandoquidem hice homi-*

1 *Rei satis locupletes*) Debitores idonei solvendo. *Reus* dicitur quicumque debet.
2 *En umquam*) Numquamne.

homines injussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atque ob eam rem 1 noxam nocuerunt; ob eam rem, quo populus Romanus scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo. Hæc dicenti fetiali Postumius genu femur quanta maxime poterat vi, perculit, & clara voce ait, *se Samnitem civem esse, illum legatum: fetialem a se contra jus gentium violatum: Romanos eo justius bellum gesturos.* ** al. noxam.

11. Tum Pontius, *nec ego istam deditionem accipiam*, inquit: *nec Samnites ratam habebunt. quin tu, Spuri Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro iis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te nunc captum victori cum qua potes fide restituis? populum Romanum appello: quem si sponsionis ad Furculas Caudinas facta pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septa fuerunt. nemo quemquam deceperit: omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua: quicquid pridie habuerunt, quam in colloquium est ventum, habeant. tum bellum: & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudietur. ea vero fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem habuimus, geramus bellum: nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Numquam ne causa 2 defiet, cur victi pacto non stetis? obsides Porsenæ dedistis: furto eos subduxistis. Auro civitatem a Gallis redemistis: inter accipiendum aurum cæsi sunt. Pacem nobiscum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem juris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones servatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat. Hoc fide, hoc fœderibus, hoc fetialibus cerimoniis dignum erat, ut tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas, tot cives incolumes: ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? Hoc tu, A. Corneli, hoc vos fetiales juris gentibus dicitis? Ego vero istos,* quos

1 *Noxam nocuerunt*) Culpam commiserunt. Al. *noxa*.
2 *Defiet*) Deerit, a verbo *defieri*, *defio*. Al. *deficiet*.

quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror: nec moror, quominus in civitatem obligatam sponsione commissa, iratis omnibus diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fetialem genu perculit: ita dii credent Samnitem civem Postumium, non civem Romanum esse; & a Samnite legatum Romanum violatum; eo vobis justum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? & vix pueris dignas ambages, senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I, lictor, deme vincla Romanis; moratus sit nemo, quo minus, ubi
12. *visum fuerit, abeant*. Et illi quidem forsitan & publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse, & sero ac nequicquam laudare senis Pontii utraque consilia: inter quæ se media lapsos, victoriæ possessionem pace incerta mutasse, & beneficii, & maleficii occasione amissa pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere. adeoque nullo dum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret: & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse, & vicisse crederent Romanum.

CAPUT IX.

Fusis Samnitibus, & sub jugum missis a Papirio Cursore, receptisque sexcentis equitibus, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitii abo-letur.

INter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato adventu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus utrosque usque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit: quam aliquamdiu æquam,

&

& quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adjuvabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit; quod vocem audiri præconis passi sunt, incolumem abiturum qui arma posuisset. Ea spes remisit a certamine animos, & passim arma jactari cœpta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit: tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pavor. quos circumdatos igni, nequicquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt. COSS. inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit adversus 1 Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos: quod nec ad Luceriam ire, ne a tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. itaque in aciem copias 13.
ducunt. adversus quos Publilius COS. cum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem advocari jussit. Ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore poscentium pugnam, nulla adhortatio imperatoris audita est. suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium, urgentes signiferos; & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisque inde gladiis esset, pila, velut dato ad id signo, abjiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. nihil illic imperatoriæ artis ordinibus, aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. itaque non fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidem suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit. ibi plus, quam in acie, sanguinis, ac cædis factum: prædæque pars major

1 *Caudinas legiones*) Samnitium exercitum, qui ad Caudium rem gesserat.

major ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio COS. locis maritimis pervenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitium magis injuriis & odio, quam beneficio ullo populi Romani: nam Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contemto cultu molliore, atque, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset, 1 aut interjecta inter Romam & Arpos penuria rerum omnium, exclusos a commeatibus absumsisset. Tum vero profectos inde ad Luceriam juxta obsidentes obsessosque inopia vexavit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, ceterum adeo exigue, ut militi occupato stationibus vigiliisque, & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret: interdum occursu hostium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare & obsessis, prius quam alter COS. victore exercitu advenit, & commeatus ex montibus Samnitium invecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia adventus *Publilii* fecit; qui obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. itaque cum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Lu-
14. ceriam castra habebant, undique contractis viribus signa cum Papirio conferre. Per id tempus parantibus utrisque se ad prælium, legati Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus, Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnaturos. Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit: accitoque eo, cum tempus omne in apparatu consumsisset, collocutus de re haud dubia, 2 signum pugnæ proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ assolent, cum acie dimicandum est, COSS., Tarentini legati occursare, responsum expectantes: quibus Papirius ait; *Auspicia secunda esse*, *Ta-*

1 *Aut interjecta*) Supple, illa regio.
2 *Signum pugnæ*) Tunicam purpuream.

Tarentini, pullarius nuntiat: litatum praeterea est egregie: auctoribus diis, ut videtis, ad rem agendam proficiscimur. Signa inde ferri jussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quae suarum impotens rerum prae domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere aequum censeret. Samnites ex parte altera cum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, cum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari, *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre: deceptos potius, quodcumque casus ferat, passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur.* Accipere se omen COSS. ajunt, & eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant. ipsi inter se partitis copiis succedunt hostium munimentis: & simul undique adorti, cum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atque in fossas proruerent: nec virtus modo insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos, castra invasere: & pro se quisque, non haec Furculas, nec Caudium, nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossae arcerent, memorantes, caedunt pariter resistentes, fusosque; inermes atque armatos; servos, liberos; puberes, impuberes; homines, jumentaque. nec ullum superfuisset animal, ni COSS. receptui signum dedissent, avidosque caedis milites e castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem irae confestim oratio habita est, ut doceretur miles, *minime cuiquam militum COSS. odio in hostes cessisse, aut cessuros; quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriae obsides tenerentur, praepedisset animos; ne desperata venia hostes caecos in supplicia eorum ageret, perdere prius, quam perire optantes.* Laudare ea milites, laetarique obviam itum irae suae esse: fateri omnia patienda potius, quam pro-

deretur ſalus tot principum Romanæ juventu-
15. tis. Dimiſſa concione conſilium habitum, omnibuſne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius COS. ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione una populos aut vi ſubegit, aut conditionibus in ſocietatem accepit. Papirio quoque, qui obſeſſor Luceriæ reſtiterat, brevi ad ſpem eventus reſpondit. nam inſeſſis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio ſubvehebatur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præſidio erant, legatos miſere ad COS. Romanum, *ut, receptis equitibus, qui cauſæ belli eſſent, abſiſteret obſidione*. His Papirius ita reſpondit, *debuiſſe eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos ſub jugum miſiſſent, conſulere quid victis paciſcendum cenſeret. ceterum, quoniam ab hoſtibus in ſe æqua ſtatui, quam in ſe ipſi ferre maluerint*, nuntiare Luceriam juſſit, *arma, ſarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent: militem ſe cum ſingulis veſtimentis ſub jugum miſſurum, ulciſcentem illatam, non novam inferentem ignominiam*. nihil recuſatum. ſeptem millia militum ſub jugum miſſa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus ſignis armiſque, quæ ad Caudium amiſerant: &, quod omnia ſuperabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis cuſtodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione ſubita rerum clarior victoria populi Romani eſt. ſiquidem etiam (quod quibuſdam in annalibus invenitur) Pontius Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret COSS. ignominiam, ſub jugum cum ceteris eſt miſſus. Ceterum id minus miror obſcurum eſſe de hoſtium duce dedito, miſſoque ſub jugum. id magis mirabile eſt ambigi, Luciuſne Cornelius dictator cum L. Papirio Curſore magiſtro equitum eas res ad Caudium, atque inde Luceriam geſſerit, ultorque unicus Romanæ ignominiæ, haud ſciam an juſtiſſimo triumpho ad eam ætatem, ſecundum Furium Camillum, triumphaverit, an COS. Papirii præcipuum id decus ſit.

CA-

a *Haud ſciam an*) Fortaſſe.

CAPUT X.

Ferentani debellantur: re prospere gesta cum Satricanis, qui defecerant, Samnitium præsidium, quod in eorum Urbe erat, opprimitur. De Samnitibus sub jugum missis triumphat Papirius Cursor: hujus viri elogium adjicitur.

SEquitur hunc errorem alius error: Cursor ne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cerretano iterum ob rem bene gestam Luceriæ continuato magistratu consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugillanus, & in cognomine erratum sit. Convenit jam inde per consules reliqua belli perfecta. Aulius cum Ferentanis uno secundo prælio debellavit: urbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis, in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem gessit. nam cum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus; legatisque missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab consule redditum esset, *nisi præsidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad se remearent*: plus ea voce, quam armis illatis, terroris colonis injectum. Itaque subinde cum exequerentur quærendo a consule legati, *quonam se pacto paucos, & infirmos crederet præsidio tam valido & armato vim allaturos?* ab iisdem consilium petere jussi, quibus auctoribus præsidium in urbem accepissent, discedunt: ægreque impetrato ut de ea re consuli senatum, responsaque ad se ferri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant: una cujus principes erant defectionis a populo Romano auctores: altera fidelium civium. certatum ab utrisque tamen est, ut ad reconciliandam pacem consuli opera navaretur. pars altera cum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset, ¹ enuntiare consuli satis ha-

U. C. 435

16.

Enuntiare) Hoc verbum proprie dicitur de iis qui arcana produnt. Al. *nuntiare*.

ſtinarant animis magno Alexandro ducem, & arma, Aſia perdomita, in Europam vertiſſet.

CAPUT XI.

Injecta Alexandri Magni mentione, qui in hæc tempora incidit, æſtimatis populi Romani viribus, quæ nunc ſunt, colligit, non tam facilem ei, ſi in Italiam trajeciſſet, futuram fuiſſe victoriam de populo Rom., quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio ſubjecerat.

NIhil minus quæſitum a principio hujus operis videri poteſt, quam ut plus juſto ab rerum ordine declinarem; varietatibuſque diſtinguendo opera, & legentibus velut diverticula amœna, & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus ſæpe tacitis cogitationibus volutavit animum, eas evocat in medium; ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, ſi cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copiæ & virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas, potens. ea & ſingula intuenti, & univerſa, ſicut ab aliis regibus gentibuſque, ita ab hoc quoque facile præſtat invictum Romanum imperium. Jam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuiſſe Alexandrum: ſed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adoleſcens, quod in incremento rerum, nondum alteram fortunam expertus, deceſſit. Ut alios reges claros duceſque omittam, magna exempla caſuum humanorum: Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid niſi longa vita, ſicut Magnum modo Pompejum, vertenti præbuit fortunæ? Recenſeam duces Romanos; nec omnes omnium ætatum, ſed ipſos eos, quibus COSS. aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpitium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Curſorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Marcum Curium. deinceps ingentes ſequuntur 17.

 viri,

viri, 1 si Punicum Romano prævertisset bellum, seniorque in Italiam trajecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem, quæ in Alexandro, erat animi ingeniique: tum disciplina militaris, jam inde ab initiis urbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella: ita deinde exactores regum, Junii, Valeriique: ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii: ita Furius Camillus: quem juvenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Corvus, insignes ante milites, quam duces? Cessissent Decii devotis corporibus in hostem ruentes? Cessisset Papirius Cursor, illo corporis robore, illo animi? Victus esset consiliis juvenis unius, ne singulos nominem, senatus ille, 2 quem qui ex regibus constare dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit. Id vero erat periculum, ne solertius, quam quivis unus ex iis, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugnæ eligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non jam cum Dario rem esse dixisset: quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, in purpuram atque aurum, oneratum fortunæ suæ apparatibus, prædam verius, quam hostem, nihil aliud, quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ, per quam temulento agmine comessabundus incessit, visus illi habitus esset, saltus Apuliæ, ac montes Lucanos cernenti, & vestigia recentia domesticæ cladis: ubi avunculus ejus, nuper Epeiri
18. rex, Alexander absumtus erat. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus; quarum nemo intolerantior fuit. Qui si ex habitu novæ fortunæ, novique (ut ita dicam) ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur; Dario

1 *Si Punicum*) Si Alexander prius cum Pœnis bellum, quam cum Romanis gessisset,

2 *Quem qui ex regibus*) Hic fuit Cineas, Pyrrhi regis legatus.

rio magis similis, quam Alexandro, in Italiam venisset, & exercitum Macedoniæ oblitum, degenerantemque jam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, & desideratas humi jacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus: & fœda supplicia: & inter vinum & epulas cædes amicorum: & vanitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret acrior? quid si trux ac præfervida ira? (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nulla ne hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod levissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne majestatem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere non potuerit populus Rom.: & adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines; id quod ex monimentis orationum patet; adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus etsi nullo bello, multis tamen præliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit: non intelligunt se unius hominis res gestas, & ejus juvenis, cum populi jam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, cum ex hac parte sæcula plura numerentur, quam ex illa anni: plus in tam longo spatio, quam in ætate XIII. annorum fortuna variaverit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Romanos duces nominem, quibus numquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum, fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit. Et quo sint mirabiliores, quam Ale-

xander, aut quisquam alius rex: denos, vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit: ab Tr. pl. delectus impediti sunt: post tempus ad bella ierunt: ante tempus comitiorum causa revocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc pravitas impedimento, aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At hercule reges non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset: & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset: imo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Romani multi fuissent Alexandro vel gloria, vel rerum magnitudine pares: 1 quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret, mo-
19. reretur que. Restat, ut copiæ copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur ejus ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. itaque in omni defectione sociorum Latini nominis, urbano prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni, quinique exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adjunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Æquis, & omni Campania, & parte Umbriæ, Etruriæque, & Picentibus, & Marsis, Pelignisque ac Vestinis, atque Apulis, adjunctaque omni ora Græcorum inferi maris a Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Ostia tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello invenisset hostes. Ipse trajecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum: hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adjunxisset gentes, impedimen-

1 *Quorum suo quisque fato*) ut, viveretne ille an moreretur, reipublicæ parum interesset.

mentum magis, quam auxilium traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset; Alexandro (quod postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti exercitus consenuisset. Arma, clypeus, 1 sarissæque illis: Romano scutum, majus corpori tegumentum, & pilum, haud paulo, quam hasta, vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, ordines servans: sed illa phalanx immobilis & unius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans, facilis partienti, quacumque opus esset, facilis jungenti. Jam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prælio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas, & Indos, & imbellem Asiam quæsisset, & cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epeiri regem Alexandrum, mortifero vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso juvene cum sua conferentem. Equidem, cum per annos quatuor & viginti primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad unum bellum. Et forsitan cum & fœderibus vetustis juncta Punica res Romanæ esset; & timor par adversus communem hostem duas potentissimas armis virisque urbes armaret; simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non equidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem adversus Antiochum, Philippum, & Persen, 2 non modo cum clade ulla, sed ne cum periculo quidem suo. 3 Absit invidia verbo, & 4 civilia bella sileant. numquam ab equite hoste, numquam a pedite, numquam aperta acie, numquam æquis utique, numquam iniquis locis laboravimus. 5 Equitem, sagit-

1 *Sarissæ*) Prælongæ hastæ, Macedonum propriæ.
2 *Non modo cum clade ulla.*) Non modo non.
3 *Absit invidia vero*) Liceat nobis, sine invidiæ metu, ex vero gloriari.
4 *Civilia bella sileant*) De his bellis non fiat mentio.
5 *Equitem*) Numerosum equitatum.

sagittas, saltus impeditos, avia commeatibus loca, gravis armis miles timere potest, mille acies graviores, quam Macedonum atque Alexandri, avertit; avertetque, modo sit perpetuus hujus, qua vivimus, pacis amor, & civilis cura concordiæ.

CAPUT XII.

Samnites inducias, Apuli fœdus impetrant: Præfecti primum creati Capuæ ad res ibi stabiliendas leges a Romanis accipiunt: duæ tribus adduntur, Ufentina, & Falerina.

20. U.C. 436 M. Fossius, Flaccinator inde, & L. Plautius Venno COSS. facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de fœdere renovando legati cum senatum humi strati movissent, rejecti ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces. Itaque de fœdere negatum: induciæ biennii, cum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio COS. datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum præfecti Capuæ creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: cum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petiissent. Et 1 duæ Romæ additæ tribus, 2 Ufentina, ac 3 Falerina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli ad novos COSS., C. Junium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam fœdus petitum venerunt. Pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores, id audacter spondendo, impetraverunt, ut fœdus daretur: neque ut æquo tamen fœdere, sed ut in ditione populi Romani essent. Apulia perdomita (nam Acheronto quoque valido oppido Junius potitus erat) in Lucanos perrectum. Inde repentino adventu Æmilii COS. Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina, fama per socios vulgavit: Antiatibus quoque, qui se sine legibus cer-

U.C. 437

1 *Duæ ... additæ tribus*) Tuncque una & triginta tribus factæ.

2 *Ufentina*) Ab Ufente fluvio in Volscis.

3 *Falerina*) Ab agro Falerno, ut videtur.

certisque magistratibus agere querebantur, dari ab senatu ad jura statuenda ipsius 1 coloniæ patroni. Nec arma modo, sed jura etiam Romana late pollebant.

CAPUT XIII.

Samnites, ut oppugnatam a L. Æmilio Dictatore Saticulam defendant, rebellant: fusi, iterum defensionem aggrediuntur: commisso prælio, utrinque clades accipitur.

C. Junius Bubulcus, & Q. Æmilius Barbula 21.
C. COSS. exitu anni non COSS. ab se crea- U. C.
tis, Sp. Nautio & M. Popillio, ceterum dicta- 438
tori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is cum L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi caussam Samnitibus dedit. duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis magno exercitu coacto, ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit. hinc Saticulani magno cum tumultu patefactis repente portis in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, justo mox prælio inito Romanos urgent: & quamquam anceps dimicatio erat, tamen utrinque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumveniendum cepit, & 2 diversa statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra mœnia compulit. tum totam aciem in Samnites obvertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: & spe abjecta Saticulæ tuendæ, Plistiam ipsi, socios Romanorum, ut parem dolorem hosti redderent, circumsidunt. Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. COSS. novi L. Papirius Cursor quartum, & Q. Publilius Philo quartum, sicut superiores, Romæ manserunt: Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum ad

1 *Coloniæ patroni*) Urbes enim, ac postea provinciæ etiam & regna patronos Romæ habebant.

2 *Diversa statuit signa*) Obversam utrinque in host. aciem.

ad Saticulam cum supplemento venit. Neque enim Samnites ad Plistiam manserant; sed, accitis ab domo novis militibus, multitudine freti castra eodem, quo ante, loco posuerunt, lacessentesque prælio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hostium versus, 1 id bellum tantum ducere, quod urbem oppugnabat; securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret. eo ferocius obequitare Samnites vallo, neque otium pati. Et cum jam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Aulius Cerretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum evectus, summovit hostem. Tum in minime pertinaci genere pugnæ 2 sic fortuna exercuit opes, ut insignis utrinque clades, & clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator ægre patiens, quo tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prælium integravit. in quem, insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, ut fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata est multitudo. omnes, qui circa erant, in Aulium, temere invectum per hostium turmas, tela conjecerunt; fratrique præcipuum decus ulti Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo, magistrum equitum, plenus mœroris atque iræ trucidavit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ciciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est: coactique idem Samnites facere; & repentina acies circa corpora ducum pedestre prælium iniit; quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Aulii corpus, mista cum dolore lætitia, victores in castra referunt.

C A-

1 *Id bellum tantum ducere.*) Id tantummodo pro bello habebat, quod urbem oppugnaret. Al. *tanti*.

2 *Sic fortuna*) Sic fortuna exercuit vim suam.

CAPUT XIV.

Ducitur ad Soram, quæ ad Samnites defecerat, Rom. exercitus : illinc factus obviam Samnitibus, primum dubia pugna congreditur : deinde Dictatoris arte, & oratione accensus, secundo prælio vincit.

Samnites, duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequicquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt : intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim
Samnis potitur. Mutata inde belli sedes est, 23.
ad Soram e Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quo cum prior Romanus exercitus ad ulciscendam civium necem, recuperandamque coloniam magnis itineribus pervenisset; & sparsi per vias speculatores, sequi legiones Samnitium, nec jam procul abesse, alii super alios nuntiarent, obviam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum est. Non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos, victi, victores ne essent, diremit. Invenio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse; atque in ea cecidisse Q. Aulium magistrum equitum. Suffectus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu novo ab Roma advenit; & per præmissos nuntios consulto dictatore, ubi subsisteret, quove tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit occultus ad omnia satis exploratis consiliis. Dictator cum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis, quam obsidentis modo, signum repente pugnæ proposuit. Et efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semetipso, cuiquam relictam spem; de magistro equitum, novoque exercitu militem celavit: &, tamquam nulla, nisi in eruptione, spes esset, *Locis*, inquit, *angustis, milites, deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. stativa nostra munimento satis tuta sunt; sed inopia*

eadem

eadem infesta. nam & circa omnia defecerunt, unde subvehi commeatus poterant: & si omnes juvare velint, iniqua loca sunt. itaque non frustrabor ego vos, castra hic relinquendo, in qua, infesta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. castra habeant, repetantque, 1 quibus opera est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus. ferte signa in hostem: ubi extra vallum agmen excesserit; castra, quibus imperatum est, incendant. Damna vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur. Ea oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ index erat, milites accensi, vadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim jusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irritamentum. itaque velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant: & in tempore postquam ardentia procul vidit castra magister equitum, (id convenerat signum) hostium terga invadit. ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam per diversa petunt. ingens multitudo in unum metu conglobata, ac semetipsam turba impediens, in medio cæsa. castra hostium capta direptaque: quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætus, quam quod, præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

CAPUT XV.

Sora per transfugæ proditionem a Romanis capitur.

24. U.C. 440. AD Soram inde reditum; novique COSS. M. Pœtelius, C. Sulpitius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa, novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum cum, propter difficilem urbis situm, nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore lon-

1 *Quibus opera est*) Quibus expedit, vel, quibus vacat.

longinqua, aut præceps periculo victoria esset; Soranus transfuga clam ex oppido profectus, cum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules jubet; deductusque, traditurum urbem, promittit. visus inde, cum quonam modo id præstaturus esset percontantes doceret, haud vana afferre, perpulit prope adjuncta mœnibus Romana castra ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes, ac nocturnæ vigiliæ essent. ipse, insequenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere jussis, decem milites delectos secum per ardua, ac prope invia in arcem ducit, pluribus, quam pro numero virorum, missilibus telis eo collatis. ad hoc saxa erant & temere jacentia, ut fit, in aspretis, & de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. ubi cum constituisset Romanos, semitamque angustam & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset, *Hoc quidem ascensu*, inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos & decem numero, & quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis; & locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto majora territis ostentat. ego jam terrore omnia implebo. vos arcem intenti tenete.* decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu, *Ad arma*, & *Pro vestram fidem*, *cives*, clamitans, *arx ab hostibus capta est*, *ite*, *defendite*. Hæc, incidens principum foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, cum tela, & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandæ arcis. fuga cuncta complentur: portæque a semisomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per unam 1 præsidium Romanum, clamore excitatum, irrumpit, & concursantes per vias pavidos cædit. Jam Sora capta erat, cum COSS. prima luce advenere, &, quos reliquos fortuna ex nocturnæ cæde

1. *Præsidium Romanum*) Cohortes. *Præsidium* enim sæpe apud Livium militum manus.

cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt: ex his CCXXXV. qui omnium consensu destinabantur & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt: ceteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt. omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi, summo gaudio plebis: cujus maxima intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

CAPUT XVI.

Tria Ausonum oppida a Romanis per proditionem capiuntur: Luceria quoque Samnitium occupatur: eo colonia deducitur.

25. COSS. ab Sora profecti, in agros, atque urbes Ausonum bellum intulerunt. Mota namque omnia adventu Samnitium, cum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, conjurationesque circa Campaniam passim factæ. nec Capua ipsa crimine caruit. quin Romam quoque ad principum quosdam inquirendos ventum est. Ceterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia urbes erant; ex quibus principes juventutis duodecim numero, in proditionem urbium suarum conjurati, ad consules veniunt: docent, *suos, jampridem exoptantes Samnitium adventum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, juventute & armis Samnites juvisse: fugatis inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum; & obstinatos claudere, si exercitus admoveatur. in ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse.* His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore 1 circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca; partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. Ab iis simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis con-

1 *Circa tria oppida*) Ad tria simul oppida.

concurrerent. ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora, eodemque consilio capta. sed quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit: deletaque Ausonum gens vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecino bello certasset. Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta: nec diu proditoribus impunita res fuit. haud procul inde exercitus Romanus erat: cujus primo impetu urbs sita in plano capitur: Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi. eoque ira processit, ut Romæ, cum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. præter odium, quod execrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. duo millia & quingenti missi.

CAPUT XVII.

Quæstionibus exercendis contra occultas principum Capuæ, atque Romæ conjurationes C. Manius Dictator dicitur; cum is, atque magister equitum M. Foslius rei ejusdem criminis arguerentur, ut vitæ rationem reddant, magistratu se abdicant; dicta causa, absolvuntur.

Eodem anno, cum omnia infida Romanis 27. essent, Capuæ quoque occultæ principum conjurationes patefactæ: de quibus cum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res est. quæstiones decretæ: dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit. C. Mænius dictus. is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus ejus terror. itaque sive timore ejus, seu conscientia Calavios, Ovium Noviumque, (ea capita conjurationis fuerant) prius quam nominarentur apud dictatorem, mors, haud dubie ab ipsis conscita, judicio subtraxit. Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuæ, sed in universum, qui usquam coissent, conjurassentve

adver-

adversus Romanum populum, quæri senatum jussisse; & coitiones honorum adipiscendorum causa factas, adversus Remp. esse. latiorque & re, & personis quæstio fieri; haud abnuente dictatore, sine fine ulla quæstionis suæ jus esse. Postulabantur ergo nobiles homines: appellantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec ii modo, in quos crimen intendebatur, sed universi simul negare, nobilium id crimen esse; quibus si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem; sed hominum novorum. ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum, reos magis, quam quæsitores idoneos, ejus criminis esse: intellecturosque ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Mænius jam famæ magis, quam imperii memor, progressus in concionem ita verba fecit. *Et omnes ante acta vita vos conscios habeo, Quirites, & hic ipse honos delatus ad me testis est innocentiæ meæ. Neque enim, quod sæpe alias; quia ita tempora postulabant Reipub. qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. sed quoniam quidam nobiles homines (qua de causa, vos existimare, quam me* 1 *pro magistratu quicquam incompertum dicere, melius est) primum ipsas expugnare quæstiones omni ope annisi sunt: dein, postquam ad id parum potentes erant, ne causam dicerent, in præsidia adversariorum, appellationem, & tribunitium auxilium patricii confugerunt; postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, & privatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit; ut omnes dii hominesque sciant, ab illis etiam, quæ non possunt, tentari, ne rationem vitæ reddant: me obviam ire crimini, & offerre me inimicis reum; dictatura me abdico. Vos quæso, COSS., si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum, & hunc M. Foslium quæstiones exerceatis: ut appareat, innocentia nostra nos, non majestate honoris tutos a criminationibus istis esse.* Abdicat inde se dictatura, & post

1. *Pro magistratu*) Ex dignitate magistratus.

post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud COSS. (iis enim ab senatu mandata res erat) rei facti, adversus nobilium testimonia egregie absolvuntur. Publilius etiam Philo, multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit, absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit. inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

CAPUT XVIII.

Samnites, cum spe eripiendæ Romanis Capuæ in Campaniam descendissent, magna clade caduntur.

EArum fama rerum, magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam conjuratum erat, Samnites in Apuliam versos, rursus ad Caudium revocavit: ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo COSS. cum valido exercitu venerunt. & primo circa saltus, cum utrinque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt. deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen dimittunt. ibique primum castra in conspectu hostibus data: deinde levibus præliis equitum sæpius, quam peditum, utrinque periculum factum. nec aut eventus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœnitebat. Samnitium contra ducibus & carpi parvis quotidie damnis, & senescere dilatione belli vires suæ videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisis: quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prælium starent: aciem pediti tutam fore. COSS. Sulpitius in dextro, Pœtelius in lævo cornu consistunt. dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. sinistris, præterquamquod confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii COS. additæ vires: qui subsidiarias cohortes, 27.

qua

quæ integræ ad longioris pugnæ casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit; universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit: in hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos: signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. In eo cornu non Pœtelius solus, sed Sulpitius etiam hortator affuerat, avectus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem ab sinistra parte prius exortum. unde haud dubiam victoriam cernens, cum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit, Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. ceterum omnia mutavit repente consulis adventus. nam & conspectu ducis refectus militum est animus: & majus, quam pro numero, auxilium advenerat, fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox visa etiam prælium restituit. tota deinde jam vincere acie Romanus: & omisso certamine, cædi capique Samnites, nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est.

CAPUT XIX.

Occupata a Samnitibus Fregellæ recipiuntur a Dictatore C. Pœtelio: Nola quoque capitur: Suessa, & Pontia coloniæ deducuntur: belli Etrusci excitata fama, dicitur Dictator C. Junius Bubulcus.

28. U. C. 441. COSS., egregia victoria parta, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt: ibique hiberna egerunt: donec ab novis COSS. L. Papirio Cursore quintum, C. Junio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Pœtelius cum M. Foslio magistro equitum, exercitum accepit. Is cum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano, ad

ad Fregellas pergit. 1 unde post nocturnam Samnitium fugam, sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. eo se intra mœnia sub adventum dictatoris & Samnitium omnis multitudo, & Nolana agrestis, contulerant. Dictator, urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequentes ibi habitabatur) circumjecta muris incendit. nec ita multo post, sive a Pœtelio dictatore, sive ab C. Junio COS. (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad COS. trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas. Pœtelium autem, pestilentia orta, clavi figendi caussa dictatorem dictum. Suessam & Pontiam eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum fuerat; Volsci Pontias insulam sitam in conspectu litoris sui incoluerant. Et, Interamnam, & Cassinum ut deducerentur coloniæ, S. C. factum est: sed triumviros creavere, ac misere colonorum quatuor millia insequentes
COSS. M. Valerius, P. Decius. Profligato fere 29.
Samnitium bello, prius quam ea cura decederet U. C
patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta 442.
est: nec erat ea tempestate gens alia, cujus, secundum Gallicos tumultus, arma terribiliora essent, cum propinquitate agri, tum multitudine hominum. itaque, altero COS. in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui graviter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatorem C. Junium Bubulcum dixit. is prout rei magnitudo postulabat, omnes juniores sacramento adigit; arma, quæque alia res poscit, summa industria parat: nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quieturus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia & apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi.

CA-

1. *Unde post nocturnam*) Quo ex loco quum noctu Samnites fugissent.

CAPUT XX.

Appius Claudius Censor aquam in Urbem deducit, & viam sternit: Libertinorum filios in senatum legit: cum, eo auctore, Potitia gens Herculis sacra servos publicos docuisset, Potitiorum nomen extinguitur; ipse vero post aliquot annos luminibus capitur.

ET censura clara eo anno Ap. Claudii, & C. Plautii fuit: memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod 1 viam munivit, & 2 aquam in urbem duxit: eaque unus perfecit, quia ob infamem atque ignominiosam senatus lectionem verecundia victus collega magistratu se abdicaverat. Appius jam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gens, cujus ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos publicos ministerii delegandi causa solemnia ejus sacri docuerat. Traditur inde dictu mirabile, & quod dimovendis statu suo sacris religionem facere posset; cum duodecim familiæ ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos; nec nomen tantum Potitiorum interiisse, sed censorem etiam Appium memori deum ira post aliquot annos luminibus captum.

CAPUT XXI.

Improbata prava Appii lectione, a novis Coss. in senatu legendo pristinus ordo observatur. Tribuni militum & duumviri navales, primum per populum creantur. Tibicines, quod jus in publico edendi esset illis ademtum, Roma deserta, abeunt ad Tiburtinos: ab his callida arte Romanis restituuntur.

30. U. C. 441. ITaque COSS., qui eum annum secuti sunt, C. Junius Bubulcus tertium, & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, defor-

1 *Viam*) Quæ ab ejus nomine *Appia* vocitata est.
2 *Aquam in urbem duxit*) Quam ab auctore operis *aquam Claudiam* dixerunt.

deformatum ordinem prava lectione senatus, qua potiores aliquot lectis 1 præteriti essent; negaverunt eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ad gratiam ac libidinem facta esset, observaturos: & senatum extemplo citaverunt eo ordine, qui ante censores Ap. Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, utraque pertinentia ad rem militarem: unum, ut tribuni militum senideni in quatuor legiones a populo crearentur, quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum & consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationem Trib. pl. L. Atilius, C. Martius. alterum, ut duumviros navales classis ornandæ reficiendæque causa idem populus juberet. lator hujus plebiscit fuit M. Decius Trib. pl. Ejusdem anni rem, dictu parvam, præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proximis censoribus erant in æde Jovis vesci, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur uno agmine abierunt, adeo ut nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. 2 Ejus rei religio tenuit Senatum: legatosque Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polliciti, primum accitos eos in curiam hortati sunt, ut reverterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum causa invitant, & vino, cujus avidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra vinctos conjiciunt, ac Romam deportant: nec prius sensere, quam plaustris in foro relictis plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque ut manerent, datum, ut triduum quotannis ornati cum cantu, atque hac, quæ nunc solemnis est, licentia per urbem vagarentur: restitutumque in æde vescendi jus iis, qui sacris præcinerent.

CA-

1 *Præteriti*) Deleti ex albo senatorum.

2 *Ejus rei religio tenuit senatum*) Ex ea re religio quædam, & deorum iræ metus tetigit senatum.

CAPUT XXII.

Romani Cluviam, & Bovianum eripiunt Samnitibus; a quibus deinde pertracti fraude in insidias, a Junio Cos. accensi, in ipsos insidiatores vehementer erumpunt; ac eorum multa millia cadunt.

31. HÆc inter duorum ingentium bellorum curam gerebantur. Consules inter se provincias partiti: Junio Samnites, Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio Cluviam præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites: verberibusque fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Junius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus, quo die aggressus est mœnia, vi cepit; atque omnes puberes interfecit. inde victor exercitus Bovianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum, Samnitium, longe ditissimum, atque opulentissimum armis virisque. ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur. minus itaque sævitum in hostes est: prædæ plus pene, quam ex omni Samnio umquam egestum: benigneque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere ullæ, nec castra, nec urbes poterant: omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumveniri posset. Transfugæ agrestes, & captivi quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes, quæ & vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium compulsam esse; perpulerunt ut prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat: & postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. & primo nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam, ut quisque liberaverat se onere, aptaveratque armis, ad signa undique coibant,

coibant, & notis ordinibus in veterem disciplinam militiæ jam sine præcepto ullius sua sponte struebatur acies: consul, ad ancipitem maxime pugnam advectus, desiliit ex equo: & *Jovem, Martemque, atque alios* testatur *deos, se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum devenisse; neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam, reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum vindicaturam. conniterentur modo uno animo omnes invadere hostem victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam spem furto insidiarum tentantem, & loco, non armis fretum. sed quem esse jam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum?* Fregellana arx, Soranaque, & ubicumque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem. ibi paulum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur agmen. ceterum, postquam prima signa planiciem summam ceperunt, sensitque acies æquo se jam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores: easdemque latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed 1 loca difficilia ab hoste quæsita, ipsos cum sua fraude impediebant. itaque ergo perpaucis effugium patuit. Cæsa ad viginti millia hominum: victorque Romanus ad oblatam ultro ab hoste prædam pecorum discurrit.

CAPUT XXIII.

Omnes Etruriæ populi in Romanos conjurant; cum illis jam Sutrium oppugnantibus, prælio congreditur Æmilius Cos.

DUm hæc geruntur in Samnio, jam omnes Etruriæ populi, præter Aretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ urbs socia Romanis velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eo alter COS. Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios ve- 32.

1 *Loca difficilia hosti quæsita*) Id egerant Samnites, ut hostem, Romanum, in loca difficilia pertraherent.

venit. Advenientibus Romanis Sutrini commeatus benigne in castra ante urbem posita advexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent, traherentne bellum, traduxerunt: postero die, ubi celeriora, quam tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto, signum pugnæ propositum est; armatique in aciem procedunt. quod postquam consuli nuntiatum est, extemplo tesseram dari jubet, ut prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Consul ubi armatos paratosque vidit, signa extra vallum proferri jussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquandiu intenti utrinque steterunt, expectantes ut ab adversariis clamor & pugna inciperet. & prius sol meridie se inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est. inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntque tubæ, & signa inferuntur. nec segnius a Romanis pugna initur. Concurrunt infensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. anceps prælium multos utrinque, & fortissimum quemque absumit. nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. nullo umquam prælio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset, ita ut victores prius, quam victi, pugnandi finem facerent. post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignum apud Sutrium gestum est: quia & ex hostium exercitu primo tota acies deleta uno prælio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, ut plures post prælium saucii decesserint, quam ceciderant in acie. Qu. Fa-
33. bius insequentis anni COS. bellum ad Sutrium
excepit. collega Fabio C. Martius Rutilus da-
C.U. tus est. ceterum & Fabius supplementum ab
444. Roma adduxit: & novus exercitus domo accitus Etruscis venit.

CA-

CAPUT XXIV.

Cum ultra finitum lege Æmilia tempus Appius Claudius sibi censuram prorogaret, ei acriter Sempronius tribunus plebis adversatur: legi nihilominus parere nolentem in vincula duci jubet: sed auxilio trium tribunorum liberatus, solus censuram gerit.

Permulti jam anni erant, cum inter patricios magistratus, tribunosque nulla certamina fuerant: cum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor, circumactis decem & octo mensibus, quod Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, cum C. Plautius collega ejus magistratu se abdicasset, nulla vi compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat Tr. pleb.; qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis, quam justam, nec in vulgus, quam optimo cuique gratiorem. Is cum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque ejus Mam. Æmilium dictatorem laudibus ferret, qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coegisset spatium; *Dic agedum*, inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses?* Negare Appius interrogationem tribuni magnopere *ad causam pertinere suam. nam etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset; quia post illos censores creatos eam legem populus jussisset, quodque postremum jussisset, id jus, ratumque esset; non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.* Hæc sine 34. ullius assensu cavillante Appio, *En, inquit, Quirites, illius Appii progenies, qui decemvir in annum creatus, altero anno se ipse creavit: tertio nec ab se, nec ab ullo creatus, privatus fasces & imperium obtinuit: nec ante continuando abstitit magistratu, quam obruerent eum male parta, male gesta, male retenta imperia. hæc*

est eadem familia, Quirites, cujus vi atque injuriis compulsi extorres patria Sacrum montem cepistis: hæc, adversus quam tribunitium auxilium vobis comparastis: hæc, propter quam duo exercitus Aventinum insedistis: hæc, quæ fœnebres leges, hæc, quæ agrarias semper impugnavit: hæc connubia patrum & plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit. hoc est nomen multo, quam Tarquiniorum, infestius vestræ libertati. Ita ne tandem, Ap. Claudi, cum centesimus jam annus sit ab Mam. Æmilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id jus esse, quod postremo populus jussisset, scivit? imo vero omnes sciverunt: ideo Æmiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant; quia hanc postremum jusserat populus: & quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ abrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum extra legem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium, & M. Geganium: qui, quid iste magistratus in rep. mali facere posset, indicarunt; cum, ira finitæ potestatis, Mamercum Æmilium, principem ætatis suæ belli domique, ærarium fecerunt: tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spatium: tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem jure creatum. An hunc non, ut qui optimo jure censor creatus esset, populus creavit: tu unus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? quem tu regem sacrificiorum crees, amplexus regni nomen, ut qui optimo jure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore putes? quem clavi figendi, aut ludorum causa dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicaverunt, aut qui, vitio creati, abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? nuper intra decem annos C. Mænius dictator, quia, cum quæstiones severius,

quam

quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio ejus, quod quærebat, ipsi criminis objectata ab inimicis est: ut privatus obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam in te modestiam, ne degeneraveris a familia imperiosissima, & superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris: modo ne excedas finitum tempus, satis est aut diem; aut mensem censuræ adjicere. Triennium, inquit, & sex menses ultra, quam licet Æmilia lege, censuram geram, & solus geram. hoc quidem jam regno simile est. An collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum subrogari fas est? 1 pœnitet enim, quod antiquissimum solemne, & solum ab ipso, cui fit, institutum deo, ab nobilissimis antistitibus ejus sacri ad servorum ministerium religiosus censor deduxisti. gens antiquior originibus urbis hujus, hospitio deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe extincta est: nisi universam rempublicam eo nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus. Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Julio censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua, Appi! nec solus, nec ultra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit. tamen neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. Te, nec quod dies exiit censuræ, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coercet: virtutem in superbia, in audacia, in contemtu deorum hominumque ponis. Ego te, Appi Claudi, pro istius magistratus majestate ac verecundia, quem gessisti, non modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori a me appellatum vellem: sed & hac, qua adhuc egi, pervicacia tua & superbia coegit me loqui: &, nisi Æmiliæ legi parueris, te in vincula duci jubeo: nec, cum ita comparatum a majoribus sit, ut comitiis cen-

1 *Pœnitet enim*) Non enim satis tibi est. Hæc ironice dicta accipe.

censoriis, 1 *nisi duo confecerint legitima suffragia*, 2 *non renuntiato altero comitia differantur*; *ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar*. Hæc taliaque cum dixisset, prehendi censorem, & in vincula duci jussit. Approbantibus sex tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

CAPUT XXV.

Qu. Fabius COS. ad ferendam opem obsessis Sutrinis profectus, Etruscos fundit: Ciminium saltum ante invium ingressus, captisque inde superioribus jugis, in incompositos impetum facit: alia mox insigni hostibus illata clade, urbes aliquot, Etruriæ capita, per legatos inducias ab Romanis impetrant.

35. DUm ea Romæ geruntur, jam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consulique Fabio, imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis, tentandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit, quorum ingentem multitudinem cum ostenderet subjecta late planicies; consul, ut loco paucitatem suorum adjuvaret, deflectit paululum in clivos agmen: (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obvertit. Etrusci omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, immemores, prælium ineunt adeo raptim & avide, ut, abjectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere, igitur scuta, galeæque ictæ, cum etiam quos non vulneraverant turbarent; neque subire erat facile ad propiorem pugnam: neque missilia habebant, quibus eminus rem gererent: stantes, & expositos ad ictus cum jam satis nihil tegeret, quosdam etiam pedem

1 *Nisi duo confecerint legitima suffragia*) Nisi duo plene consequuti fuerint eum suffragiorum numerum qui lege præscriptus est.

2 *Non renuntiato altero*) Altero, qui confecit legitima suffragia, non tamen declarato censore.

dem referentes, fluctuantemque, & instabilem
aciem, redintegrato clamore, strictis gladiis ha-
stati & principes invadunt. cum impetum non
tulerunt Etrusci; versisque signis, fuga effusa
castra repetunt. sed equites Romani prævecti
per obliqua campi, cum se fugientibus obtulis-
sent, omisso ad castra itinere, montes petunt.
inde inermi pene agmine, ac vexato vulneri-
bus, in silvam Ciminiam penetratum. Roma-
nus, multis millibus Etruscorum cæsis, duode-
quadraginta signis militaribus captis, castris
etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum
de persequendo hoste agitari cœptum. Silva e- 36.
rat Ciminia, magis tum invia, atque horren-
da, quam nuper fuere 1 Germanici saltus; nulli
ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam
intrare haud fere quisquam, præter ducem i-
psum, audebat. aliis omnibus cladis Caudinæ
nondum memoria aboleverat. Tum ex iis, qui
aderant, consulis frater (M. Fabium, Cæso-
nem alii, C. Claudium quidam, matre eadem,
qua COS., genitum tradunt) speculatum se i-
turum professus, brevique omnia certa allatu-
rum. Cære educatus apud hospites, Etruscis
inde litteris eruditus erat: linguamque Etruscam
probe noverat. habeo auctores, vulgo tum Ro-
manos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis
litteris erudiri solitos. sed propius est vero,
præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam au-
daci simulatione hostibus immiscuerit. Servus
ei dicitur comes unus fuisse, nutritus una, eo-
que haud ignarus linguæ ejusdem. nec quicquam
aliud proficiscentes, quam summatim regionis,
quæ intranda erat, naturam, ac nomina prin-
cipum in populis, accepere; ne qua inter col-
loquia insigni nota hæsitantes deprehendi pos-
sent. iere pastorali habitu, agrestibus telis, fal-
cibus, gesisque binis armati. sed neque com-
mercium linguæ, nec vestis, armorumve habi-
tus sic eos texit, quam quod 2 abhorrebat a fi-
de, quemquam externum Ciminios saltus intra-
turum. usque ad Camertes Umbros penetrasse

1 *Germanici saltus*) Hercynia silva.
2 *Abhorrebat a fide*) Credi non poterat.

dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate, amicitiaque; atque inde comi hospitio acceptum, nuntiare Romanis jussum, commeatum exercitui dierum XXX. præsto fore, si ea loca intrasset; juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc cum relata consuli essent; impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu; &, luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant. & cum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit: portaque altera egressus, ante noctem agmen assequitur. postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes repente a principibus regionis ejus concitatæ Romanis occurrunt, adeo incompositæ, *ut vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint*. cæsis, fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis pleb. venerant denuntiatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. lætati serius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriæ Romam revertuntur.
37. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriæ modo populos, sed Umbriæ finitima. itaque, quantus non umquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque e silvis tantummodo promota castra; sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contra spatio: deinde, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus ut eo sibi e castris cibaria ejus diei deferri

ju-

juberent: 1 mansuros se sub armis, & aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. Decima erat fere diei hora, cum cibum capere consul milites jubet; præcipit ut in armis sint, quacumque diei, noctisve hora signum dederit. paucis milites alloquitur: Samnitium bella extollit: elevat Etruscos: nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse: præterea, telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: &, quod sine munimento consederant, verisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant: & quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum, fossasque implendas. intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paulo ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem 2 ad arma trepidantes cædes oppressit. paucis armandi se datum spatium est. eos ipsos non signum certum, non ducem sequentes fundit Romanus, fugatos eques persequitur. Ad castra, ad silvas diversi tendebant. silvæ tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum, argentumque jussum referri ad consulem, cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu coortis undique ab Tuscis Umbrisque opprimeretur. Sed ubicumque pugnatum est, res Romana superior fuit. itaque a Perusia, & Cortona, & Aretio, quæ ferme ca-

1 *Mansuros*) Pernoctaturos. Sic Horat. Sat. 5. l. 1. *In Mamurrarum lassi deinde urbe manemus*.

2 *Ad arma trepidantes*) Cum trepidatione discurrentes ad arma.

capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

CAPUT XXVI.

In Samnio C. Martius Rutilus Cos. Allifas capit: prælio deinde dubio cum hostibus congressus, ipse vulnus accipit: ad famam rei adversa dictus Dictator Papirius Cursor, eo cum novis legionibus pervenit.

38. DUm hæc in Etruria geruntur, COS. alter C. Martius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella, vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus & classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, cum appulsa Pompejos esset; 1 socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine, ut fit, prædæ longius progressi, excivere hostes. palatis per agros nemo obvius fuit, cum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus assecuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt. quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat; tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: interclusum Romanum exercitum obsideri: cladisque imaginem Furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse. Jam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset, itaque armis virisque ad obterendum C. Martium COS. concurrunt: protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos perituri, si Martius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis COS. fuit, dimicatum prælio utrinque atroci, atque incerto eventu est. & cum anceps

1 Socii... navales) Classiarii milites.

ceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in
Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris
ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, &, quod insigne maxime fuit, consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama, ut
solet, ingens terror patres invasit: Dictatoremque dici placebat: nec quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat. sed nec in Samnium
nuntium perferri omnibus infestis tuto posse;
nec vivere Martium COS. satis fidebant. Alter COS. Fabius infensus privatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos
ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum auctoritate monerent, ut memoriam
simultatum patriæ remitteret. Profecti legati
ad Fabium COS. cum S. C. tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis: consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam esset acturus, legatis recessit. nocte deinde silentio, ut mos est,
L. Papirium dictatorem dixit. cui cum ob animum egregie victum legati gratias agerent,
obstinatum silentium obtinuit: ac sine responso ac mentione facta sui, ita legatos dimisit,
ut appareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum
magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen 1 diem
diffidit, quod Fauciæ curiæ fuit 2 principium,
duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis: quod utroque anno ejusdem curiæ
fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam
clade, quæ ad Cremeram accepta est, 3 abominandam eam curiam facit. Dictator postero die, 39.
auspiciis repetitis, pertulit legem; & profectus
cum legionibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam
pervenit: acceptisque a Martio COS. veteribus

1 *Diem diffidit*) Rem in posterum diem rejicere coegit.
2 *Principium*) *Principium* hic est *prærogativa*. Centuria, curia, tribus *principium* dicebatur, quæ prima rogabatur suffragium.
3 *Abominandam*) Male ominatam.

militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi pugnam. instructos deinde, armatosque, cum ab neutris prælium inciperet, nox oppressit. quieti aliquandiu nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere.

CAPUT XXVII.

Acri commisso prælio, vires Etruscorum ab Romanis infringuntur.

INterea res in Etruria gestæ. nam & cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est. fusi tamen magis, quam cæsi hostes: quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam. & ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, 1 cum vir virum legisset, quantis numquam alias ante simul copiis, simul animis dimicarunt: tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela. gladiis pugna cœpit: & acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquandiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ: cadunt 2 antesignani: &, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Rom., omissis equis, ad primos peditum per arma, per corpora evaserint. ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. secuta deinde impetum eorum, 3 utcumque affecta fuerat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & averti manipuli quidam: & ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes. Cæsum in acie quod roboris fuit: castra eo impetu capta, direptaque.

CA-

1 *Cum vir virum legisset*) Vir virum legere dicebatur, quum in delectu aliquot primo ab imperatore lecti milites, singuli singulos, quorum virtuti confiderent, legebant.

2 *Antesignani*) Prima acies, qui apud Romanos Hastati erant.

3 *Utcumque affecta erat*) Quamtumlibet ægra & fatigata erat.

CAPUT XXVIII.

Dictator Papirius, cæsis magna strage Samnitibus, triumphat: insignem ejus triumphum faciunt aurata arma ex hostibus capta.

PAri subinde periculo, gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat: qui præter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis causa. 1 spongia pectori tegumentum; & sinistrum crus ocrea tectum. galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum; illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armorum fuerat: doctique a ducibus erant, *horridum militem esse debere, non cælatum auro argentoque; sed ferro, & animis fretum. quippe illam prædam verius, quam arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera. virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi; & ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prælium ducit. dextro ipse cornu consistit: sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem & magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste, & paribus candore armis insignes. *eos se orco mactare* Junius dictitans, cum intulisset signa, turbavit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab lævo ne cornu victoria incipiet*, inquit: *& dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* con- 40.

1 *Spongia*) I. e. lorica in spongiæ formam texta.

pergit: & in agro Pupiniensi ad famam interitus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Umbrorum bellum: & ipsæ minæ metum fecerant expertis a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. itaque legati ad Fabium COS. missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret. dicto paruit COS., magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus COS., quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam bellum omittendum censerent. 1 Plaga una (materinam ipsi appellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruit: cohortatusque prædicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere jubet; & vocis impiæ pœnas expetere, qua se urbem Romanam expugnaturos minati sunt. Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur: non tamquam in viros, aut armatos incurrunt. Mirabile dictu: signa primo eripi cœpta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem: armatique milites ex acie in aciem transferri. & sicubi est certamen, scutis magis, quam gladiis geritur res. umbonibus, 2 incussa ala sternuntur hostes. Plus capitur hominum, quam cæditur: atque una vox ponere arma jubentium, per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli. postero insequentibusque diebus & ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti. Fabius alienæ sortis victor belli, in

1 *Plaga una*) *Plaga* hic populum significat.
2 *Incussa . . ala*) Incusso lacerto. Tale quid l. XXX c. 34. *Ala deinde & umbonibus pulsantes*.

in suam provinciam exercitum reduxit. itaque 42.
ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno U. C.
populus continuarat consulatum, ita senatus in 446.
sequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius COSS. fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium.

CAPUT XXXI.

Volumnius Cos. cum Sallentinis prospere pugnat. Fabius procos. Samnites fusos in castra, & ad deditionem compulsos, sub jugum mittit. Hernici, quod cives sui, qui pro Samnitibus militaverant, Romam missi, in custodiam traditi essent, Romanis bellum indicunt.

APpium censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab L. Furio Tr. pl. interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, cum collegæ novum bellum Sallentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pœnituit. multa secunda prælia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. prædæ erat largitor; & benignitatem per se gratam comitate adjuvabat: militemque iis artibus fecerat & periculi, & laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. minime ambigua res fuit. fusi hostes, atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, & nocte custodita; ne quis elabi posset. postero die, vixdum luce certa, deditio fieri cœpta: & pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. hi omnes sub jugum missi. sociis Samnitium nihil cautum. ad VII. millia sub corona veniere. qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: & cum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent: per Latinos populos custodiendi dantur, jussique eam

dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate, amicitiaque; atque inde comi hospitio acceptum, nuntiare Romanis jussum, commeatum exercitui dierum XXX. præsto fore, si ea loca intrasset; juventutemque Camertium Umbrorum in armis paratam imperio futuram. Hæc cum relata consuli essent; impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire jussis, ipse substitit cum equitatu; &, luce orta, postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant. & cum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit: portaque altera egressus, ante noctem agmen assequitur. postero die, luce prima, juga Ciminii montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriæ arva, milites emittit. ingenti jam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes repente a principibus regionis ejus concitatæ Romanis occurrunt, adeo incompositæ, *ut vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint*. cæsis, fugatisque iis, late depopulato agro, victor Romanus opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis pleb. venerant denuntiatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. lætati serius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriæ Romam revertuntur. Hac expeditione consulis
37. motum latius erat, quam profligatum bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus jacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etruriæ modo populos, sed Umbriæ finitima. itaque, quantus non umquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque e silvis tantummodo promota castra; sed etiam aviditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendum contra spatio: deinde, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. ubi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus ut eo sibi e castris cibaria ejus diei deferri

ju-

juberent: 1 mansuros se sub armis, & aut nocte, aut certe luce prima castra hostium invasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. Decima erat fere diei hora, cum cibum capere consul milites jubet; præcipit ut in armis sint, quacumque diei, noctisve hora signum dederit. paucis milites alloquitur: Samnitium bella extollit: elevat Etruscos: nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse: præterea, telum aliud occultum scituros in tempore: interea taceri opus esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: &, quod sine munimento consederant, verisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant: & quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. dolabræ calonibus dividuntur ad vallum proruendum, fossasque implendas. intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paulo ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim invadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem 2 ad arma trepidantes cædes oppressit. paucis armandi se datum spatium est. eos ipsos non signum certum, non ducem sequentes fundit Romanus, fugatos eques persequitur. Ad castra, ad silvas diversi tendebant. silvæ tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur. aurum, argentumque jussum referri ad consulem, cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt; metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu coortis undique ab Tuscis Umbrisque opprimeretur. Sed ubicumque pugnatum est, res Romana superior fuit. itaque a Perusia, & Cortona, & Aretio, quæ ferme

Bb 5 ca-

1 *Mansuros*) Pernoctaturos. Sic Horat. Sat. 5. l. I. *In Mamurrarum lassi deinde urbe manemus*.

2 *Ad arma trepidantes*) Cum trepidatione discurrentes ad arma.

capita Etruriæ populorum ea tempestate erant; legati pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetraverunt.

CAPUT XXVI.

In Samnio C. Martius Rutilus Cos. Allifas capit: prælio deinde dubio cum hostibus congressus, ipse vulnus accipit: ad famam rei adversæ dictus Dictator Papirius Cursor, eo cum novis legionibus pervenit.

38. DUm hæc in Etruria geruntur, COS. alter C. Martius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella, vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus & classis Romana a P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, cum appulsa Pompejos esset; 1 socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, unde reditus tutus ad naves esset, dulcedine, ut fit, prædæ longius progressi, excivere hostes. palatis per agros nemo obvius fuit, cum occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul navibus assecuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt. quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad naves compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: interclusum Romanum exercitum obsideri: cladisque imaginem Furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam, septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse. Jam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset. itaque armis virisque ad obterendum C. Martium COS. concurrunt: protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri, si Martius dimicandi potestatem non faciat. Obvius iis COS. fuit. dimicatum prælio utrinque atroci, atque incerto eventu est. & cum anceps

1 *Socii . . navales*) Classiarii milites.

ceps cædes fuisset, adversæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque unum legatum, &, quod insigne maxime fuit, consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama, ut solet, ingens terror patres invasit: Dictatoremque dici placebat: nec quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat. sed nec in Samnium nuntium perferri omnibus infestis tuto posse; nec vivere Martium COS. satis fidebant. Alter COS. Fabius infensus privatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum auctoritate monerent, ut memoriam simultatum patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium COS. cum S. C. tradidissent, adjecissentque orationem convenientem mandatis: consul, demissis in terram oculis, tacitus ab incertis, quidnam esset acturus, legatis recessit. nocte deinde silentio, ut mos est, L. Papirium dictatorem dixit. cui cum ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit: ac sine responso ac mentione facta sui, ita legatos dimisit, ut appareret, insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Junium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei, legem curiatam de imperio ferenti, triste omen [1] diem diffidit, quod Faucia curiæ fuit [2] principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis, & Caudinæ pacis: quod utroque anno ejusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, [3] abominandam eam curiam facit. Dictator postero die, 39.
auspiciis repetitis, pertulit legem; & profectus cum legionibus, ad terrorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam pervenit: acceptisque a Martio COS. veteribus mili-

1 *Diem diffidit*) Rem in posterum diem rejicere coegit.

2 *Principium*) *Principium* hic est *prærogativa*. Centuria, curia, tribus *principium* dicebatur, quæ prima rogabatur suffragium.

3 *Abominandam*) Male ominatam.

militibus, in aciem copias eduxit. nec hostes detrectare visi pugnam. instructos deinde, armatosque, cum ab neutris prælium inciperet, nox oppressit. quieti aliquandiu nec suis diffidentes viribus, nec hostem spernentes, stativa in propinquo habuere.

CAPUT XXVII.

Acri commisso prælio, vires Etruscorum ab Romanis infringuntur.

INterea res in Etruria gestæ. nam & cum Umbrorum exercitu acie depugnatum est. fusi tamen magis, quam cæsi hostes: quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam. & ad Vadimonis lacum Etrusci, lege sacrata coacto exercitu, 1 cum vir virum legisset, quantis numquam alias ante simul copiis, simul animis dimicarunt: tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte emissa sint tela. gladiis pugna cœpit: & acerrime commissa, ipso certamine, quod aliquandiu anceps fuit, accensa est: ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua nova gente videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte movetur fugæ: cadunt 2 antesignani: &, ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. ab ultimis deinde subsidiis cietur miles: adeoque ad ultimum laboris ac periculi ventum est, ut equites Rom., omissis equis, ad primos peditum per arma, per corpora evaserint. ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etruscorum. secuta deinde impetum eorum, 3 utcumque affecta fuerat, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & averti manipuli quidam: & ut semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes. Cæsum in acie quod roboris fuit: castra eo impetu capta, direptaque.

CA-

1 *Cum vir virum legisset*) Vir virum legere dicebatur, quum in delectu aliquot primo ab imperatore lecti milites, singuli singulos, quorum virtuti confiderent, legebant.

2 *Antesignani*) Prima acies, qui apud Romanos Hastati erant.

3 *Utcumque affecta erat*) Quamtumlibet ægra & fatigata erat.

CAPUT XXVIII.

Dictator Papirius, cæsis magna strage Samnitibus, triumphat: insignem ejus triumphum faciunt aurata arma ex hostibus capta.

PAri subinde periculo, gloriæque eventu bellum in Samnitibus erat: qui præter ceteros belli apparatus, ut acies sua fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt. Forma erat scuti: summum latius, qua pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis causa. 1 spongia pectori tegumentum; & sinistrum crus ocrea tectum. galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum; illi in sinistro consistunt. Notus jam Romanis apparatus insignium armorum fuerat: doctique a ducibus erant, *horridum militem esse debere, non cælatum auro argentoque; sed ferro, & animus fretum. quippe illam prædam verius, quam arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera. virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi; & ditem hostem quamvis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prælium ducit. dextro ipse cornu consistit: sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen; non segnius inter dictatorem & magistrum equitum, ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Junius commovit hostem, lævo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste, & paribus candore armis insignes. *eos se orco mactare* Junius dictitans, cum intulisset signa, turbavit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod ubi sensit dictator, *Ab lævo ne cornu victoria incipiet*, inquit: *& dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoria trahet?* con- 40.

1 *Spongia*) I. e. lorica in spongiæ formam texta.

concitat milites. Nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab lævo cornu, ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur: adhortatique eos, ut partem secum capesserent decoris, in transversa latera hostium incurrunt. is novus additus terror cum ex parte utraque circumvasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanæ, redintegrato clamore, intulissent gradum, tum fuga ab Samnitibus cœpta. Jam strage hominum, armorumque insignium campi repleri. ac primo pavidos Samnites castra sua accepere: deinde ne ea quidem retenta. captis, direptisque ante noctem injectus ignis. Dictator ex S. C. triumphavit. cujus triumpho longe maximam speciem captiva arma præbuere. tantum magnificentiæ visum in iis, ut aurata scuta dominis 1 argentariorum ad forum ornandum dividerentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, cum tensæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem deum insignibus armis hostium usi sunt: Campani, ab superbia & odio Samnitium, gladiatores, quod spectaculum inter epulas erat, eo ornatu armarunt, 2 Samnitiumque nomine appellarunt.

CAPUT XXIX.

Et in Etruria & in Samnio secunda belli fortuna.

EOdem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius COS. nec dubia, nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad Senatum missis, consul præstantiore etiam, quam dictator, victoria triumphans urbem est invectus. quin etiam devictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos P. De-

1 *Argentariorum*) Officinarum, in quibus argentea vasa fabricantur.
2 *Samnitium*) Apud Romanos quoque hoc nomine gladiatores designabantur.

Decium & M. Valerium est versum: quos populus proximis comitiis, ingenti consensu, consulem alterum, alterum prætorem declaravit. Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius prætor quartum creatus. COSS. partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam, Alphaternam, jam tum pacem petentes, quod uti ea, cum daretur, noluissent, aspernatus, oppugnando subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes victi; neque ejus pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prælio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eamdem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri COS. secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in XL. annos petere. Vulsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello, tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum fœdus a COS. peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum. induciæ annuæ datæ. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, & binæ tunicæ in militem exactæ. ea merces induciarum fuit.

41.

U. C. 445.

CAPUT XXX.

Contra Umbros repente rebellantes jussus Fabius COS. ex Samnio ducere exercitum, rem feliciter gerit: ob id illi prorogatur imperium.

TRanquillas res in Etruscis turbavit repentina defectio Umbrorum, gentis integræ a cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat. Ii, concitata omni juventute sua, & magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruria Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, magnifice de se, ac contemtim de Romanis loquentes, jactarent. Quod inceptum eorum ubi ad Decium COS. perlatum est, ad urbem ex Etruria magnis itineribus per-

pergit: & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Umbrorum bellum: & ipsæ minæ metum fecerant expertis a Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. itaque legati ad Fabium COS. missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret. dicto paruit COS., magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi tum copiæ Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus COS., quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes munitas, quidam bellum omittendum censerent. 1 Plaga una (materinam ipsi appellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. quos ubi effusos ruere in munimenta consul vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruit: cohortatusque prædicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, exiguam appendicem Etrusci belli conficere jubet; & vocis impiæ pœnas expetere, qua se urbem Romanam expugnaturos minati sunt. Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellaverit ducem. ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem feruntur: non tamquam in viros, aut armatos incurrunt. Mirabile dictu: signa primo eripi cœpta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem: armatique milites ex acie in aciem transferri. & sicubi est certamen, scutis magis, quam gladiis geritur res. umbonibus, 2 incussa ala sternuntur hostes. Plus capitur hominum, quam cæditur: atque una vox ponere arma jubentium, per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli. postero insequentibusque diebus & ceteri Umbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti. Fabius alienæ sortis victor belli,

in

1 *Plaga una*) *Plaga* hic populum significat.

2 *Incussa.. ala*) Incusso lacerto. Tale quid l. XXX c. 34. *Ala deinde & umbonibus pulsantes.*

in suam provinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuarat consulatum, ita senatus in sequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius COSS. fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium. 42. U. C. 446.

CAPUT XXXI.

Volumnius Cos. cum Sallentinis prospere pugnat. Fabius procos. Samnites fusos in castra, & ad deditionem compulsos, sub jugum mittit. Hernici, quod cives sui, qui pro Samnitibus militaverant, Romam missi, in custodiam traditi essent, Romanis bellum indicunt.

APpium censorem petisse consulatum, comitiaque ejus ab L. Furio Tr. pl. interpellata, donec se censura abdicavit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, cum collegæ novum bellum Sallentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pœnituit. multa secunda prælia fecit: aliquot urbes hostium vi cepit. prædæ erat largitor; & benignitatem per se gratam comitate adjuvabat: militemque iis artibus fecerat & periculi, & laboris avidum. Q. Fabius proconsul ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. minime ambigua res fuit. fusi hostes, atque in castra compulsi. nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, & nocte custodita; ne quis elabi posset. postero die, vixdum luce certa, deditio fieri cœpta: & pacti, qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur. hi omnes sub jugum missi. sociis Samnitium nihil cautum. ad VII. millia sub corona veniere. qui se civem Hernicum dixerat, seorsum in custodia habitus. eos omnes Fabius Romam ad senatum misit: & cum quæsitum esset, delectu, an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent: per Latinos populos custodiendi dantur, jussique eam inte-

integram rem novi COSS. P. Cornelius Arvina, Q. Martius Tremulus (ii enim jam creati erant) ad Senatum referre. id ægre passi Hernici, consilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

CAPUT XXXII.

Martius Cos. Hernicos subigit: cum in Samnium, ubi difficulter collega rem gerebat, transisset, ipsius adventu Samnites quoque debellantur: ob militarem virtutem, præter triumphum, statua equestri in foro posita decoratur.

43. IN Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captivorum corpora militum fœde sævitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus. Martio novi hostes (jam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum jussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset; & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, uterque consul ageret, Romamque is metus manaret; adeo, ut omnes juniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo justi scriberentur exercitus. 1 Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præsenti terrore, ac vetustate gentis gloriæ fuit. nihil usquam dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum 2 inducias, ita ut ad Senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio, frumentoque, & singulis in militem tunicis. ab senatu ad Martium rejecti, cui S. C. permissum de Hernicis erat: isque gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter COS., superior viribus, locis impeditior erat. omnia itinera obse-

pse-

1 *Ceterum Hernicum bellum*) Reliqua Hernici belli, ut *ceterum* sit nomen, non adverbium.

2 *Inducias ... pacti sunt bimestri stipendio*) i. e. ea lege ut bimestre stipendium exercitui Romano praberent.

pserant hostes, saltusque pervios ceperant; ne qua subvehi commeatus possent. neque eos, cum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat: satisque apparebat, neque Samnitem certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Adventus Martii, qui Hernicis subactis maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, conjungi utique passi duos consulares exercitus, nihil crederent superesse spei; advenientem incomposito agmine Martium aggrediuntur. raptim collatæ sarcinæ in medium: &, prout tempus patiebatur, instructa acies. clamor primum in stativa perlatus, deinde conspectus procul pulvis tumultum apud alterum consulem in castris fecit. isque, confestim arma capere jussis, raptimque eductis in aciem militibus, transversam hostium aciem, atque alio certamine occupatam invadit, clamitans, *summum flagitium fore, si alterum exercitum utriusque victoria compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus*. Qua impetum dederat, perrumpit; aciemque per mediam in castra hostium tendit; & vacua defensoribus capit, atque incendit. Quæ ubi flagrantia Martianus miles conspexit, & hostes respexere; tum passim fuga cœpta Samnitium fieri. sed omnia obtinet cædes: nec in ullam partem tutum perfugium est. jam, XXX. millibus hostium cæsis, signum receptui consules dederant: colligebantque in unum copias, invicem inter se gratantes: cum repente visæ procul hostium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant, integravere cædem. in quas nec jussu consulum, nec signo accepto victores vadunt, malo tirocinio imbuendum Samnitem clamitantes. Indulgent COSS. legionum ardori; ut qui probe scirent, novum militem hostium, inter perculsos fuga veteranos, ne tentando quidem satis certamini fore. nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiæ veteres, novæque montes proximos fuga capiunt. eo & Romana erigitur acies: nec quicquam satis tuti loci victis. & de jugis, quæ ceperant, funduntur. jamque una

una voce omnes pacem petebant. Tum, trium mensium frumento imperato, & annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Martius de Hernicis triumphans in urbem rediit: statuaque equestris in foro decreta est, quæ ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, 1 quia maluerunt, quam civitatem, suæ leges redditæ: connubium inter ipsos, quod aliquandiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis, quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione data; concilia, connubiaque ademta: & magistratibus, præterquam sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis a C. Junio Bubulco censore locata est: quam COS. bello Samnitium voverat. ab eodem, collegaque ejus M. Valerio Maximo viæ per agros publica impensa factæ: & cum Carthaginiensibus eodem anno fœdus tertio renovatum: legatisque eorum

44. qui ad id venerant, comiter munera missa. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure.

U.C. ab iis, propter quæ creati erant, comitia con-

448. sularia habita, quia neuter COSS. potuerat bello abesse. Creati COSS. L. Postumius, T. Minutius. Hos COSS. Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit: biennio exemto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Martio COSS. factos tradidimus. memoria ne fugerit in annalibus digerendis, an consulto binos consules falsos ratus transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ. itaque ambo COSS. in Samnium missi. cum diversas regiones, Tifernum Postumius, Bolam Minutius petissent: Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac triginta millia inde hominum capta tradunt: alii marte æquo discessum: & Postumium metum simulantem, nocturno itinere clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis muni-

1 *Quia maluerunt, quam civitatem*) I. e. suis legibus vivere maluerunt, quam cives esse Romani.

munitis & ipsos consedisse. Consul, ut stativa tuta copiosaque (& ita erant) petisse videretur; postquam & munimentis castra firmavit, & omnia apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo præsidio, vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum adversus alios sedentem, ducit. ibi auctore Postumio Minutius cum hostibus signa confert. & cum anceps prælium in multum diei processisset, tum Postumius, integris legionibus defessam jam aciem hostium improviso invadit. itaque cum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes: signa unum & viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum jam fama hostem adorti fundunt, fugantque: signa militaria sex & viginti capta, & imperator Samnitium C. Gellius, multique alii mortales: & castra utraque capta: & Bola, ubi postero die cœptum oppugnari, brevi capitur. magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minutium COS. cum vulnere gravi relatum in castra mortuum, quidam auctores sunt, & M. Fulvium in locum ejus consulem suffectum, & ab eo, cum ad exercitum Minutii missus esset, Bolam captam. Eodem anno Sora, Arpinum, Serennia recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum, dedicatumque.

CAPUT XXXIII.

Samnitibus fœdus datur: Æquis, qui Samnites contra Romanos auxiliis juverant, & postea aperte etiam defecerant, bellum indicitur: captis & incensis eorum quadraginta oppidis, Æquorum nomen prope ad internecionem deletur.

P. Sulpitio Saverrione, P. Sempronio Sopho COSS. Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est: *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citroque habita, de pace transigi potuisse: nunc, quando verba vana ad id* 45. U. C. 449.

loco-

locorum fuerint, rebus standum esse: P. Sempronium COS. cum exercitu brevi in Samnio fore: eum, ad bellum pacem ne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia Senatui relaturum: decedentem ex Samnio COS. legati sequerentur. Eo anno cum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito commeatu peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, ceterum per multos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti auxilia; &, post Hernicos subactos, universa prope gens sine dissimulatione consilii publici ad hostes desciverat: & postquam, icto Romæ cum Samnitibus fœdere, fetiales venerant res repetitum, *tentationem* ajebant *esse, ut, terrore incusso belli, Romanos se fieri paterentur: quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse, cum, quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati praeoptaverint: quibus legendi, quid mallent, copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore.* Ob hæc vulgo in conciliis jactata, populus Romanus bellum fieri Æquis jussit: consulesque ambo ad novum profecti bellum, quatuor millibus a castris hostium consederunt. Æquorum exercitus, ut qui suo nomine per multos annos imbelles egissent, tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio, trepidare. alii exeundum in aciem, alii castra tuenda censent. movet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum levibus præsidiis urbium relictarum excidia. itaque, postquam inter multas sententias una, quæ, omissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum avertisset, audita; ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia, tuendasque mœnibus in urbes abirent: cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani, signis prolatis, in acie consistunt; &, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt. ceterum, postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt, insolito silentio moti, metu insidia-

sidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, cum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi. sed vestigia in omnes æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant: post, per exploratores compertis hostium consiliis; ad singulas urbes circumferendo bello, unum & quadraginta oppida intra dies quinquaginta omnia oppugnando ceperunt: quorum pleraque diruta, atque incensa: nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum: exemploque eorum clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiæque. iis populis fœdus petentibus datum.

CAPUT XXXIV.

C. Flavius ex humili fortuna per forensem factionem ædilitatem curulem consequutus, adversus nobiles, suæ conditionis contemtores, multa contumaciter facit; ex indignatione, quod in manu humiliorum comitia essent, fit ordinum in Civitate discessio: ad eos reconciliandos Q. Fab. Censor turbam forensem in quatuor tribus, urbanas appellatas, conjicit. inde Maximi sibi nomen parit.

EOdem anno C. Flavius Cn. filius, scriba, 46. patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir, & facundus, ædilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, 1 cum appareret ædilibus, fierique se pro tribu ædilem videret, 2 neque accipi nomen, 3 quod scriptum faceret; 4 tabulam posuisse, & jurasse se scriptum non facturum. Quem aliquanto antea desisse scriptum facere, arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto, triumviratibusque, 5 nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Ceterum

1 *Quum appareret ædilibus*) Quum inter apparitores ædilium esset.
2 *Neque accipi nomen*) Neque rationem sui haberi tamquam legitimi candidati.
3 *Quia scriptum faceret*) Quod scribæ ministerio fungeretur. *Scriptum* hic a *scriptus*, *us*.
4 *Tabulam*) Quæ erat velut insigne ministerii sui.
5 *Nocturno*) Triumviri nocturni incendiis per urbem arcendis præerant.

conjecit, urbanasque eas appellavit, adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites Idibus quintilibus transveherentur.

DECADIS PRIMÆ

LIBER DECIMUS.

CAPUT I.

Sora, & Alba coloniæ deducuntur: de Frusinatibus, quod Hernicos solicitassent, supplicium sumitur. In Umbriam propter quasdam incursiones fit parva expeditio. Æquos ad bellum coortos Dictator Junius Bubulcus superat: classis Græcorum ad litora Italiæ defertur: a finibus Sallentinorum a Rom. repulsa, ad Venetorum litora pervenit: cum terras Patavinorum tenuisset, ibi magna clade fœdatur.

UCIO Genucio, Ser. Cornelio consulibus ab externis ferme bellis otium fuit. Soram, atque Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat: sed possederant Samnites. eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno 1 Arpinatibus, Trebulanisque civitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis solicitatos compertum: capitaque conjurationis ejus, quæstione ab COSS. ex S. C. habita, virgis cæsi, ac securi percussi. tamen, ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbria facta est, quod nuntiabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. in eam speluncam penetratum cum signis est, & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu; donec, altero specus ejus ore (nam pervius erat) invento, utræque fauces congestis li- I. U. C. 450

1 *Arpinatibus*) Arpinum in Volscis patria fuit Marii & Ciceronis.

flammant tecta: hominum, pecudumque prædas agunt: & dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt. hæc ubi Patavium sunt nuntiata, (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes juventutem dividunt. altera in regionem, qua effusa populatio nunciabatur: altera, ne cui prædonum obvia fieret, altero itinere ad stationem navium (millia autem XIV. ab oppido aberat) ducta. in naves parvas, custodibus interemtis, impetus factus: territique nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis trajicere. & in terra prosperum æque in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt. ita in medio circumventi hostes, cæsique. pars capti classem indicant, regemque Cleonymum tria inde millia abesse. ibi captivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves, ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas, pars captiva navigia armatis complent: profectique ad classem, immobiles naves, & loca ignota plus quam hostem timentes circumvadunt: fugientesque in altum, ac nusquam repugnantes usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam, incensisque navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi, nulla regione maris Adriatici prospere adita, discessit. rostra navium, spoliaque Laconum in æde Junonis veteri fixa, multi supersunt qui viderunt. Patavii monimentum navalis pugnæ eo die, quo pugnatum est, quotannis solemni certamine navium in flumine oppidi medio exercetur.

CAPUT II.

Exorto ab Etruscis, & Marsis terrore, dicitur Dictator M. Valerius Maximus: Marsis victis, dum ille Romæ abest causa repetendorum auspiciorum, magister equitum ab Etruscis circumventus, cladem accipit: reversus Dictator, nequicquam denuo insidias molitos Etruscos superat; ac de illis triumphat.

EOdem anno Romæ cum Vestinis petentibus amicitiam ictum est fœdus. Multiplex 3.

deinde exortus terror. Etruriam rebellare ab Aretinorum seditionibus motu orto nuntiabatur: ubi Licinium genus præpotens, divitiarum invidia pelli armis cœptum. simul a Marsis agrum vi teneri, in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. itaque propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paulum. id magis credo, quam Q. Fabium, ea ætate, atque eis honoribus, Valerio subjectum. Ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prælio uno Marsos fundit. compulsis deinde in urbes munitas, Milioniam, Plestiniam, Fresiliam intra dies paucos cepit: & parte agri multatis Marsis fœdus restituit. Tum in Etruscos versum bellum. & cum dictator auspiciorum repetendorum causa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus, ex insidiis circumvenitur, signisque aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum æquavit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam, quod memor Papirianæ sævitiæ, numquam, ut dictatoris injussu dimicaret, adduci potuisset.
4. Nuntiata ea clades Romam, majorem, quam res erat, terrorem excivit. nam, ut exercitu deleto, ita justitium indictum, custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ; arma, tela in muros congesta. omnibus junioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora, & composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit, exercitum avidum pugnæ, quo maturius ignominia aboleretur. itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. eo & hostes secuti. & quamquam ex bene gesta re summam & in aperto certamine virium spem habebant; tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta, vici per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romano-

rum

rum aberant. ibi abditis armatis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus, propulsum. ad quam illecebram cum commoveretur nemo ab Romana statione, pastorum unus progressus sub ipsas munitiones inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes: quid cessarent, cum per media castra Romana tuto agere possent? Hæc cum legato Cerites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens esset indignatio, nec tamen injussu movere se anderent: jubet peritos linguæ attendere animum, pastorum sermo agresti an urbano propior esset. Cum referrent, sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora, quam pastoralia esse: *Ite igitur, dicite*, inquit, *detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis jam dolo capi, quam armis vinci posse*. Hæc ubi audita sunt, & ad eos, qui consederant in insidiis, perlata; consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum undique campum prolata signa. visa legato major acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit: interea ipse impetus hostium sustinet. Nuntio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos jubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. rapta extemplo signa, armaque: & vix ab impetu & cursu tenebantur. cum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. urgent itaque alii alios, hortanturque signiferos ut ocyus eant. quo magis festinantes ire videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere jubet. Etrusci contra, 1 principio exciti pugnæ, omnibus copiis aderant. & super alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam; nec jam ab suis resisti posse. & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. Ceterum fretus satis esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult

1 *Principio exciti pugnæ*) Principio pugnæ a suis insidiatoribus commissæ exciti e castris.

fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos. quamquam lente procedunt, jam tamen ad impetum capiendum equiti utique modicum erat spatium. Prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua satis laxo spatio equi permitti possent. 1 Pariter sustulit clamorem acies: & immissus eques libero cursu in hostem invehitur; 2 incompositisque adversus equestrem procellam subitum pavorem offundit. Itaque ut prope serum auxilium jam pene circumventis, ita universa requies data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa, aut anceps fuit. fusi hostes castra repetunt, inferentibusque jam signa Romanis cedunt, & in ultimam castrorum partem conglobantur. hærent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua & evadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superstantium in fossam procubuit: atque ea cum deos pandere viam fugæ conclamassent, plures inermes quam armati evadunt. Hoc prælio fractæ iterum Etruscorum vires: & pacto annuo stipendio, & duum mensium frumento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent Romam. Pax negata: induciæ biennii datæ. Dictator triumphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memorabili prælio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus tantum Aretinorum compositis, & Licinio genere cum plebe in gratiam reducto. COS. ex dictatura factus M. Valerius. Non petentem, atque adeo etiam absentem creatum, credidere quidam; & per interregem ea comitia habita. id unum non ambigitur, consulatum cum Apulejo Pansa gessisse.

CA-

1 *Pariter*) Uno eodemque tempore.
2 *Incompositis*) Quum incompositi essent præ ardore pugnandi.

CAPUT III.

Ceteris rebus tranquillis, discordiam excitant tribuni plebis Q., & Cn. Ogulnii; a quibus promulgata rogatio, ut quatuor pontifices, & quinque augures de plebe adlegerentur, certaminum caussa est inter Ap. Claudium, & P. Decium Murem: propugnante pro lege Decio, ea tandem accipitur.

M. Valerio, & Q. Apulejo COSS. satis pacatæ foris res fuere. Etruscum adversæ 6. U.C. 452
belli res, & induciæ quietum tenebant: Samnitem multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis novi pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. tamen, ne undique tranquillæ res essent, certamen injectum inter primores civitatis patricios plebeiosque ab Tr. pl. Q. & Cn. Ogulniis. qui, undique criminandorum patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam modo plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. rogationem ergo promulgarunt, ut, cum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent, placeretque augeri sacerdotum numerum; quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur. Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum, id redigi collegium potuerit, non invenio: cum inter augures constet, 1 imparem numerum debere esse: ut tres antiquæ tribus, Ramnenses, Tatienses, & Luceres suum quæque augurem habeant; aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, cum ad quatuor quinque adjecti, novem numerum, ut terni in singulas essent, expleverunt. Ceterum quia de plebe

 adle-

1 *Imparem numerum*) Nempe ternarium, vel e ternario factum.

adlegebantur; juxta eam rem ægre passi patres, quam cum consulatum vulgari viderent: simulabant ad deos id magis, quam ad se pertinere. ipsos visuros, ne sacra sua polluantur: id se optare tantum, ne qua in remp. clades veniat. minus autem tetendere, assueti jam tali genere certaminum vinci. & cernebant adversarios non id, quod olim vix speraverint, affectantes magnos honores; sed omnia jam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos, multiplices consulatus, censurasque, & triumphos.

7. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, & inter P. Decium Murem. qui cum eadem ferme de jure patrum ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam, contraque eam dicta erant, cum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent: 1 retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem: quo se habitu pro populo, ac legionibus Romanis devovisset, *tum P. Decium COS. purum piumque diis immortalibus visum, aeque ac si T. Manlius collega ejus devoveretur. eumdem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent dii, quam Ap. Claudii? castius eum sacra privata facere, & religiosius deos colere, quam se? quem pœnitere votorum, quæ pro republica nuncupaverint tot COSS. plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri cœpta sunt: numerarentur triumphi: 2 jam ne nobilitatis quidem sua plebeios pœnitere. Pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore Senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus. Quod cum ita se habeat;*

cui

1 *Retulisse . . . parentis sui speciem*) Revocasse & oratione ob oculos imaginem parentis sui posuisse.

2 *Jam ne nobilitatis*) Nobilitas ducebatur ab majorum honoribus. Hinc plebeii, quorum patres consulatum &c. gesserant, nobiles erant.

cui deorum hominumve indignum videri potest, inquit, *eis viris, quos vos sellis curulibus, toga prætexta*, 1 *tunica palmata*, & 2 *toga picta*, & 3 *corona triumphali, laureaque honoraritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adjicere? Qui Jovis Opt. Max. ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit; si conspiciatur cum* 4 *capide ac* 5 *lituo, capite velato victimam cadat, auguriumve ex arte capiat? cujus imaginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus æquo animo legetur; si auguratum, aut pontificatum adjeceritis, non sustinebunt legentium oculi? equidem (pace dixerim deum) eos nos jam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus; & deorum magis, quam nostra causa expectamus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.* 8. *Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis, & non jam in possessione unius amplissimi simus sacerdotii? decemviros sacris faciundis, carminum Sybillæ ac fatorum populi hujus interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri, cærimoniarumque aliarum plebeios videmus. nec tum patriciis ulla injuria facta est, cum duumviris sacris faciundis adjectus est propter plebeios numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca, quatuor pontificum adjecit, in quæ plebeii nominentur: non ut vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adjuvent vos homines plebeii divinis quoque rebus procurandis: sicut in ceteris humanis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere; quem in censura, quem in consulatu* col-

1 *Tunica palmata*) Intextis palmis ornata, quam triumphantes gestabant.
2 *Toga picta*) Toga purpurea diversarum rerum figuris acu pictis ornata erat, ipsa quoque triumphantium insigne.
3 *Corona triumphali*) Antiquitus e lauro, postea ex auro.
4 *Capide*) *Capis* poculi genus, a capiendo.
5 *Lituo*) Lituus fuit baculus sine nodo aduncus.

collegam habere potuisti : cujus tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potes. Sabinum advenam principem nobilitatis vestræ, seu Actium Clausum, seu Ap. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora afferimus : imo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe COS. est factus : Cajus Licinius Stolo primus magister equitum : C. Martius Rutilus primus & dictator, & censor : Q. Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem : penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos justum imperium & auspicium domi militiæque : æque adhuc prosperum plebeium, ac patricium fuit, porroque erit. 1 En Romæ umquam fando audistis, patricios primo esse factos, non de cælo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est, nihil ultra quam ingenuos? Consulem jam patrem ciere possum, avumque jam poterit filius meus. 2 Nihil est aliud in re, Quirites, nisi ut omnia negata adipiscamur. Certamen tantum patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit vobis ac reip. uti rogas, jubendam censeo. Vocare tri-
9. bus extemplo populus jubebat : apparebatque accipi legem : ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis, P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Martius Rutilus, M. Livius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genutius, P. Ælius Pætus, M. Minutius Fessus, C. Martius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum numerus factus.

CA-

1 *En umquam*) Numquamne?
2 *Nihil est aliud in re*) Hoc unum agitur a patriciis, ut nihil adipiscamur, nisi negatum fuerit.

CAPUT IV.

Lex de provocatione ad populum a Valerio Cos. tertium fertur: ab eodem Æqui rebellantes superantur: Lustrum a censoribus conditur: duæ tribus adduntur, Aniensis, & Terentina: in Umbria per fraudem duorum oppidanorum Nequinum capitur.

EOdem anno M. Valerius COS. de provocatione legem tulit, diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est semper a familia eadem. caussam renovandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Portia inde lex sola pro tergo civium lata videtur: quod gravi pœna, si quis verberasset, necassetve civem Romanum, sanxit. Valeria lex, cum eum, qui provocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset; si quis adversus ea fecisset, nihil ultra, quam improbe, factum, adjecit. id (qui tum pudor hominum erat) visum credo vinculum satis validum legis. nunc vix servo ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile adversus rebellantes Æquos, cum, præter animos feroces, nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter COS. Apulejus in Umbria Nequinum oppidum circumsedit. locus erat arduus, atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia sita est: nec vi, nec munimento capi poterat. itaque U. C. 451 eam infectam rem M. Fulvius Pætus, T. Manlius Torquatus, novi COSS., acceperunt. In eum annum cum Q. Fabium COS. non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno majori se usui reipub. fore urbano gesto magistratu: ita nec dissimulantem, quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit, qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium, Cn. F. Calvinum, & Sp. Carvilium, Q. F. Maximum. id cre-

do cognomen errorem in ædilibus fecisse, fecitamque fabulam mistam ex ædilitiis & consularibus comitiis convenientem errori. Et lustrum eo anno conditum a P. Sempronio Sopho, & P. Sulpitio Saverrione censoribus: 1 tribusque additæ duæ, 2 Aniensis, ac 3 Terentina. Hæc Romæ gesta. ceterum ad Nequinum
10. oppidum cum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia juncta muro, specu facto, ad stationes Romanas itinere occulto perveniunt; inde ad consulem deducti, præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos, confirmant. Nec aspernanda res visa, neque incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculum missi: per quos satis comperta re, trecenti armati transfuga duce in urbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere: qua refracta, COS. exercitusque Romanus sine certamine urbem invasere. ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. colonia eo adversus Umbros missa, 4 a flumine Narnia appellata. exercitus cum magna præda Romam reductus.

CAPUT V.

Etrusci frustra conati cum Gallis per pecuniam societatem contra Romanos inire, bellum ipsi moliuntur: cum profectus contra illos Manlius Cos., equo effusus, mortuus esset, mittitur M. Valerius Cos. dictus.

EOdem anno ab Etruscis adversus inducias paratum bellum. sed eos alta molientes Gallorum ingens exercitus fines ingressus, paulisper a proposito avertit. pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, ut eo adjuncto exercitu cum Romanis bellarent. de societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta, acceptaque, cum parata cetera ad bellum essent, sequi-

1 *Tribusque additæ duæ*) Tunc tres & triginta tribus factæ.

2 *Aniensis*) Ab Aniene amne.

3 *Terentina*) A Terento, qui locus erat in Campo Martio.

4 *A flumine Narnia appellata*) Fluminis nomen, Nar.

sequique Etruscos juberet: inficias eunt, mercedem se belli Romanis inferendi pactos: quicquid acceperint, accepisse, ne agrum Etruscum vastarent, armisque lacesserent cultores. militaturos tamen se, si utique Etrusci velint: sed nulla alia mercede, quam ut in partem agri accipiantur, tandemque aliqua sede certa consistant. Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita: nec perfici quicquam potuit; non tam quia imminui agrum, quam quia accolas sibi quisque adjungere tam efferatæ gentis homines horrebat. ita dimissi Galli pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum adjecti; eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est. T. Manlio COS. Etruria provincia sorte evenit: qui 11. vixdum ingressus hostium fines, cum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope expiravit. tertius ab eo casu dies finis vitæ COS. fuit. quo velut omine belli accepto, deos pro se commisisse bellum memorantes Etrusci sustulere animos. Romæ tum desiderio viri, tum incommoditate temporis tristis nuntius fuit, ut patres ab jubendo dictatore consulis subrogandi comitia ex sententia principum habita deterruerint. M. Valerium COS. omnes sententiæ, centuriæque dixere; quem senatus dictatorem dici jussurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci jussit. Adventus ejus compressit Etruscos, adeo ut nemo extra munitiones egredi auderet: timorque ipsorum obsidioni similis esset. neque illos novus COS. vastandis agris, urendisque tectis, cum passim non villæ solum, sed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit.

CAPUT VI.

De Samnitium defectione a Picentibus fama affertur: interim caritate annonæ laboranti civitati Fab. Max. ædilis opitulatur: Lucanis Samnitium injurias nuntiantibus, icto cum illis fœdere, Samnitibus bellum indicitur.

CUm hoc segnius bellum opinione esset; alterius belli, quod multis invicem cladibus

dibus haud immerito terribile erat, fama, Pi-
centium novorum sociorum indicio, exorta
est: Samnites arma, & rebellionem spectare:
seque ab eis solicitatos esse. Picentibus gratiæ
actæ: & magna pars curæ patribus ab Etruria
in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ
solicitam civitatem habuit; ventumque ad ino-
piæ ultimum foret, (ut scripsere, quibus ædi-
lem fuisse eo anno Fabium Maximum placet)
ni ejus viri cura, qualis in bellicis rebus mul-
tis tempestatibus fuerat, talis domi tum in an-
nonæ dispensatione præparando ac convehendo
frumento fuisset. Eo anno (nec traditur causa)
interregnum initum. interreges fuere, Ap. Clau-
dius, dein P. Sulpitius. is comitia consularia
U.C. habuit: creavit L. Cor. Scipionem, Cn. Ful-
454. vium COSS. Principio hujus anni oratores Lu-
canorum ad novos COSS. venerunt questum:
*quia conditionibus perlicere se nequiverint ad so-
cietatem armorum, Samnites infesto exercitu in-
gressos fines suos vastare, belloque ad bellum co-
gere. Lucano populo satis superque erratum
quondam; nunc ita obstinatos animos esse, ut o-
mnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam ut
umquam postea* 1 *nomen Romanum violent. Ora-
re patres, ut & Lucanos in fidem accipiant,
& vim atque injuriam ab se Samnitium arceant.
se, quamquam, bello cum Samnitibus suscepto,
necessaria jam facta adversus Romanos fides sit,*
12. *tamen obsides dare paratos esse*. Brevis consul-
tatio senatus fuit. ad unum omnes jungendum
fœdus cum Lucanis, resque repetendas ab Sa-
mnitibus censent. Benigne responsum Lucanis,
ictumque fœdus. Fetiales missi, qui Samnitem
decedere agro sociorum, ac deducere exercitum
finibus Lucanis juberent. quibus obviam missi
ab Samnitibus, qui denuntiarent, *si quod ad-
issent in Samnio concilium, haud inviolatos abi-
turos*. Hæc postquam audita sunt Romæ, bel-
lum Samnitibus & patres censuerunt, & popu-
lus jussit.

CA-

1 *Nomen Romanum violent*) De nomine Romano loquun-
tur, tamquam sacro & religioso. *Violare* enim est peccare
in id quod sacrum & sanctum est.

CAPUT VII.

In Etruria, & in Samnio prospere a Coss. pugnatur.

COSS. inter se provincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fulvio Samnites obvenerunt: diversique ad suum quisque bellum proficiscuntur. Scipioni segne bellum, & simile prioris anni militiæ expectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. Pugnatum majore parte diei, magna utrinque cæde. nox incertis, qua data victoria esset, intervenit. lux insequens victorem, victumque ostendit. Nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem, ubi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra, vacuis, cum plurima præda (nam & stativa trepide deserta fuerant) potitur. Inde in Faliscum agrum copiis reductis, cum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad populandos hostium fines incedit. omnia ferro ignique vastantur; prædæ undique actæ. nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis. Urbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fulvii COS. clara pugna in Samnio ad Bovianum, haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bovianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit. Eodem anno Carseolos 13.
colonia in agro Æquicolarum deducta. Fulvius COS. de Samnitibus triumphavit.

CAPUT VIII.

Ob terrorem Etruscorum, & Samnitium simul arma moventium, Q. Fabius Maximus primo renuens, deinde victus consensu civitatis, creatur Cos. quartum: huic petenti datur collega P. Decius.

CUm comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesque ingentes conscribere exercitus, palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumque conditione traxerint ad bellum; increpari

magi-

magiſtratus Samnitium, quod exercitum, adverſus Lucanum hoſtem comparatum, objecerint Romanis. itaque ſuis ſociorumque viribus conſurgere hoſtes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum eſſe certamine. Hic terror, cum illuſtres viri conſulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem, deinde, ut inclinata ſtudia vidit, etiam recuſantem, convertit. *Quid ſe jam ſenem, ac perfunctum laboribus, laborumque præmiis, ſolicitarent? nec corporis, nec animi vigorem remanere eumdem: & fortunam ipſam vereri, ne cui deorum nimia jam in ſe, & conſtantior, quam velint humanæ res, videatur. & ſe gloriæ ſeniorum ſuccreviſſe, & ad ſuam gloriam conſurgentes alios lætum aſpicere. nec honores magnos fortiſſimis viris Romæ, nec honoribus deeſſe fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam juſta ſtudia: quæ verecundia legum reſtinguenda ratus, legem recitari juſſit, qua intra decem annos eumdem conſulem refici non liceret. Vix præ ſtrepitu audita lex eſt. tribunique plebis nihil id impedimenti futurum ajebant: ſe ad populum laturos, uti legibus ſolveretur. Et ille quidem in recuſando perſtabat, *Quid ergo attineret leges ferri*, rogitans, *quibus* 1 *per eoſdem, qui tuliſſent, fraus fieret? jam regi leges, non regere.* populus nihilominus ſuffragia inibat: & ut quæque 2 intro vocata erat centuria, COS. haud dubie Fabium dicebat. Tum demum conſenſu civitatis victus, *Dei approbent*, inquit, *quod agitis, acturique eſtis, Quirites. ceterum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi eſtis; in collega ſit mea apud vos gratia locus. P. Decium, expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente ſuo, quæſo, mecum conſulem faciatis.* Juſta ſuffragatio viſa. omnes, quæ ſupererant, centuriæ, Q. Fabium, P. Decium COSS. dicere. Eo anno pleriſque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quam quod lege finitum erat, agri poſſiderent, nec quiſquam ferme eſt purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis injectum eſt.

U. C. 445.

CA-

1 *Per eoſdem qui tuliſſent*) Nempe tribunos plebis.
2 *Intro vocata*) In ovile.

CAPUT IX.

Cum fama allata esset, Etruscos agitari de pace petenda, aversa in Samnites belli mole, ibi a Q. Fabio, & P. Decio Coss. res prospere transigitur.

COSS. novi, Q. Fabius Maximus quartum, & P. Decius Mus tertium, cum inter se agitarent, uti alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc, aut in illam provinciam copiæ satis essent; & uter ad utrum bellum dux idoneus magis esset: ab Sutrio, & Nepet, & Faleriis legati 1 auctores concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti COSS. quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, qua venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum; in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit: explorant tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Trifernum hostes in occulta valle instructi; qua ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impedimentis in locum tutum remotis, præsidioque modico imposito, præmonitis militibus adesse certamen, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites desperantes improviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura esset res, & ipsi acie justa maluerunt concurrere. itaque & in æquum descendunt; ac fortunæ se majore animo, quam spe, committunt. ceterum, seu quia ex omnium Samnitium populis quodcumque roboris fuerat contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos; aliquantum aperta quoque pugna præbuerunt terroris. Fabius, ubi nulla ex parte hostem loco moveri videt, M. Fulvium, & M. Valerium tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites jubet, & adhortari, ut, si quando umquam equestri ope adjutam rempublicam meminerint, illo,

1 *Auctores*) Quum nuntiassent, edocuissent.

illo die annitantur, ut ordinis ejus gloriam invictam præstent. peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spem in impetu esse equitum. & ipsos nominatim juvenes pari comitate utrumque nunc laudibus, nunc promissis onerat. ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret; consilio grassandum, si nihil vires juvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere jubet: inde ascensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, & averso hosti ab tergo repente se ostendere. Equites ducibus tribunis haud multo plus hostibus quam suis, ex improviso ante signa evecti, præbuerunt tumultus. adversus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies; nec parte ulla pelli, aut perrumpi potuit. & postquam irritum inceptum erat, recepti post signa prælio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus: nec sustinere frons prima tam longum certamen, increscentemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies, jussu COS. in primam successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitem, & 1 tempore improvisa ex montibus signa, clamorque sublatus non vero metu tantum terrere Samnitium animos. Nam & Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit; & pro se quisque miles, adesse alterum COS., adesse legiones, gaudio alacres fremunt: terrorque utilis Romanis oblatus, fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur. & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quam pro tanta victoria, fuit. tria millia & CCCC. cæsi: capti ad trecentos ferme & triginta: signa militaria capta
15. tria & viginti. Samnitibus Apuli se ante prælium conjunxissent, ni P. Decius, COS. alter, iis ad Maleventum castra objecisset, extractosque deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit, quam cædis. duo millia Apulorum cæsa. spretoque eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus,

1 *Tempore.*) In tempore, tempestive.

ercitus, diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensium evastarunt. quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius COS. sex & octoginta. nec valli tantum, ac fossarum vestigia relicta, sed multo illis insigniora monumenta vastatis circa regionibus depopulatisque. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. ibi capta armatorum duo millia CCCC. cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta.

CAPUT X.

Q. Fabius Maximus, quod diceret esse contra leges, se consulem refici, delatum & in hunc annum honorem recusat: creatis novis, ipsi, ac P. Decio, veteribus consulibus in Samnio prorogatur imperium.

INde comitiorum causa Romam profectus, maturavit eam rem agere, cum primo vocatæ Q. Fabium COS. dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, cum suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut se cum Q. Fabio COS. dicerent. Fabius de se eadem fere, quæ priore anno, dicendo abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas: orare, *ut ex cœno plebeio consulatum extraheret; majestatemque pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet*. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit. *facturum enim se fuisse* dixit, *ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium, quam se, COS. fieri videret: nunc se sui rationem comitiis, cum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum*. Ita L. Volumnius de plebe cum Ap. Claudio COS. est factus, prio- U.C. 456.
re item consulatu inter se comparati. Nobilitas objectare Fabio, fugisse eum Appium Claudium collegam, eloquentia, civilibusque artibus haud dubie præstantem. Comitiis perfectis, 16.
veteres COSS. jussi bellum in Samnio gerere, prorogato in sex menses imperio.

CA-

perit per exploratores, profectum Samnitium exercitum, advocato concilio; *Quid per agros*, inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin urbes ac mœnia aggredimur? nullus jam exercitus Samnio præsidet. cessere finibus; ac sibimet ipsi exilium conscivere*. Approbantibus cunctis, ad Murgantiam, validam urbem, oppugnandam ducit. tantusque ardor militum fuit & caritate ducis, & spe majoris, quam ex agrestibus populationibus, prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent. ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumventi, captique: & alia præda ingens capta est. quæ ne impedimentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius jubet. *Haccine*, inquit, *victoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? vultis vos* 1 *pro virtute spes gerere? omnes Samnitium urbes, fortunæque in urbibus relictæ vestræ sunt, quando legiones eorum tot præliis fusas, postremo finibus expulistis. vendite ista: & illicite lucro mercatorem, ut sequatur agmen. ego subinde suggeram quæ vendatis. Ad Romuleam urbem hinc eamus, ubi vos labor haud magnus, præda major manet*. Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem ad Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti, a muris, qua cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia evasere. Captum oppidum, ac direptum est. ad duo millia & CCC. occisi: & sex millia hominum capta: & miles ingenti præda potitus: quam vendere, sicut priorem, coactus, Ferentinum inde, quamquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. nam & defensa summa vi mœnia sunt: & locus erat munimento naturaque tutus. sed evicit omnia assuetus prædæ miles. ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Hujus oppugnatarum urbium decoris pars major in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, a Fabio Ferentinum Romuleamque oppugnatas tradunt. sunt qui novorum consulum hanc gloriam faciant. quidam

1 *Pro virtute spes gerere*) Dignas virtute vestra spes gerere.

quidam non amborum, sed alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

CAPUT XII.

Consulum alter L. Volumnius in Samnium, Ap. Claudius in Etruriam proficiscitur: prospera fortuna usus Volumnius ad collegam, parum feliciter rem gerentem, dubium, an accitus, pergit: cum ab illo auxilium sperneretur, oritur inter utrumque certamen: jam abeuntem Volumnium pervincunt milites, ut vires contra Etruscos cum collega conjungat: ambo inde, prælio commisso, hostes superant.

18. DUm ea in Samnio, cujuscumque ductu auspicioque gererentur, Romanis in Etruria interim bellum ingens multis ex gentibus concitur; cujus auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bellum: traxerat contagio proximos Umbriæ populos: & Gallica auxilia mercede solicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitium conveniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, cum jam L. Volumnius COS. cum legionibus secunda ac tertia, sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium esset: Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia. castra haud procul ab hoste posita. 1 Ceterum eo magis profectum est, quod mature ventum erat, ut quosdam spectantes jam arma in Etruria populos metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu COS. quicquam ibi satis scite, aut fortunate gestum sit. Multa prælia locis & temporibus iniquis commissa, spesque in dies graviorem hostem faciebat. & jam prope erat, ut nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Litteras ad collegam arcessendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio. piget tamen incertum ponere, cum ea ipsa inter COSS. populi Romani jam iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit,

1 *Ceterum eo magis profectum*) I. e. magis ad id profuit maturus ac celer consulis adventus, ut... quam &c.

fuerit, Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se litteris accitum. Jam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium fere ejus captum. Et Lucanorum seditiones, a plebeiis & egentibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate per Q. Fabium pro consule missum eo cum veteri exercitu compresserat. Decio populandos hostium agros relinquit: ipse cum suis copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem advenientem læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illiberali, & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. vix enim salute mutua reddita, cum obviam egressus esset, *Satin' salva*, inquit, *Luci Volumni? ut sese in Samnio res habent? quæ te causa, ut provincia tua excederes, induxit?* Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: litteris ejus accitum venisse: quæ si falsæ fuerint, nec usus sui sit in Etruria, extemplo conversis signis abiturum. *Tu vero abeas*, inquit, *neque te quisquam moratur. etenim minime consentaneum est, cum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene Hercules verteret*, dicere Volumnius: *malle frustra operam insumtam, quam quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis exercitus.* Digredientes jam COSS. legati tribunique ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur: plures abeunti Volumnio obsistere, atque obtestari, *ne pravo cum collega certamine rempublicam prodat. si qua clades incidisset, desertori magis, quam deserto noxiæ fore. eo rem adductam, ut omnis rei bene, aut secus gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit delegatum. neminem quæsiturum, quæ verba Appii; sed quæ fortuna exercitus fuerit. dimitti ab Appio eum; sed a republica & ab exercitu retineri. experiretur modo voluntatem militum.* Hæc monendo, obtestandoque prope restitantes COSS. in 19.
con-

concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eamdem ferme sententiam, in quam
* al. inter paucos. * ante paucis certatum verbis fuerat. Et cum Volumnius causa superior, ne infacundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus esset, cavillansque Appius *sibi acceptum referre* diceret *debere, quod ex muto atque elingui facundum etiam COS. haberent: priore consulatu primis utique mensibus hiscere eum nequisse, nunc jam populares orationes serere: Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu a me strenue facere, quam ego abs te scite loqui didicissem. Postremo conditionem ferre, quæ decretura sit, non orator, (neque enim id desiderare rempub.) sed imperator uter sit melior: Etruriam, & Samnium provincias esse: utram mallet, eligeret. suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.* Tum militum clamor ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent: quo animadverso consensu, Volumnius, *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *erravi, non committam, ut quid vos velitis, obscurum sit: manere, an abire me velitis, clamore significate.* Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes e castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. & Volumnius signa canere, ac vexilla efferri e castris jussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi fuerunt. nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat; suoque impetu magis milites, quam cujusquam ductu, aut imperio pugnam capessebant: & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostem perveniret. itaque fronte inæquali concursum est: & velut forte quadam mutante asuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine,

mine, ita ut inter prima signa manibus ad cælum sublatis conspiceretur, ita precatus esse, *Bellona, si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voveo*. Hæc precatus, velut instigante Dea, & ipse collegæ, & exercitus virtutem adæquavit ducis. imperatoria opera exequitur: & milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. ergo fundunt fugantque hostes, majorem molem haud facile sustinentes, quam cum qua manus conferere assueti fuerant. urgendo cedentes, insequendoque effusos compulere ad castra. ibi interventu Gellii, cohortiumque 1 Sabellarum paulisper recruduit pugna. iis quoque mox fusis, jam a victoribus castra oppugnabantur. & cum Volumnius ipse portæ signa inferret, Appius Bellonam victricem identidem celebrans, accenderet militum animos; per vallum, per fossas irruperunt. castra capta, direptaque: præda ingens parta, & militi concessa est. septem millia ac trecenti hostium occisi: duo millia & centum viginti capti.

CAPUT XIII.

Contra Samnites, agrum Campanum populantes, reversus Volumnius COS., præda impeditos aggreditur: facta in castra irruptione, cum captivi deficientes, raptis armis & ipsi hostem urgerent, prælio accenso, victoria perlata reportatur. 20.

DUm ambo COSS. omnisque Romana vis in Etruscum bellum magis inclinat, in Samnio novi exercitus exorti ad depopulandos imperii Romani fines per Vestinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem, (jam enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu, populationibusque Campani agri, ad tuendos socios convertit. ut in Calenum agrum venit; & ipse cernit recentia cladis vestigia, & Caleni narrant, tantum jam prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint: itaque jam propalam duces loqui, extemplo eundum in Samnium esse; ut, relicta ibi præda, in expeditionem redeant,

1 *Sabellarum*) Samniticarum.

nec tam oneratum agmen dimicationi committant. ea quamquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem: inde tertia vigilia moturum iter in Samnium esse. His satis exploratis, profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, & egredientem e castris hostem opprimeret. aliquanto ante lucem ad castra accessit: gnarosque Oscæ linguæ exploratum quid agatur mittit. intermisti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognocunt infrequentia armatis signa egressa, prædam, prædæque custodes exire, * immobile agmen, & sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est: & jam lux appetebat. itaque signa canere jussit; agmenque hostium aggreditur. Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum ac præ se agere prædam, pars stare, incerti utrum progredi, an regredi in castra tutius foret. inter cunctationem opprimuntur. & Romani jam transcenderant vallum: cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præter quam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos solvebant, partim arma in sarcinis deligata repiebant, tumultumque prælio ipso terribiliorem, intermisti agmini, præbebant. memorandum deinde edidere facinus; nam Statium Minatium ducem, adeuntem ordines hortantemque invadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt, insidentemque equo captum ad COS. Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium: præliumque jam profligatum, integratum est. nec diutius sustineri potuit. cæsa ad sex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: &, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia & CCCC. præda ingens socio-
rum:

* 1. ignobile.

rum: accitique edicto domini ad res suas noscendas, recipiendasque præstituta die. quarum rerum non extitit dominus, militi concessæ: coactique vendere prædam, ne alibi quam in armis animum haberent.

CAPUT XIV.

Territum Senatum tumultu Campanæ populationis, atque Etrusci belli erigunt litteræ Volumnii COS. nuntiantes, cæsos in Campania populatores: cum in præsidium ejus regionis deduci colonias circa Vestinum, & Falernum agrum placeret, pauci dant nomina.

MAgnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat: & per eos forte dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum, Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Umbros ad defectionem vocari: & Gallos pretio ingenti solicitari. His nuntiis Senatus conterritus, justitium indici, delectum omnis generis hominum haberi jussit. Nec ingenui modo, aut juniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati, & defendendæ urbis consilia agitabantur: summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. ceterum parte curæ exonerarunt Senatum Lucii Volumnii COS. litteræ; quibus, cæsos fusosque populatores Campaniæ, cognitum est. itaque & supplicationes ob rem bene gestam COS. nomine decernunt: justitium remittitur, quod fuerat per dies decem & octo: supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum. itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vestinum & Falernum agrum deducerentur; una ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata; altera in saltu Vestino Falernum contingente agrum, ubi Synope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata. Trib. plebis negotium datum est, ut plebiscito juberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec, qui nomina darent, facile inveniebantur: quia 21.

inveniebantur: quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros mitti rebantur.

CAPUT XV.

Adversus quatuor populos, Etruscos, Samnites, Umbros, & Gallos, arma contra Romanos conferentes, deliguntur COSS. Q. Fabius, & P. Decius.

AVertit ab eis curis Senatum Etruriæ ingravescens bellum, & crebræ litteræ Appii, monentes, ne regionis ejus motum negligerent. *quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Umbros, Gallos. Jam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit.* 1 Ob hæc, & jam appetebat tempus, comitiorum causa L. Volumnius COS. Romam revocatus. qui prius, quam ad suffragium centurias vocaret, in concionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. *jam tum, cum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Umbros, & ingentem exercitum Gallorum. Adversus quatuor populos, duos COSS. illo die deligi meminissent. se, nisi confideret eum consensu populi Romani COS. declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.*
22. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur: eumque & prærogativæ, & primo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde, ut vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum. *hunc senectuti suæ adminiculum fore: censura, duobusque consulatibus simul gestis expertum se, 2 nil concordi collegio firmius ad rempub. tuendam esse. novo imperii socio vix jam assuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum con-*

1 *Ob hæc, comitiorum causa*) Hac de causa, ad habenda comitia.

2 *Nil concordi collegio firmius*) Nil firmius, quam si concordi animo collegæ rem gerant.

consilia. Subscripsit orationi ejus COS., cum meritis P. Decii laudibus, tum *quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent*, memorando: *quam prope ad ultimum discrimen suis & collegæ certaminibus nuper ventum foret*: admonendo Decium, Fabiumque, *ut uno animo, una mente viverent. esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse. callidos solertesque, juris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap. Claudius esset, urbi, ac foro præsides habendos, pratoresque ad reddenda jura creandos esse*. His agendis dies est consumtus. postridie ad præscriptum COS. & consularia & prætoria comitia habita. COSS. creati, Q. Fabius, & P. Decius, Ap. Claudius prætor, 1 omnes absentes. & L. Volumnio ex S. C. & scito plebis prorogatum in annum imperium est. U.C. 458.

CAPUT XVI.

Causa prodigiorum decretis supplicationibus, in templo Pudicitiæ patriciæ certamen oritur inter ceteras Matronas, & Virginiam Auli filiam: hac inde exclusa, quod patricia plebeio Volumnio COS. nupsisset, in parte suarum ædium, sacellum a plebeiis matronis frequentandum, Pudicitiæ plebeiæ collocat. Hoc anno ex multatitia pecunia Deorum templa donis augentur, urbs exornatur.

EO anno prodigia multa fuerunt: quorum averruncandorum causa supplicationes in biduum Senatus decrevit. publice vinum ac tus sacrificiis præbitum. supplicatum fere frequentes viri feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patriciam, plebeio nuptam L. Volumnio COS., matronæ, quod e patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem 23.

1 *Omnes. absentes*) Fabius & Decius aberant a campo; Appius, etiam ab urbe.

CAPUT XVII.

Q. Fabio consuli extra ordinem, tendente P. Decio collega, ut ad sortem revocaretur, Etruria provincia datur: eo cum duxisset exercitum, paulo post Romam reversus ad consultandum de bello, cui non dux unus sufficere videretur, P. Decium sibi ad illud collegam assumit.

QU. inde Fabius quintum, & P. Decius quartum, consulatum ineunt, tribus consulatibus, censuraque collegæ, nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter se clari. quæ ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum inter se certamen intervenisse reor; patriciis tendentibus, ut Fabius Etruriam extra ordinem provinciam haberet; plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in Senatu: & postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. In concione, ut inter militares viros, & factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita. Fabius, *quam arborem sevisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse* dicere. *se aperuisse Ciminiam silvam, viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis solicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii legisse* sensim exprobrat: *& invidisse Decium concordibus collegiis tribus.* prostremo *se tendere nihil ultra, quam ut, si se dignum provincia ducerent, in eam mitterent. in Senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum.* P. Decius Senatus injuriam querebatur. *quoad potuerint patres annisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus pervicerit, ne in ullo genere hominum inhonorata esset, quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio Senatum provinciam dare. si honoris ejus causa: ita eum de se, deque repub. meritum esse, ut faveat Qu. Fabii gloriæ, qua* 24.

modo non sua contumelia splendeat. cui autem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, cum id alteri extra sortem mandetur; quin alter consul pro supervacaneo atque inutili habeatur? gloriari Fabium rebus in Etruria gestis: velle & P. Decium gloriari: & forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex improviso incendium daret, eum se extincturum. Postremo se collegæ honores præmiaque concessurum, verecundia ætatis ejus majestatisque: cum periculum, cum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum: &, si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, ut, quod populi sit, populus jubeat potius, quam patres gratificentur. Jovem optimum maximum, deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eamdem virtutem felicitatemque in bello administrando daturi sint. certe id & natura æquum, & exemplo utile esse, & ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit. Fabius nihil aliud precatus populum, quam, ut, prius quam intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria litteras audirent, comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

25. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme juniorum; & pro se quisque nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba, *Quatuor millia*, inquit, *peditum, & sexcentos equites dumtaxat scribere in animo est. hodierno, & crastino die qui nomina dederint, mecum ducam. majori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militibus.* Profectus [1] apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Adharnaham, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio

[1] *Apto*) Idoneo, habili, nec ad majorem justo numerum excrescente.

sidio occurrunt, qui, ut lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulem accepere, læti atque alacres diis populoque Romano gratias agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde cum consulem salutarent, quærit Fabius quo pergerent; respondentibusque lignatum se ire, *Ain' tandem?* inquit, *num castra vallata non habetis?* ad hoc cum succlamatum esset, duplici quidem vallo, & fossa, & tamen in ingenti metu esse: *Habetis igitur*, inquit, *affatim lignorum: redite, & vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque ibi, vellentes vallum, & iis, qui in castris remanserant militibus, & ipsi Appio fecerunt. Tum pro se quisque alii aliis dicere, consulis se Q. Fabii facere jussu. Postero inde die castra mota, & Appius prætor Romam dimissus. inde nusquam stativa Romanis fuere. negabat utile esse uno loco sedere exercitum: itineribus, ac mutatione locorum 1 mobiliorem ac salubriorem esse. Fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haud dum exacta. Vere inde primo relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant, præpositoque castris L. Scipione pro prætore; Romam ipse ad consultandum de bello rediit: sive ipse sponte sua, quia bellum ei majus in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat: sive senatusconsulto accitus: nam in utrumque auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt: cum in senatu, & apud populum (id quod per litteras assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret. *non suffecturum ducem unum, nec exercitum unum adversus quatuor populos. periculosum esse, sive juncti unum premant, sive id diversi gerant bellum; ne ad omnia simul obire unus non possit. duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinque millia peditum, equitum mille cum Fabio venisse. sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium provinciam dari. si consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad*

1 *Mobiliorem*) Habiliorem ad motum.

consulem cum exercitu justo consulari proficisci. Cum magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum reip. posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset, a quo disceret Senatus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administrandum copiis, & quot per
26. duces esset. Fabius ut Romam rediit; & in Senatu, & productus ad populum, mediam orationem habuit, ut nec augere, nec minuere videretur belli famam: magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo, aut reipub. periculo consulere: ceterum si sibi adjutorem belli, sociumque imperii darent, quonam modo se oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? *neminem omnium secum conjungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & numquam nimium hostium fore: sin collega quid aliud malit, at sibi L. Volumnium darent adjutorem.* Omnium rerum arbitrium & a populo, & a Senatu, & ab ipso collega Fabio permissum est. & cum Decius se in Samnium, vel in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset; tanta lætitia ac gratulatio fuit, 1 ut præciperetur victoria animis; triumphusque, non bellum decretum consulibus videretur. Invenio apud quosdam, extemplo, consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit; adjecerint & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam, adversus præsentem COS., prætoris; contentionemque aliam inter collegas; tendente Decio, ut suæ quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex eo tempore, quo profecti ambo COSS. ad bellum sunt.

CA-

1 *Ut præciperetur victoria animis*) Ut victoriam animis & spe omnes jam tunc sibi desponderent.

CAPUT XVIII.

In Etruria, absentibus COSS., legio Romana deletur: cum COSS. supervenissent, relictis ibi duobus exercitibus cum pro prætoribus Cn. Fulvio, & L. Postumio Megello, in agrum Sentinatem ad hostes pergunt: eorum viribus opportune distractis, in pugnam descendunt.

CEterum antequam COSS. in Etruriam pervenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus, in colle, qui inter urbem & castra erat, aciem erexit. sed, ut in re subita, parum explorato itinere ad jugum perrexit, quod hostes ceperant parte alia aggressi. ita cæsa ab tergo legio, atque in medio, cum hostis undique urgeret, circumventa. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non superesset, quidam auctores sunt; nec ante ad consules, qui jam haud procul a Clusio aberant, famam ejus cladis perlatam, quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ovantesque moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos, tradant: nec tantum cladis acceptum: & circumventis pabulatoribus cum L. Manlio Torquato legato, Scipionem pro prætore subsidium e castris tulisse: victoresque Umbros redintegrato prælio victos esse: captivosque eis ac prædam ademtam. Similius vero est, a Gallo hoste, quam Umbro, eam cladem acceptam; quod cum sæpe alias, tum eo anno Gallici tumultus præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini majore exercitu, quam Romani: alii duo exercitus haud procul urbe Etruriæ oppositi, unus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fulvius, & L. Postumius Me-

Megellus, pro prætoribus ambo, stativa in eis locis habere jussi. Consules ad hostes transgressos Apennino 1 in agrum Sentinatem pervenerunt. ibi quatuor millium ferme intervallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita convenit, ut ne unis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Umbri adjecti. dies indicta pugnæ: Samnitibus Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Umbrique jussi castra Romana oppugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi: qui, editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæque res nova decreta esset, exploratam perferrent. consules Fulvio, ut ex Falisco; Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad Clusium admoveant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Hujus populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut absentibus iis pugnaretur. per biduum lacessiere prælio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. pauci utrinque cecidere: magisque irritati sunt ad justum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. Tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Cum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum e montibus exacta per campos inter duas acies decurrit. inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. lupo data inter ordines via, cervam Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles, *Illac fuga*, inquit, *& cædes vertit, ubi sacram Dianæ feram jacentem videtis: hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ, & conditoris nostri admonuit*. Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Adversus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, adversus Gallos pro sinistro Decius quintam & sextam instruxit. secunda & quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bel-

1 *In agrum Sentinatem*) In Umbria, ad Sentium oppidum.

bellum. Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est, ut, si affuissent Etrusci & Umbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

CAPUT XIX.

P. Decius, laborante lævo cornu, cui ipse præerat, se per Pontificem, ut pater ipsius ante Latino bello, pro patria devovet, ac Romanis victoriam restituit.

CEterum quamquam communis adhuc Mars belli erat, necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset, haudquaquam similis pugna in dextro, lævoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant pugnam: extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, & Samnites, & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atque æstus 1 fluere; primaque eorum prælia plusquam virorum, postrema minus quam feminarum esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcumque virium habuit, certamine primo effudit: & quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipse, fortissimæ juvenum turmæ immistus, orat proceres juventutis, ut secum in hostem impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu, & ab equite victoria incipiat. Bis avertere Gallicum equitatum. iterum longius evectos, & jam inter media equitum agmina prælium cientes, novum pugnæ conterruit genus. 2 essedis carrisque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit, & insolitos ejus 28.

1 *Fluere*) Labi, solvi, ex defatigatione deficere.
2 *Essedis carrisque*) *Essedum* erat currus, e quo pugnare solebant Galli & Britanni. *Carris* impedimenta plerumque vehebantur: sed & eorum erat ad pugnam usus.

ejus tumultus Romanorum conterruit equos: ita victorem equitatum velut lymphaticus pavor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. turbata hinc etiam signa legionum: multique impetu equorum, ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani: & insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies, nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac revocare fusos. deinde ut nulla vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, *Quid ultra moror*, inquit, *familiare fatum? datum hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Jam ego mecum legiones hostium mactandas Telluri ac diis manibus dabo*. Hæc locutus, M. Livium Pontificem, quem, descendens in aciem, digredi vetuerat ab se, præire jussit verba, quibus se, legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. devotus inde eadem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri: cum secundum solemnes precationes adjecisset, *præ se agere se formidinem ac fugam, cædemque ac cruorem, cælestium, infernorumque iras*: 1 *contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium, locumque eumdem suæ pestis, & Gallorum ac Samnitium fore*: hæc execratus in se, hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum; inferensque se ipse infestis telis interfectus est. 2 Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani,

29. duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac novam de integro velle instaurare pugnam. Galli, & maxime globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana incassum jactare tela: torpere quidam, & nec pugnæ meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Livius, cui lictores Decius tradiderat, jusseratque pro prætore esse, vociferari, *vicisse Romanos, defunctos consulis*

fato

1 *Contacturum funebribus diris*) Se devotum diris, velut contagione quadam transmissurum illas in signa hostium.

2 *Vix humanæ . . . opis*) Supra humanam opem potentiamque.

fato: Gallos, Samnitesque Telluris matris ac deorum manium esse: rapere ad se, ac vocare Decium devotam secum aciem: furiarumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Superveniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio, & C. Martius, cum subsidiis ex novissima acie, jussu Qu. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi. ibi auditur P. Decii eventus, ingens hortamen ad omnia pro repub. audenda. itaque cum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna; jussu legatorum collata humi pila, quæ strata inter duas acies jacebant, atque in testudinem hostium conjecta. quibus plerisque in scuta, plerisque verutis in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus, ita ut magna pars integris corporibus 1 attoniti conciderent. Hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variaverat.

CAPUT XX.

Fabius, superatis hostibus in dextro cornu, P. Decio collegæ apparatissimum funus facit.

FAbius in dextro cornu primo, ut ante dictum est, cunctando extraxerat diem: deinde, postquam nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa eamdem vim habere visa, præfectis equitum jussis ad latus Samnitium circumducere alas, ut signo dato in transversos quanto maximo possent impetu incurrerent: sensim suos signa inferre jussit, & commovere hostem. Postquam non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse: tum collectis omnibus subsidiis, quæ ad id tempus reservaverat, & legiones concitavit, & signum ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum: præterque aciem ipsam Gallorum relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli, testudine facta, conferti stabant. Tum Fabius, audita morte collegæ, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere acie jubet, & circumvectos a tergo Gallicam

1 *Attoniti*) Non minus stupentes, quam qui fulmine afflati sunt.

cam invadere aciem: tertiæ deinde legionis subsequi principes: &, qua turbatum agmen hostium viderent, impetu equitum instare, ac territos cædere. Ipse ædem Jovi Victori, spoliaque hostium cum vovisset, ad castra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis consternata agebatur. sub ipso vallo, quia tantam multitudinem portæ non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallum Samnites, parvoque certamine capta castra, & Galli a tergo circumventi. Cæsa eo die hostium xxv. millia, octo capta. nec incruenta victoria fuit. nam ex P. Decii exercitu cæsa septem millia: ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius, dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia hostium conjecta in acervum Jovi Victori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum super stratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit. postero die inventum relatumque est cum multis militum lacrimis. Intermissa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegæ funus omni honore, laudibusque meritis celebrat.

CAPUT XXI.

In Etruria Cn. Fulvius proprætor, & in Samnio L. Volumnius procos. rem feliciter gerunt. Q. Fabius Cos. de Gallis, Etruscis, ac Samnitibus triumphans in Urbem redit.

30. ET in Etruria per eos dies ab Cn. Fulvio proprætore res ex sententia gesta. nam præter ingentem illatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumque & Clusinorum cæsa amplius tria millia, & signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen, cum per Pelignum agrum fugeret, circumventum a Pelignis est; ex millibus quinque ad mille cæsi. Magna ejus diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama est, 1 etiam vero stanti. Sed 2 superjecere quidam augen-

1 *Etiam vero stanti*) Etiam ei, qui vero contentus sit.
2 *Superjecere quidam augendo fidem*) Quidam rem ultra quam credi possit, protulere augendo.

gendo fidem, qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia, CCCXXX., equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse, scilicet cum Umbris Tuscisque, quos & ipsos pugnæ afuisse. & ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro consule consulibus, exercitumque ejus legionibus consulum adiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Samnitibus triumphavit. milites triumphantem secuti sunt. celebrata incondìtis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors præclara P. Decii est: 1 excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini, sagaque, & tunicæ, præmia illa tempestate militiæ haudquaquam spernenda.

CAPUT XXII.

Fabii in Etruria, Ap. Claudii in Samnio clara pugna. Samnites, tot annorum cladibus nondum omnino subacti, bello non abstinent.

HIS ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc, nec in Etruria pax erat. nam & Perusinis auctoribus, post deductum ab consule exercitum, rebellatum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Vestinum Formianumque, & parte alia in Æserniacum, quæ Vulturno adjacet flumini, descendere. Adversus eos Ap. Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo, quatuor millia, & quingentos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli æris trecentis decem. præda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones cum partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stel- 31.

1 *Excitataque memoria*) Renovata est memoria patris.

Stellatem convenerunt. ibi & Samnitium legiones omnes considunt, & Appius Volumniusque castra conjungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima jam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium XVI. millia trecenti; capta duo millia septingenti. Ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis, prodigiisque solicitus. nam & terra multifariam pluisse, & in exercitu Ap. Claudii plerosque fulminibus ictos, nuntiatum est: librique ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit, ex quo multatitio ære Veneris ædem, quæ prope circum est, faciendam curavit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen, annumque sextum & quadragesimum a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. & ne tot annorum clades utriusque gentis, laboresque actos nunc referam; quibus nequiverint tamen dum illa pectora vinci: proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Trifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, misti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant: imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant: socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant: nec suis, nec externis viribus jam stare poterant: tamen bello non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: & vinci, quam non tentare victoriam, malebant. quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo, legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

CAPUT XXIII.

Ducto in Samnium a M. Atilio Regulo Cos. exercitu, castra Romana ab hostibus haud vano impetu oppugnantur.

U. C. 32. 459. Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus, & M. Atilius Regulus consules secu-

secuti sunt. Samnium ambobus decreta provincia est: quia tres scriptos hostium exercitus, uno Etruriam, altero populationem Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ tenuit. Atilius cum exercitu extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat patribus) nondum egressos opprimeret, velut ex composito 1 ibi obvium habuere hostem, ubi & intrare, nedum vastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Cum castra castris collata essent: quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. & quamquam non venit ad finem tam audax incœptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra vallum ademto, sed propinquo etiam congredientium inter se conspectu. hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vixdum satis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Improviso oppressis nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. ab tergo castrorum decumana porta impetus factus. itaque captum 2 quæstorium: quæstorque ibi L. Opimius Pansa 33. occisus. conclamatum inde ad arma. Consul tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam, Suessanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium jubet: manipulos legionum principali via inducit. vixdum satis aptatis armis, in ordines eunt: & clamore magis, quam oculis hostem noscunt, nec, quantus numerus sit, æstimari potest. Cedunt primo incerti fortunæ suæ, & hostem introrsum in media castra accipiunt. inde cum consul vociferaretur, expulsi ne extra vallum, castra deinde sua oppugnaturi essent, rogitans: clamore sublato, connixi primo resistunt: deinde inferunt pedem, urgent-

1. *Habuere hostem*) Consul & exercitus Romanus. Al. *habuit*.
2. *Quæstorium*) Quæstoris tabernaculum: & id inferiore castrorum parte erat.

urgentque, & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt: expellunt extra portam, vallumque: inde pergere, ac persequi, quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat, non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ, vigilumque, & eorum qui circa quæstorium oppressi, periere ad ducentos triginta.

CAPUT XXIV.

Perlata Romam fama rei non satis feliciter in Samnio gestæ ab Atilio Cos. L. Postumius cum exercitu ad collegam ab Urbe pergit: inde, cum diversi COSS. abiissent ad hostium urbes expugnandas, Postumius Milonia, Ferentino, aliisque, ab suis desertis, oppidis potitur.

ANimos inde Samnitibus non infelix audacia auxit: & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium COS. vixdum validum proficisci ex urbe, prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram jussis convenire. Ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium, ad castra collegæ perrexit.
34. inde postquam Samnites diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi COSS. ad vastandos agros, urbesque oppugnandas discedunt. Postumius Miloniam oppugnare adortus, vi primo atque impetu, deinde, postquam ea parum procedebant, opere, ac vineis demum injunctis muro cepit. ibi, capta jam urbe, ab hora quarta diei ad octavam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia CC. præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per

aver-

aversam portam silentio excesserunt . igitur simul advenit COS. , primo ita compositus instructusque mœnibus successit, tamquam idem , quod ad Miloniam fuerat , certaminis foret : deinde ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit , avidum invadendi deserta mœnia militem detinet , ne quam occultam in fraudem incautus rueret : duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia , atque explorare omnia jubet . Equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt , itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ . adequitant deinde sensim portis : urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt : & consuli referunt excessum urbe : solitudine haud dubia id perspicuum esse, & recentibus vestigiis fugæ ac 1 strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum . His auditis COS. ad eam partem urbis , quam adierant equites , circumducit agmen : constitutisque haud procul porta signis , quinque equites jubet intrare urbem ; & modicum spatium progressos tres manere eodem loco , si tuta videantur ; duos explorata ad se referre . Qui ubi redierunt , retuleruntque eo se progressos , unde in omnes partes circumspectus esset , longe lateque silentium ac solitudinem vidisse : extemplo COS. cohortes expeditas in urbem induxit , ceteros interim castra communire jussit . Ingressi milites , refractis foribus , paucos , graves ætate , aut invalidos inveniunt; relictaque , quæ migratu difficilia essent . ea direpta : & cognitum ex captivis est , communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam : suos prima vigilia profectos : credere eamdem in aliis urbibus solitudinem inventuros . Dictis captivorum fides extitit : desertis oppidis COS. potitur .

CA-

1 *Strage rerum*) Stratis passim per vias rebus.

CAPUT XXV.

Non satis prospere in Apulia commisso cum Samnitibus prælio, Romani milites consternantur; cessantes in castris increpans Atilius Cos. vix pervincit, ut contra hostem appropinquantem arma capiant: conserta pugna, effuse in castra tendentes, in hostes a COS. convertuntur; tandem accensis viribus, strenue vincunt.

33. Alteri COS. M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. prælium varium & anceps fuit, tristius tamen eventu Romanis, & quia insueti erant vinci, & quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. tum quoque solicita nox fuit, jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum ad hostes erat. ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipsa præter hostes erat: quam ingressi præbuere speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. COS. arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum: legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos: tota nocte inter vulnera, & gemitus morientium vigilatum esse. si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse*. Quæ ubi consul accepit, sibimetipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat, *quid cessarent, tergiversarenturque? hostem in castra venturum, ni ipsi extra castra exissent: & pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. ar-*

matis

matis ac dimicantibus haud dubiam victoriam esse : qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam. Hæc jurganti increpantique respondebant, *confectos se pugna hesterna esse : nec virium quicquam, nec sanguinis superesse : majorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit.* Inter hæc appropinquabat agmen : & jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant, nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tum vero COS., *indignum facinus esse*, vociferari, *tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimus*, inquit, *in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem moriamur? Dii bene verterent : facerentque, quod se dignum quisque ducerent : COS. M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes : casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumvallari castra Romana videat.* Dicta consulis legati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum approbavere: tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti, ac prope victi procedunt adversus hostem, nec spe, nec animo fortiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur: *exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos; nullam inde ne fuga quidem patere viam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum evadendum.* in medio sarcinas conjiciunt. armati suis quisque or- 36.
dinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter duas acies erat spatium, & stabant expectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum. diversique integri atque intacti abiissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit : nec vestigio quisquam movebatur. Tum COS. Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas

mas extra ordinem immisit: quorum cum plerique delapsi ex equis essent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paululum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerunt Samnites: & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcavit. hinc fuga cœpta totam avertit aciem Romanam. Jamque in terga fugientium Samnites pugnabant, cum COS. equo prævectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, ut quicumque ad vallum tenderet, sive ille Romanus, sive Samnis esset, pro hoste haberetur; 1 hæc ipsa minitans, obstitit profuse tendentibus suis in castra: *Quo pergis*, inquit, *miles? & hic arma, & viros invenies, nec novo COS. tuo, nisi victor, castra intrabis: proinde elige, cum cive, an hoste pugnare malis.* Hæc dicente COS. equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire jubent. Non virtus solum COS., sed fors etiam adjuvit, quod non institerunt Samnites, spatiumque circumagendi signa, vertendique aciem a castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam: centuriones ab signiferis rapta signa inferre: & ostendere suis, paucos & ordinibus incompositis effuse venire hostes. Inter hæc COS. manus ad cælum attollens, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Jovi Statori vovet, si constitisset a fuga Romana acies, redintegratoque prælio cecidisset victissetque legiones Samnitium. Omnes undique annisi ad restituendam pugnam, duces, milites, peditum, equitumque vis: 2 numen etiam deorum respexisse nomen Romanum visum. adeo facile inclinata res, repulsique a castris hostes: mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi objacentes sarcinarum cumulo, quas conjecerant in medium, hæsere impediti: deinde,

1 *Hæc ipsa minitans*) Hæc ipsa, quæ stationi equitum imperarat, minitans fugientibus.

2 *Numen etiam deorum*) Dii quoque visi respexisse Romanos.

de, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio cæsi, captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum, qui omnes nudi sub jugum missi. Cæsos 1 retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit. recensente COS. biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus millium, & ducentorum.

CAPUT XXVI.

Victor ex Apulia revertens Atilius Cos., Samnites, prædam agentes ex agro Interamnæ coloniæ, cædit: Romam profecto negatur petenti triumphus. In Etruriam alter Cos. Postumius ex Samnio transgressus, prospera ubique utitur fortuna belli: pacata provincia, cum & ipsi petenti triumphus negaretur, jussu populi contra Senatus consensum triumphat.

DUm hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati, cum prædam aliam inde mistam hominum, atq; pecudum colonosque captos agerent, in victorem incidunt COS. ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi cæduntur. Consul Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum causa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militum, & 2 quod captivos sine pactione sub jugum misisset. COS. alter, Postumius, quia in 22.
Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Vulsiniensem agrum: deinde cum egressis ad tuendos fines haud procul mœnibus ipsorum depugnat. duo millia

1 *Retulere*) Ii quibus mandatum erat ut cæsorum corpora numerarent.

2 *Quod ... sine pactione*) Indignantur Patres, tot captivos ita dimissos esse, ut nihil inde commodi respublica cepisset.

millia CC. Etruſcorum cæſi: ceteros propinquitas urbis tutata eſt. In Roſellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vaſtati, ſed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum: minus duo millia circa muros cæſa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta eſt. tres validiſſimæ urbes, Etruriæ capita, Vulſinii, Peruſia, Aretium, pacem petiere: & veſtimentis militum, frumentoque pacti cum COS. ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. multa præſens quingentum millium æris in ſingulas civitates impoſita. Ob haſce res geſtas conſul cum triumphum ab Senatu, moris magis cauſa, quam ſpe impetrandi, petiiſſet: videretque alios, quod tardius ab urbe exiſſet: alios, quod injuſſu Senatus ex Samnio in Etruriam tranſiiſſet, partim ſuos inimicos, partim collegæ amicos, ad ſolatium æquatæ repulſæ, ſibi quoque negare triumphum: *Non ita*, inquit, *Patres conſcripti, veſtræ majeſtatis meminero, ut me conſulem eſſe obliviſcar. eodem jure imperii, quo bella geſſi, bellis feliciter geſtis, Samnio atque Etruria ſubactis, victoria & pace parta, triumphabo.* ita Senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta eſt: pars interceſſuros, ne novo exemplo triumpharet, ajebant: pars auxilio ſe adverſus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum eſt: vocatuſque eo conſul, cum M. Horatium, L. Valerium conſules, C. Martium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc cenſor eſſet, non ex auctoritate Senatus, ſed juſſu populi triumphaſſe diceret: adjiciebat *ſe quoque laturum fuiſſe ad populum, ni ſciret mancipia nobilium, tribunos plebis legem impedituros: voluntatem ſibi ac favorem conſentientis populi pro omnibus juſſis eſſe, ac futuram*: poſteroque die auxilio tribunorum plebis trium adverſus interceſſionem ſeptem tribunorum, & conſenſum Senatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum conſtans memoria eſt. Poſtumium, auctor eſt Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fuſum fugatumque, faucium ipſum

ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas; eumque triumphasse. Fabius ambos COSS. in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit; traductumque in Etruriam exercitum: sed, ab utro COS., non adjecit: & ad Luceriam utrinque multos occisos: inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat. sed 1 fanum tantum, id est, locus templo effatus, jam sacratus fuerat. Ceterum hoc demum anno, ut ædem etiam fieri Senatus juberet, bis ejusdem 2 voti damnata respub. 3 in religionem venit.

CAPUT XXVII.

Samnites, collecto ad Aquiloniam quod roboris in Samnio erat, diro jurejurando adacta ad pugnandum nobilitate, bellum ingens contra Romanos parant.

SEquitur hunc annum & COS. insignis, L. 38.
Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua U.C.
sua: & bellum ingens victoriaque, quantam de 400
Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem, COS., pepererat. & forte eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant: & opes deorum etiam adhibuerant, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege, ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad XL. millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus, 4 pluteisque & linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi 5 ex libro vetere linteo lecto sacrificatum sacerdote Ovio

1 *Fanum ... id est, locus templo effatus*) *Fanum* igitur & *ædes*, proprie loquentibus sic differunt, ut fanum, sit solum alicui deo consecratum; *ædes* ipsum ædificium.

2 *Voti damnata*) Voti solutionem debente.

3 *In religionem venit*) Religio exposcere visa est.

4 *Pluteisque*) Plutei sunt vel crates corio crudo intectæ, vel tabulæ quibus quid præsepitur.

5 *Ex libro vetere linteo lecto*) Ex libro vetere linteo, qui lectus fuerat.

Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione: qua quondam usi majores eorum fuissent, cum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur, erat cum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset: tum in loco circa omni contecto aræ in medio victimæque circa cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque jurejurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enuntiaturum. dein jurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis, familiæque, & stirpis composito, nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt; jacentes deinde inter stragem victimarum, documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis edictum, ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. ea legio Linteata, ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. his arma insignia data, & cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

CAPUT XXVIII.

Contra maximos Samnitium conatus profecti Coss. Sp. Carvilius, & L. Papirius Cursor, alter Amiternum, alter Duroniam vi expugnant: inde ducto a Carvilio ad Cominium exercitu, Papirius Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, pervenit: paratis omnibus ad prælium, milites inflammat.

39. COSS. profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius superio-

perioris anni COS. in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant. cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius, novo exercitu (ita enim decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit. minus, quam collega, cepit hominum: plus aliquanto occidit: præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium COSS., maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, pervenit. ibi aliquandiu nec cessatum ab armis est, neque graviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur. quod cum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuntium ad collegam mittit: *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste: opus esse & illum quanta maxima vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* diem ad proficiscendum nuntius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuntio misso, extemplo concionem habuit: multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium apparatu vana magis specie, quam efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere: & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam; spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. datum hoc*

forſan nomini familiaque ſua, ut adverſus maximos conatus Samnitium opponerentur duces, ſpoliaque ea referrent, qua inſignia publicis etiam locis decorandis eſſent. deos immortales adeſſe propter toties petita fœdera, toties rupta: tum, ſi qua conjectura mentis divina ſit, nulli umquam exercitui fuiſſe infeſtiores, quam qui nefando ſacro miſta hominum pecudumque cade reſperſus, 1 ancipiti deum ira devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum teſtes deos, hinc jurisjurandi adverſus fœdera ſuſcepti execrationes horrens, invitus juraverit, oderit ſacramentum, uno tempore deos, cives, hoſtes metuat.

405 Hæc comperta perfugarum indiciis cum apud infenſos jam ſua ſponte milites diſſeruiſſet; ſimul divinæ humanæque ſpei pleni, clamore conſentienti pugnam poſcunt; pœnitet in poſterum dilatum certamen: moram diei, noctiſque oderunt.

CAPUT XIX.

Omnibus ardore pugna accenſis, pullarius falſum nuntiat auſpicium: detecto mendacio, nihilominus COS. Papirius prælium init: eo utrinque acriter commiſſo, hoſtes primo velut attonitos religione, qua erant obſtricti, ſtrage cadit; per ſpeciem deinde adventantis a Cominio collega territos fundit, & fugat: caſtris eorum, & Aquilonia urbe potitur.

Tertia vigilia noctis, jam relatis litteris a collega, Papirius ſilentio ſurgit: & pullarium in auſpicium mittit. Nullum erat genus hominum in caſtris intactum cupiditate pugnæ: ſummi infimique æque intenti erant; dux militum, miles ducis ardorem ſpectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auſpicio intererant, pervenit. nam cum pulli non paſcerentur, pullarius auſpicium mentiri auſus, tripudium ſoliſtimum COS. nuntiavit. COS. lætus, auſpicium egregium eſſe, & deis auctoribus rem geſturos, pronuntiat, ſignumque pugnæ proponit. Exeunti jam forte in aciem nuntiat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ fer-

[illegible] 1 *Ancipiti deum ira*) Utrinque minitanti, ſive pugnaret fœdera, ſive contra fœdera, ſive fugeret adverſus jusjurandum.

ferme erant) Cominium profectas. quod ne
ignoraret collega, extemplo nuntium mittit:
ipse signa ocyus proferri jubet: subsidiaque suis
quæque locis, & præfectos subsidiis attribuerat.
Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem,
equitibus legatos alios, C. Cæditium
& C. Trebonium præfecit. Sp. Nautium mulos
detractis clitellis cum 1 cohortibus alaribus in
tumulum conspectum propere circumducere jubet:
atque inde inter ipsam dimicationem quanto
maxime posset moto pulvere ostendere. Dum
his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios
orta de auspicio ejus diei, exauditaque
ab equitibus Romanis, qui rem haud spernendam
rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi
de auspicio renuntiaverunt. Juvenis ante
doctrinam deos spernentem natus, rem inquisitam,
ne quid incompertum deferret, ad consulem
detulit. cui ille, *Tu quidem macte virtute
diligentiaque esto: ceterum qui auspicio adest,
si quid falsi nuntiat, 2 in semetipsum religionem
recipit: mihi quidem tripudium nuntiatum,
populo Romano exercituique egregium
auspicium est*. centurionibus deinde imperavit,
ut pullarios inter prima signa constituerent.
Promovent & Samnites signa: insequitur acies
ornata, armataque: 3 ut hostium quoque magnificum
spectaculum esset. Prius quam clamor
tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo
ictus pullarius ante signa cecidit. quod ubi
COS. nuntiatum est: *Dii in prælio sunt*, inquit,
habet pœnam noxium caput. Ante COS. hæc
dicentem corvus voce clara occinuit, quo lætus
augurio consul, affirmans, numquam humanis
rebus magis præsentes interfuisse deos, signa
canere, & clamorem tolli jussit. Prælium com- 41.
missum atrox, ceterum longe disparibus animis.
Romanos ira, spes, ardor certaminis,
avidos hostium sanguinis in prælium rapit:

1 *Cohortibus alaribus*) I. e. socialibus. *Ala* enim proprie & signate de sociis in exercitu dicitur ex Lipsio, l. II. de Milit. Rom. Dial. 7.

2 *In semetipsum religionem recipit*) Semetipsum obligat crimine violatæ religionis.

3 *Ut hostium quoque*) I. e. etiam Romanorum oculos magnificentia sua capere & quodammodo delectare posset.

urgentque, & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt: expellunt extra portam, vallumque: inde pergere, ac persequi, quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat, non ausi, liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ, vigilumque, & eorum qui circa quæstorium oppressi, periere ad ducentos triginta.

CAPUT XXIV.

Perlata Romam fama rei non satis feliciter in Samnio gestæ ab Atilio Cos. L. Postumius cum exercitu ad collegam ab Urbe pergit: inde, cum diversi COSS. abiissent ad hostium urbes expugnandas, Postumius Milonia, Ferentino; aliisque, ab suis desertis, oppidis potitur.

ANimos inde Samnitibus non infelix audacia auxit: & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem per agros suos patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium COS. vixdum validum proficisci ex urbe, prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram jussis convenire. Ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multatitia pecunia faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus, ab Sora in Samnium, ad castra collegæ perrexit.
34. inde postquam Samnites diffisi duobus exercitibus resisti posse, recesserunt; diversi COSS. ad vastandos agros, urbesque oppugnandas discedunt. Postumius Miloniam oppugnare adortus, vi primo atque impetu, deinde, postquam ea parum procedebant, opere, ac vineis demum injunctis muro cepit. ibi, capta jam urbe, ab hora quarta diei ad octavam omnibus partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia CC. præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones: unde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aver-

aversam portam silentio excesserunt. igitur simul advenit COS., primo ita compositus instructusque mœnibus successit, tamquam idem, quod ad Miloniam fuerat, certaminis foret: deinde ut silentium vastum in urbe, nec arma, nec viros in turribus ac muris vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet, ne quam occultam in fraudem incautus rueret: duas turmas sociorum Latini nominis circumequitare mœnia, atque explorare omnia jubet. Equites portam unam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusque iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. adequitant deinde sensim portis: urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: & consuli referunt excessum urbe: solitudine haud dubia id perspicuum esse, & recentibus vestigiis fugæ ac 1 strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum. His auditis COS. ad eam partem urbis, quam adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinque equites jubet intrare urbem; & modicum spatium progressos tres manere eodem loco, si tuta videantur; duos explorata ad se referre. Qui ubi redierunt, retuleruntque eo se progressos, unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silentium ac solitudinem vidisse: extemplo COS. cohortes expeditas in urbem induxit, ceteros interim castra communire jussit. Ingressi milites, refractis foribus, paucos, graves ætate, aut invalidos inveniunt; relictaque, quæ migratu difficilia essent. ea direpta: & cognitum ex captivis est, communi consilio aliquot circa urbes conscisse fugam: suos prima vigilia profectos: credere eamdem in aliis urbibus solitudinem inventuros. Dictis captivorum fides extitit: desertis oppidis COS. potitur.

CA-

1 *Strage rerum*) Stratis passim per vias rebus.

CAPUT XXV.

Non satis prospere in Apulia commisso cum Samnitibus prælio, Romani milites consternantur; cessantes in castris increpans Atilius Cos. vix pervincit, ut contra hostem appropinquantem arma capiant: conserta pugna, effuse in castra tendentes, in hostes a COS. convertuntur; tandem accensis viribus, strenue vincunt.

33. ALteri COS. M. Atilio nequaquam tam facile bellum fuit. cum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obvius fuit. ibi ira vires æquavit. prælium varium & anceps fuit, tristius tamen eventu Romanis, & quia insueti erant vinci, & quia digredientes magis, quam in ipso certamine, senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. tum quoque solicita nox fuit, jam invasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conferendas manus. Minus cladis, ceterum non plus animorum ad hostes erat. ubi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via una, & ea ipsa præter hostes erat: quam ingressi præbuere speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. COS. arma capere milites jubet, & sequi se extra vallum: legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum jacere animos: tota nocte inter vulnera, & gemitus morientium vigilatum esse. si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut relicturi signa fuerint: nunc pudore a fuga contineri, alioquin pro victis esse.* Quæ ubi consul accepit, sibimetipsi circumeundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat, cunctantes arma capere increpabat, *quid cessarent, tergiversarenturque? hostem in castra venturum, ni ipsi extra castra exissent: & pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. armatis*

matis ac dimicantibus haud dubiam victoriam esse: qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut servitutem patiendam. Hæc jurganti increpantique respondebant, *confectos se pugna hesterna esse: nec virium quicquam, nec sanguinis superesse: majorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit*. Inter hæc appropinquabat agmen: & jam breviore intervallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant, nec dubium esse, quin castra circumvallaturi sint. Tum vero COS. *indignum facinus esse*, vociferari, *tantam contumeliam ignominiamque ab ignavissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimus*, inquit, *in castris, ut fame potius per ignominiam, quam ferro, si necesse est, per virtutem moriamur? Dii bene verterent: facerentque, quod se dignum quisque ducerent: COS. M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum adversus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumvallari castra Romana videat*. Dicta consulis legati, tribunique, & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinum approbavere: tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter e castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti, ac prope victi procedunt adversus hostem, nec spe, nec animo fortiorem. Itaque simul conspecta sunt Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad novissimum fremitus perfertur: *exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos; nullam inde ne fugæ quidem patere viam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum evadendum*. In medio sarcinas conjiciunt. armati suis quisque ordinibus instruunt aciem. Jam exiguum inter 36.
duas acies erat spatium, & stabant expectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet. neutris animus est ad pugnandum. diversique integri atque intacti abiissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit: nec vestigio quisquam movebatur. Tum COS. Romanus, ut rem excitaret, equitum paucas turmas

mas

de, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis circumdant. tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo circumvecti equites. ita in medio caesi, captique. Captivorum numerus fuit septem millium ac ducentorum, qui omnes nudi sub jugum missi. Caesos 1 retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem laeta victoria fuit. recensente COS. biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus millium, & ducentorum.

CAPUT XXVI.

Victor ex Apulia revertens Atilius Cos., Samnites, praedam agentes ex agro Interamnae coloniae, caedit: Romam profecto negatur petenti triumphus. In Etruriam alter Cos. Postumius ex Samnio transgressus, prospera ubique utitur fortuna belli: pacata provincia, cum & ipsi petenti triumphus negaretur, jussu populi contra Senatus consensum triumphat.

DUm haec in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quae via Latina est, occupare conati, urbem non tenuerunt: agros depopulati, cum praedam aliam inde mistam hominum, atq; pecudum colonosque captos agerent, in victorem incidunt COS. ab Luceria redeuntem: nec praedam solum amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi caeduntur. Consul Interamnam edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis, & exercitu ibi relicto, comitiorum caussa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militum, & 2 quod captivos sine pactione sub jugum misisset. COS. alter, Postumius, quia in 326
Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat Vulsiniensem agrum: deinde cum egressis ad tuendos fines haud procul moenibus ipsorum depugnat. duo

1 *Retulere*) Ii quibus mandatum erat ut caesorum corpora numerarent.

2 *Quod ... sine pactione*) Indignantur Patres, tot captivos ita dimissos esse, ut nihil inde commodi respublica cepisset.

millia CC. Etruſcorum cæſi: ceteros propinquitas urbis tutata eſt. In Roſellanum agrum exercitus traductus. ibi non agri tantum vaſtati, ſed oppidum etiam expugnatum: capta amplius duo millia hominum: minus duo millia circa muros cæſa. Pax tamen clarior majorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta eſt. tres validiſſimæ urbes, Etruriæ capita, Vulſinii, Peruſia, Aretium, pacem petiere: & veſtimentis militum, frumentoque pacti cum COS. ut mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetraverunt. multa præſens quingentum millium æris in ſingulas civitates impoſita. Ob haſce res geſtas conſul cum triumphum ab Senatu, moris magis cauſa, quam ſpe impetrandi, petiiſſet: videretque alios, quod tardius ab urbe exiſſet: alios, quod injuſſu Senatus ex Samnio in Etruriam tranſiiſſet, partim ſuos inimicos, partim collegæ amicos, ad ſolatium æquatæ repulſæ, ſibi quoque negare triumphum: *Non ita*, inquit, *Patres conſcripti, veſtræ majeſtatis meminero, ut me conſulem eſſe obliviſcar. eodem jure imperii, quo bella geſſi, bellis feliciter geſtis, Samnio atque Etruria ſubactis, victoria & pace parta, triumphabo.* ita Senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta eſt: pars interceſſuros, ne novo exemplo triumpharet, ajebant: pars auxilio ſe adverſus collegas triumphanti futuros. Jactata res ad populum eſt: vocatuſque eo conſul, cum M. Horatium, L. Valerium conſules, C. Martium Rutilum nuper, patrem ejus, qui tunc cenſor eſſet, non ex auctoritate Senatus, ſed juſſu populi triumphaſſe diceret: adjiciebat *ſe quoque laturum fuiſſe ad populum, ni ſciret mancipia nobilium, tribunos plebis legem impedituros: voluntatem ſibi ac favorem conſentientis populi pro omnibus juſſis eſſe, ac futuram*: poſteroque die auxilio tribunorum plebis trium adverſus interceſſionem ſeptem tribunorum, & conſenſum Senatus, celebrante populo diem, triumphavit. Et hujus anni parum conſtans memoria eſt. Poſtumium, auctor eſt Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fuſum fugatumque, saucium

ipſum

ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Atilio in Etruria res gestas; eumque triumphasse. Fabius ambos COSS. in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit; traductumque in Etruriam exercitum: sed, ab utro COS., non adjecit: & ad Luceriam utrinque multos occisos: inque ea pugna Jovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat. sed 1 fanum tantum, id est, locus templo effatus, jam sacratus fuerat. Ceterum hoc demum anno, ut ædem etiam fieri Senatus juberet, bis ejusdem 2 voti damnata respub. 3 in religionem venit.

CAPUT XXVII.

Samnites, collecto ad Aquiloniam quod roboris in Samnio erat, diro jurejurando adacta ad pugnandum nobilitate, bellum ingens contra Romanos parant.

SEquitur hunc annum & COS. insignis, L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: & bellum ingens victoriaque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem, COS., pepererat. & forte eodem conatu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant: & opes deorum etiam adhibuerant, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito nova lege, ut qui juniorum non convenisset ad imperatorium edictum, quique injussu abisset, caput Jovi sacratum esset. Tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus. ad XL. millia militum, quod roboris in Samnio erat, convenerunt. ibi mediis fere castris locus est conseptus cratibus, 4 pluteisque & linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi 5 ex libro vetere linteo lecto sacrificatum sacerdote Ovio Pac-

Ante Chr. 38. U.C. 460

Ee 2

1 *Fanum ... id est, locus templo effatus*) Fanum igitur & ædes, proprie loquentibus sic differunt, ut fanum, sit solum alicui deo consecratum; ædes ipsum ædificium.

2 *Voti damnata*) Voti solutionem debente.

3 *In religionem venit*) Religio exposcere visa est.

4 *Pluteisque*) Plutei sunt vel crates corio crudo intectæ, vel tabulæ quibus quid præsepitur.

5 *Ex libro vetere linteo lecto*) Ex libro vetere linteo, qui lectus fuerat.

Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitium religione: qua quondam usi majores eorum fuissent, cum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri jubebat nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur, erat cum alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset: tum in loco circa omni contecto aræ in medio victimæque circa cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. admovebatur altaribus miles, magis ut victima, quam ut sacri particeps: adigebaturque jurejurando, quæ visa auditaque in eo loco essent, non enuntiaturum. dein jurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis, familiæque, & stirpis compositio, nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo quidam abnuentes juraturos se, obtruncati circa altaria sunt; jacentes deinde inter stragem victimarum, documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis edictum, ut vir virum legerent, donec sexdecim millium numerum confecissent. ea legio Linteata, ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. his arma insignia data, & cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporum specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar. hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

CAPUT XXVIII.

Contra maximos Samnitium conatus profecti Coss. Sp. Carvilius, & L. Papirius Cursor, alter Amiternum, alter Duroniam vi expugnant: inde ducto a Carvilio ad Cominium exercitu, Papirius Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, pervenit: paratis omnibus ad prælium, milites inflammat.

39. COSS. profecti ab urbe: prior Sp. Carvilius, cui veteres legiones, quas M. Atilius superio-

perioris anni COS. in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant. cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. cæsa ibi millia hominum duo ferme atque octingenti: capta quatuor millia ducenti septuagintæ. Papirius, novo exercitu (ita enim decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit. minus, quam collega, cepit hominum: plus aliquanto occidit: præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium COSS., maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, pervenit. ibi aliquandiu nec cessatum ab armis est, neque graviter pugnatum: lacessendo quietos, resistentibus cedendo, comminandoque magis, quam inferendo pugnam, dies absumebatur. quod cum inciperetur, remitteretur que, omnium rerum etiam parvarum eventus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spatio aberant: & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Carvilius, quo majore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, jam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuntium ad collegam mittit: *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste: opus esse & illum quanta maxima vi posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda*. diem ad proficiscendum nuntius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius, nuntio misso, extemplo concionem habuit: multa de universo genere belli, multa de præsenti hostium apparatu vana magis specie, quam efficaci ad eventum, disseruit. *Non enim cristas vulnera facere: & per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occidione occisam; spoliaque ea honestiora victori hosti, quam ipsis arma, fuisse. datum hoc*

forsan nomini familiaeque suae, ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces, spoliaque ea referrent, quae insignia publicis etiam locis decorandis essent. deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum, si qua conjectura mentis divinae sit, nulli umquam exercitui fuisse infestiores, quam qui nefando sacro mista hominum pecudumque cade respersus, 1 ancipiti deum ira devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes deos, hinc jurisjurandi adversus fœdera suscepti exsecrationes horrens, invitus juraverit, oderit sacramentum, uno tempore deos, cives, hostes metuat.
405 Hæc comperta perfugarum indiciis cum apud infensos jam sua sponte milites disseruisset; simul divinæ humanæque spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt; pœnitet in posterum dilatum certamen: moram diei, noctisque oderunt.

CAPUT XIX.

Omnibus ardore pugnae accensis, pullarius falsum nuntiat auspicium: detecto mendacio, nihilominus COS. Papirius praelium init: eo utrinque acriter commisso, hostes primo velut attonitos religione, qua erant obstricti, strage cadit; per speciem deinde adventantis a Cominio collegae territos fundit, & fugat: castris eorum, & Aquilonia urbe potitur.

Tertia vigilia noctis, jam relatis litteris a collega, Papirius silentio surgit: & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimique æque intenti erant; dux militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit. nam cum pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum COS. nuntiavit. COS. lætus, auspicium egregium esse, & deis auctoribus rem gesturos, pronuntiat, signumque pugnæ proponit. Exeunti jam forte in aciem nuntiat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ fer-

1 *Ancipiti deum ira*) Utrinque minitanti, sive pugnaret contra fœdera, sive fugeret adversus jusjurandum.

ferme erant) Cominium profectas . quod ne
ignoraret collega , extemplo nuntium mittit :
ipse signa ocyus proferri jubet : subsidiaque suis
quæque locis , & præfectos subsidiis attribuerat.
Dextro cornu L. Volumnium , sinistro L. Sci-
pionem , equitibus legatos alios , C. Cæditium
& C. Trebonium præfecit . Sp. Nautium mulos
detractis clitellis cum 1 cohortibus alaribus in
tumulum conspectum propere circumducere ju-
bet : atque inde inter ipsam dimicationem quan-
to maxime posset moto pulvere ostendere . Dum
his intentus imperator erat , altercatio inter pul-
larios orta de auspicio ejus diei , exauditaque
ab equitibus Romanis , qui rem haud spernen-
dam rati , Sp. Papirio fratris filio consulis am-
bigi de auspicio renuntiaverunt . Juvenis ante
doctrinam deos spernentem natus , rem inquisi-
tam , ne quid incompertum deferret , ad consu-
lem detulit . cui ille , *Tu quidem macte virtu-
te diligentiaque esto : ceterum qui auspicio ad-
est , si quid falsi nuntiat , 2 in semetipsum re-
ligionem recipit : mihi quidem tripudium nun-
tiatum , populo Romano exercituique egregium
auspicium est* . centurionibus deinde imperavit ,
ut pullarios inter prima signa constituerent .
Promovent & Samnites signa : insequitur acies
ornata , armataque : 3 ut hostium quoque ma-
gnificum spectaculum esset . Prius quam clamor
tolleretur , concurreretturque , emisso temere pilo
ictus pullarius ante signa cecidit . quod ubi
COS. nuntiatum est : *Dii in prælio sunt* , inquit,
habet pœnam noxium caput . Ante COS. hæc
dicentem corvus voce clara occinuit , quo lætus
augurio consul , affirmans , numquam humanis
rebus magis præsentes interfuisse deos , signa
canere , & clamorem tolli jussit . Prælium com- 41.
missum atrox , ceterum longe disparibus ani-
mis . Romanos ira , spes , ardor certaminis ,
avidos hostium sanguinis in prælium rapit :

1 *Cohortibus alaribus*) I. e. socialibus . *Ala* enim proprie & signate de sociis in exercitu dicitur ex Lipsio , l. II. de Milit. Rom. Dial. 7.

2 *In semetipsum religionem recipit*) Semetipsum obligat crimine violatæ religionis.

3 *Ut hostium quoque*) I. e. etiam Romanorum oculos magnificentia sua capere & quodammodo delectare posset .

Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere, quam inferre pugnam, cogit. nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot jam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus a fuga retineret. quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumque strages, & respersæ 1 fando nefandoq; sanguine aræ, & dira execratio, ac furiale carmen detestandæ familiæ stirpique compositum. his vinculis fugæ obstricti stabant, civem magis, quam hostem timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, & cædere deorum hominumque attonitos metu. Repugnatur segniter, ut ab iis, quos timor moraretur a fuga. Jam prope ad signa cædes pervenerat, cum ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incessu motus, apparuit. Sp. Nautius (Octavium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: pulverem majorem quam pro numero excitabant: insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant; arma, signaque per turbidam lucem in primo apparebant: post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat. fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: & consul affirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, *captum Cominium, victorem collegam adesse. anniterentur vincere prius, quam gloria alterius exercitus fieret*. Hæc insidens equo. inde tribunis, centurionibusque imperat, ut vias equitibus patefaciant. ipse Trebonio Cæditioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: provolat eques; atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit: perrumpitque ordines, quacumque impetum dedit. instant Volumnius & Scipio, & per-

1 *Fando nefandoque sanguine*) *Fando*, i.e. pecudum, quem fas erat fundi; *nefando*, i. e. hominum sanguine, qui sine scelere effundi non poterat.

& perculsos sternunt. Tum jam deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter jurati injuratique fugiunt, nec quemquam præter hostes metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniam compulsum est. nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt. equites eques sequitur, peditem pedes: ac diversa cornua, dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit. ad urbem Scipioni majore resistitur vi, non quia plus animi victis est, sed melius muri, quam vallum armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, prius quam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, *satin' æquo animo paterentur ab altero cornu castra capta esse; se victores pelli a portis urbis?* Reclamantibus universis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portam: secuti alii testudine facta in urbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus, quæ circa portam erant muri occupavere: penetrare interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent. Hæc primo igno- 42.
rare consul, & intentus recipiendo exercitui esse. jam enim præceps in occasum sol erat, & appetens nox periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. progressus longius, ab dextra castra capta videt, ab læva clamorem in urbe mistum pugnantium ac paventium fremitu esse. & tum forte certamen ad portam erat. advectus deinde equo propius, ut suos in muris videt, nec jam integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset, acciri quas receperat copias, signaque in urbem inferri jussit. 1 ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quievere. nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitium millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum

1 *Ingressi proxima ex parte*) Ingressi per eam urbis partem, quæ proxima fuit venientibus a castris.

illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum, seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a prælio potuit: & in ipso discrimine, quo templa diis immortalibus voveri mos erat, voverat Jovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum 1 mulsi prius, quam temetum biberet, sese facturum. id votum diis cordi fuit, & auspicia in bonum verterunt.

CAPUT XXX.

Etiam COS. Carvilius Cominio potitur: cæsis aliquot millibus, multo plura veniunt in potestatem: Fugata alia Samnitium multitudine ab equitibus alterius exercitus, qui Aquiloniam ceperat, utrumque oppidum diripitur, & succenditur ex COSS. sententia; a quibus deinde milites pro suo quisque merito præmiis donantur.

43. EAdem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem: subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Jam signum dantem eum nuntius a collega trepidus de viginti cohortium adventu, & ab impetu moratus est; & partem copiarum revocare instructam, intentamque ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus, equitatuque ire adversus subsidium hostium jussit: quocumque in loco fuisset obvius, obsisteret ac moraretur: manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eæ copiæ admoveri possent. ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis jussit: ac testudine ad portas successit. simul & refringebantur portæ, & vis undique in muros fiebat. Samnites, sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes: ita postquam jam non ex intervallo, nec missilibus, sed cominus gerebatur res; & qui

1 *Mulsi*) *Mulsum* est vinum melle temperatum, potio laudatissima apud veteres.

qui ægre successerant ex plano in muros, loco quem magis timuerant victo, facile in hostem imparem ex æquo pugnabant: relictis turribus murisque, in forum omnes compulsi, paulisper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam; deinde abjectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem consulis venerunt. cæsa ad quatuor millia ac trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia expectata erat pugna, hostes non inventi. septem millia passuum cum abessent a Cominio, revocati ab suis, neutri prælio occurrerunt. primis ferme tenebris, cum in conspectu jam castra, jam Aquiloniam habuissent; clamor eos utrinque par accidens sustinuit. deinde e regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, expectando timendoque lucem, egere. prima luce incerti, quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur conspecti ab equitibus: qui egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem non vallo, non stationibus firmatam. conspecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat. jamque etiam legionariæ cohortes sequebantur: ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: & ab equite novissimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. arma multa pavidi, ac signa militaria duodeviginti reliquere. Alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, Bovianum perventum est. Lætitiam utriusque exercitus Romani auxit & ab altera parte feliciter gesta res. 44.
uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit: exhaustis deinde tectis ignem injecit: eodemque die Aquilonia, & Cominium deflagravere. & consules cum gratulatione mutua legionum suaque, castra conjunxere. In conspectu duorum exercituum & Carvilius suos pro cujusque merito laudavit donavitque, & Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem

Ee 6 fuerat

fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumque hastatorum armillis, aureisque coronis donavit: Nautium, propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes; juvenem Papirium, propter navatam cum equitatu & in prælio operam & nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit; centuriones militesque, quia primi portam, murumque Aquiloniæ ceperant. equites omnes, ob insignem multis locis operam, 1 corniculis, armillisque argenteis donat.

CAPUT XXXI.

Res feliciter contra Samnites a COSS. gestæ cum ingenti lætitia Romæ audiuntur. Carvilius, captis in Samnio Volana & Palumbino, & Herculaneo cum hostium cæde, in Etruriam rebellantem ducit exercitum: Papirius, expugnato Sepino, magnifice triumphans in Urbem redit; illata in ærarium magna vi captiva pecunia, ædem Quirini dedicat, & spoliis ornat.

Consilium inde habitum, cum jam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus, aut utriusque, aut certe alterius. optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius & infestius agere cetera, & persequi: ut perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. *quando jam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, unum superesse belli genus, urbium oppugnationes; quarum per exeidia militem locupletare præda, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent.* Itaque, litteris missis ad Senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi, Papirius ad Sepinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam, legiones ducunt.

Litte-

1 *Corniculis*) Parum constat de hujus vocis sensu. Suspicantur interpretes ornamenta fuisse militaria, argentea vel aurea, ab figura cornuum non abludentia, quæ in galeis gestanda militibus iis, qui strenue aliquid egissent, ab imperatore darentur.

Litteræ consilium ingenti lætitia & in curia, & in concione auditæ: & quatridui supplicatione publicum gaudium privatis studiis celebratum est. nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos allatum est. subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio adversi venisset: quæ, conjuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules, omnisque Romana vis aversa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum a M. Atilio prætore in Senatum introductæ. querebantur uri & vastari agros a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Rom. nollent: obtestabanturque patres conscriptos, ut se a vi atque injuria communium hostium tutarentur. Responsum legatis, *curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum propediem eamdem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis junxisse. Hujus propinquitas populi acuit curam patribus, ut fetiales mittendos ad res repetendas censerent. quibus non redditis, ex auctoritate patrum, jussu populi, bellum Faliscis indictum est: jussique consules sortiri, uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Jam Carvilius Violanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies: Palumbinum eodem quo ad muros accessit. ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti prælio, & cum majore sua, quam hostium jactura dimicavit. castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit: oppugnatum oppidum, captumque. In his tribus urbibus capta, aut cæsa ad decem millia hominum: ita ut parvo admodum numero plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus, Etruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim frigoris jam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sepinum major vis hostium restitit: sæpe in acie, sæpe in agmi-

agmine, ſæpe circa ipſam urbem adverſus eruptiones hoſtium pugnatum: neque obſidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis ſe Samnites, quam armis ac viris mœnia tutabantur. tandem pugnando in obſidionem juſtam coegit hoſtes: obſidendoque, vi atque operibus urbem expugnavit. itaque ab ira plus cædis editum capta urbe: ſeptem millia quadringenti cæſi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congeſtis Samnitium
46. rebus in urbes paucas, militi conceſſa eſt. Nives jam omnia oppleverant: nec durari extra tecta poterat: itaque conſul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam triumphus omnium conſenſu eſt delatus. triumphavit in magiſtratu, inſigni, ut illorum temporum habitus erat, triumpho. pedites equiteſque inſignes donis 1 tranſiere, ac tranſvecti ſunt: multæ 2 civicæ coronæ, vallareſque, ac murales conſpectæ. Inſpectata ſpolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis ſpoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captivi, clari ſuis patrumque factis, ducti. æris gravis magna vis tranſvecta; vicies centies millies, & quingenta triginta millia. id æs redactum ex captivis dicebatur. argenti, quod captum ex urbibus erat, P. M. CCCXXX. omne æs argentumque in ærarium conditum. militibus nihil datum ex præda eſt. auctaque ea invidia eſt ad plebem, quod tributum etiam in ſtipendium militum collatum eſt: cum, ſi ſpreta gloria fuiſſet captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & ſtipendium militare præſtari potuiſſet. Ædem Quirini, quam in ipſa dimicatione votam, apud neminem veterem auctorem invenio, (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuiſſet) ab dictatore patre votam filius conſul dedicavit: exornavitque

1 *Tranſiere ac tranſvecti ſunt*) *Tranſiere* pedites, *tranſvecti ſunt* equites.

2 *Civicæ coronæ, vallareſque, ac murales*) De civica & murali corona vid. ad VI. 20. *Vallaris*, ſive *Caſtrenſis* erat corona, qua donabat eum imperator, qui primus hoſtium caſtra pugnans introierat. Ea corona inſigne valli habebat. Fieri ſolebat ex auro.

visque hostium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, ut non templum tantum forumque his ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum dividerentur. A triumpho exercitum in agrum Vestinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit.

CAPUT XXXII.

Carvilius Cos., ad gloriam rei bene in Samnio gesta addita laude prospere perfecti Etrusci belli, triumphat: condita in ærarium parte capta pecunia, de reliqua ædem Fortis Fortunæ facit: Lustrum in Urbe conditur: Ludi nova pompa spectantur: lætis rebus interveniente pestilentia, Æsculapio supplicatur.

INter hæc Carvilius consul in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem, oppidumque ipsum vi cepit. inde quinque castella locis sita munitis expugnavit. cæsa ibi hostium duo millia quadringenti, minus duo millia capta. & Faliscis, pacem petentibus, annuas inducias dedit, pactus centum millia gravis æris, & stipendium ejus anni militibus. His rebus actis, ad triumphum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat: ita cumulo Etrusci belli æquatum. æris gravis tulit in ærarium trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope ædem eidem deæ ab rege Servio Tullio dedicatam. & militibus ex præda centenos binos asses, & 1 alterum tantum centurionibus atque equitibus, 2 malignitate collegæ gratius accipientibus munus, divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Postumium, legatum ejus: qui dicta die a M. Cancio Tr. pl. 3 fugerat in legationem (ut fama ferebat) populi judi-

1 *Alterum tantum*) Duplum.
2 *Malignitate collegæ*) Quia nimium parcus collega nihil militibus suis dederat.
3 *Fugerat in legationem ... populi judicium*) Legatum se a consule eligendum curaverat, ut fugeret populi judicium

judicium: jactarique magis, quam peragi accu-
47. satio ejus poterat. Exacto jam anno novi tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Arvina, C. Martio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta septuaginta
U.C. duo, trecenta viginti duo. Censores vicesimi
461. sexti a primis censoribus: lustrum undevicesimum fuit. Eodem anno coronati primum ob res bello bene gestas ludos Romanos spectaverunt: palmæque tum primum, translato e Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, a 1 Martis silice ad Bovillas 2 perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creavit consules, Q. Fabium Maximi filium Gurgitem, & D. Junium Brutum Scævam. ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad solatium unius mali, pestilentiæ urentis simul urbem atque agros suffecit. portentoque jam similis clades erat. & 3 libri aditi, quinam finis, aut quod remedium ejus mali ab diis daretur. inventum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum. neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum, præterquam quod unum diem Æsculapio supplicatio habita est.

FINIS DECADIS PRIMÆ.

JO.

1 *A Martis*) A Martis æde.
2 *Perstrata*) *Per* indicat hanc viam a porta Capena ad Martis Ædem stratam fuisse.
3 *Libri aditi, quinam finis*) Libri Sibillini aditi, ut ex his disceretur, quinam finis ...

JO: CLERICI IN T. LIVIUM NOTÆ.

IN LIBRUM PRIMUM.

C. I. *Uibus ab immenso prope errore &c.*) *Immensum* illum *errorem* non exprimit *Livius*, superioribus verbis; quibus in Macedoniam, Siciliamque, ac tandem Laurentem agrum appulisse Trojanos dicit. Sed loca, in quibus Æneas urbes condere voluit, attigisse contentus, cetera prætermisit, quæ vulgo sat nota erant. Multas alias terras petierat Æneas, ut docebit *Dionysius* Halicarn. Lib. 1. c. 47. & seqq. Hinc *Virgilius*, qui non omnia finxit, sed in multis antiquam famam sequutus est, passim *longos* Trojanorum *errores* memorat, quos ideo etiam *Livius immensos* vocavit. Errores autem illi non a Sicilia demum cœperunt, sed ab ipso discessu ex Troade; neque enim *immensus error* fuit navigatio ex Sicilia in Africam, a Sicilia parum remotam, nec *Livius* fictum iter in Africam verum credebat. Itaque nihil hic mutandum, nec refingenda mens *Livii*.

II. *Quia Deus auctor culpæ honestior erat*) Hac de re copiose actum est ad *Hesiodi* Theogoniam, v. 940. Cum Vestalis aut Amulium, aut Sacerdotem Martis, aut alium nescio quem patrem puerorum prodere non auderet, dixit e Marte conceptos fuisse; quam fabulam ejus amici, simulata credulitate, ut propinquæ suæ saluti ac honori consulerent, adjuverunt & propagarunt. Deinde indole bellicosa utriusque pueri, rebusque gestis Romuli, confirmata est. *Tam hoc*, ut cum nostro loquar Præf. *gentes humanæ passæ sunt* dici *æquo animo quam Imperium* Populi Romani *patiebantur*. Vide cap. 15.

VI. *Urbis condendæ.*) Mirum est ingeniosissimum & eloquentissimum Historicum scribentem eo ævo, quo viri docti de ætate Urbis scripserant, hic non indicasse Olympiadem, annumque Olympiadis, quibus conditam Romam putabat; aut

certe annos ad sua tempora ab Urbe Condita elapsos. Nunc *Livii* sententia nobis est ex aliis locis, in quibus obiter ea de re loquitur, colligenda; quemadmodum fecit vir doctissimus *Henr. Dodvvellus*, Diss. x. de Antiquis Romanorum Cyclis, ubi ostendit *Livium* sequutum esse Æram Catonianam, quæ Varroniana duobus annis brevior est, cœpitque a Palilibus anno I. Olympiadis VII. Eum in marginibus Livii sequuti sumus. Vide primi hujus libri cap. 60.

VII. *Templa capiunt.*) Hoc est Palatinum & Aventinum montes, quasi loca apta ad captanda auguria, deligunt. Adi *Festum* in *contemplari*; & *Varronem* lib. VI. de L. L. Vox est auguralis. Vide & cap. 18. ubi inauguratio Numæ.

VIII. *Jura dedit.*) Qualia essent illa jura nemo non optaret a *Livio* traditum, ut & artes, quibus regnum administravit Romulus. Profecto *Dionysius* Halicarnasseus ea de Romulo narrat, quæ ostendunt non belli tantum, sed etiam pacis artibus ornatissimum fuisse, quæ apud eum legi poterunt. *Livius* videtur rerum bellicarum narratione magis delectatus, ideoque alias fere prætermisisse. Multæ in his erant plebi Romanæ sat notæ, & pleræque aridum argumentum eloquentiam libenter ostentanti suppeditabant. At Græci aliter senserunt, quod ignota suis scriberent, & ubique in Historia non usque adeo eloquentiæ laudem captarent: estque cur iis propterea gratias habeamus, multa enim absque iis ignoraremus.

VIII. *Natam e terra sibi prolem*) Non sunt mentiti conditores urbium, qui hac in re neminem æqualium potuissent fallere, & qui de posteris decipiendis minime, ut puto, cogitabant. Sed posteri, mutatis linguis, antiqui sermonis parum periti, Maiorum suorum verba, & ore traditas historias perperam interpretati sunt. Prisca ætas *populum terra* vocaverat incolas cujusvis tractus, quos posteritas putavit absurde e terra natos, fabulamque ex re verissima finxit. Vide *Platonem* l. 3. de repub. sub finem. Quod autem dixi de sermone priscorum mortalium, id nititur linguæ Hebraicæ usu, ac proinde etiam Phœniciæ; quæ eadem fuit, & quam colonis suis per omnia pene interni maris littora late sparserant Phœnices, ut in *Chanaane* ostendit Vir summus *Sam. Bochartus*.

XIII. *Cum populum in curias triginta divideret.*) De ambiguitate vocis *Curia*, vide *G. J. Vos-*

Vossium in Etymologico. Hoc loco significat decimam partem Tribus. Nam Romulus diviso Populo Romano in partes tres, quas a numero *Tribus* dixit, singulas Tribus iterum divisit in partes denas; quibus singulis Curiis sacra sua partitus est, attributis Diis & Heroibus quos colerent, locisque in quibus cultus ille celebraretur, & sumtibus unde victimas, aliaque necessaria emerent. Idem vir doctissimus observat Curiis omnibus nomina non esse facta a Sabinis quod ostenderunt *Dionysius* & *Plutarchus*; sed nec de omnibus omnino curiis adfirmat hoc *Livius*, qui ut verum dixisse videatur, satis est aliquot Curiarum nomina e matronarum illarum nominibus desumta. Ceterum vide *Festum* & *Vossium* ad vocem *Curia*.

XV. *In quadraginta deinde annos*.) Intelligendum Numæ regnum, quod 42. annorum fuisse fertur. Vide cap. 21.

XVI. *Mirum, quantum illi viro nuntianti hac fidei fuerit*.) Ita recte *J. F. Gronovius* conjecit, cum antea legeretur fides; quod cur non eliminarit e *Livio*, non intelligo, cum solæca sit oratio, *quantum fides fuerit*. Sic *Juvenalis* sat. 3. 143.

Quantum quisque sua nummorum servat in arca,
Tantum *habet & fidei*.

XVII. *Pervenerant*.) Suspicor legendum prævaluerant, hoc est, plus valuerant quam totius ordinis auctoritas. Multoties usus est *Livius* voce *prævalidus*, quamquam verba *prævaleo* & *prævalesco* frequentiori in usu fuisse sequentibus ætatibus, quam Liviana non ignoro. Optimo tamen ævo ignota non fuisse ostendit *J. G. Vossius* l. 7. de Vitiis sermonis. Fuit & cum suspicarer *pervaluerant*, hoc est, satis validæ erant, aut vires necessarias adquisiverant; sed exempla vocis ceteroquin analogicæ desunt.

VII I. *Usurpatur idem jus, vi ademta*.) Hoc est, idem quod attinet ad formam & rationem externam agendi, fit, quamvis nunc senatui sit *vis ademta*; cum nihil ab eo fiat, nisi nutu Principis. *Vis* pro auctoritate sumitur, ut infra cap. 43. *Viritim suffragium eadem vi.... datum, est.... vis omnis penes primores civitatis esset*. Si tempore *Livii auctor esse* Senatus noluisset in Legibus, & Magistratibus rogandis, prout volebat Augustus, perinde fuisset; auctoritas enim Senatus dicis causa tantum adhibebatur, nec vim ullam habebat, dissen-

diſſentiente Auguſto. Vide *Svetonium* in Auguſto c. 40. & ad eum *Iſ. Caſaubonum*.

XIX. *Simulat ſibi cum Dea Ægeria.*) Vide & infra cap. 21. Si hoc ipſe jactavit Numa, non ſuperſtitioſum, ſed impoſtorem eum fuiſſe judicemus oportebit. Confirmari hoc videtur eo quod dicitur de libris ejus l. 40. 29. Si quos fructus ex ſuperſtitione præſentes collegit, Reipub. poſtea vehementer nocuit. Prava hæc fuit ſapientia commentitiis ſuperſtitionibus animos plebis illaqueare, potius quam rectis inſtitutis ad melius de Deo ſentiendum adducere. Sed forte Numa ipſe meliora non norat; facilius enim illis temporibus fuit dicere *quid non ſit Deus, quam quid ſit*. Vide *Cic.* de Natura deor. lib. 1. cap. 21.

XIX. *Solſtitiali circumagitur orbe.*) Hoc eſt, a ſolſtitio hiberno ad alterum ſolſtitium hibernum porrigitur. Hic eſt *orbis ſolſtitialis*, ſeu vices ſolſtitiorum in orbem redeuntium. Quod non notarem, niſi viderem a magnis Criticis minus intellectam hanc rem fuiſſe. De ceteris conſulendi Chronologi, & præſertim *Henr. Dodvvellus* diſſ. 10. de Cyclis.

XIX. *Quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.*) Pertinet hoc potiſſimum ad libertatis tempora, quibus, ob ſeditioſorum magiſtratuum molimina, utile erat dies quoſdam eſſe, quibus cum populo agere non liceret; ut bonis civibus tempus ad impediendum violentorum conſiliorum exitum ſuppeteret, quod dies nefaſti ſuppeditabant. Sed neſcio an tempore Regum ejuſmodi re ulla opus eſſet.

XXI. *Romulus ſeptem & triginta.*) Mirum eſt tam alieno loco hoc dici, ſuo vero omiſſum; quod commodiſſime, narrata Romuli conſecratione, memorari potuit, & niſi fallor, debuit.

XXII. *Imperitabat tum C. Cluilius Alba.*) Mirum eſt Albanum regnum, poſt Numitoris a nepotibus reſtituti mortem, ad Romulum devolutum non eſſe, cum ejus familiæ hereditario jure antea fuiſſet. Si cauſam ejus rei norant Hiſtorici, digna erat, quæ paucis diceretur. Sed rei tam antiquæ memoriam jam olim intercidiſſe putarim.

XXIII. *Ab Albanorum ſtirpe Regum* &c.) *Livius oriundos Romanos* ab Albanis Regibus dicit, eadem figura, qua c. 16. eoſdem *progeniem* Romuli vocat.

XXVI. *Horatio perduellionem judicent.*) Hoc eſt, qui judicent, in cauſa Horatii, an ſit inſtar *perduellis*, ſeu hoſtis habendus, ac proinde occidendus. *Perduellionis* crimen tunc dicebatur quod-

vis flagitium, cui pœna capitis, quasi facto cuipiam hostili imposita erat. Postea *perduellio* dictum est crimen majestatis. Glossæ Veteres: *Perduelliones*, οἱ κατὰ τοῦ δήμου τῶν ῥωμαίων βουλευόμενοι ἢ κατὰ βασιλέων. Vide & *G. J. Vossium* in Etymol. ad vocem *bellum*.

XXIX. *Albam*.) Mendum hic erat in Gronovianis Editionibus, quæ habebant *Albani*. Data opera hoc a *I. F. Gronovio* mutatum existimabam, cum in erratorum indice non exstaret. Sed res ipsa & aliæ Editiones incuria tantum mendum hoc ejus Editioni insedisse ostendunt; quam sane doctissimo viro exprobrare nolim; quis enim in talibus non peccat? Humanitatem omnem exuerunt, qui ejusmodi peccata viris doctis exprobrant.

XXIX. *Unaque hora quadringentorum annorum &c.*) Parva fuit urbs, si una hora dirui potuit; sed est hiperbole in hisce omnibus. Contra *quadringentos* annos dixit pro *quingentis*, ut liquet ex Chronologia Dionysiana, quam vide.

XXX. *Valuit ... pacta cum Romulo induciarum fides*.) Atqui sub hoc ipso Tullo fractam memorat *Livius* cap. 27. & seq. Aut ergo memoria hic eum fefellit, ut putabat *Henr. Glareanus*: aut renovatas easdem inducias, post bellum, intelligit. Eædem autem habentur, quia a Romulo cœperant.

XXXI. *Lapidibus pluisse*.) Aut posteri majorem & duriorem solito grandinem male lapidem interpretati sunt, cum legerent *saxeam grandinem* cecidisse, ut in scriptore de Bello Africano c. 47. aut fraude jacti fundi ex occulto lapides, instar grandinis cadere visi. Pecuarii & sacerdotes fraudium ejusmodi auctores fuisse videntur; quia illi pecudes suas facilius vendebant, hi carnibus earum epulabantur. Ubi multorum quippiam verum videri interest, numquam desunt qui verum adfirment, aliisque persuadeant.

XXXI. *Commentarios Numæ*.) Iidem fuisse non videntur ac libri cum Numa sepulti. De quibus l. 40. cum Tullus superstitiosos nescio quos ritus in commentariis Numæ invenerit, libri vero sepulti ad Religionum dissolutionem facere viderentur. Vide & c. 32.

XXXII. *Quarum rerum &c.* ad *censes*.) Est hæc formula elliptica, quam ita supplendam putarim: *Quarum rerum, litium, causarum LEGES condixit paterpatratus populi Romani Quiritium patripatrato priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis; quas rei dari, fieri, solvi oportuit, ET quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt; DE*

JIS dic quid censes. De conditione legum fœderis facta a patre patrato Vide c. 24.

XXXIII. *Aventinum*.) Intellige *jugum*; nec miraberis cum *Glareano*, cur *Livius* genere neutro Aventinum dicat.

XXXIV. *Aquila suspensis dimissa leniter aliis*.) Videor mihi hic Poetæ cujuspiam verba olfacere, qualia essent in descriptione hujus historiæ.

-------- Jovis ales
Cœlo suspensis demissa est leniter alis.
Aufert illa apicem volitans, apteque reponit;
Tum sublimis abit &c.

& res & verba Poetam magis decebant, quam Historicum.

XXXVI. *Haud cunctanter discidisse cotem ferunt*.) Recte addit *ferunt*. Alioqui Ciceroniana illa ei objiceremus de Divin. lib. 2. cap. 38. *Contemne cotem Attii Navii; nihil debet esse in philosophia* (tu dic in Historia) *commentitiis fabulis loci*. Sed cum antiquissimorum temporum Historiæ multas haberent fabulas, non potuerunt a recentioribus omnes prætermitti. Satis est, si modo ex antiqua fama se eas narrare Historicus testetur, non quod credat veras, sed ut ostendat, quæ fuerit superiorum ætatum aut credulitas, aut in mentiendo securitas. Statuam Attio positam non negarim, sed ab æqualibus in memoriam miraculi sibi comperti non credo. Postea a credulis, aut fraudulentis hominibus factum hoc fuerit.

XXXIX. *Prodigium visu eventuque mirabile fuit*.) Hoc serio narrare videtur *Livius*, quod æque verisimile est, ac similis narratio de Ascanio, quam habet Virg. Æneid. 2. 680. & seqq. At cautius paullo loquitur lib. 25. cap. 39. ubi iterum similia de L. Martio. *Apud omnes*, inquit, *magnum nomen Martii ducis est, & vera gloriæ ejus etiam miracula addunt, flammam ei concionanti fusam e capite sine ipsius sensu*.

XLII. *Jam enim induciæ exierant*.) Si intelligantur induciæ in centum annos iis a Romulo datæ ut supra cap. 15. jam dudum erant elapsæ; datæ enim erant non serius anno U. C. 37. qui ultimus fuit Romuli, & jam annus agebatur ab U. C. minimum 176. qui primus Servii Tullii fuit. Sed forte productæ fuerant induciæ, cum fractæ fuerant sub Tullo. cap. 27. & iterum instauratæ.

XLIII. *Centum millium æris*.) Prima classis *centum millium æris* dicitur *Dionysio centum minarum*,

rum, quod conficit Hollandicæ monetæ, neglectis fractionibus, summam 3000. florenorum. Secunda classis fuit *septuaginta quinque millium* æris, aut *septuagintaquinque minarum*, hoc est florenorum 2250. Tertia classis fuit *quinquaginta millium æris*, *seu quinquaginta minarum*, hoc est florenorum 1500. Quarta classis fuit *vigintiquinque millium æris*, seu *vigintiquinque minarum*, hoc est, florenorum 750. Quinta, ex *Dionysii* calculo, *minarum duodecim & dimidiæ*, hoc est, florenorum 375. ex *Livii* vero sententia *undecim millium æris*; seu undecim minarum, hoc est, 330. florenorum. Hæ fuerunt facultates, prout erant illa tempora, quibus rarior fuit pecunia, civium Romanorum in quinque classes distributorum. Intelligenda autem est sors uniuscuiusque classis, non fructus annuus bonorum, ne quis voce *census* fallatur. Hæc ex calculo Gronoviano; a quo quamvis *D. Gassendi*, & *J. Gravii* calculi nonnihil recedant, nemo tamen ita diffidet, ut ex ejus abaco centum millia æris conficiant Gallicæ Monetæ hodiernæ libras Turonenses 65625., ut habet vir doctus, qui in Gallia edidit *Livium* in usum *Delphini*, hoc est, plusquam 54000. florenorum Hollandicorum, quæ summa tanta est, ut forte nemo tunc civis Romanus eam habuerit. *Gassendus* censet centum millia æris confecisse Gallicæ Monetæ libras 372. *If. Barrovius*, in abaco ad calculum Gravianum confecto, 522. libras Anglicanas.

XLIII. *Scutum pro clypeo*.) *Clypeus* fuit rotunda forma, scutum oblonga, sive ovatum esset sive imbricatum. Qua de re vide *Just. Lipsium* de Militia Rom. l. 3. d. e.

XLIII. *Dena millia æris*.) Hoc est, monetæ Hollandicæ trecentos florenos, unde colligere licet raros tum fuisse in Italia equos.

XLIII. *Bina millia*.) Ejusdem monetæ sexagenos florenos. Hos videntur solvisse viduæ Equitum Romanorum.

XLIV. *De incensis*.) De non censis, qui & militia & omnibus honoribus erant exclusi, quippe numero civium non habiti. Miror *Livium* antea non dixisse quænam lex illa esset; est enim rectæ narrationis regula nihil in sequentibus dicere quod non ex antecedentibus intelligi queat, aut certe quod non exponatur, ubi primum occasio postulat.

XLIV. *Suovetaurilibus*.) Mactatis tauro, ariete & hirco, ut docet *Dionysius* lib. 4. cap. 22. Pro hirco-

hirco, alii verrem dicunt, quod verius videtur. Vide *Just. Lipsium* ad *Tacitum*, Histor. lib. 4. cap. 53.

XLV. *Cujus Civitatis.*) Multo maluissem a *Livio* bonas leges Servii Tulli copiosius expositas quam inania prodigia & vaticinia narrata fuisse. Verum eo *Livii* ferebatur animus, ejusmodi superstitionibus captus.

XLVI. *Pluribus tamen auctoribus filium ediderim.*) Non fuit pluribus auctoribus fides habenda, dicentibus quod vix fieri potuit, ut egregie ostendit *Dionysius* Halicarn. lib. 5. cap. 6. & 7.

XLVI. *Junguntur nuptiis.*) Intelligendi *L. Tarquinius & Tullia Major*, quorum nomina prætermisit *Livius*; quia ex antecedentibus & re ipsa facile poterant suppleri; neque enim mortui connubio junguntur. Quisquis leget attentius *Livium*, multa exempla ejusmodi ambiguitatis in eo inveniet.

XLVII. *Se esse Prisci Tarquinii filium &c.*) Quantum absim ab eorum insania, qui Veteres Scriptores spernunt, omniaque æqualibus suis, suæque experientiæ tribuunt, satis ex editis a me opusculis constat. Sed a directis orationibus abstinuisse Historicos mallem, cum aliis de rationibus, tum quia ex ingenio fictis ratiocinationibus eos, de quibus agunt, inducunt utentes, aliquando contra historiæ fidem. Sic hoc in loco Tullia L. Tarquinio objicit quod parum memor esset *se esse Prisci Tarquinii filium*, cum nepotem dicere debuisset. Ignosco errori Historici, sed errorem suum cum iis, qui errare non potuerunt, communicanti vix audaciam condono. Merito *Dionysius Fabio Pictori*, quem sequutus est hic *Livius*, exprobrat *laboris impatientiam in quarenda historiæ veritate*, ἐν ταῖς ἱστορίαις τὸ περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀληθείας ἀταλαίπωρον.

XLVII. *Minorum gentium.*) Hoc est, familiarum quas Tarquinius Priscus in Senatum allegerat; quæ cum hoc beneficio Tarquiniis devinctæ essent, facilius juvenis regii blanditiis, promissisque capi poterant, spe præsertim amplificandæ dignitatis, augendarumque fortunarum. Vide *Ciceronem*, Ep. Famil. l. 9. Ep. 21. & infr.

LI. *Diverticuli.*) Idem est ac *diversorium*. *Dionysius* κατάλυσιν in hac historia habet. Alioquin, ut notum, *diverticulum* est semita, qua a via publica divertimus.

LI. *Ca-*

LI. *Caput aquæ Ferentinæ*) Rem paullo aliter describit *Dionysius* l. 4. c. 48. ubi habet: *εις βάραθρόν τι καταβάλλουσι καὶ ἐπισκάψαντες ἔτι ζῶντα εἰς τὴν γῆν διαφθείρουσι παραχρῆμα*, *in barathrum quoddam deiiciunt & defossum adhuc vivum in terram occidunt.*

LII. *Ex binis singulos faceret, binosque ex singulis.*) Cum manipuli essent centum virorum, e manipulo Romano quinquaginta viros sumsit, totidemque e Latino & sic *e binis singulos fecit*. Rursus e quinquaginta Latinis, totidemque Romanis alterum manipulum conflavit, ac proinde *binos e singulis*, seu milites singulorum manipulorum in binos divisit. De manipulo vide *Lipsium* de Militia Rom. l. 2. Dial. 3. qui institutum hoc Tarquinii postea non obtinuisse ostendit.

LIII. *Quadringenta talenta*. Hoc est ex auro, argentoque captivo redegit summam florenorum Hollandicorum 720000.

LIV. *Dii dedissent*.) Cum pessimis artibus eam potestatem Gabiis esset consequutus, mirum est hominem *Diis* eam acceptam referre; nisi *diis* tribuat, quod non impedivissent, quomodo maxima quæque scelera eis poterant tribui; aut nisi Deos se haud multo meliores esse putarent, quod ex mythica Theologia intelligere licet.

LV. *Exaugurare*.) Nimirum, non sine augurio capta illa loca fuerant, ut in iis Templa ædificarentur. *Exaugurabantur*, simili ritu, dum aves consulebantur, ut ex iis intelligere liceret, utrum Diis, quibus areæ Templorum consecratæ erant, volentibus, alii Deo eas consecrare liceret. Si addicerent aves, hoc est, si faverent, ex augurali disciplina, alii Deo consecrabanrur; sin minus, intactæ relinquebantur, ne ira Deorum, sedes suas relinquere nolentium, moveretur. Rem ita se habuisse ex hoc loco adtente lecto, quivis deprehendet.

LVI. *Responsa sortium*.) *Sortibus* jactis, quibus certa quædam significatio tribuebatur, multa responsa a Sacerdotibus edebantur, ideo & *sortes* quodvis oraculum significavit, etiam ubi voce reddebatur, ut *Delphis*. Vide paullo inferius. Sic apud *Ovidium* Metam. 1. 368. *auxilium per sacras quærere sortes*, est sciscitari oraculum Themidis voce responsuræ; quæ postea (v. 381.) *sortem dedit*, cum clara voce respondit: *discedite Templo &c.* De sortibus vero adi *Ant. van Dale* diss. 1. de Oraculis c. 14.

LVI. *Quod ea communis mater &c.*) E Deucalio-

nis fabula repetita hæc fictio videtur. Vide *Ovidii* Metam. l. 1. 393.

LIX. *Tribunum Celerum.*) Non poterat Comitia vocare, nisi qui Magistratum gereret. *Celeres* autem erant a Romulo instituti trecenti ad *custodiam corporis*, ut docet *Livius* supra c. 15. Hinc liquet, præsidium hoc subsequentibus Regibus etiam fuisse. Sic quoque *Dionysius* Κελερίων ἄρχοντα Brutum vocat, non Καλλερίον, quæ vox nihili male fuerat *sacerdotum* versa, ut recte ab erudito viro *Joan. Hudsono* observatum. Vide Dionys. l. 4. c. 71.

LX. *Exactique inde liberi Regis.*) Mirum est *Livium* non dixisse Tarquinium ipsum, urbe exclusum, in castra redire conatum, exclusum quoque iis fuisse; tum etiam Romanos, fœdere cum Ardeatibus facto, obsidionem solvisse. Sed multas alias circumstantias ab eo omissas ex *Dionysio* liquet, quem adi.

LX. *Duo consules.*) Ab hoc anno, in summa pagina (*sua scilicet Livii editionis*) annos Æræ Catonianæ, auctore eruditissimo viro *H. Dodvvello*, adscripsimus. Hic annus fuit Periodi Julianæ 4207. Olymp. 67. 1. 2. Ante Christum 507. Æræ Catonianæ 245. Varronianæ 247.

LX. *Præfecto Urbis.* Interrege a Bruto prodito, si Dionysio credimus, l. 4. c. 14.

IN LIBRUM SECUNDUM.

C. V. *Miserebat non pœnæ magis homines, quam sceleris.*) Miseros eos censebant non tantum quod in prima adolescentia nobiles juvenes capite pœnas dabant; sed quod tam turpe facinus admisissent, eo patre nati atque in iis circumstantiis, quæ a *Livio* memorantur. Alioqui non video quid sit, *miseret me sceleris*, vix enim puto posse dici *Scelus tuum facit me miserum*. Vide Sanctii Minervam l. 4. c. 3.

V. *Eminente animo patrio.*) *Si animus patrius* sit animus in patriam bene adfectus significatur constantia *Bruti*; si vero *animus paternus*, misericordia erga filios, quæ sese prodebat.

VII. *Ubi nunc Vicapota.*) Subaudiendum Ædes, aut Templum; nam ut vidit *J. Lipsius* Epistol. quæst. lib. 2. Epist. 2. est *Victoria* sic a priscis Romanis dicta, a *vincendo*, *potiendo*. Ei adsentitur *Ger Jo. Vossius* in Etym. ad vocem *Vica*.

VIII. *Sacrando cum bonis &c.*) Qui *sacri* erant plebiscito, eos impune occidere licebat, ut docent *Festus*, in *sacer mons*, & *Macrobius* Saturn. l. 3. c. 7.

c. 7. *Bona* vero ſic *ſacra* perdebantur ; ut liquet exemplo ſegetis Tarquinii ſupra c. 5. Vide & Intt. ad ſeptimam Tabularum XII.

IX. *Quia impenſo &c.*) Sic *J. Fr. Gronovius* conjiciebat: *ſalis quoque vendendi arbitrium, quia impenſo pretio venibat, in publicum omne ſumtum ademtum privatis*. Ademta facultas privatis vendendi ſalis, quia nimio pretio venibat. Alioquin intelligi queat: *in publicum omni ſumtu* (conficiendi ſalis translato) *ademtum privatis* (qui eum ſumtum antea tolerabant) *vendendi* ejus *arbitrium*. Vix eſt ut vocula aliqua non exciderit.

X. *Tranſitum pontem.*) Hoc eſt, ut recte *J. Fr. Gronovius*, niſi rumperent eum pontem, quem tranſierant. Alioqui ſi abeſſet *Tò pontem*, nihil deeſſet, & forte margini additum, ut vocem *tranſitum* explicaret, in contextum irrupit.

X. *Ingenti pontem obtineret gradu.*) *Ingens gradus* merito eſt viris doctis ſuſpectus. Si legeremus *immoto*, aut immobili gradu, res clara eſſet. Hoſtes enim eum *gradu movere* ut loquitur *Livius* l. 6. c. 32. & 7. c. 8. non potuerunt. *Dionyſius* l. 5. c. 23. in hac eadem re, de *Horatio* duobuſque ejus ſociis: δὶ'εμενον ἐπὶ τῆς αὐτῆς βάσεως, *manſerunt in eodem gradu*.

XII. *Adprobant Patres.*) Percuſſorem immiſſum in Romanum Conſulem, pro ſociis bellum gerentem, Romani Hiſtorici probris omnibus laceraſſent; ſed in Regem iturum, liberandæ Romæ cauſa, laudarunt. Vituperamus nempe in aliis, quod laudamus in noſtris.

XII. *Circumdari ignes &c.*) Hæc omnia de igne admoto, deque conſtantia Mucii brachium torrentis, velut alienato ab ſenſu animo, omiſit *Dionyſius* l. 5. c. 29. quod fabulam eſſe putaret, ut eſt, & quod rem aliter ab aliis narrari videret; inducit enim Porſennam fidem Mucio dantem, tormenta remiſſum iri, ſi rem quamdam magnam, quam ſcire ſe Mucius ajebat revelaret. Sed *Livius* libenter mirabiliora ſequitur, eloquentiæ commodam materiem præbentia.

XIII. *Inter tela hoſtium.*) Mirabiliorem hoc reddit hiſtoriam, quaſi in puellas natantes tela, ab Etruſcis conjecta fuiſſent. Sed ſat mirum erat puellas potuiſſe tranare fluvium, nemine impediente, & ſunt qui vix credant. *Dionyſius* narrat cuſtodes, puellis orantibus, ne nudas viderent, receſſiſſe; eaſque occaſione uſas Tiberim tranaſſe.

XV. *P. Lucretius inde.*) *P. Valerio Publicolæ* III. Conſuli Collegam dat Dionyſius l. 5. c. 21. *M. Horatium*

ratium iterum Consulem. Sic & *Cassiodorus* in Consulum Catalogo, ut & *Marianus Scotus*, aliique, ut observavit *Stephanus Pighius*, in Annal. Romanorum; ubi *Livio hic*, quasi mutilo, fidem habendam negat. Ac sane *J. F. Gronovius* ex Codicibus mendosis nescio quæ vestigia paris sequentis Consulum profert. Sed, ut verum dicam, non Librariorum sed Livii ipsius hic aliquam suspicor esse negligentiam; quod si Dionysio credimus, ad alium annum retulerit gesta ejus anni, cujus Consules omisit. Nam anno, qui tertium Consulatum M. Valerii sequutus est, Aruns, Porsennæ filius, Ariciam ab antecedente anno obsidens, a Cumanis victus & occisus est, ut habet *Dionysius* l. 5. c. 36. Itaque nullam lacunam hic esse putarim. Interea ne turbetur Chronologia supplendi, post *P. Valerium* & *M. Heratium*, Consules *Sp. Lartius* & *T. Herminius*, qui magistratum gesserunt anno æræ Caton. 248. ante Christum 504.

XVI. *A turbatoribus belli*.) Suspicarer pro BELLI legendum PLEBIS, quod propius scripturæ Codicum quam Gronovianum *vulgi*, quamvis ita *Livius* l. 4. c. 48.

XIII. *Dictatoris*.) Magistratus cui *dicto audientes* omnes esse oportebat, & quo *dicente* quidpiam nulla erat amplius tergiversatio. *Eo* alludere videtur *Livius* paulo infra. De eo vide ad hunc annum *St. Phighium* in Ann. Roman.

XVIII. *Man. Valerium*.) Hunc tamen primum Dictatorem facit *Festus* in *Optima lex* Qua de re vide *St. Pighium* in Annal. Rom. ad hunc annum *Dionysius*, differt primam Dictaturam in tertium ab hoc annum, V. nempe C. 256.

XIX. *A. Pistumius Dictator*.) Referenda hæc ad annum u. c. 258. ex sententia *Dionysii* l. 6. c. 2. & seqq. quam sententiam probat etiam *St. Phighius*.

XIX. *Tarquinius Superbus*.) Sic etiam censuerant *Licinnius* & *Gellius*, ut docet *Dionysius* l. 6. c. 2. qui eos confutat, quod Tarquinius superbus nonagenario tunc proximus esset. Itaque ei Titum & sex. Tarquinios substituit, & hunc in prælio cecidisse narrat, cum *Livius* diu antea Gabiis obtruncatum velit.

XX. *Fesso jam pedite &c.*) Si Latini nullum æquitatum habuissent, facile intelligeremus, Equitatum Romanum potuisse sine periculo descendere ex equis; sed cum habuerint & quidem majorem Romano, si *Dionysio* credimus, mirum est cum equi-

equitatum non invasisse a lateribus Romanam aciem equitatu nudatam. Sæpe *Livius* ita loquitur, quasi hostibus Romanorum nullus equitatus fuisset. Sed rem aliter narrat Dionysius, cui potius crediderim.

XXVII. *Primipili Centurioni.*) Vetustissima hæc est hujus ordinis mentio, ut observat. *J. Lipsius* de mil. Rom. l. 2. c. 8. *Primus Centurio* tunc dicebatur, & testis est *Livius* l. 7. c. 41. Fuit caput omnium Centurionum & ductor, qui honoris caussa primi pili centurio dicebatur. Vide virum doctissimum, loco laudato.

XXVII. *Periculum libertatis.*) Si retinenda vox *libertatis*, quæ a membranis Florentinis abest, hoc voluerit *Livius*: tantum abfuisse ut qui nexi antea servierant apud creditores, iterum amittendæ libertatis periculum subirent; ut contra creditores jam sibi timerent, ne captivi ipsi a debitoribus abducerentur, quorum paupertati antea illuserant.

XXIX. *Non vulgabat.*) Communem vulgo esse nolebat, ut ex sequentibus liquet. Vide c. 41.

XXX. *Defendi inermes Latinos.*) Quod non ita intelligendum, quasi auxiliares copias nullas suppeditarint Latini; sed *inermes* dicantur fuisse, quod non suis, sed alienis auspiciis militarent. Vide c. 53.

XXX. *Defixis pilis stare suos jussit.*) Hoc ipsum male cessit Pompejo in pugna Pharsalica, ut docet Cæsar l. 3. c. 92.

XXXI. *Equitatu immisso.*) Mirum est Sabinos etiam Equitatum in Romanorum cornua non immisisse. Sæpe loquitur *Livius*, quasi Romanorum hostes aut Equitatu caruissent, aut uti nescivissent. Vide ad c. 20.

XXXIII. *C. Licinius &c.*) Duos hosce primos Tribunos vocat *Ascon. Pedianus* in Cornelianam *L. Sicinium L. F. Bellutum, & L. Junium C. F. Paterculum*. Pluribus hac de re agentem consule *Steph. Pighium* in Annalibus Romanorum ad hunc annum, ubi & de Tribunicia Potestate.

XXXIII. *Sextantibus.*) Sextis assis partibus, seu duabus unciis æris.

XXXIV. *Utantur annona, quam furore suo fecere.*) Delevi *fruantur*, cum ab omnibus MSS. & antiquioribus Rhenanea editionibus abesset, ut testatur *Gronovius*. *Facere annonam*, est hic sibi annonam comparare, ut *facere corpus* est pinguiorem fieri.

XXXVI. *Visus Jupiter dicere &c.*) Fac histori-

 som-

ſomnii eſſe veram, facile potuit fieri ut hominis phantaſia turbaretur, quod ſomnium non eſſet ex ſequutus, atque in morbum incideret qui levatus eſt, cum æger dixiſſet, quod ſomniaverat dicendum. Dein hiſtoria, ut fit, paullo ornatior prodiit, atque hinc factum miraculum; quod dignum Romana Republica videretur præſentem ei intereſſe Jovem.

XXXVIII. *Ut omnia.)* Si oratio Tulli incipit a voce *veteres* legendum eſt, *ut omnes*, inquit, *obliviſcamini alias*. Sed vide *J. Fr. Gronovium*.

XXXIX. *Sp. Nautius &c.)* Omiſit Livius ante hos Conſules duplex par Conſulum, *Q. Sulpicium Camerinum* & *Sp. Lartium Flavum*, qui Coſſ. fuerunt anno u. c. 264. a. C. 488. item *C. Julium Julum* & *P. Pinarium Rufum*, qui ſuperiores proxime ſequuti ſunt. Putabat *St. Pighius* culpa librariorum potuiſſe hæc nomina excidere, oſtenditque quibus locis inſeri poſſent. Vide ſimilem omiſſionem ad c. 15.

XLI. *Eum cognita domi cauſa.)* Notiſſimum eſt apud Romanos patri jus fuiſſe vitæ & necis in liberos. Vide exemplum in Senecæ lib. de Clement. c. 15.

XLII. *Nunc extis, nunc per aves.)* eſt *ἀκυρολογία*, nam vates ipſi Deos per exta & aves conſulebant, ut quid vellent reſcirent.

L. *Unum prope puberem.)* Recte *Dionyſius* l. 9. c. 22. hæc pro fabula habet, quia fieri non potuit, ut omnes Fabii, qui in caſtellum ad Cremeram iverant, eſſent cœlibes & ſine liberis; contra morem Romanorum, qui & juvenes ducebant uxorem, & filios omnes educabant. Nec fieri etiam potuit, ut tot puberibus nulli eſſent fratre impuberes. Cetera apud ipſum vide, qui perſuadebit hæc eſſe theatrorum figmentis ſimilia, *πλάσμασιν ἐοικέναι θεατρικοῖς*. Mirum eſt hoc *Livio* non ſuboluiſſe; ſed ſæpe veriſimilibus prætulit incredibilia.

LII. *Duo millia æris.)* *Dionyſius* in hac hiſtoria mulctam hanc ridiculam ait ſæculi ſui moribus collatam, ſed pauperi viro, tunc temporis, gravem fuiſſe. *Duo aſſium*, inquit, *millia. As autem nummus erat aneus libralis*. Erat ergo mulcta 2000. librarum Romanarum æris, quarum ſingulæ ſunt 12. unciarum. Ea tamen *in caput vertit*, quia Menenius mori, maluit domi, quam eam pati ſolvi ab amicis. Vide *Dionyſium* l. 9. c. 17.

LVI. *Tributis Comitiis.)* Nimirum, curiatis antea comitiis creabantur, quæ a Patriciis pendebant.

Curia-

Curiata enim Comitia, ut docet *Dionysius* l. 9. c. 41. oportebat fieri auctore Senatu, & addicentibus avibus, quæ auspicia ad solos Patricios pertinebant. Tributa vero comitia sine auctoritate Senatus, auspiciisve fiebant, ideoque potestati Patriciorum erant exemta. Itaque Patricii his adversabantur.

LVIII. *Motam industriam*. Rectius, nisi fallor, esset *notam industriam*; nam cum Ap. Claudius *adhortator operis* aderat, *sponte sua* non erat *mota industria* militum. Nec scio an *moveri industria*, eo modo dici queat.

LIX. *Centuriones, duplicariosque.*) *Polybius* quidem Centuriones ostendit duplum stipendium accepisse, seu quatuor obolos in diem, ut observat *Lipsius* de mil. Rom. l. 5. c. 16. Potuere & alii propter egregia facta duplex stipendium accepisse. Sed hoc tempore Romæ nondum stipendium erat institutum. Itaque vir summus intelligit de duplici frumenti mensura, quod jam olim publice militibus datum: Sane Varroni 4. de L. L. *Duplicarii* sunt milites, *quibus ob virtutem, duplicia cibaria, ut darentur institutum*. Vide *Lipsium* loco laudato.

IN LIBRUM TERTIUM.

CAP. I. *Unus extincta &c.*) Fictam hanc totius Fabiæ gentis exstinctionem ostendimus ex *Dionysio* ad cap. 50. superioris libri.

VI. *Ut tunc principium anni*.) Anni, nempe, Consularis; non civilis, cujus initium semper a Januario. Incidebant Calendæ Sextiles eo anno in 28. Augusti Juliani proleptici. Vide *Dodwellum*.

VII. *Dii præsides &c.*) Multo probabiliora sunt quæ habet *Dionysius* l. 9. c. 68. ubi ostendit tantam non fuisse pestilentiam ut Romani sua mœnia tueri non possent, docetque quænam essent urbis munitiones. Sed *Livius* ad prodigia & Deos libenter confugiebat. Tanta non erat pestis in agro Romano, quin hostes in eo vagari non auderent, ac proinde non deerant defensores muris.

VIII. *Ante diem tertium Idus Sextiles.*) Ipsis Idibus iniisse Magistratum Coss. putat *Dodwellus*, & revera per aliquot annos sequentes, is dies fuit ineundi magistratus.

IX. *Infinita potestate.*) Revera regia erat, durante magistratu; quo exacto, poterat Consuli dies dici. Hinc intelligere est quanta esset Patriciorum superbia, & ambitio; quod non observant,

emendationem *J. F. Gronovii*; cum lectio vulgaris, *insecutosque* careat sensu.

LIV. *Convellunt.*) Cum sic haberent antiquæ Editiones, & Libb. MSS. nulla fuit ratio relinquendæ correctionis *B. Rhanani*, ex qua legebatur *convertunt*. Vid. *J. F. Gronovium*.

LV. *Caput Jovi sacrum esset.*) Posset impune occidi. Vide ad l. 2. c. 8.

LXI. *Concitat equos.*) Sed ubi erat Volscorum, Æquorumque equitatus? Forte prædatum iverat. Sed alibi sæpe *Livius* perinde quasi hostes Romanorum æquitatu fuissent destituti, loquitur.

LXI. *Excursionibus sufficiendo.*) Si hic locus sit sanus, sensus est, suppeditando milites iis qui excursiones in hostile solum facere vellent; qua ratione exercitabantur milites.

LXII. *Equites duarum legionum sexcenti.*) Unicuique legioni erant decem tricenariæ turmæ, ut pluribus ostendit *J. Lipsius* de Militia Rom. l. 2. Dial. 6.

LXIII. *Jam tum Apollinarem.*) Legebatur *circum jam tum*, sed cum ostenderit *Gronovius* additam fuisse ab *Aldo* vocem *circum*, cumque a Codicibus & Editionibus antiquioribus absit, delevimus. Nihil opus est contextum mendosum edere, ut lector hærens cogatur ad notas confugere, quas legere interdum operæ pretium non est.

LXX. *Ni suo proprio &c.*) Mirum est equitatum Volscorum & Æquorum Equitatui Romano se in legiones Volscas & Æquas inferenti, se non objecisse; nam erat equitatus equitatum hostilem si non invadere, at certe observare. Similia in *Livio* sæpius animadvertimus. Vide ad lib. 2. c. 31.

IN LIBRUM QUARTUM.

CAP. I. CA *Curtius.*) Hoc est verum nomen Consulis, ut ostendit *St. Piphius* ad hunc annum.

II. *Ut (quemadmodum plebs &c.)* Lectionem Gronovianam primis Editionibus & MSS. propriorem admisimus.

II. *Perturbationem auspiciorum.*) Contendebant, nempe, Patricii *neminem Plebejum auspicia*, seu jus capiendorum auspiciorum, *habere*, *ideoque decemviros connubium diremisse*, *ne incerta prole*, *auspicia turbarentur*.

II. *Iterum concessum esse.*) De Decemviris creandis,

II. *Finem non fieri.*) Lege, *finem non fieri*; nempe, nova a Senatu petendi in gratiam Plebis; *non posse in eadem &c.* ut recte *J. Fr. Gronovius*.

VII. *Anno trecentesimo decimo*.) Designati nempe sunt Tribuni hoc anno, sed magistratum gesserunt sequente. Vide *Henr. Dodvvellum* diss. x. de Cyclis & Chron. Dionysiana. Quia tamen tertio mense abierunt magistratu, annus signatur nomine Consulum postea creatorum.

VII. *Tabernaculum cepisset.*) Similis loquutio apud *Ciceronem* de Nat. Deor. l. 2. c. 4. & *Val. Maximum* l. 1. c. 1.

VII. *Linteis libris*) Vide hac de re *Henr. Dodvvellum* in explicatione antiqui Diarii, subjecti praelectionibus Camdenianis. Meminit horum librorum *Livius* & infra c. 13.

XV. *Bilibris farris.*) Hoc est, ut recte *Gronovius*, duabus libris farris; aut tritici, viritim, aut per familias divisis. *Glossae* antiquae: Bilibre, χοῖνιξ. Choenix tamen quatuor libras Romanas & aliquanto plus tritici continuisse censetur. Vide *Ed. Bernardum* de Pond. & mens.

XVI. *Bove aurato.*) *Statuam* vocat *Plinius* l. 18. c. 3. An fuit simulacrum bovis deauratum? judicent doctiores.

XX. *In thorace linteo.*) Tolumnio detracto. Ejusmodi enim thoracibus utebantur, etiam contra tela. Vide *Lav. Torrentium*, & *Is. Casaubonum* ad Galbam *Svetonii* c. 19.

XXII. *Villam publicam.*) Qua excipiebantur legati, aliaque fiebant, de quibus vide *Varronem* de R. R. l. 3. c. 2. *Probasse* eam dicuntur, quod architectis aedificandam locatam & perfectam inspexissent, eamque talem esse dixissent, qualem optaverant. Vide l. 1. in *Verrem* c. 54. & 55.

XXIV. *Octuplicato censu ararium.*) Tribu motum inter aerarios retulit, eique octies gravius tributum imposuit. Vide *J. Fred. Gronovium* de pec. vet. l. 4. c. 1.

XXV. *Album in vestimentum addere.*) Creta vestem dealbare, ut recte *J. F. Gronovius*, quem vide, ut & *Oct. Ferrarium* de R. V. l. 1. c. 21.

XXIX. *Nec libet credere; & licet in variis opinionibus.*) Licet, nempe, *non credere* propter auctorum dissensum; quibus consentientibus, fidem derogare vix liceret.

XXXII. *Tribunus militum.*) Mirum est a *Livio* ita loquentem induci Mamercum Aemilium, cum antea c. 20. dubium, aut etiam falsum esse ostendat,

dat ab A. Cornelio Cosso Tribuno Mil. spolia opima esse relata.

XXXIII. *Frenos ut detrahant Equis.*) Mirum profecto stratagema, idque pluribus de rationibus; nam 1. Equus sine freno in nullam certam partem ab Equite dirigi potest, nec recta fertur in confertos hostes, qui vel fuste, aut clamore solo eum abigere possent. 2. Equitum turmæ sic plane dissipantur, ut agnoscit postea *Livius*. Itaque fructus fuisset, eo stratagemate, impetus turmarum, Equitibus hic illic palantibus, nec equos regere valentibus. 3. Curcumagi non potuissent equi; nec reduci in aciem, si ex ea exissent, & Equites in avia territi facile rapuissent. 4. Facillime ejusmodi equitatus a frenato disiectus fuisset, mirumque est equites hostium hoc non tentasse. Non minus mira sunt, quæ postea habet eloquentissimus scriptor, specie, qua territi fuerant milites, territos non fuisse equos, cum nullum fere animal facilius terreatur, & præsertim flamma. Nec magis placet Equitem, quem liberi frenis dispulissent Equi, terrori fuisse fugientibus hostibus; neque enim ejusinodi Eques facile sequi fugientes poterat. Scio Numidas habuisse equos effrenos; sed hic sermo est de equis freno adsuetis, nec Numidarum equitatus, sine frenis, frenato fuit æquiparandus. Expendant hæc Lectores, videantque an non forte *Livius* securius æquo sit superiores sequutus.

XXXIV. *Classibus ad Fidenas pugnatum.*) Exstat elegantissima *Tan. Fabri* Epistola, quæ est 47. l. 1. ubi ostendit *Livium* in antiquioribus, quibus utebatur, scriptoribus, non intellexisse vocem *Classes*; quæ apud priscos Romanos tam terrestrem, quam navalem exercitum, significabat. Qua de re vide etiam quæ collegit *Joan. Ger. Vossius*, in Etymologico.

XXXV. *Neminem se plebejum contemturum.*) Hoc est, neminem plebejum tam abjecte de se ipso sensurum, ut non auderet summos honores petere, si modo se contemtum non iri a plebe sciret.

XXXVIII. *Ex Equis desilirent.*) Quid interea agebant equites Volsci? Nulline erant? Vix credibile est. Si erant, cur non impetum faciebant in hosce equites pedites factos? Vix etiam capio, qui equites levius armati cum gravi armatura potuerint confligere, quam ne legiones quidem loco movere potuerant.

XLI. *Decem millibus æris gravis.*) Decem millibus

libus assium librarum æris, seu decem millibus librarum Romanarum æris. Æstimant trecentis florenis pecuniæ Hollandicæ.

XLIV. *Quindecim millibus aris.*) Hoc est, totidem libris Romanis æris, quas æstimant quadringentis quinquaginta florenis Hollandicis.

L. *Necari sub crate.*) Genus supplicii, de quo vide l. 1. 51. *Plautus* in Pœnulo sic describit Act. v. S. 2. 65.

Sub cratim uti jubeas sese supponi atque eo
Lapides imponi multos ut sese neces.
Vide illic *Frid. Taubmannum.*

LIII. *Collum torsisset.*) Collo tunicæ arreptum invitum, quasi strangulaturus, traxisset.

LVIII. *Qui, quia summa &c.*) *J. F. Gronovius* delet *qui*, & sic distinguit: *in tribunis. Quia summa vi restare nuntiabantur* (milites) *parum cogitaverunt* (Patres) *nulla* &c. Forte *cogitaverunt*, in *cogitavit* mutandum. Pro NULLA VIRTUTE, in sequentibus libenter legerem MULTITUDINE.

LIX. *Immitis.*) Sic ex Codd. legendum monuit *J. F. Gronovius.*

IN LIBRUM QUINTUM.

CAP. I. *Artifices.*) Tibicines, aut histriones. Vide indicem Philologicum ad Philosophiam Orientalem Stanlejanam, in voce *Artifices.*

XXI. *In partem prada sua vocatos Deos.*) Dii non sunt qui prædæ cupiditate capiuntur, urbemque in qua culti fuerant propterea deserunt. Infra simili religione *invidia* Diis tribuitur. Sed Romani voce *Deus* potentiorem quidem naturam humana, sed haud multo meliorem intelligebant. Quod cum ita sit, non mirum est proceribus Romanis, tempore *Livii*, Majorum superstitiones displicuisse. Vide l. 3. c. 20.

XXII. *Visne Romam ire Juno?*) Hunc *Livii* locum non satis intellexerat *Plutarchus*, nisi eum memoria fefellerit; nam *Livium* inducit dicentem quæ non dixit, in vita *Camilli* p. 132. Tom. 1. Ed. Par.

XXIII. *Jovis, Solisque Equis Æquiparari Dictatorem.*) Malim, *Jovi, Solique equis æquiparari*; nam hoc vult *Livius*, Equis Dictatorem Jovi, So-
lique

lique æquatum, quia currus ejus trahebatur Equis albis, non aliter ac illorum deorum thensæ. Non potuit dicere æquiparatum equis deorum, nisi ακυρολόγως.

XXV. *Furere civitatem, quæ damnata.*) Furore, nempe, divinitus immisso, ut pœnas neglectæ Religionis daret. Qua de re vide *Ciceronem* de Haruspicum responsis n. 39.

XXV. *Ut pilento, ad sacra ludosque, carpentis &c.*) Hinc liquet *pilentum* fuisse elegantius quoddam genus vehiculi, carpentum vero minus elegans, & magis vulgare. De utroque multis egit *Jo: Schefferus* de re vehiculari l. 2. capp. 17. & 25. quem vide.

XXVI. *Fortuna Imperatori Romano &c.*) Hoc est, *nisi fortuna Imperatori Romano dedisset* occasionem ostendendi *speciminis virtutis rebus bellicis* jam *cognita*, sed in aliis, quæ ad magnanimitatem pertinent, nondum satis hostibus perspectæ. Brevitas Livium hic, ut alibi obscurum reddidit.

XXXVI. *Signum datum.*) Vocale, nempe, quod per omnes ordines, dum alii alios excipiunt, brevi sparsum est. *Signum* autem dicitur, quod signi instar, quod ante pugnam dabatur, per aciem sit nunciatum.

XL. *Trecentos sexaginta annos.*) Erat annus 365. sed numero rotundo utuntur, ut solet fieri in locis, ubi non opus est accurato calculo. Vide cap. 54.

XLI. *Thensas ducentibus.*) Curribus, quibus signa Deorum vehebantur, præeuntibus. Solebant enim in ejusmodi pompa pretiosissimis vestibus, in honorem Deorum uti. Vide *Festum* ad vocem *Thensa*.

XLII. *Non omnis.*) Sic *Gronovius*, pro *omnibus*.

XLII. *Mentibus consipere.*) Hoc est, mentis compotes esse, quod hic quidem de animo rebus adversis expavefacto; apud *Catonem* vero, de animo rebus prosperis elato occurrebat, sed eodem sensu. Vid. *Aul. Gellium* l. 3. c. 7. Sic *resipiscere* est ad priorem statum animi & corporis redire.

LXVI. *Cinctu Gabini.*) Gabinus cinctus est, ut docet *Servius* ad Æneid. 7. 612. toga sic in tergum rejecta, ut una ejus lacinia revocata hominem cingant. Vide init. ad eum *Virgilii* locum.

L. *Sub Jovis cella.*) Sic scribendum, non *sella*, ut erat in editionibus Gronovianis in 8, & in 12 annorum 1678. & 1679. Intelligitur sacellum Jovis. De *cellis* vide quæ congessit *Henr. Dodwellus* ad Diarium rerum urbanarum.

LII.

LII. *Comitia curiata &c.*) De usu horum comitiorum consulenda C. *Sigonii*, & *Nic. Gruchii* contraria scripta, quæ inserta Tom. 1. Ant. Romanarum.

LIV. *Quæ ratio est expertis aliis alia experiri &c.*) Suppleverim *hac*, ita ut velit Camillus, nullam esse rationem cur Romanum solum expertis, in quo tot erant commoditates, alia experiri, aut tentare placeret.

IN LIBRUM SEXTUM.

XXII. NOn *tam e republica, quam ut collegæ, &c.*) Non fuit hoc consilium Senatus, quasi divinasset quid futurum erat. Est hic ut ἐκβατικὸν, ut loquuntur Grammatici, quo eventus significatur, non animus eorum qui rem faciunt. Possent exempla ejus rei adferri ex Scriptoribus antiquis, etiam Ethnicis, quamvis apud Sacros frequentius occurrant.

XXIV. *In fluctuantem aciem.*) Recte Gronovius, *inter fluctuantem aciem*, sed mirum est equites peditibus æquatos, nisi hostes ipsi equitatu caruerint; quod non semel observavimus.

XXVII. *Quum Patribus, &c.*) Delet *J. F. Gronovius*, *quum*, & sic distinguit: *nomina dabant. Patribus*, &c. Forte legendum *dum*, nec opus erit, cum eodem in sequentibus, *esset* in *esse* mutare. Sed cum illo *profectus hostis* scripsimus, quoniam ita habent Mss. Codd.

XXVIII. *Pace obnoxia.*) Hæc verba monent de re a *Livio* omissa, qui leges fœderis cum Latinis facti, aut pacis eis concessæ prætermisit; quod non minus ad historiam pertinet, quam descriptiones præliorum, quæ plerunque dubiæ sunt. *Centum annos* hic dicit pro 120., ex ipsius sententia, cum prælium ad lacum Regillum commissum statuat anno U. C. 255.

XXIX. *Loci fortuna.*) Recte hoc irridet Dictator Romanus, sed cur *dici fortunam* quamdam malam adnexam putabant, potius quam loco? Vide hujus libri c. 1.

XXIX. *Præter castra etiam sua.*) Hujus loqutionis haberemus exemplum apud Terentium, si per Librarios licuisset, qui Phorm. Act. 5. s. 2. 3. corruperunt proverbium militare: *ita fugias, ne præter castra*, ex simili huic eventu notum. Scripserunt enim *casam* pro *castra*.

XXXIV. *Quanto magis, &c.*) Omisit hic *Livius* Tribunos militares anni Catoniani 379. L. Papirium, L. Menenium, Ser. Cornelium, Ser. Sulpicium, quos memorat *Diodorus* Siculus ad Olymp. 103. 1. Qua de re vide *Henr. Dodvvellum* Diss. 10. de cyclis. 2. 82.

XXXV. *Plus quingenta jugera.*) Non exiguus erat ille agri modus iis temporibus, nam, ut docet *Varro* de R. R. l. 1. c. 10. *Jugerum est, quod quadratos duos actus habet, Actus quadratus, qui & latus est pedes 120. & longus totidem.* Paulo post, pro *Consulumque*, scripsimus *sed Consulum*, ex antiquis libris, ut volebat *J. F. Gronovius*.

XXXVII. *Quatuor & quadraginta annis.*) Ab anno U. C. 311. ad annum 355. quo *C. Licinius Calvus* e plebe factus est Tribunus Militum. Quare confirmationem hinc trahit Dodwelliana Chronologia, quam sequuti sumus; cum ex aliorum calculo non inveniantur 44. anni inter hasce epochas.

XXXVII. *Esse ? qui crederent duobusne.*) Legerim & distinxerim: *creatum ? Essene qui crederent duobus in locis*, &c. Minima certe eo modo fit mutatio.

XXXVIII. *Uti rogas.*) Hoc est, fiat, uti rogas. Formula fuit qua plebs rogationibus adsentiebatur, ut recte ostendit *Car. Sigonius*.

XXXVIII. *Quingentum millium aris.*) Ingens pondus æris iis temporibus, & quod quinquies majus fuit censu primæ classis, de quo vide ad l. 1. c. 43.

XL. *Sub conditione, inquit, &c.*) τὸ *inquit*, refertur ad eum, qui ejusmodi objectiones proferebat, quicumque esset. Sic solent Latini; ut multis *Seneca* exemplis probare liceret, si ea nunc investigare vacaret. Itaque nullus quærendus hic nominativus.

XLI. *Ut nihil ne pro minimis quidem debeam.*) Hoc est, pro minimis plebejorum, qui Consulatum adipiscentur, nihil debeant populo, quasi illis etiam Consulatum conferre necesse haberet.

XLII. *Quum dignam eam rem.*) Cum eam dignam rem censeret Senatus, ob quam fierent magnifici ludi, & uno die aucti, qui solebant comitari ferias Latinas; cumque idem censeret Ædiles Pl. si unquam alias, merito id Deorum immortalium causa facturos, eos onus recusasse; quod juvenes patricii susceperunt, honoris Deum immortalium causa, ea lege ut fierent Ædiles Curules. Sic interpretatur *J. F. Gronovius* Observ. l. 4. c. 25. ubi plura.

IN

II. *Qui non, sicut ante, Fescennino.*) Totum hunc locum copiose interpretatus est *Ger. J. Vossius* in Instit. Poeticis l. 3. c. 9. quem vide, neque enim res paucis verbis hic expediri posset.

II. *Cantari ad manum.*) Hoc est, ut optime *J. F. Gronovius*, gesticulationi, quæ saltando fiebat, cantando respondere, & pronunciare modulate quæ Histrio agat. Eum vide.

V. *Ruffulos.*) Tribuni legionibus a Consulibus præfecti, sic dicti a Rutilio Ruffo, qui legem ea de re tulit. Vide *Festum*, in voce.

VII. *Relictis equis.*) Mirum est leviter armatos equites potuisse pedites melius pugnare, quam ex equis, contra gravem armaturam Hernicorum. Sed ita sæpe *Livius*. Vide not. ad l. 4. c. 38. 6. c. 24. & alibi.

X. *Surrecto.*) Hoc est, demisso quidem capulo, sed erecta cuspide, gladio in ventrem impacto. Glossæ veteres *subrigit*, ὑπορθοῖ, ὑποσκαρίζει, *subrigo*, ἀναβιβάζω, ἀνορθῶ, ὑπορθῶ. Hoc est, ut sic dicam, *de sub erigo, ut subjicio in equum*, est *de sub jacio in equum*. Demiserat caput Manlius, scutoque suo amoto superius scuto Galli, eum in ventre, eo modo quem dixi, ferit.

XII. *Ex fœdere vetusto.*) Hæc bella erat occasio recitandi fœderis cum Latinis, nisi talia refugeret Livius, ut prælia & victorias narret.

XII. *In principiis.*) Locus erat in castris ante tentoria Tribunorum, ubi plerique militum maximam diei partem terebant. Vide *Just. Lipsium* de Mil. Rom. l. 5. Dial. 8.

XIII. *Septimum primum pilum.*) *Just. Lipsius* non septimum ordine, sed iteratione dictum censet, seu qui jam septies fuerat Primipilus. Vide eum de Mil. Rom. l. 2. Dial. 8.

XVI. *De unciario fœnore.*) Unciarium fœnus fuit, quo duodecima pars assis in mensem solvebatur; hoc est more nostro, nummus unus pro centenis in annum. Vide *J. F. Gronovium* de centesimis usuris.

XVI. *De vicesima.*) Qua lege solvebant Ærario servum manumissuri vicesimam partem pretii, quo æstimabatur.

XVI. *Decem millibus æris.*) Gravis hoc est, decem millia librarum Romanarum æris.

XVIII. *Post undecimum annum.*) Primus Consul plebejus creatus fuerat anno U. C. 389. a quo hic annus erat duodecimus.

XIX.

XIX. *Levata usura erat , &c.*) Vide ad c. 16. Ne unum quidem nummum in centenos solvere plebs potuit, præ paupertate , vel sola sorte oppressa . Romani nempe , agricolæ & milites vix ullum lucrum , nisi fortuitam prædam excipias , faciebant.

XXIV. *Mutari.*) Hinc , apud Gallos , ante inventum pyrii pulveris usum , *Matras* vocabatur Sagitta Arcubalistæ . Vide viri doctiss. *Æg. Menagii* Origines Gallicas.

XXV. *Contracta in unum , &c.*) Atqui C. Julius Cæsar in Gallia bellum cum decem , ac duodecim etiam legionibus , senum millium virorum , bellum gessit , ut omnes norunt ; dum essent etiam alii exercitus , quamvis non tanti , in aliis Provinciis , sed sub Augusto Legiones viginti tres , aut viginti quinque fuere , ut observat *Dio* Hist. l. 55. Vide *Just. Lips.* in Analectis rei milit. Oper. t. 3. p. 237. & seqq. Itaque quæ hic habet *Livius* sunt hyperbolica.

XXVI. *Dictu mirabile .*) At mirabilius est *Livium* nulla re significasse se ejusmodi fabulæ fidem non habere ; quod in tam gravi historia par fuit.

XXVI. *Macedonum opes .*) Bellum Philippo indixerunt Athenienses Olymp. 108. anno 3. qui in hunc partim incidebat , ut docet *Dodvvellus* in Chronol. Dionys.

XXVII. *Semunciarium ex unciario .*) In centum asses vigesimam quartam partem assis solvebant ; hoc est , ut nunc loquimur dimidium nummum in centenos nummos quotannis . Vide *J. F. Gronovium* de centesimis & unciis usuris.

XXVIII. *Vetusto montis Albani prodigio .*) Vide l. 1. c. 31. & quæ illic notata.

XXXVIII. *In pestilenti atque arido circa urbem solo .*) Omnes , qui Romanum agrum viderunt & æstate præsertim in *Campania Romana* , ut nunc loquuntur , iter fecerunt , idem uno ore testantur. At antea l. 5. c. 54. *Saluberrimos colles* urbis Romæ jactat Camillus . *Just. Lipsius* de magnit. Rom. l. 3. c. 1. ait hodie vix ita esse , sed causam tribuit , cum solitudini & desertioni , tum auris e vicinis paludibus , vel æstuariis . Crediderim Camillum quidem oratorio more loqui ; ex quo non semper vera , sed quæ conducunt , dicuntur ; milites vero , de quibus hic *Livius* , ex vero describere agrum Romanum.

XLI. *Primus Centurio.*) Vide not. ad l. 2. c. 21.

IN

IN LIBRUM OCTAVUM.

I. LUa *Matri* .) Ea est uxor Saturni, quæ *Rhea*, vel *Ops* dicitur. Vide *Gellium* l. 13. c. 22. & ad eum *Jo. Fred. Gronovium*.

II. *In fœdere Latino*.) Recitatum antea oportuit, ut non semel monuimus; præsertim cum antea Romani pati noluerint ut Latini semetipsi defenderent, nedum ut suis auspiciis bellum ulli populo inferrent. Vide notas ad l. 2. c. 30.

VIII. *Clypeis anten Romanis usi sunt*.) Sic erat in antiquioribus Editionibus, non *Romani*, ut est in Gronovianis, ac sane agitur de Latinis, qui ex fœderatis *stipendiarii* facti sunt, non Romanis. Videtur *Scutum* gerere minus honorificum fuisse quam gerere *clypeum*; nam Romæ prima classis *clypeum*, secunda *Scutum* gerebat. Vide l. 1. c. 43. & seqq.

VIII. *Postremo in ordines*, &c.) Totum hunc locum qua emendavit, qua interpretatus est *Just. Lipsius* de Milit. Rom. l. 4. dial. 1. & 8. Angustia oræ cum omnia nequeant contineri, eum Lectores adeant. Sequentia tamen de Latinis dici, non Romanis videntur, quamvis dicta censeantur & de Romanis, quia similiter erat structa acies. Legit autem *Lipsius*, probante *J. F. Gronovio*, *Ordo milites sexagenos duos, centurionem & vexillarium unum habebat ---- manipuli decem ---- viginti manipulorum ---- alii decem ordine ---- earum* unamquamque primam Pilum vocabant. Rationes apud illum vide.

VIII. *Surrecta*.) Vide ad lib. 7. c. 10.

VIII. *Quinis millibus*.) Imo hisce temporibus *quaternis*, ut recte *Lipsius* & *Gronovius*.

XI. *Denarios nummos* 450.) Si Denarii decem ex calculo Gronoviano confecerunt 3. florenos, summa erit 135. florenorum.

XII. *Cujus tum erant fasces*.) Vicibus, nempe Consulibus præferebantur. Vide l. 2. c. 1. & infra l. 9. c. 8. & *Henr. Dodvvellum* ad Acta Diurna Senatus & Populi, ubi sæpe mentio fit Consulis *penes quem erant fasces*.

XIV. *Clarigatio*.) Vox obscura a tempore *Quintiliani*, ut testatur Inst. l. 7. c. 3. Videtur hic esse denunciatio clara voce facta ne Tiberim transirent, sin minus mulctam mille pondo æris gravis solverent.

XIX. *Creati Consules*.) Deest ante hosce par Consulum L. Papirius Sp. F. & C. Pœtilius C. F. ut

F. ut probavit *Henr. Dodwellus* Diss. 10. de Cyclis n. 78. & 79.

XX. *Semoni Sanco.)* Herculem sic dictum a Sabinis ex *Ovidio*, aliisque veteribus notum, qua de re vide *Lil. Greg. Giraldum*. Consecratio autem hæc sita fuit in æneis orbibus, in ejus templis suspendendis, ut sequentia docent.

XXII. *Recepta Palæpoli.)* Hoc est, admissa intra Palæpolim scripserat. Vide *J. Fr. Gronovium*.

XXIII. *Oriens nocte.)* Vetus est loquendi genus, pro surgens, ut recte observavit *Alb. Rubenius* ex *Velio Longo* de Ortographia p. 2234. ed. El. Putschii. *Oriens Consul Magistrum Populi dicat*. Itaque eliminavimus, *oriente nocte*, quod damnat etiam *J. Fr. Gronovius*.

XXIV. *L. Papirium, &c.)* Qui Varronianum ab Urbe Condita calculum sequuntur huic Dictatori, & Magistro Equitum annum singularem tribuunt. Vide *Henr. Dodwelli* Chronologiam Dionys. Diss. 10. de Cyclis Romanis.

XXX. *Detraxit frenos equis, &c.)* Vide notas ad l. 4. c. 33.

XXXIV. *Sacrata militia.)* In quam, nempe, Sacramento adacti nomen milites dederant.

XXXVII. *Aulium.)* Sic pro *Æmilium* scripsimus, ita censentibus *Car. Sigonio*, *St. Pighio*, & *J. F. Gronovio*. Sic & postea scripsimus, & sustulimus, *Aulium quidam Annales habent*, quasi Glossema, iisdem auctoribus.

IN LIBRUM NONUM.

I. *ADversus Deos.)* Malim *adversos Deos*. Alioquin addendum esset *Vos*. Sensus est: pro certo habete, non homines, sed Deos adversos bellum vobiscum gessisse.

III. *Per annos jam prope triginta.)* Ab anno 412. cœperat bellum. Vide l. 7. c. 29.

VIII. *Penes quem fasces erant.)* Vide ad l. 8. c. 12.

VIII. *Tribunis plebis.)* Magistratum hunc post reditum e castris cœperat; nihil enim erat negotii Tribunis plebis in exercitu.

XVI. *Parem destinant animis.)* Cum sic habeant MSS. Codd. & Vett. Editiones, nihil mutarim. Hoc vult *Livius*, homines suæ ætatis cogitantes de eo quod olim futurum fuisset, si Alexander devicto Oriente, in Italiam arma convertisset, *animo destinare L. Papirium Cursorem*, qui ei par futurus fuisset. *Destinare* hic est *desi-*

gnare, ut c. 24. Nam loquitur de priscis Romanis, Alexandri æqualibus, quibus, ut habet c.18. *ne fama quidem notum* arbitrabatur fuisse Macedonum Regem.

XVII. *Nihil minus quæsitum, &c.*) Hanc digressionem male hic collocari censet *Henr. Dodvvelius* vir doct. Diss. 10. de Cyclis Rom. Paragr. 72. quia annus Catonianus U. C. 435. concurrit cum annis Olympiadis 115. 3. & 4. cum Alexander mortuus sit anno U. C. 429. Olympiadis 114. 1. hoc est, sexennio ante hunc Consulatum Papirii Cursoris. Sed nec hoc ignorabat *Livius*, nec necesse erat hæc dicere ad annum, quo mortuus erat Alexander. Licuit hac de re agere ubicumque sermo fuit de Magistratu viri fortis, qui Alexandri æqualis fuit, quamvis primus ejus Magistratus non fuerit; neque enim scribit *Livius* annales vitæ Alexandri.

XVII. *Cyrum.*) Sequitur eorum sententiam; qui Cyrum a Thomyri victum volunt, qua de re vide Herodotum l. 1. 214.

XVII. *Longe alius, &c.*) At Alexander cum Græcis, etiam artis militaris peritissimis, & cum Thracibus, Pæonibusque barbarorum fortissimis feliciter dimicavit; nec minores erant montes, saltusve minus impediti in Thracia, vicinisque locis, quam in Italia. Sed hanc comparationem accurate expendi non patitur oræ angustia.

XVII. *Recentia domestica cladis, &c.*) Si, nempe, post mortem Avunculi ex Asia redux bellum in Italiam intulisset. Eam mortem refert *Dodvvellus* ad annum U. C. 421. qui præcessit annum, quo ad Arbela victus est Darius. Alii serius eum collocant, & quidem quadriennio post.

XVIII. *Paullo plus decem annorum.*) At paullo infra *tredecim annos* tribuit Alexandro. Sic sæpe *Livius* rotundis numeris utitur.

XVIII. *Octingentesimum.*) Si numeres ab excidio Trojæ, annus mortis Alexandri in annum 861. ex *Henric. Dodvvelli* calculo incidit. Sed crediderim *Livium*, qui vixit medio octavo post conditam Urbem sæculo, perpetuam Populi Romani fortunam ad sua usque tempora voluisse conferri cum brevitate vitæ Alexandri. Itaque non est legendum hic, pro *octingentesimo quingentesimum*, ut volunt nonnulli, nam quinti sæculi ab U. C. quarta pars dumtaxat erat elapsa, Alexandri ævo; mortisque ejus tempore decima tertia ætas ab eodem initio effluxerat, & decima quarta agebatur.

XVIII.

XVIII. *Saecula plura* .) Viri docti intelligunt *aetates* , quae spatio 33. annorum finiebantur . Sed ne sic quidem *Livio* ratio constat , nisi eum *octingentesimum* scripsisse statuas , ita ut fuerint plus quam viginti *aetates*.

XXII. *Consules novi* .) Hisce verbis subjicienda haec censent viri docti , *L. Papirius Cursor IV. & Q. Publilius Philo IV.* quasi omissa non a *Livio* , sed a Librariis. Certe fuerunt hujus anni Consules . Vide c. 24.

XXXIV. *Centesimus jam annus , &c.*) Factum hoc anno U. C. 321. a quo ad hunc fluxerunt 123. sed rotundis numeris passim utitur *Livius* .

XXXVIII. *Diem diffidit* .) Hoc est , rem in alium diem differre coegit . Vide A. Gellii N. A. l. 14. c. 2.

XL. *Forma erat scuti , &c.*) Vide de hac descriptione *Just. Lips.* Saturnal. l. 2. c. 11.

XL. *In transversa latera hostium* .) Nulline erant ergo Samnitum equites . Sic oportet fuisse, aut parum accuratum *Livium*.

XL. *Argentariarum* .) Nempe , officinarum . Vide l. 26. c. 27. Delevimus ergo argentariorum ex sententia Amplissi. Viri Gis. *Cuperi*.

XLVI. *Cum appareret Aedilibus*) Adstaret Aedilibus , ut si suo scribae officio indigerent , paratus esset. Vide A. *Gellium* l. 6. c. 9.

XLVI. *Fierique se pro Tribu* .) Hoc est , se eligi Aedilem ab eo qui suffragium pro Tribu praerogativa ferebat. Vide *Jo. Fr. Gronovium*.

IN LIBRUM DECIMUM.

III. *Cilnium Genus* .) Vide quae hac de gente collegit *J. H. Meibomius* in C. Cilnii Maecenatis vita c. 3.

VIII. *Qui patrem ciere possent* .) Syllabae *cius* , sunt , ut recte *Vossius* , productio vocis in *patricius*, ut in *Aedilicius*, *Tribunicius* , *novicius*, &c. sed Romani analogiae Linguae suae non ita periti erant, ut ex Varronianis Etymologiis liquet.

XI. *Ut patres* .) Delet Gronovius τὸ *ut* , & legit , *deterruerunt* . Videtur majus aliquod mendum latere.

XIII. *Intra decem annos* .) Vide l. 7. cap. 42. Consul postremum fuerat Fabius anno Urb. C. Catoniano 445. Itaque ex *Livii* calculo , decimus hic agebatur annus, ex quo Fabius Consulatu abierat . Ergo videtur plenum decennium elabi debuisse , antequam in comitiis consularibus cujuspiam ratio haberi posset.

XIV.

XIV. *In primum* .) Nempe locum . Vide *J. F. Gronovium* .

XIV. *Non vero tantum metu* .) Legerim , *non vero tantum motos metu* ; hoc est , non usque adeo territos fuisse admoto terrore vero legionum & equitum , quam vano novi exercitus . Vide *Artem Criticam* p. 3. s. 1. c. 5.

XXV. *Nobiliorem* .) Lego *mobiliorem* , ob rationes dictas , *Artis Criticæ* P. 3. s. 1. c. 4.

XXIX. *Defuncto Consulis fato* .) Periculo , nempe , defunctos , ac proinde cladi ereptos .

XXIX. *Ingens hortamen* , *&c.*) His verbis continetur ratio felicis successus ejusmodi devotionum ; nam milites ducis , qui se devoverat , insanie esse putabant amisso duce vitæ suæ parcere, simulque sperantes sibi adfore Deos, multo acrius pugnabant, & victoria sic potiebantur ; quæ animis militum , non placatæ iræ Deorum , aut Diis in hostes concitatis debebatur .

XXX. *Æris octogeni bini*) Supple , *librales nummi* , hoc est 82. libræ Romanæ æris .

XXXI. *Æris trecentis decem* .) Hoc est , trecentis decem nummis æreis libralibus .

XXXI. *Annum sextum & quadragesimum* .) Inchoatum fuerat anno Catoniano 412. Vide l. 7. c. 32.

XXXI. *Quinam sit ille* ; *quem non pigeat* , *&c.*) Ratio diuturnitatis belli hæc videtur fuisse, quod plerisque belli annis exiguis pugnis & populationibus contenti exercitus victores ac victi domum reducerentur , urbesque præcipuæ incolumes manerent . Alioqui si captis urbibus omnibus aut plerisque præsidia fuissent imposita , diuturna esse bella non potuissent . Fateor numerum cæsorum non exiguum a priscis Historicis edi , sed in hujusmodi rebus auctiora omnia ad nos venerunt.

XXXV. *Dubiam victoriam esse* .) Hoc est, posse sperari victoriam , sed ei , qui inermis hostem operiatur , certam mortem , aut servitutem esse expectandam . Sic optime *Gronovius* .

XXXVII. *Quingentum millium æris* .) Hoc est , ex calculo Gronoviano , monetæ Hollandicæ florenos 37500.

XXXVIII. *Caput Jovi sacratum erat* .) Ut impune occidere liceret . Vide ad l. 2. c. 8.

XL. *Tripudium solistimum* .) *Cicero* de Divin. *l.* 2. c. 34. *Cum pascuntur* (pulli) *necesse est aliquid ex ore cadere* , *& terram pavire* , terri pavium *primo* , *post* terripudium *dictum est* , *hoc quidem jam* tripudium *dicitur* . *Cum igitur offa cecidit ex ore* *pulli* ,

pulli, *tum auspicanti* tripudium solistimum *nunciant*. Vide & *Festum in solistimum*. Non dubito quin sæpe ita decepti & duces & milites, ut fuit Papirius, egregias victorias retulerint, quia animosius pugnarunt.

XL. *Ante doctrinam Deos spernentem natus.)* Æqualis quidem horum temporum fuit *Epicurus*, sed nondum in Italiam illata fuerat hæc doctrina.

XL. *Si quid falsi nunciat.)* Sic religionem in rem suam eludebant homines callidi; licet enim mentitus esset pullarius, ejus mendacio mentem Deorum mutatam credere vix ac ne vix quidem poterat. Sed *Papirium* astutum fuisse liquet, ex morte pullarii, quem telo quasi forte emisso occidi sine dubio curavit, ne animos militum turbaret; quod tamen non sine numine Deorum factum finxit. Vide c. 42.

XLII. *Pocillum mulsi.)* Joculare votum hominis, cujus animus inani religione præpeditus fuisse non videtur. Attamen *Livius* hoc in serium vertit. Vide ad c. 40.

XLIV. *Corniculis.)* Ornamenta fuere militaria, seu essent cassidi imposita, seu aliunde suspenderentur, cornu similia. Glossæ: corniculum, κεράτιον

XLVI. *Vicies centies*, *&c.)* Recte ex vestigiis Vett. MSS. conjicit *Gronovius*, *vicies centena & ad triginta tria millia*, hoc est, Philippi viginti millia, trecenti triginta, seu circiter sexaginta millia florenorum. *Pecuniæ millia* 330. conficiunt, eodem calculo, Philippos tredecim millia trecentos, seu florenorum triginta novem millia & trecentos.

XLVI. *Centum millia æris gravis.)* Pondo, nempe duodecim unciarum.